HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Munk Károly

Merítsünk bátran az 50 éves szovjet hadsereg tapasztalataiból

XXX

A polgárháború hősei

Honfi József

A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben

1

XV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1968

A Vörös Hadsereg születése. 1918 február. I. Jevsztignyejev, G. Prokopinszkij, V. Dimitrijovszkij festménye

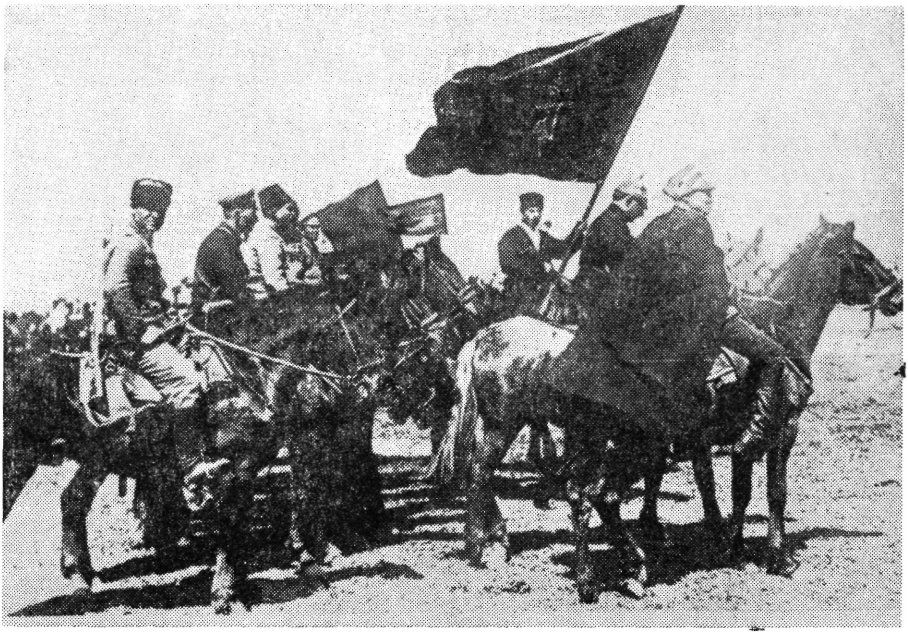

Az 1. lovashadsereg átvonul a nyugati arcvonalra. 1920 május

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1968

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

I. Afonyin altábornagy, a Szovjetunió Hőse (Moszkva) — *Futár Józsefné*, a Zrínyi Katonai Kiadó könyvpropagandistája (Budapest) — *Glatz Ferenc*, a Magyar Történelmi Társulat segédmunkatársa (Budapest) — *Honfi József*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest) — *Munk Károly* kandidátus, Honvédelmi Minisztérium (Budapest) — *Mautz János* (Budapest) — *Dr. Száva Péter*, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest) — *Urbán Aladár* kandidátus, az Eösvös Lóránd Tudományegyetem docense (Budapest) — *Dr. Vargyai Gyula*, a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának adjunktusa — *Zágoni Ernő* kandidátus, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest), valamint *Dr. Gazsi József, Kiss Sándor, Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32 Ft, 1/4 évre 8 Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hirlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájánál (Bp., V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy csekkbefizetési lapon (Csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a KHI MNB 8. sz. egyenszámlájára

INDEX: 25—371

68.00097/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

ÜDVÖZLET
A 15 ÉVES HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEKNEK

A Hadtörténelmi Közlemények új folyama megjelenésének 15. évfordulója alkalmából köszöntöm a folyóirat szerkesztő bizottságát, szerkesztőségét, szerzői gárdáját és minden olvasóját.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum orgánuma az eltelt másfél évtized alatt a maga eszközeivel sikeresen járult hozzá a magyar történelem- és hadtörténelem-kutatás eredményeinek megismertetéséhez, e tudományágak fejlődéséhez.

A folyóirat népünk haladó történelmi hagyományainak, a haza szabadságáért vívott harcokban tanúsított egyéni és tömeges hősiességnek bemutatásával hasznos segítséget ad a pedagógusoknak és a tiszteknek hazafias, honvédelmi nevelőmunkájukhoz.

Népünknek nagyszerű hagyományai vannak az internacionalizmus talaján született fegyverbarátság területén is. Hazánk fiait ott találjuk a világon számos olyan nagy küzdelemben, ahol a fegyvereket a társadalmi haladás érdekében forgatták. A Hadtörténelmi Közlemények e hagyományokat ápolva hozzájárul, hogy a más népek haladó erőivel a közös ellenség elleni harcokban kovácsolódott fegyverbarátság példái, mint az internacionalizmus kiemelkedő tanúságai népünk közkincsévé váljanak.

Elismerve a folyóirat eredményeit, a szerkesztő bizottság, a szerkesztőség és a magyar hadtörténészek figyelmét előre, a jövő feladatainak irányába kell fordítanunk.

A tennivalók kijelölésénél abból kell kiindulnunk, hogy pártunk IX. kongresszusa a társadalomtudományok központi feladataként fejlődésünk elemzését, a mai helyzet felmérését, a szocialista építés törvényszerűségeinek feltárását jelölte meg. Ez a követelmény érvényes a hadtörténelemre, annak központi folyóiratára is.

Szocialista építő munkánk eredményeinek megvédése érdekében korszerű, ütőképes hadseregre van szükségünk. Hadseregépítő munkánkhoz szükséges megismernünk és elemeznünk azokat a tapasztalatokat, amelyeket e téren a második világháború óta elsősorban hazánkban, a többi szocialista országban és természetesen a potenciális ellenfélnél jelentkeztek. Ezek feltárása mellett a folyóirat szerkesztő bizottságának és szerkesztőségének az eddigieknél aktívabban kell szorgalmazni az olyan, elsősorban a legújabb kor hadművészet-történeti és hadtörténeti témák feldolgozását is, amelyek segítséget nyújtanak a hadseregünk előtt álló feladatok megoldásához és a honvédelmi nevelőmunkához.

Úgy vélem, az eddigi eredmények mellett még bőven akad tennivaló né-

pünk proletár internacionalista kapcsolatainak, a testvéri országokkal az elmúlt évtizedekben kialakult fegyverbarátságának feltárásában és azok megismertetésében is. Nyújtson a lap a jövőben is segítséget e témák feldolgozásához, erősítse tovább a szocialista országok hadseregeivel, mindenekelőtt a Szovjetunió dicső hadseregével kialakult fegyverbarátságunkat.

Minden tudományág fejlődésében nagy szerepe van a szabad, alkotó jellegű vitáknak. Különösen fontos ezt biztosítanunk a magyar marxista hadtudomány olyan fiatal ágában, mint a hadtörténelem és hadművészet-történet. Legyen a folyóirat a továbbiakban hatékonyabb fóruma az ilyen jellegű vitáknak, elősegítve ezzel e tudományágak művelőinek marxista fejlődését.

Ma már hazánkban a hadtörténelem-kutatás sokkal szervezettebb és kedvezőbb keretek között folyik, mint 15 évvel ezelőtt. A kutatógárda elméletileg sokat fejlődött, létszáma jelentősen megnövekedett. Meggyőződésem, hogy e bázisra támaszkodva a Hadtörténelmi Közlemények az elkövetkezendő időben tovább fejleszti eddigi eredményeit.

Kívánok ehhez a folyóirat szerkesztő bizottságának, szerkesztőségének és szerzői gárdájának erőt és egészséget.

Budapest, 1968. január 6-án.

KOVÁCS PÁL vezérőrnagy,
az MN. Politikai Főcsoportfőnöke,
miniszterhelyettes

TANULMÁNYOK

MERÍTSÜNK BÁTRAN AZ 50 ÉVES SZOVJET HADSEREG TAPASZTALATAIBÓL

Munk Károly

Újabb történelmi évfordulóhoz érkeztünk: 50 éves a szovjet hadsereg. Fél évszázad telt el születése óta — alig egy emberöltő. Még az ötvenéves férfi is csak élete delén jár, egy hadsereg történetében pedig az öt évtized még ennél is kurtább idő. Mégis mennyi minden történt ez idő alatt a világban, és mi minden változott eközben a szovjet hadseregben is.

Milliók és százmilliók nézték végig a televízió képernyője előtt a Moszkvából közvetített 1967. november 7-i katonai díszszemlét, ahol láthatták az 50 évvel ezelőtt használatos fegyvereket és ruházatot viselő alakulatokat éppúgy, mint a huszas-harmincas évek, vagy a Nagy Honvédő Háború katonáit, egységeit. És milyen óriási volt a kontraszt, amikor a korabeli csapatok után megjelentek a szovjet hadsereg mai alakulatai, fegyverei és technikái. Egy fél évszázad vonult el a szemünk előtt. Érzékelhető volt a nagy fejlődés. De bármilyen jól sikerült is ez a különleges díszszemle, bármilyen jól szemléltetve is tárta elénk az óriási változást, több dologra mégsem volt képes rámutatni. Így például arra, hogy ez a fegyveres erő az első szocialista hadsereg volt a világon, amely minden eddigi hadsereggel szemben új típusú hadsereggé lett; hogy a szovjet hadsereg létrejöttétől kezdve minden rátámadó ellenséget legyőzött, pedig már születésekor — amikor nem csupán a magas fokú harcászati és hadászati ismereteknek volt híján, de alig volt fegyverzete és élelme — a vezető imperialista hatalmak fegyveres erőivel kellett megküzdenie. Vagy vegyük példának a második világháborút, amikor szinte egymagában kellett feltartóztatnia, majd szétzúznia a világ addig ismert leghatalmasabb imperialista haderejét. A szovjet hadsereg eddig még minden háborúból győztesen került ki, és mivel ma már a legnagyobb erőt képviselő fegyveres erővé vált, meggyőződéssel állíthatjuk, hogy győzelme — ha fegyveres harcra kényszerítik — nem lehet kétséges.

Számtalanszor feltették már a kérdést: miben van a szovjet hadsereg sikerének titka? Ki-ki vérmérséklete és természetesen osztályszemlélete szerint válaszolt. A feleletet mindenekelőtt a szovjet hadsereg jellegében, felépítésének elemeiben kell keresnünk.

A szocialista forradalom fegyveres erőinek megteremtéséről

Az első proletárállam hadseregének kialakítása, megformálása nem volt könnyű feladat. A korábbi társadalmi formák hadseregeinek története ugyan gazdag tapasztalatok tárházát nyújtotta, a legfontosabb feladatok megoldásához azonban mégsem adhatott segítséget. A szovjetállam kialakulása előtt a marxizmusnak is megvoltak már a háborúról és a hadseregről alkotott elméleti tanításai. Ám ezek is csupán orientálhattak. A szocialista állam hadseregéről a tudományos szocializmusnak addig csak elképzelései, vázlatosan körvonalazott útmutatásai voltak. Mint annyi sok más kérdésben, ebben is a bolsevikokra, Leninre várt a feladat: kidolgozni a szocialista hadsereg kiépítésének tervét, megmutatni jellegét, rendeltetésének célját, szervezésének, építésének alapelveit.

A hadseregszervezés és a hadsereggel kapcsolatos politika kérdéseit tanulmányozva Lenin mindenekelőtt a hadsereg jellegének és megteremtése előfeltételeinek kérdéseire fordította a figyelmet. Arra a kérdésre már Marx és Engels választ adott, mi legyen a régi hadsereggel: Szét kell zúzni! — mondották. A tőkés állam hadserege — mint minden azt megelőző uralkodó osztály hadserege — az elnyomás, a kizsákmányolás hadserege. Magától értetődően az ilyen hadsereg nem szolgálhatta a forradalmi erők, a nép érdekeit. A burzsoázia ugyan mindig arra törekedett — és teszi ezt ma is —, hogy a tömegek számára bizonygassa: a hadsereg osztályok feletti, össztársadalmi érdeket képvisel. Ezt teszi többek között azért is, mert saját osztálycéljainak eléréséhez szüksége van a hadsereg soraiban szolgáló sok tíz- és százezer népi származású katona segítségére. Nyilvánvaló, hogy ezek az osztálycélok — kevés kivételtől eltekintve — népellenesek. Ezért a tömegek előtt — köztük a népi származású katonák előtt is — a hadsereg igazi rendeltetését, tevékenységének valóságos céljait el kell ködösítenie. Ám ez a törekvése egyre nehezebben sikerül. A tudományos szocializmus meggyőzően bebizonyította, hogy a hadseregek eddig minden esetben valamely osztály politikájának voltak az eszközei. Hogy melyik osztály érdekeit képviselték, ezt sohasem a kinyilatkozások, hanem ama politikai célok vizsgálata alapján lehetett megítélni, amelyekért a hadsereg harcba szállt, amelyek tevékenységét meghatározták. Ezek az osztálypolitikai célok alkalmanként egybeeshettek a társadalom többségének céljaival, de ez mit sem változtatott a hadseregek osztályjellegének lényegén.

A rabszolgatartó, a hűbéri és a tőkés társadalmak elnyomó és kizsákmányoló társadalmak voltak. E tekintetben nem volt köztük különbség. Így a rabszolgatartó, a hűbéri és a tőkés államok hadseregei is — jellegüket, típusukat tekintve — elnyomó hadseregek voltak, amelyek a kizsákmányolt osztályok elnyomását, kifosztását és más népek leigázását segítették, illetve segítik elő.

A történelem szükséglete azonban más típusú hadsereget is szült: a felszabadító hadsereget, amely az elnyomottak, a népek felszabadításáért harcolt. Ilyen felszabadító hadseregek voltak többek között az időszámítás előtti időből Spartacus hadserege; a XVI—XVIII. században a felkelő parasztok hadseregei; 1871-ben a párizsi kommün hadserege és még sok más hadsereg.

A felszabadító hadseregek megteremtéséhez az a körülmény vezetett, hogy az elnyomott osztályok és népek — törvényszerűen — arra törekedtek, hogy felszabadulásuk kivívásához fegyvereket szerezzenek, fegyveres alakulatokat szervezzenek. Az elnyomó uralkodó osztályok elleni harcban létfontosságú volt a progresszív, a forradalmi fegyveres erő, mert enélkül meg sem kísérelhették a kizsákmányoló hatalom megdöntését, az elnyomás megszünte-

tését. A progresszív, a forradalmi fegyveres erő megteremtése két úton történhetett: a népi, a forradalmi tömegek felfegyverzése útján és a reguláris fegyveres erő bomlasztása, illetve részeinek, tömegeinek megnyerése révén. E két út szorosan egymásba kapcsolódott, egységet alkotott és egymásra hatással volt.

A felszabadító hadsereg megteremtésének ezek a módszerei. Ez a két útja vált általánossá, jellemzővé akkor is, amikor a felszabadító küzdelmek elbuktak és akkor is, amikor győzelmet arattak. (Az általánoson, a jellemzőn még az sem változtatott, ha a két út közül az egyik — mondjuk például a régi hadsereg bomlasztása, vagy részeinek megnyerése — csak kezdeti sikereket hozott.) A hatalomra került új uralkodó osztályok az új állam kiépítésekor a helyzetük megszilárdítását elősegítő egyik legfontosabb feladatnak tartották a szétzüllesztett régi hadsereg helyébe egy új szervezését. A fejlődés folyamán a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalmak egymás felett aratott győzelme nem tette szükségszerűvé, hogy teljesen szétzúzzák a régi államgépezetet, köztük a hadsereget, hiszen ezek az egymást felváltó társadalmak — alaptípusukat tekintve — azonos társadalmak voltak: kizsákmányoló jellegűek. Ugyanez volt a helyzet hadseregeikkel is: alaptípusukat tekintve azonosak voltak. Ebből következően a régi államapparátus és a régi hadsereg — többé-kevésbé megváltozott formában, de típusát megőrizve — megfelelt az új uralkodó osztálynak is. Ennek igazolására a történelemből számos példát említhetünk, így a francia polgári forradalmat is, amikor az új hatalom kiépítésekor a régi királyi hadsereget nem oszlatták fel, hanem összeolvasztották az új, önkéntes, burzsoá hadsereggel. Következésképpen a szocialista hadseregeket megelőzően is voltak már felszabadító hadseregek, ám ezek a feltörekvő új osztályok — amelyek más módszerekkel ugyan, de szintén kizsákmányoló, elnyomó osztályok voltak — hatalomra kerülése után elnyomó hadseregekké, a kizsákmányolást biztosító fegyveres erőkké váltak.

Gyökeresen megváltozik a helyzet a proletárhatalom megteremtésekor. A szocialista forradalom győzelmeként ugyanis nem egyszerűen egyik osztály váltja fel a másikat, hanem a kizsákmányoló burzsoázia uralmának helyébe a volt kizsákmányolt proletariátus hatalma lép, amely céljául tűzi mindenfajta kizsákmányolás és elnyomás megszüntetését. A két osztály, az egymást váltó két társadalom között jellegét, típusát tekintve minőségi, alapvető különbség van. A tőkés társadalommal lezárult az emberiség fejlődésének egy szakasza és minőségében új veszi kezdetét. Magától értetődő, hogy ugyanez történik a hadseregekkel is. Nemcsak annyiban, hogy a társadalom többségének érdekeit védő és képviselő felszabadító hadsereg lép a régi helyébe, de új veszi kezdetét a hadseregek történetében is, hogy a szocialista hadseregek az új uralkodó osztály hatalmának kialakítása, a proletárdiktatúra megteremtése után sem válnak — mint ez korábban az új uralkodó osztályok hatalomra kerülése után a felszabadító hadseregekkel történni szokott — a kizsákmányolás, a népelnyomás eszközévé. A szocialista hadseregek a proletárforradalom hadseregei, a munkások és parasztok hadseregei, a felszabadult dolgozó milliók hadseregei — új típusú hadseregek. A szocialista fegyveres erők társadalmi természetét, jellegét, típusát és rendeltetését a politikai hatalmat birtokló munkásosztály, illetve a dolgozó nép determinálja. Másként mondva: a szocialista hadseregek mindenekelőtt azért új típusú hadseregek, mert az osztály, amely hatalomra került, az állam, amelynek részei, a társadalmi rend, amelyet védenek — minden eddigiekkel szemben új típusú.

A szovjet hadsereg mint felszabadító, mint új típusú hadsereg sok tekin-

tetben hasonló módon született, alakult ki, mint a történelem eddig ismert legtöbb felszabadító hadserege. Lenin ezt mondta erről: A forradalomban „... a felfegyverzett munkások egy új hadsereg csírái, egy új társadalmi rend szervezeti magjai voltak. Ennek a magnak a széttaposása, kifejlődésének megakadályozása volt a burzsoázia első feladata... Az uralomra törő új társadalmi osztály sohasem szerezhette és szilárdíthatta meg ezt az uralmat — és nem teheti meg ezt ma sem — másként, mint úgy, hogy teljesen felbomlasztja a régi hadsereget..., mint úgy, hogy fokozatosan... súlyos polgárháborúban alakítja ki az új hadsereget, az új fegyelmet, az új osztály új harci szerkezetét...[1]

Az orosz proletariátus, amikor napirendre került a hatalom megragadásának feladata, azt csak fegyveres felkeléssel, a felfegyverzett tömegek harcának segítségével valósíthatta meg. Az akkori nemzetközi, de elsősorban belső osztály-erőviszonyok a fegyveres harcot elkerülhetetlenné tették. (Itt most eltekintünk az 1917 február után kialakult sajátos helyzettől és a Kornyilov-lázadás leverésekor létrejött néhány napos átmeneti viszonyoktól, csak az 1917 októberi körülményeket vesszük figyelembe.) Meg kellett teremteni a felszabadító harc forradalmi fegyveres erejét, vagyis fegyvert kellett adni a néptömegek kezébe, fegyveres osztagokat kellett szervezni és egyidejűleg bomlasztani kellett a régi, a reguláris hadsereget, illetve megnyerni részeit, tömegeit. A bolsevikok is e két, történelmi tapasztalatokra támaszkodó utat választották. Létrehozták mindenekelőtt a munkásosztály felfegyverzett alakulatait — a Vörös Gárdákat. A párt felhívására ilyen munkás Vörös Gárdák jöttek létre Pétervárott, Moszkvában, az Urálban, a Donmedencében és másutt. A Vörös Gárda szervezése különösen sikeres volt a forradalom bölcsőjének nevezett Pétervárott, ahol az alakulatok létszáma már 1917 derekán elérte a 15 ezer főt, de októberre több mint tízszeresére duzzadt.

A Vörös Gárdákat a párt központi bizottsága mellett működő katonai bizottság instruktorokon keresztül fogta össze. Csak Pétervárott 1917 nyarán már 700 ilyen instruktor tevékenykedett. A cári hadsereg soraiban a bolsevikok ezrei dolgoztak annak szétbomlasztásáért, illetve a tömegek megnyeréséért. A hadseregben folytatott politikai munkában is a párt pétervári bizottsága érte el a legkiemelkedőbb eredményeket. 1917 márciusában már összehívták a pétervári helyőrség bolsevik katonai szervezeteinek tanácskozását. Ezen a tanácskozáson 48 pétervári alakulat képviseltette magát. A pétervári példa sikerére támaszkodva 1917 júniusában összeült a bolsevik párt front- és hátországi katona szervezeteinek összoroszországi konferenciája. Ezen 43 front- és 17 hátországi katona szervezet vett részt. Megvitatták a háború és a béke kérdését, az egész nép felfegyverzésének legfontosabb feladatait, a hadsereg demokratizálásának témáját, az agrárkérdést, valamint a bolsevik katona szervezetek célját és feladatait. 1917. május 19-én kiadták a „Szoldatszkaja Pravda"-t, a Vörös Gárdák és a katona szervezetek lapját. Az első számban „A katonák és a föld" címmel Lenin írt cikket. A lap munkatársai, cikkírói mindenekelőtt maguk a katonák voltak. A hadsereg politikai felvilágosításán többek között olyan kiemelkedő bolsevikok is tevékenykedtek, mint Kujbisev, Kirov, Zsdanov, Frunze, Podvojszkij, Jaroszlavszkij, Rosal, Mjasznyikov és még sokan mások.[2]

Az eredmény nem maradt el: győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és annak tüzében megszületett a forradalom fegyveres ereje, kialakultak a szocialista hadsereg megteremtésének feltételei.

1 *Lenin* Művei 28. köt. Budapest, Szikra. 1952. 290—291. o.
2 Kommunyiszt Vooruzsennich Szil, 1967. június 12. szám 15. o. (oroszul)

Ám ezzel az új típusú, a szocialista hadsereg kialakításával járó gondok nem szűntek meg. Továbbra is számos elméleti és gyakorlati probléma várt megoldásra. A fiatal szovjethatalom Lenin vezetésével sikeresen birkózott meg ezzel a feladattal is.

A szovjet hadsereg építését meghatározó elvekről és körülményekről

A hadseregépítés elveit és ezek jellegét sohasem lehetett elvonatkoztatni attól a társadalmi és államrendtől, amelyben az építés folyik. A szovjet hadseregépítés elvei is a szocialista társadalmi és államrendből, az ország gazdasági lehetőségeiből, valamint azokból a nemzetközi és belső feltételekből adódtak, amelyek között az ország politikája megvalósult. Így a szovjetállam hadseregének építését meghatározta a társadalmi és államrend szocialista típusa, a fejlődés során az adott időszakokban a népgazdaság által biztosítható lehetőségek és a mindenkori nemzetközi helyzet hatása, követelményei a szovjetállammal szemben.

A szovjet hadsereg építése a szocialista társadalom építésére jellemző törvényszerűségeknek megfelelően ment végbe. Ez azt jelenti, hogy a szovjet fegyveres erő építésének jellemzői alapvetően megegyeznek az egész társadalom építésének jellemzőivel. A társadalom előtt álló feladatok megoldására a szocialista állam az egész népet mozgósítja. Így van ez a haza, a társadalmi rend védelmével is. A szocialista haza védelme össznépi ügy. Ezért is érthető, hogy a hadsereg, illetve szélesebben a honvédelem ügyét a bolsevikok mindenkor az egész társadalom talajáról vizsgálták. Lenin ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a honvédelmet széles értelmezésben kell felfogni, hogy a honvédelem (amelynek része a hadseregépítés) felöleli mindazokat az intézkedéseket, amelyeknek segítségével az állam honvédelmi politikája megvalósul, így a gazdasági, a politikai, a nevelési, a mozgósítási intézkedéseket éppenúgy, mint a katonai káderek felkészítését vagy a hadseregszervezés és építés kérdését. A honvédelem felöleli a társadalomépítés valamennyi fajtáját. A szovjet hadseregépítés is csak azért járhatott sikerrel, mert a szocialista társadalom építésének szellemében, az osztályviszonyok alapján ment végbe. Azt a tapasztalatot, amelyet a szovjethatalom a hadseregépítés terén szerzett, ezért sem lehet a társadalom többi területétől elszigeteltnek tekinteni.[3]

Következésképpen a szovjet hadsereg építése során az új társadalom jellemzőit kellett figyelembe venni, másként mondva; a szocialista társadalom olyan tényezőiből kellett kiindulni, mint hogy a hatalom a munkásosztály kezébe került; hogy a szovjethatalom a történelem legdemokratikusabb hatalma, olyan hatalom, amelynek politikai alapja a munkások és parasztok szövetsége, a szovjet köztársaságok népeinek és nemzeteinek testvéri összefogása; a szocialista társadalom pedig olyan társadalom, amelyben a munkásosztály élcsapatának, a pártnak a vezető szerepe törvényszerűen érvényesül, és e társadalomnak fontos elve az emberiség haladó elemeivel — mindenekelőtt a nemzetközi munkásmozgalommal — való szoros együttműködés és szolidaritás. A szocialista társadalomnak e fontos tényezői, jellemzői szükségszerűen meghatározták a szovjet hadsereg rendeltetését, belső életét, helyét a társadalomban, illetve építésének elveit. Ilyen minőségű meghatározó tényezők más hadseregek történetében addig még nem voltak. A körülmények és a hadseregre vonatkozó feladat bonyolult volt. Hogyan oldják meg? Hogyan valósuljon meg a munkáshatalom? Milyen tényezők,

3 *Lenin* Művei 40. köt. Moszkva, Goszpolitizdat, 1965. 76—77. o. (oroszul)

milyen mechanizmus fogja biztosítani a hadseregen belül a hatalmon levő munkásosztály érdekeinek megvalósulását? Mit kell tenni ahhoz, hogy a párt a hadseregben is érvényesítse vezető szerepét? Mit követel a hadseregtől a proletár internacionalizmus eszméje? Íme a megválaszolásra váró kérdések közül egy csokorra való! A megtett útra visszatekintve látjuk igazán Lenin megállapításának értelmét, hogy a hadseregépítést illetően csak tapogatózva, kísérletezve, nehezen haladhattak előre, hiszen ez a kérdés a történelemben teljesen új volt, amelyre a választ a szovjethatalomnak kellett először megadnia. A szovjethatalom erejét, a párt szervező-vezető tevékenységét bizonyítja, hogy sikeresen megoldották ezt a feladatot.

A bolsevikok mindenekelőtt a párt vezető szerepének kérdéseire kerestek választ. Felhasználták a hadsereg megteremtése előtti tapasztalatokat is, nevezetesen a párt katonai szervezeteinek tapasztalatait. A levont következtetésekből világossá vált, hogy nemcsak a Vörös Gárdák, de az új hadsereg sem lehet meg a pártszervezetek, a kommunisták összefogott ereje nélkül. Kiépítették tehát a hadsereg soraiban a pártszervezetek rendszerét. Emellett a parancsnokok mellé — akik közül még számosan a régi hadseregben is parancsnokok voltak — pártmegbízottakat állítottak, akiket széles jogkörrel ruháztak fel. A hadseregszervezés másnapján már hozzákezdtek az új tisztikar — a munkásokból, parasztokból álló parancsnoki kar — kialakításához. Létrehozták a „vörös tisztek" iskoláját. Az intézkedések eredményre vezettek, fordulatot hoztak a hadsereg életében. A szovjet hadsereg valóban szocialista jellegűvé vált. „... ha most van hadseregünk — mondotta Lenin — és olyan fegyelem, amely a minden ezredben megalakult pártsejtekre támaszkodik, és a tisztikar most javarészt munkásszármazású tisztekből, nem pedig »úri csemetékből« áll; ha ezek olyan tisztek, akik megértették, hogy a munkásosztályból kell kikerülniök azoknak az embereknek, akik az államot kormányozzák és a vörös tiszteknek is —, akkor a szocialista hadsereg valóban szocialista hadsereg lesz, amelynek tisztikarát vörös tisztek segítségével újjáteremtettük. Tudjuk, hogy most bekövetkezett a fordulat. Van hadsereg. És a hadseregben van új fegyelem. A fegyelmet biztosítják a sejtek, a munkások és a politikai biztosok, akik százezrével mentek ki a frontra és megmagyarázták a munkásoknak és parasztoknak, miért van háború. Ezért állott be fordulat a mi hadseregünkben ..."[4]

A szovjet társadalom építése során az osztálystruktúrában végbement változások is számos csatornán hatottak a hadseregépítésre. Ismeretes, hogy a fejlődéssel nemcsak az antagonisztikus osztályok szűnnek meg, de számarányaikban és jellegükben változnak a dolgozó osztályok is. Ez a lényeges társadalmi folyamat a szovjet hadsereg fejlődésében is tükröződött. Amíg a polgárháború idején a hadsereg személyi állományának 15 százaléka volt munkás és 77 százaléka egyéni paraszt, addig a 30-as években — amikor már végbement az ipari és mezőgazdasági burzsoázia felszámolása, más oldalról pedig az iparosítás eredményeként a munkásosztály létszámbeli növekedése, illetve falun a kollektivizálás — a munkások száma a szovjet hadseregben négyszerésére nőtt, a parasztok pedig kolhozparasztok voltak már, akik között sok volt a traktoros, gépkezelő és gépkocsivezető.[5]

Lényeges az összefüggés a gazdasági fejlődés és a honvédelem, illetve a hadseregfejlesztés között. A népgazdaság eredményei és lehetőségei a hadseregépítésnek fontos bázisait jelentik, másként mondva: a hadseregépítés

4 *Lenin:* A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. II. köt. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1958. 489. o.

5 *Lomov:* A szovjet fegyveres erők építésének alapjai és elvei. Kommunyiszt Vooruzsennich Szil, 1966. 22. szám. (oroszul)

anyagi-technikai alapja a szocialista gazdaság. A Szovjetunióban — és ennek példáján a szocialista országokban — a népgazdasági feladatokat az ország védelme erősítésének feladataival szoros egységben oldották, illetve oldják meg. A két világrendszer egyidejű létezésének tényéből következik, hogy a szovjethatalom a gazdasági építő feladatokkal párhuzamosan oldotta meg a hadsereg technikai és fegyverzeti fejlesztését. A bolsevik párt abból indult ki, hogy a hadsereg technikájának, fegyverzetének tökéletesítése, tűzerejének és manőverező képességének szüntelen növelése, valamint harckészültségének magas szinten való tartása a békés alkotómunka megvédésének egyik legfőbb biztosítéka. Lenin mondotta: „... az imperializmusra mért eddigi csapásoktól függetlenül a Vörös Hadsereget — bármibe kerül is — teljes harckészültségben kell tartanunk és szüntelenül fejleszteni kell erejét."[6] E lenini tanítás szolgál útmutatásul ma is a szovjet hadsereg építésének alapkérdéseiben.

A szovjet hadsereg 50 éves történetének tapasztalatai arra intenek, hogy a szocialista hadseregeknek, az új típusú hadseregeknek nagy gondot kell fordítaniuk a technika és a fegyverzet állandó fejlesztésére. Napjainkban gyakran használjuk — joggal — azt a megállapitást, hogy a hadügyben forradalom megy végbe. A tények maradéktalanul igazolják ezt a következtetést. Ám ennek megállapítása mellett azt is fel kell ismerni — és erre a történelmi folyamatok materialista szemlélete is kötelez bennünket —, hogy e forradalmi folyamat a korszerű haditechnika és fegyver kikísérletezésével, elterjedésével és szerepe növekedésével kezdődött. Ez volt tapasztalható néhány évtizeddel ezelőtt éppúgy, mint napjainkban. Lenin felismerve a haditechnika és fegyverzet fontosságát, arra figyelmeztetett, hogy a legodaadóbb forradalmárok is vereséget szenvednek, ha nem lesz elegendő fegyverük, élelmük és egyéb utánpótlásuk.

Már csak emiatt a felismerés miatt sem lehet elfogadni Mao Ce-tungnak és csoportjának az úgynevezett „népi háborúról" szóló elméletét, amely lényegében azt mondja, hogy a háború sorsát egyedül a hadsereg erkölcsi-politikai állapota dönti el, s hogy az atombomba „papírtigris". Ez a nézet a korszerű fegyverek és technika lebecsülését jelenti, azok óriási szerepét csökkenti.

Ugyanakkor szó sincs arról, hogy a marxista—leninista álláspont, a szovjet hadsereg tapasztalatai tagadnák a személyi állomány erkölcsi-politikai állapotának fontosságát. Teljesen világos ugyanis, hogy bármilyen bonyolultak is legyenek a fegyverek, a háborút emberek fogják megvívni és egy esetleges újabb világösszecsapás esetén nem is akármilyen körülmények között. A háború, de különösen a korszerű háború, az emberek eszmei, erkölcsi és akarati, illetve pszichológiai felkészültségében pluszt követel. A hadsereg személyi állományának felkészítése, nevelése tehát különösen fontos feladat. Lenin a szovjet hadsereg egyik sajátosságaként jelölte meg a személyi állomány öntudatát.

A hadsereg személyi állományának erkölcsi-politikai állapotát, öntudatát számos bonyolult összetevő határozza meg. A szocialista társadalom — felsőbbrendűségénél fogva — objektív alapot teremt ahhoz, hogy a szocialista hadsereg személyi állományának erkölcsi-politikai állapota, öntudata magasabb, hatékonyabb legyen, mint a tőkés hadseregek személyi állományáé. Ám ez nem jelenti azt, hogy a társadalom kedvező viszonyai automatikusan biztosítják ezt az erkölcsi-politikai fölényt. E cél eléréséhez a hadseregen belül nagy nevelőmunkára, sőt az ifjúság, illetve a hadrafogható lakosság felkészítését illetően az egész társadalom összefogására van szükség. Az er-

6 *Lenin* Művei 42. köt. Moszkva, Goszpolitizdat, 1963. 13. o. (oroszul)

kölcsi-politikai, ideológiai nevelés csak hosszantartó társadalmi tevékenység lehet, s nem korlátozódhat a hadseregben eltöltött időre E felismerés következményeinek realizálására a bolsevikok mindenkor nagy figyelmet fordítottak. Legutóbb például a XXIII. kongresszus foglalkozott e kérdéssel. Az SZKP Központi Bizottsága pedig ezzel kapcsolatban a DOSZAAF VI. kongresszusához írt üdvözletében megállapította: „Az önkéntes honvédelmi társadalmi szervezet, amely egyesíti soraiban a munkások, kolhozparasztok, alkalmazottak és tanulók tíz- és tízmillióit, kiemelkedően hasznos munkát végez a lakosság között a honvédelmi tudat alapjainak elterjesztésében, a szovjet emberek felkészítésében a szocialista haza védelmére".

A lakosság öntudatának és ezen belül a katonatömegek öntudatának fontos szerepét Lenin számos munkájában meggyőzően indokolta. Egyik művében — amely ugyan az öntudat fontosságát az állam egésze szempontjából világítja meg, de teljes mértékben vonatkozik ez a hadseregre is — megállapítja, hogy „... a mi véleményünk szerint az állam ereje a tömegek öntudatában van. Az állam csak akkor erős, ha a tömegek magukénak tudják, ha ügyeiben dönteni képesek és azok végrehajtását öntudatosan vállalják..."[7]

Következésképpen a szovjet hadsereg ereje sem csupán abban a fegyverben és technikában van, amelyet a hazától kaptak. Erejét fokozza az a tény, hogy a nép és a katonatömegek magukénak vallják, hogy a szovjet harcost a szilárd katonai fegyelem, a szaktudás, a magas politikai öntudat és a szocialista vívmányok, a szovjet haza védelméért érzett személyes felelősség jellemzi.

A szovjet hadsereg jellegében és funkcióiban beállt változásokról

A szovjet hadsereg építésének elveit, jellemzőit Lenin és közvetlen munkatársai dolgozták ki. Ezek közül az eddigiekben csupán néhányat kíséreltünk meg felvázolni. Most olyan tapasztalatokról is szólnánk, amelyeket a legutóbbi évtizedekben szereztek, s amelyek azt is bizonyítják, hogy a szovjet hadseregnek nemcsak a megteremtésekor, kifejlesztésekor szerzett tapasztalatait érdemes és — tegyük hozzá — szükséges tanulmányoznunk, de egész 50 éves történetét, köztük napjainkét is.

Azzal, hogy a szovjet hadsereg, az első szocialista hadsereg a hatalomra került munkásosztály hadserege lett, perspektívában magában hordta a jellegében bekövetkezendő változások feltételeit is. A munkásosztály ugyanis a kommunizmus felépítéséért vívott harc során — történelmi szükségszerűségből — nemcsak arra törekszik, hogy felszámolja az antagonisztikus osztályokat, de arra is, hogy a dolgozó osztályok és rétegek közötti különbségek megszüntetéséhez is kedvező lehetőségeket teremtsen, ezzel is elősegítve az osztálynélküli társadalom kialakítását. A munkásosztály e történelmi feladatát a legszélesebb népi tömegek támogatásával oldja meg. A szovjet hadsereg már létezésének első szakaszától — mint a hatalomra került munkásosztály hadserege — a népi érdekek képviselője, védelmezője volt. Funkciói közül — ellentétben a burzsoázia hadseregével, ahol a fő funkció a kizsákmányolt nagy többség fékentartása, a monopoltőke érdekét szolgáló területhódítás — a szocialista haza védelme került előtérbe. Addig azonban, amíg léteztek a szocializmussal szemben álló osztályok és társadalmi rétegek, érvényt kellett szerezni a belső ellenség elleni funkciónak is. Az antagonisztikus osztályok megszünése, a testvéri dolgozó osztályok ki-

7 *Lenin* Művei 35. köt. Moszkva, Goszpolitizdat, 1962. 21. o. (oroszul)

alakulása, a társadalom erkölcsi-politikai egységének megszilárdulása fordulatot hozott a szovjet hadsereg funkcióiban és jellegében. A társadalom belső helyzete már nem igényli a hadsereget, a fő figyelem így a kívülről jövő támadás elhárítására összpontosul. A szocialista állam is fejlődésének új szakaszába érkezett, amikor a proletárdiktatúra átalakult össznépi állammá. Törvényszerű, hogy mindez hatással volt a szovjet hadseregre is. „... A Szovjetunió Fegyveres Ereje napjainkban az össznépi szocialista állam szerve, és jelentősen kiszélesedett szociális bázisa. Ma valóban össznépi hadseregünk van — olvasható A. A. Jepisev hadseregtábornok cikkében —, amely az egész nép érdekeit védelmezi és annak akaratát képviseli. A hadsereg és a nép egysége oly erős és megbonthatatlan, mint még soha."[8]

A szovjet hadsereg megváltozott funkcióiról szólott az SZKP programja is: „A belső feltételek szempontjából a Szovjetuniónak nincs szüksége hadseregre. Minthogy azonban az imperialista tábor háborús veszéllyel fenyeget, mert nem valósult meg az általános és teljes leszerelés, az SZKP szükségesnek tartja a szovjet állam védelmi erejének, fegyveres erői harckészültségének fenntartását olyan színvonalon, amely biztosítja bármilyen ellenség határozott és teljes szétzúzását, ha támadást kísérelne meg a szovjet haza ellen."[9]

Az össznépi államról és így az össznépi hadseregről szóló tanítás új a marxizmus—leninizmus elméletében. A körülmények változtak, s ebből következően elméleti következtetéseket kellett levonni. Az érdem a Szovjetunió Kommunista Pártjáé, mely ebben is utat, sőt példát mutat a szocializmus útját járó népeknek.

A szocialista világrendszer kialakulása is lényeges változást eredményezett — többek között — a szocialista hadseregek, köztük a szovjet hadsereg funkcióiban. A szocialista világrendszer fejlődéstörvényei közelebb hozzák egymáshoz a szocialista országokat, a nemzeteket és a népeket. Nem csupán az ideológiai és politikai alapok, vagy a társadalmi rendszerek azonosak, de egyre jobban összefonódnak a gazdaságok, a kultúrák és mindebből következően a honvédelmi feladatok is. A szocialista nemzetköziségből, a szocialista világrendszer kollektív védelméből adódóan a szovjet hadsereg — és a többi szocialista ország hadseregének — funkciói kibővültek. Mégpedig: védelmi feladataik most már kiterjednek az egész szocialista világrendszer védelmére. Ez a szocialista nemzetköziséget tükröző funkció új jelenség a hadseregek történetében. E feladat valamennyi szocialista országra, hadseregre vonatkozik. Kétségtelen azonban, hogy helyzeténél, fejlettségénél és erejénél fogva a szovjet hadsereg az, amelyik e feladatból a legnagyobb részt vállalja magára.

E gondolatnak logikus végigvitele is eljuttat bennünket ahhoz a felismeréshez, hogy a szovjet hadsereg nemcsak azért fekszik közel szívünkhöz, mert az emberiség számára oly nagy jelentőségű Nagy Októberi Szocialista Forradalomban fogant, hogy a fasiszta fenevad szétverése során a mi népünket is felszabadította, de azért is, mert népköztársaságunk fegyveres erői mellett jelenünk és jövőnk védelmezője is.

A szovjet hadsereg 50 éves. Ötven éve fegyveres harccal, vagy az ellenséget visszarettentő magas fokú harckészültséggel védelmezi a szovjet népek és az egész emberiség ügyét, békéjét.

Köszöntjük az 50 éves szovjet hadsereget, azt az új típusú, szocialista hadsereget, azt a fegyveres erőt, amelynek gazdag tapasztalataiból meríteni nekünk, a Magyar Néphadseregnek is megtisztelő kötelesség.

[8] A hadügy forradalma. Cikkgyűjtemény. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1966. 2. o.
[9] A kommunizmus építőinek kongresszusa. Budapest Kossuth Könyvkiadó. 1961. 453. o.

A POLGÁRHÁBORÚ HŐSEI

A fél évszázados szovjethatalmat ünneplő szocialista világ népei az új társadalmi rend politikai, gazdasági, technikai és kulturális fölényének méltatása mellett nagy figyelmet szentelnek a proletárállam védelmét biztosító Szovjet Fegyveres Erőknek, amelyek mind a polgárháború, mind a második világháború nehéz éveiben becsülettel teljesítették a szocialista haza iránti kötelességüket és internacionalista küldetésüket.

A világtörténelem kevés olyan haditettet jegyzett fel, amelynek jelentőségét össze lehetne mérni a szovjet hadsereg győzelmeivel.

A vérrel szerzett tapasztalatokat gyümölcsöztetve, a háborút követő évtizedek technikai fejlődésének vívmányait felhasználva a Szovjet Fegyveres Erők — a Varsói Szerződésbe tömörült országok haderejével együtt — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóján állandó harckész állapotban, lábhoz tett fegyverrel őrködnek a béke, a szocialista tábor népeinek alkotó munkája felett, képesek bármilyen agresszort megsemmisíteni.

A fennállásának 50. évfordulóját ünneplő szovjet hadsereg hosszú és nehéz utat tett meg, amíg az első hiányosan felszerelt, gyengén kiképzett Vörös Gárda osztagokból a világ legerősebb — a korszerű harceszközök minden fajtájával ellátott reguláris hadseregévé fejlődött.

A fiatal szovjethatalom fegyveres erejét rendkívül bonyolult viszonyok között szervezte meg. Már a forradalom első napjaiban beigazolódott Leninnek az a korábbi megállapítása, hogy a szocialista köztársaság kapitalista környezetben erős hadsereg nélkül nem maradhat fenn; hogy a forradalom győzelme után a szocialista államnak a legsürgősebben meg kell teremtenie a maga hadseregét, amely képes a haza, a munkás-paraszt hatalom megvédésére.

A forradalom győzelmétől megriadt imperialista hatalmak már 1917 végén megkezdték a fegyveres intervenció szervezését a fiatal szovjetköztársaság ellen. A helyzetet súlyosbította még az a körülmény, hogy a szocialista állam hadseregének létrehozása a párt számára elméletileg és gyakorlatilag egyaránt teljesen új kérdés volt. Nem voltak kidolgozott elvek és módszerek, nem volt egy kitaposott ösvény, amelyen a fiatal szovjetállam elindulhatott volna.

Az alap, amelyre a bolsevik párt e probléma megoldásában támaszkodott, Marxnak és Engelsnek a háborúról, a hadseregről és általában a katonai kérdésekről szóló elméleti hagyatéka volt. Különösen értékes alkotások Engelsnek a katonai kérdésekről megmaradt munkái. Ezekben többek között arról ír, hogy a győztes proletariátus a hatalom átvétele után a régi hadsereget, mint a volt uralkodó osztály erőszakszervét megszünteti és helyette új hadsereget, új hadtudományt, a háború vezetésének új módszereit és formáit teremti meg. Ezzel kapcsolatban megállapította, hogy az félelmetes erővel rendelkező hadsereg lesz, amelynek háborúi hevesebbek, mozgékonyabbak és vezetésük művészetét tekintve magasabb szintűek lesznek, mint az előző társadalmaké volt.

Lenin e megállapításokra támaszkodva dolgozta ki a szovjetállam fegyveres ereje felépítésének elvét és rendszerét. Az új hadsereg a polgárháború tüzében született, a fehérgárdisták és az intervenciósok ellen vívott kegyetlen harcokban edződött meg és vált a proletárhatalom félelmetes, legyőzhetetlen szervévé.

A Vörös Hadseregbe az orosz munkásosztály, parasztság és Szovjet-Oroszország különböző nemzetiségű dolgozói mellett szép számmal jelentkeztek más népek fiai is. A kommunisták felvilágosító munkája nyomán több mint 100 000 volt magyar hadifogoly lépett a proletárhatalmat védő fegyveres erők sorába és derekasan helytálltak a harcban. A magyar internacionalistákat megtaláljuk a polgárháború csaknem minden arcvonalán. Ott voltak a legkegyetlenebb csatákban és ütközetekben: Távol-Keleten, Északon, Szibériában, az Urálban, a Volgánál, a Donyec-medencében, Ukrajnában, Észak-Tauriában, a Krímben, Közép-Ázsiában és a Kaukázusban. Megértették Szamuely Tibor szavait: „vagy együtt érkezünk el a kitűzött célhoz, vagy együtt pusztulunk el az orosz forradalommal, amellyel összekötöttük életünket, sorsunkat, egész jövőnket". És valóban, váll-váll mellett harcoltak, és közülük sokan a legdrágábbat, az életüket adták a nagy célért, a proletariátus felszabadításáért, a szovjethatalomért, Lenin igazáért.

Az intervenciósok és a fehérgárdisták ellen vívott harcokban a Vörös Hadseregnek olyan vezetői, parancsnokai, politikai munkásai és harcosai születtek s nőttek fel, akik a szocializmus ügye iránt hősiességet és önzetlen odaadást tanúsítottak.

A harcokban szerzett érdemeik elismeréséül több ezer vöröskatona, parancsnok és politikai munkás részesült magas kitüntetésben. A proletárhatalom 50. évfordulójának emlékére a Szovjet Hadsereg Központi Levéltárának tudományos munkatársai: Ivanov tartalékos alezredes és Cservjakov tartalékos őrnagy a Vojenno Isztoricseszkij Zsurnal 1966/2., 4., 7. és 11. számában közlik azoknak a harcosoknak és tiszteknek a nevét, fényképét, akik katonai vitézségükért, a harcokban tanúsított bátor, hősi helytállásukért három-négy és ennél több kitüntetést kaptak. Folyóiratunk a Vörös Hadsereg 50. évfordulójára emlékezve több kitüntetett hős fényképét közli — katonai beosztásaik és haditetteik rövid ismertetésével.

BUGGYONNIJ SZEMJON MIHAJLOVICS

(1883-ban született)

1919 óta az SZKP tagja. A polgárháború éveiben osztag-, ezred-, dandár-, hadosztály-, hadtest, és végül az 1. lovashadsereg parancsnoka volt. 1924—1937 között a munkás-paraszt Vörös Hadsereg lovassági felügyelője, 1937-től 1940-ig pedig a moszkvai katonai kerület parancsnoka volt. 1940-ben kinevezték a honvédelmi népbiztos helyettesévé.

A Nagy Honvédő Háború éveiben előbb a délnyugati — a Tartalék Front —, majd az észak-kaukázusi irány csapatainak főparancsnoka volt. Ezután kinevezték a Szovjet Fegyveres Erők lovas csapatainak parancsnokává. A Szovjetunió marsallja. Polgárháborús tevékenységéért négy ízben tüntették ki.

Első kitüntetésével kapcsolatban a Vörös Hadsereg és a Vörös Hadiflotta Forradalmi Katonai Tanácsának 1919. március 2-án keltezett 80. számú parancsában az alábbiakat olvashatjuk:

Ez év január elején Krasznov a cáricini arcvonalunk ellen jelentős erőket összpontosított, csapatainkat visszanyomta közvetlen Cáricinhez, ezzel hadseregünk kritikus helyzetbe került. Ekkor a különleges lovashadosztály parancsnoka, Dumenko elvtárs, a hadsereg parancsnokától azt a feladatot kapta, hogy csoportosuljon át Dubocki körzetébe és minden áron verje szét ott az ellenséget. Január közepétől február közepéig tartó sikeres manőverekkel a hadosztály teljesítette a hadseregparancsnoktól kapott feladatot. A hadosztály egy hónap alatt 400 km-es utat tett meg, szétvert 23 ezredet (közülük négyet fogságba ejtett). A harcok során zsákmányolt 48 löveget, több mint 100 géppuskát, páncélozott autót és sok más hadianyagot. Ez a siker lehetővé tette, hogy a hadsereg kezébe vegye a kezdeményezést, átmenjen támadásba és megtisztítsa a területet az ellenségtől egészen a Donig, majd Hutovo, Vlagyikavkaszkoj vasútállomásig. Dumenko hadosztályparancsnok, Buggyonnij és Bulatkin dandárparancsnokok, valamint Maszlakov ezredparancsnok nemcsak személyesen vezették a harcot, hanem sebesülésük ellenére a kapott harcfeladat végrehajtásáig egységeik élén maradtak. Ezért a szovjetköztársaságnak és a forradalomnak tett kiváló szolgálatáért a hadosztályt Dísz-zászlóval, Dumenkót, Buggyonnijt, Bulavkint és Maszlakovt pedig Vörös Zászló Renddel tüntették ki.

1920-ban az 1. lovashadsereg Zsitomir irányába mért energikus váratlan csapással áttörte a lengyelek védelmét és sikeresen folytatta előnyomulását Varsó felé. Ezzel a merész manőverrel a szovjet lovasság arra késztette a lengyeleket, hogy megkezdjék visszavonulásukat. A hadművelet során Buggyonnij elvtárs személyesen részt vett a lovas rohamokban, példát, bátorságot, férfiasságot mutatott az 1. lovashadsereg katonáinak. Ezért a tettéért másodízben kapta meg a Vörös Zászló Rendet.

Harmadik kitüntetését: Dísz lőfegyvert a Vörös Zászló Renddel a Munkás-Paraszt Katonatanácsok Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságától (a továbbiakban ÖKVB) kapta az 1. lovashadsereg szervezésében, vezetésében és a harcok során kifejtett tevékenységének elismeréséül.

Ezt megelőzően ugyancsak az ÖKVB 1919. november 20-i határozattal kitüntette Buggyonnijt Dísz forradalmi fegyverrel.

1923-ban a déli arcvonalon Mamantov és Skuro szétverésében és a szovjethatalom megszilárdításában szerzett érdemeinek elismeréséül az Azer-

bajdzsán Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjével tüntették ki. 1929-ben az 1. lovashadsereg fennállásának tizedik évfordulóján Buggyonnij még egy Vörös Zászló Rendet kapott.

KAMENYEV SZERGEJ SZERGEJEVICS

(1881—1936)

A pártba 1930-ban lépett be. A polgárháború éveiben a nyeveli szektor katonai vezetője, majd a nyugati katonai körzet parancsnok tanácsadója. 1918 szeptemberében kinevezték a keleti front parancsnokává. 1919 júliusától—1924 áprilisáig a köztársaság fegyveres erőinek főparancsnoka volt. 1924-ben a Vörös Hadsereg felügyelője, 1925-ben pedig vezérkari főnöke. 1926 augusztusától a főcsoport vezetője (mai értelemben honvédelmi miniszter). 1927 májusától a hadügyi népbiztos helyettese és a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, 1934 júliusától a hadsereg légvédelmi parancsnoka, novembertől pedig a Honvédelmi Népbiztosság Katonai Tanácsának tagja. Rendfokozata: 1. osztályú hadseregparancsnok.

A polgárháborúban szerzett összérdemeinek elismeréséül 1920-ban Vörös Zászló Renddel tüntették ki. Ezt megelőzően katonai szolgálatáért, szervező és vezető készségéért — amit mint a keleti front parancsnoka fejtett ki a Kolcsak elleni hadjárat idején — Harci arany fegyvert kapott Vörös Zászló Renddel.

1921-ben az ÖKVB a szovjetköztársaság iránti odaadásáért, a hadsereg szervezésében és irányításában szerzett érdemeiért Dísz lőfegyvert és Vörös Zászló Rendet adományozott, ami akkor a legnagyobb katonai kitüntetésnek számított. A fenti kitüntetéseken kívül Kamenyev megkapta még a Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjét és a Buharai Népi Szovjetköztársaság Vörös Félhold Rend 1. fokozatát.

KUTYAKOV IVÁN SZEMJONOVICS

(1897—1937)

1917 óta a bolsevik párt tagja. A polgárháborúban előbb szakaszt vezetett, majd fokozatosan eljutott a hadosztályparancsnoki beosztásig. A háború után önálló dandárparancsnok, majd a Volga menti katonai kerület parancsnokhelyettese. Rendfokozata: hadtestparancsnok.

1919 októberében Csisma vasútállomásának elfoglalásában szerzett kimagasló érdemeinek elismeréséül megkapta a Vörös Zászló Rendet. Csisma vasútállomás az Ufa felé vezető útvonalon a fehérek egyik fő erőssége volt. Az ellenség jelentős erőket vont ide. Kutyakov dandárával váratlanul a fehérekre csapott, a főerőket szétszórta és visszavonulásra kényszerítette. A dandárparancsnok a csapásmérő csoporttal folytatta az ellenség üldözését és a Belaja folyót elérve azonnal megkezdte az átkelést. A dandár haditettével

megnyitotta az utat Ufa felé. Külön figyelmet érdemel, hogy Kutyakov sikereit erőfölényben levő ellenséggel szemben érte el.

A második Vörös Zászló Rendjét azért kapta, mert hadosztályának (25. ho.) átkelését a Dnyeperen 1920. március 5-én Pecski körzetében személyesen vezette. Az átkelés után igyekezett kijutni a 3. Lengyel Hadsereg hátába, elfoglalta Borodjanka és Tyetyerev helységeket, ezzel elvágással fenyegette a lengyelek visszavonulását. Június 25-én Kutyakov megsebesült, de ennek ellenére a hadosztálya élén maradt, merészen üldözte tovább a visszavonuló lengyeleket.

A harmadik Vörös Zászló Rendet a Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság megtisztításában, a baszmacsok szétverésében szerzett érdemeiért kapta 1924-ben.

1919 szeptember elején Lbiscsenszk—Janajszk körzetében kialakult kritikus helyzetben tanúsított leleményességéért, határozottságáért (amelynek eredményeként az ellenség ideiglenes sikereit felszámolták), továbbá a turkesztáni arcvonalon szerzett érdemeinek elismeréséül (szétverte az önálló kozák hadsereget, két ezredet fogságba ejtett) 1922-ben Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki. Majd a Dzsanajd-Han és Ahadzsi-Isan ellenforradalmi bandái szétverésének irányításáért, a harcok során tanúsított bátorságáért megkapta a Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjét.

UBOREVICS IERONYIM PETROVICS

(1896—1937)

A bolsevik párt tagja 1917 óta. Kezdetben a román arcvonalon a forradalmi osztagok szervezője. A polgárháború alatt üteg-, dandár-, hadosztály-, majd hadseregparancsnok volt. 1922-ben a Távol-Kelet-i Köztársaság fegyveres erőinek főparancsnoka, majd az északkaukázusi, moszkvai és belorussziai katonai kerületek parancsnoki beosztásában teljesített szolgálatot. Rendfokozata: 1. osztályú hadseregparancsnok.

A polgárháborúban szerzett érdemeiért három ízben Vörös Zászló Renddel és Arany díszfegyverrel tüntették ki.

Első Vörös Zászló Rendjét az 1918. október 10—15. közötti harcokban tanúsított személyes bátorságáért, dandárának jó vezetéséért, önfeláldozó magatartásáért kapta. A másodikat — mint a 13. hadsereg parancsnoka — az 1920 október végi—november eleji harcokban elért eredményekért. A harmadik kitüntetését a Távol-Kelet-i Köztársaság Népi-Forradalmi Hadseregének szervezéséért, irányításáért és a Távol-Keleten tevékenykedő ellenforradalmi bandák szétveréséért, a csendes-óceáni partvonal megtisztításáért kapta 1922-ben.

Az Arany díszfegyverrel a 9. hadsereg parancsnoki beosztásában kifejtett munkájáért, a hadsereg irányításáért tüntették ki 1920-ban.

KOTOVSZKIJ GRIGORIJ IVANOVOCS

(1881—1925)

A bolsevik pártba 1920-ban lépett be. A polgárháborúban partizán otrád-, majd dandárparancsnok volt. A háború után lovashadosztályt és lovashadtestet vezetett. Haditetteinek elismeréséül három Vörös Zászló Rendet kapott.

Parancsnoki tehetségével és személyes bátorságával különösen 1920 februárjában az ogyesszai hadművelet idején hívta fel magára a figyelmet. Ő irányította a 45. lovashadosztály részeit. Ezért 1921 júniusában Vörös Zászló Renddel tüntették ki. A másodikat a Petljura elleni harcokban szerzett érdemeiért, a harmadikat 1924-ben az 1921. november 17-i harcok során a 2. lovashadtesttel elért sikereiért kapta.

1921-ben ugyancsak a polgárháborúban szerzett érdemeiért Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki.

BLÜHER VASZILIJ KONSZTANTINOVICS

(1890—1938)

A párt tagja 1916 óta, aktív résztvevője a forradalmi mozgalomnak. 1917 novemberében mint egy vörös osztag komisszárja már a Dutov tábornok elleni harcokban kimagasló érdemeket szerzett. 1919—22-es években hadosztály-, illetve hadseregparancsnok, a Távol-Kelet-i Köztársaság hadügyminisztere és katonai tanácsának elnöke. A háború után az 1. lövészhadtest parancsnoka, a leningrádi megerődített körlet főnöke, katonai tanácsadó Kínában, az ukrajnai katonai kerület parancsnokának segítője és végül a különleges vörös zászlós távol-keleti hadsereg főparancsnoka, a Szovjetunió marsallja volt. Katonai tevékenységének elismeréséül öt Vörös Zászló Rendet kapott.

Első és második kitüntetését a Dutov-felkelés leverésében szerzett érdemeiért adományozták. 1918 májusában parancsnoksága alatt egyesítette az Urál vidéki forradalmi erőket és megtámadta a fehérek orenburgi csoportját. Kétheti elkeseredett harc után elfoglalta Orenburgot. Közben a forradalmi csapatok hátában 1918 nyarán a cseh hadtest átállt a fehérek oldalára. Ez kritikus helyzetet teremtett Blüher csapataira. A forradalmi erőket elvágták Szovjet-Oroszország központi területétől. Blüher a nehéz helyzetben kiváló szervezőnek, tehetséges vezetőnek és parancsnoknak bizonyult. Több figyelmet érdemlő győzelmet aratva csapatait merész manőverekkel kivezette a fehérek gyűrűjéből. Ezért a tettéért 1921-ben újra Vörös Zászló Renddel tüntették ki.

A harmadikat 1921-ben a perekopi áttörésben játszott kimagasló szerepéért, a negyediket pedig 1928-ban a kahovszkai hídfő védelmének megszervezéséért és az 51. lövészhadosztály csapatainak vezetéséért kapta.

Blüher Vaszilij Konsztantinovics az ötödik Vörös Zászló Rendet 1928-ban a munkás-paraszt Vörös Hadsereg fennállásának 10. évfordulóján kapta.

HAHANYAN GRIGORIJ DAVIDOVICS

(1895—1939)

A bolsevik pártnak 1917 óta tagja. A polgárháborúban előbb a pszkovi lövészhadosztály parancsnoka, később Szvijazsszk város védelmének főnöke, majd az 5. hadsereg hadműveleti osztályának vezetője, dandárparancsnok és végül a 27. lövészhadosztály parancsnokának segítője. 1924-ben a légvédelmi akadémián fakultásparancsnok, ezt követően a „Visztrel" tanfolyam parancsnoka, majd légvédelmi főnök, a légvédelmi parancsnokság forradalmi katonai tanácsának tagja, politikai csoportfőnöke, ezt követően az OKDVA politikai csoportfőnöke és katonai tanácsának tagja volt hadtestparancsnoki rendfokozatban.

A hadsereg vezetésében, a szervező munkában és a harcokban tanúsított magatartásáért három Vörös Zászló Renddel és Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki.

Első kitüntetését az omszki hadműveletben elért eredményeiért, a másodikat a nyugati arcvonalon szerzett érdemeiért, Szokolovo, Vengrovo és Oszovo falvak gyors elfoglalásáért adományozták. Harmadik Vörös Zászló Rendjét Varsó alatti bátor, határozott tevékenységéért, ügyes manővereiért kapta, melynek eredményeként dandárával rendezetten kitört az ellenség gyűrűjéből.

A Dísz forradalmi fegyvert 1921. május 17-i kronstadti lázadás leverésében szerzett érdemeiért kapta.

VOSZTRECOV SZTYEPAN SZERGEJEVICS

(1883—1932)

A bolsevik párt tagja 1920 óta. A polgárháborúban század-, majd ezredparancsnok. 1922-ben a 2. tengermelléki lövészhadosztály parancsnokának segítője. Részt vett a fehérgárdisták és intervenciósok szétverésében Távol-Keleten. 1924-ben az omszki vörös zászlós lövészhadosztály parancsnoka, majd lövészhadtest parancsnok.

A polgárháború eredményeiért négy esetben tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Első kitüntetését azért kapta, mert 1919. június 3-án olyan körülmények között vállalta el a 242. ezred parancsnoki beosztását, amikor az az ellenség nyomása elől már megkezdte visszavonulását, miáltal az 5. hadsereg komoly veszélybe került. Vosztrecov nemcsak megállította az egység visszavonulását, hanem rendezve annak sorait újra harcba vezette. Jó szervező és vezető készségének, személyes példamutatásának eredményeként az ezred megállította az ellenség előnyomulását, majd maga ment át támadásba és szétverte a fehéreket. Vosztrecov néhány vöröskatonával elsőnek tört be Cseljabinszkba és géppuskatüzet zúdított a megrémült ellenség visszavonuló oszlopaira. Amikor a géppuska irányzója elesett, maga feküdt a géppuska mellé és folytatta a harcot.

Második Vörös Zászló Rendjét azért kapta, mert 1920. július 19-én egységétől való elvágása után (a szomszéd parancsoknál volt megbeszélésen) mindent elkövetett, hogy mielőbb visszatérjen. Ezredét válságos helyzetben találta. Amikor látta, hogy az első lépcsőben küzdők harcrendje felbomlott, fejetlenség és zűrzavar kezdett úrrá lenni a harcosok között, azonnal lóra pattant és a legkritikusabb helyen termett. Személyes varázsával, példamutatásával és határozottságával felszámolta a zűrzavart, megmentette a helyzetet.

A harmadik és negyedik kitüntetést a Távol-Keleten szerzett érdemeiért, Pepeljajev bandájának szétveréséért kapta.

FABRICIUSZ JAN FRICEVICS

(1877—1929)

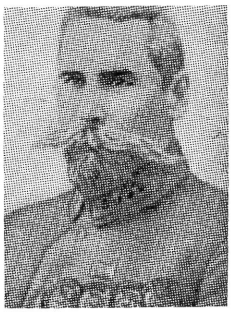

1903 óta a bolsevik párt tagja. A polgárháború éveiben dandárparancsnok és komisszár. A háború után hadosztály-, majd hadtestparancsnok. 1928-tól a kaukázusi vörös zászlós hadsereg parancsnokának segítője. A polgárháborúban szerzett érdemeinek elismeréséül négyszer tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Az elsőt — mint a 10. lövészhadosztály komiszárja — a harcokban tanúsított személyes és hősies példamutatásáért. Másodszor azért a dandárparancsnoki beosztásában kifejtett találékony, merész tervéért jutalmazták, amelynek eredményeként 1920. június 13-ról 14-re virradóra Szorgony és Silovicsi körzetében az ellenség jól megerődített körletét csapataival áttörte.

Harmadik kitüntetését a kronstadti felkelés leverésében tanúsított bátor és hősies magatartásáért, a negyediket pedig — mint dandárparancsnok — a Varsó alatti harcokban szerzett érdemeiért kapta.

FEGYKO IVÁN FJODOROVICS

(1897—1938)

A bolsevik pártnak 1917 óta tagja. Az októberi forradalomba Krímben kapcsolódott be. 1917-ben a Vörös Gárda osztagok szervezője és a feodoszi forradalmi bizottság elnöke. A háború további éveiben dandárokat, hadosztályokat és hadseregeket irányított. Részt vett a kronstadti felkelés leverésében. A háború után hadtest-, hadsereg- és különböző katonai kerületek parancsnoki beosztásaiban szolgált. 1938 februárjától a Szovjetunió Hadügyi Népbiztosának helyettese. Rendfokozata: 1. osztályú hadseregparancsnok. A polgárháborúban tanúsított helytállásáért a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg szervezésében és vezetésében szerzett érdemeiért négy ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Első kitüntetését — mint hadosztályparancsnok — azért kapta, mert csapataival részt vett abban a hősies menetben, amit a déli csoport részei Kotovszk és Pervomajszk körzetéből északra Kijev irányába hajtottak végre

a 12. hadsereggel való találkozás céljából. A menet során szívós harcokban szétverték az útvonalukon tevékenykedő és szervezés alatt levő fehérgárdista bandákat.

Második Vörös Zászló Rendjét — mint a 46. lövészhadosztály parancsnoka — azért kapta, mert hadosztályát jól vezette. A harcokban férfiasságot, merészséget tanúsított, eredményeivel hozzájárult Vrangel ellenforradalmi csapatainak szétveréséhez. Harmadik kitüntetését a kronstadti felkelésben szerzett érdemeiért, a negyediket Antonov ellenforradalmi bandáinak szétveréséért folytatott harcokban szerzett kimagasló érdemeiért adományozták.

HORUN JOSZIF IVANOVICS

(1884—1962)

A bolsevik pártba és a Vörös Hadseregbe is 1918-ban lépett be. A polgárháborúban század- és lovasezred parancsnoki beosztásokban teljesített szolgálatot. A háború után lovasezred, illetve lovasdandár parancsnok segítője, majd ezred- és dandárparancsnok, ezt követően pedig a Frunze Akadémia tanára. A Nagy Honvédő Háborúban hadosztályparancsnok, hadseregparancsnok-helyettes, a brjanszki arcvonal gépkocsi csoportfőnöke, majd ismét hadosztályparancsnok, 1947-ben vezérőrnagyként nyugállományba vonult. A polgárháborúban végzett munkájának elismeréséül négy esetben tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Az elsőt a turkesztáni arcvonalon szerzett érdemeiért, a másodikat mint a 4. lovasezred parancsnokának helyettese kapta a harcban tanúsított személyes példamutatásáért. A harmadikat 1924. február 1-i Hazaraszpa város környékén lezajlott harcokban mutatott helytállásáért adományozták. 1925-ben kitüntették a Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjével.

KUJBISEV NYIKOLAJ VLAGYIMIROVICS

(1893—1938)

A bolsevik pártba 1918-ban lépett be. A polgárháborúban komisszár és dandárparancsnoki beosztásokban szolgált. A háború után „Visztrel" tanfolyam parancsnoka és komisszárja, a turkesztáni front parancsnokának segítője, majd hadtestparancsnok és komisszár. Később a moszkvai katonai kerület parancsnokának segítője, ezt követően a szibériai és a kaukázusontúli katonai kerületek parancsnoka. Utolsó beosztása a munkás-paraszt Vörös Hadsereg Főcsoportfőnöke volt. Rendfokozata: hadtestparancsnok. A polgárháborúban szerzett érdemei elismeréséül négyszer tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

A 9. hadosztály 3. dandára, melynek Kujbisev volt a parancsnoka, 1919 november közepén azt a feladatot kapta, hogy állítsa meg az ellenség csapásmérő csoportját Ahocsevszk és Kurszk szakaszon, majd

jusson ki a csoport hátába és kerítse be. Kujbisev a nehéz körülmények ellenére a feladatot végrehajtotta. Személyes magatartásának köszönhető, hogy a dandár a kritikus helyzetben megőrizte harckészségét és megállta a helyét. Kujbisev dandárával kijutott a fehérek kurszki csoportjának hátába. Ezzel a merész manőverrel a város feladására kényszerítette. Az ellenség érzékeny veszteségeket szenvedett és megkezdte visszavonulását. A feladat teljesítésében kimagasló szerepe volt Kujbisev bátorságának, hidegvérűségének, különleges intézkedéseinek, amelyekkel a bonyolult, kritikus helyzetekben is kezében tartotta és mesterien vezette dandárát. Ezért a tettéért kapta az első Vörös Zászló Rendet.

Másodikat — mint a 9. lövészhadosztály törzsfőnöke — a csapatok mesteri vezetéséért, a harmadikat a grúz proletariátus felszabadításáért folytatott harcban szerzett érdemeiért kapta.

A polgárháború után kitüntették az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjével is.

VINNYIKOV-BESZMERTNIJ VASZILIJ LAVRENTYEVICS

(1892—1946)

Bányász volt. 1917 óta a párt tagja. A polgárháborúban ezred, majd dandár komisszárként tevékenykedett. Részt vett a kronstadti felkelés leverésében. A harcokban az egyik karját elvesztette. 1924-ben leszerelt. 1935-ig az iparban vezető szerepet töltött be.

Vörös Zászló Renddel először 1919 júliusában a 2. doni önkéntes dandár szétverésében és foglyul ejtésében szerzett érdemeiért tüntették ki. Második Vörös Zászló Rendjét a kronstadti felkelés leverése során tanúsított kimagasló bátorságáért kapta. (Ekkor vesztette el az egyik karját.) Ugyanebben a parancsban tüntették ki Dísz forradalmi fegyverrel is.

BALAHONOV JAKOV FILIPOVICS

(1892—1935)

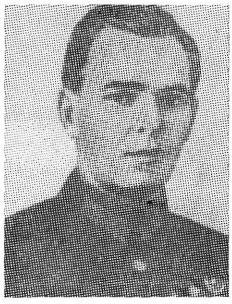

A polgárháború éveiben osztagparancsnok a Vörös Gárdában, ezt követően az észak-kaukázusi Vörös Hadsereg 9. oszlopának parancsnoka, majd lovasdandár, lovashadosztály és lovashadtest parancsnok segítője. A háború után lovashadosztály, majd a karacsacserkeszi autonóm terület katonai parancsnoka, 1924—1928-ig a Frunze Akadémia hallgatója. Később visszament a polgári életbe. A hadiiparban dolgozott.

Az első Vörös Zászló Rendjét 1920-ban a Markov hadosztályának szétverésében szerzett kimagasló érdemeinek elismeréséül kapta. A másodikat adományozó parancsban a következőket olvashatjuk: „Balahonov 5. lovashadosztályával merészen manőverezve Melitopol északkeleti részénél áttörte az ellenség arcvonalát és az erős tüzérségi és géppuskatűz ellenére határozott csapással elfoglalta a várost. Az ellenség üldö-

zését folytatva Balahonov foglyul ejtett több ezer katonát, valamint három páncélvonatot, 40 löveget, több mint 10 millió puska lőszert, több ezer tüzérségi lövedéket, jelentős mennyiségű gabonát és más értékes anyagot zsákmányolt."

Hadosztályával (5. lovashadosztály) különös, bonyolult helyzetben 1920. október 11-től 18-ig sikeres lovas portyát hajtott végre. Ennek során a 3. doni hadtest hadtápját és Bogajevszkij atamán törzsét, továbbá október 17-én Szvjatudohovkinál a 2. doni lovashadosztályt is szétverte. Mivel hadosztályával harckész állapotban tért vissza, Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki.

JEGOROV ALEXANDR ILJICS

(1883—1939)

A bolsevik pártba 1918-ban lépett be. A polgárháború alatt hadseregeket vezetett. A háború után a kijevi, a petrográdi katonai kerületek csapatainak parancsnoka lett. Később a kaukázusi hadsereg, az ukrán és a krími fegyveres erők főparancsnoka. A Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának tagja, majd katonai attasé Kínában. Hazatérése után a belorussziai katonai kerület parancsnoka, majd a munkás-paraszt Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, 1937-től a honvédelmi népbiztos helyettese. A Szovjetunió marsallja volt. A polgárháborúban tanúsított haditetteiért kétszer tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Az elsőt — mint a 10. hadsereg parancsnoka — azért kapta, mert csapataival Pletnyev körzetében meghiúsította az ellenség támadását és Kotyelnyikovo elfoglalását. A második Vörös Zászló Rendet a Gyenyikin szétverésért folyó harcban tanúsított bátorságáért kapta. A Kaukázusban szerzett érdemeinek elismeréséül kitüntették a Grúz Szocialista Köztársaság és az Azerbajdzsáni Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjével is.

VOROSILOV KLIMENT JEFREMOVICS

(1881-ben született)

1903 óta az SZKP tagja. A polgárháború éveiben a luganszki szocialista osztag szervezője, az 5. Szovjet Ukrán Hadsereg és a káricini front csapatainak parancsnoka. Ukrán belügyi népbiztos. A harkovi katonai kerület vezetője, majd a 14. hadsereg parancsnoka. 1919—1921-ig az 1. lovashadsereg haditanácsának tagja. A polgárháború után az Észak-Kaukázus, majd a moszkvai katonai kerület parancsnoka lett. 1925—40-ig hadügyi, majd honvédelmi népbiztos. A Nagy Honvédő Háború alatt az Államvédelmi Bizottság tagja, az északnyugati irány csapatainak főparancsnoka. 1945—1947-ig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon, 1946—53-ig a Szovjetunió minisztertanácsa elnökének helyettese. 1953—60-ig az SZSZSZK Legfelső Szovjetje Elnökségének elnöke, 1960-tól a Legfelső Szovjet Elnökségének tagja, a Szovjetunió mar-

sallja. A polgárháborúban szerzett érdemeinek elismeréséül két esetben Vörös Zászló Renddel és Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki.

Az első Vörös Zászló Rendet a kaukázusontúli arcvonalon tanúsított helytállásáért, a csapatok vezetéséért és a kubáni fehér hadtest szétveréséért kapta. A másodikat a kronstadti vár bevételében szerzett önfeláldozó bátorságáért, merészségéért adományozták.

A Dísz forradalmi fegyvert az 1. lovashadsereg haditanácsában kifejtett munkájáért kapta.

KASIRIN NYIKOLAJ DIMITRIJEVICS

(1888—1938)

A bolsevik párt tagja 1918 óta. 1917—18-ban az Urálban vörös partizánosztagokat vezetett. Sikeresen irányította a dél-uráli partizánportyát. Továbbiakban az orenburgi megerődített körlet komendánsa, később hadosztály-, illetve hadtestparancsnok. A polgárháború után hadtestparancsnok, több katonai kerület parancsnokának segítője, az észak-kaukázusi katonai körlet parancsnoka, a Honvédelmi Népbiztosság Katonai Tanácsának tagja. Utolsó beosztása kiképzési csoportfőnök. Rendfokozata: 2. osztályú hadseregparancsnok.

Első Vörös Zászló Rendjét 1918 tavaszán a felső Urál vidékén kifejtett szervező, irányító munkájáért és Dutov bandái ellen vívott harcban tanúsított bátor, példamutató magatartásáért, a második Vörös Zászló Rendet Melitopol körzetében szerzett kimagasló érdemeiért kapta. 1920 decemberében a Szivastól északra dúló harcokban való részvételéért, a visszavonuló ellenséges csapatok határozott üldözéséért és Kercs város gyors elfoglalásáért Dísz forradalmi fegyverrel tüntették ki.

TYIMOSENKO SZEMJON KONSZTANTINOVICS

(1895-ben született)

1919 óta az SZKP tagja. A polgárháborúban szakasz-, lovasszázad, ezred-, dandár- és hadosztályparancsnoki beosztásokban szolgált. A polgárháború után a 3. lovashadtest, majd különböző katonai kerületek csapatainak parancsnoka lett. 1940 május óta a Szovjetunió honvédelmi népbiztosa. A Nagy Honvédő Háborúban honvédelmi népbiztoshelyettes, a nyugati, később a délnyugati hadászati irány főparancsnoka, majd a Nyugati, Délnyugati, Északnyugati és a Sztálingrádi Frontok parancsnoka volt. A háború utolsó éveiben a főhadiszállás képviselőjeként a délnyugati hadszíntéren koordinálta a frontok és a fekete-tengeri flotta együttműködését.

A polgárháborúban szerzett katonai tevékenységének elismeréséül kétszer tüntették ki Vörös Zászló Renddel. Az első kitüntetését — mint a 6. lovashadosztály parancsnoka — azért kapta, mert a forradalom első napjától

a Vörös Hadseregben szolgált, részt vett a hadsereg szervezésében, együtt küzdött a vöröskatonákkal, parancsnokokkal, azokat a szovjethatalom iránti odaadásra, bátorságra és hősiességre nevelte. Beosztottai szerették, a legnehezebb körülmények között is követték, parancsait ellentmondás nélkül teljesítették. A második Vörös Zászló Rendet 1920 szeptemberében a lengyelek és Vrangel elleni harcban szerzett kimagasló érdemeinek elismeréséül adományozták Tyimosenkónak.

1920 novemberében parancsnoki és nevelőmunkájáért kitüntették Dísz forradalmi fegyverrel.

Az 1. lovashadsereg megalakulásának 10. évfordulójára megkapta a harmadik Vörös Zászló Rendet.

SORIN VASZILIJ IVANOVICS

(1870—1937)

A régi hadsereg ezredese volt. A polgárháborúban hadseregparancsnok, majd a szibériai csapatok, később pedig a turkesztáni front főparancsnokának segítőjeként tevékenykedett. A polgárháború után a katonai oktatási intézetek főigazgatóságának felügyelője, majd a leningrádi katonai kerület csapatainak parancsnoka. 1925-ben nyugállományba vonult.

1919 márciusában — mint a 2. hadsereg parancsnokát — az Izsevszk-Vodkinszkij hadművelet végrehajtásáért és a csapatok mesteri vezetéséért Vörös Zászló Renddel tüntették ki. 1920 áprilisában a Kolcsak elleni harcokban szerzett összérdemeinek elismeréséül Harci arany fegyverrel, majd 1925-ben Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Rendjével tüntették ki.

FRUNZE MIHAIL VASZILJEVICS

(1885—1925)

A bolsevik párt tagja 1904 óta. Három forradalom résztvevője. A polgárháborúban a keleti, majd a turkesztáni front parancsnoka. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság turkesztáni tagozatának tagja, majd a déli front parancsnoka. A háború után Ukrajna és Krím fegyveres erőinek főparancsnoka. 1924—25-ben hadügyi népbiztos.

Első Vörös Zászló Rendjét 1919 júliusában kapta a keleti arcvonal déli csoportja megszervezésében, vezetésében és Kolcsak szétverésében szerzett érdemeinek elismeréséül. A kitüntetését adományozó parancsban a következő értékelést adják: „Frunze elvtárs a keleti front déli csoportjának parancsnokságát (négy hadsereg tartozott alárendeltségébe) nehéz időszakban, akkor vette át, amikor az ellenség nyomasztó erőfölényének hatására visszavonulásban volt. Frunze elvtárs — csapatainak kritikus helyzete ellenére — a visszavonulás alatt is talált lehetőséget tartalék képzésére és összpontosítására, amelyet csapás-

mérő erőként használhatott fel. E csapatok Frunze vezetése alatt támadásba lendülve szétverték az ellenséget, lépésről lépésre visszaszorították a Belaja folyó mögé és elfoglalták Ufát. Június 7-ről 8-ra a 25. hadosztály átkelését a folyón Krasznij Járnál személyesen Frunze irányította, az ellenséges tűzben is az első vonalban tartózkodott. Repülő bombától zúzódást szenvedett, de helyét nem hagyta el, folytatta a parancsok és intézkedések kiadását mindaddig, amíg a kapott feladatot a csapatok végre nem hajtották."

Második Vörös Zászló Rendjét 1924-ben Gyenyikin, Vrangel és Petljura bandáinak szétverésében szerzett parancsnoki tevékenységéért kapta.

1920. november 25-én a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága Dísz forradalmi fegyverrel tüntette ki a déli front vezetésében tanúsított kiváló parancsnoki érdemeinek elismeréséül.

DASICSEV IVAN FJODOROVICS

(1897—1963)

A bolsevik pártnak 1929 óta tagja. A Vörös Hadseregbe 1918 júliusában lépett be. A polgárháborúban dandár-törzsfőnök segítője, később dandár-törzsfőnök. Háború után a petrográdi ezred törzsfőnöke, majd a hadtest hadműveleti osztályának vezetője, hadosztálytörzsfőnök, hadosztályparancsnok, hadtestparancsnok segítője, majd hadtestparancsnok. A Nagy Honvédő Háborúban lövészhadtest, később hadseregparancsnok. Rendfokozata: vezérőrnagy.

A polgárháborúban szerzett érdemeiért, a Vörös Hadsereg szervezésében, vezetésében kifejtett munkájáért, a harcokban tanúsított személyes példamutatásáért és bátorságáért három ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

DIBENKO PAVEL JEFIMOVICS

(1899—1938)

1912 óta a bolsevik párt tagja. Az első Népbiztos Tanácsban hadügyi népbiztos. A polgárháborúban vörös otrád-, majd hadosztályparancsnok. A polgárháború után a Vörös Hadsereg tüzérparancsnoka, majd hadtáp főnöke, később a közép-ázsiai, a Volga menti katonai és a leningrádi kerület parancsnoka. Rendfokozata: másodosztályú hadseregparancsnok.

A polgárháborúban szerzett érdemeiért három ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel. Az elsőt 1921-ben kapta személyes bátorságáért, önfeláldozó magatartásáért és a csapatok hozzáértő vezetéséért. Második kitüntetését — mint hadosztályparancsnok — azért kapta, mert 1919. március 26-tól április 10-ig Mariapol és Szevasztopol vidékén lezajlott harcok idején csapatai különleges hősiességet tanúsítottak a forradalom ügye iránt. Hadosztályának jelentős szerepe volt

az Azovi- és a Fekete-tenger északkeleti partjának megtisztításában. Harmadik kitüntetését a Cáricin környéki harcokban végzett munkájáért kapta. Dandárával merész manőverrel betört az ellenség lovas csoportjának hátába és csapást mért a Cáricint támadó fehér erőkre. Ezzel a manőverrel megzavarta az ellenséget és lehetőséget adott, hogy a 10. hadsereg megszilárdítsa helyzetét.

KOLESZOV NYIKOLAJ PETROVICS

(1891—1928)

A bolsevik párt tagja 1920 óta. Az első világháborúban katona. A Vörös Hadseregbe megalakulásának napján lépett be. A polgárháborúban lovasszázad és dandárparancsnoki beosztásokban teljesített szolgálatot. A polgárháború után lovasezred és lovasdandár parancsnok. A polgárháborúban szerzett harci érdemeinek elismeréséül három ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel.

Az első és második kitüntetését az 1. lovashadsereg harcai során mint lovasdandár parancsnok kapta az ésszerű kezdeményezéséért, bátorságáért, alárendeltjeinek vezetéséért és a munkás-paraszt hatalom iránti odaadásáért. A harmadik Vörös Zászló Rendjét mint a 3. bajkálontúli lovasezred parancsnoka Lucski falu melletti harcokban tanúsított magatartásáért kapta. 1922. október 14-én egysége élén elsőnek indult rohamra. Ezzel a tettével ezredét is maga után vonta.

GARUSZKIJ MIHAIL PETROVICS

(1894—1962)

Az SZKP-ba 1928-ban lépett be. 1918 november óta katona. A polgárháborúban szakasz-, század-, zászlóalj- és ezredparancsnok segítői beosztásokban szolgált. A háború után zászlóalj-, illetve ezredparancsnok segítője. 1929-ben az ogyesszai gyalogos iskolán zászlóaljparancsnok, majd az ogyesszai élelmezési intézet katonai vezetője, később a hadtáp akadémián évfolyamparancsnok. 1940—46-ig a rjazani gyalogos tiszti iskola parancsnoka. Később tanári beosztásban tevékenykedett. Rendfokozata: vezérőrnagy.

A polgárháborús tevékenységének elismeréséül három ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel. Első kitüntetését azért kapta, mert 1919. augusztus 15-én Borovszk falu mellett meghiúsította az ellenség páncélvonatának támadását. A másodikat — mint zászlóaljparancsnoknak — azért adományozták, mert 1920. június 1-én Sztarinki falu alatt, amikor az ellenség betört a védelembe, idejében értesítette szomszédját és visszaverte a rohamot. Június 6-án pedig mindvégig harcosai között tartózkodott, azokat személyes példamutatásával lelkesítette. Később — amikor a visszavonulásra került sor — néhány vöröskatonával utolsóként hagyta el az állásokat, felfogva az ellenség csapásait, ezzel biztosította egysége szervezett állásváltoztatását. A harmadik kitüntetését a kronstadti felkelés leverésében szerzett érdemeiért adományozták.

ALEHIN JEVGENYIJ SZTYEPANOVICS

(1893—1945)

A bolsevik párt tagja 1928 óta. Régi hadseregben törzskapitány volt. A Vörös Hadseregbe 1918 augusztusában lépett be. A polgárháborúban közkatona, majd zászlóalj-, ezred- és hadosztályparancsnoki beosztásokban szolgált. Az utolsó évben az Antonov bandái ellen tevékenykedő csapatok hadműveleti osztályának vezetője. A polgárháború után zászlóaljparancsnok, ezredparancsnok segítője, majd ezredparancsnok. 1926—29-ig a Frunze Katonai Akadémia hallgatója. Ennek elvégzése után hadosztály-törzsfőnök, majd a minszki gyalogos tiszti iskola parancsnoka. A Nagy Honvédő Háborúban hadosztály- és hadtestparancsnok-helyettesi, majd hadtestparancsnoki beosztásokban szolgált. Hősi halált halt. Rendfokozata: vezérőrnagy.

A polgárháborúban szerzett érdemeinek elismeréséül három ízben tüntették ki Vörös Zászló Renddel. Az elsőt 1919. április 22-én Verro város alatt szerzett érdemeiért kapta. 1920. július 24-én mint a 93. lövészezred parancsnoka az erős ellenséges tüzérségi és géppuskatűz ellenére ezredét rohamra vitte. Személyes példát mutatva egysége élén haladt. Bátorsága átragadt beosztottaira is. Az ezred feladatát példásan végrehajtotta, a beékelődött ellenséget megsemmisítették. Ezért a haditettéért adományozták neki másodszor a Vörös Zászló Rendet. A harmadikkal a Varsó alatti tevékenységét és a visszavonulás során az utóvéd harcokban végrehajtott merész manővereit és bátor helytállását jutalmazták.

LAPIN ALBERT JANOVICS

(1899—1937)

A bolsevik párt tagja 1917 óta. Moszkvában részt vett az októberi harcokban. A moszkvai Vörös Gárda törzsének tagja, majd a moszkvai katonai parancsnokság szervezési osztályának főnöke. A polgárháborúban komisszár, ezred- és hadosztályparancsnoki beosztásokban szolgált. A háború után az OKDA törzsfőnöke, hadtestparancsnok, majd a Vörös Hadsereg törzsfőnökségének vezetője (vezérkari főnök) és végül hackiképzési csoportfőnök. Rendfokozata: hadtestparancsnok.

A polgárháborúban Vörös Zászló Renddel három ízben tüntették ki.

Első kitüntetését 1920-ban a különböző beosztásokban huzamosabb időn át elért eredményeiért adományozták. A második Vörös Zászló Rendet az 1920 nyári visszavonulás idején mutatott kiváló vezetőkészségéért és bátorságáért kapta. Dolubovo környékén dandárát a lengyelek bekerítették. Lapin kiváló parancsnoki tevékenységével, a körülzárás idején tanúsított bátorságával, határozottságával minden pánikot megakadályozott, egységét teljes fegyverzetével együtt kihozta a bekerítésből.

Másik jelentős haditette 1920 júliusában volt. Ekkor a 80. és 81. lovas dandárok átkelését irányította a Berezina folyón. A vízi akadály leküzdését sikeresen megoldotta, utána megkezdte az ellenség üldözését. Csapatai gyorsan kijutottak Minszk körzetébe és közreműködtek a város elfoglalásában. Ezért kapta a harmadik Vörös Zászló Rendet.

LUKOMSZKIJ PJOTR ILJICS

(1892—1935)

1917 óta a bolsevik párt tagja. Az első világháború résztvevője. A Vörös Hadseregbe 1918-ban lépett be. A polgárháborúban hadsereg politikai osztályvezető, hadosztály komisszár, dandár- és hadosztályparancsnok, majd ismét hadosztály komisszár. A polgárháborút követően járási katonai körzet, utána kerületi és a donyeci tartomány komisszárja. 1922-ben a 9. lövészhadtest komisszárja. 1923-ban a haditengerészeti akadémia komisszárja, 1924-ben a haditengerészeti műszaki iskola parancsnoka és komisszárja. 1927-ben tartósan szabadságolták. Életének utolsó éveiben a jaltai kikötő főnöke volt.

A polgárháborúban a csapatok vezetésében és nevelésében szerzett eredményeiért, valamint személyes példamutatásáért és bátorságáért három ízben Vörös Zászló Renddel tüntették ki.

1919 decemberében mint egy kikülönített partizánosztag parancsnoka ügyes, merész manőverrel betört Skuro lovas csoportjának hátába, megrongálta a vasútvonalat. Ezzel a tettével megakadályozta az ellenséges tartalékok mozgását, majd elfoglalta Csugajev város északi részét és azt megtartotta a saját csapatok odaérkezéséig. Ezért a cselekedetéért kapta az első Vörös Zászló Rendet. Második kitüntetését hasonlóan az ellenség mögöttes területén végrehajtott lovas portya sikeréért és eredményeiért adományozták

Harmadszor a Gyenyikin elleni harcokban tanúsított hősi helytállásának elismeréséül tüntették ki.

AZ OROSZORSZÁGI KOMMUNISTA (BOLSEVIK) PÁRT KATONAPOLITIKÁJÁNAK FEJLŐDÉSE A POLGÁRHÁBORÚ ÉVEIBEN

(1917—1922)

II. RÉSZ*

Zágoni Ernő

III.

A BOLSEVIK PÁRT A HADSEREG SZERVEZÉSÉNEK OSZTÁLYELVŰRŐL ÉS PÁRTIRÁNYÍTÁSÁRÓL

Az állandó, reguláris hadsereg elvére való áttérés a bolsevik párt ez időszakban folytatott katonapolitikájának igen fontos alapelve volt. E politika azonban nem korlátozható erre az egyetlen alapelvre. A hadsereg reguláris jellegének kialakítása ugyanis önmagában még nem ad választ a szocialista fegyveres erőknek a burzsoá hadseregektől eltérő sajátosságaira — hiszen azok is reguláris alapon szerveződnek —, s egyedül ez az elv nem is biztosíthatta volna az intervenciósok és a polgárháborúban az ellenség feletti katonai győzelmet. A világ első szocialista államának olyan reguláris hadseregre volt szüksége, mely jellegét, osztálytartalmát és szellemét tekintve megfelel a forradalom megvédése érdekeinek, amely a munkás-paraszt hatalom szilárd bázisát és támaszát alkotja, s amely az osztályharc legkiélezettebb és legveszélyesebb pillanataiban sem inog meg. *E követelményeknek csakis osztályösszetételét és szellemét tekintve egyaránt proletár osztályhadsereg felelhetett meg.* „Még nem tettünk meg mindent azzal — írta Lenin —, hogy... reguláris intézményekre tértünk át: ezeket a reguláris intézményeket a munkásosztály tömegmozgalmával, tömegerejével is segíteni kell."[73]

A bolsevik párt katonapolitikájának ezért a hadsereg reguláris jellegének biztosítása mellett másik, nem kevésbé fontos elvét az az ugyancsak általános érvényű lenini tanítás alkotta, hogy a szocialista állam hadseregének *szükségszerűen, nyíltan és szigorúan osztályjellegűnek kell lennie. E tényezők, kiegészülve a hadsereg pártirányításáról és ellenőrzéséről szóló lenini tanításokkal, együttesen képezik a bolsevik párt katonapolitikájának és a szocialista fegyveres erőkre vonatkozó marxista—leninista tanításoknak*

* A tanulmány első részét folyóiratunk 1967. évi 3. számában közöltük. — a Szerk.

73 *Lenin:* A háborúról... II. köt. 538. o.

fundamentális alapjait. E vázolt alapelvek egymással szoros kölcsönhatásban vannak, s a katonapolitika kidolgozása folyamán együttesen alakultak.

A szocialista haderő osztályjellegére vonatkozó elvek is — akárcsak a a reguláris szervezésre vonatkozó tanítások — a hadseregépítés gyakorlati folyamata közben alakultak és kristályosodtak ki. A marxizmus—leninizmus korábbi eszméi e téren sem nyújtottak a gyakorlati tevékenységhez elegendő elméleti alapot.

A bolsevik párt programja az októberi forradalmat megelőzően a nép általános felfegyverzését, vagyis az *össznépi milícia* megteremtését tűzte ki célul. Ez a követelés és célkitűzés fogalmazódott meg a bolsevik párt katonai szervezeteinek 1917 júniusi országos konferenciáján is. A kialakult helyzet arra készteti a forradalmi szociáldemokráciát — olvashatjuk a határozatban —, hogy „... harcoljon az állandó hadseregek azonnali és mindenhol végrehajtandó felszámolásáért, és azért, hogy e hadseregeket *össznépi milíciával, a nép általános felfegyverzésével helyettesítsék.*"[74] A határozat ezt követően kifejti a bolsevikok ama véleményét, hogy a népnek a fegyverviselésre vonatkozó joga ugyanolyan elidegeníthetetlen, mint a többi polgári jog, amit csak a reakciós célok korlátozhatnak.

E célkitűzések tehát az októberi forradalmat megelőzően egyértelműen össznépi, tehát osztály megkülönböztetéssel nem számoló, azt nem hangsúlyozó jellegre utalnak. Ezt támasztja alá a VIII. kongresszus határozatának az a része is, amely rögzíti, hogy a párt elveti a korábbi programnak azt a részét, amely az össznépi milíciára irányult.[75] A létrehozandó fegyveres erő össznépi jellegére vonatkozó elgondolások a legszorosabban összefüggnek — mint ez a fenti idézetekből is kiderül — az állandó hadsereg szükségességének elfogadásával. *Az össznépi társadalmi jelleg éppen a milícia formával kapcsolódott össze.* Ez az összekapcsolódás érthető, hisz a nép általános felfegyverzése során az osztályszempontok gyakorlati érvényesítése aligha lett volna megvalósítható. De ezen túlmenően is a milícia jelleg ahhoz az elgondoláshoz kapcsolódott, amely a hatalom megragadása után nem számított az osztályharc kiélezett polgárháborús formájával, illetőleg a szocialista forradalmi honvédelem szükségességével. Érthető, hogy ilyen viszonyok között a fegyveres erő össznépi jellege is biztosítani tudta volna — amennyiben létrejön — a proletárállam szilárdságát.

Az októberi forradalmat követően a nemzetközi és belső osztályharc rendkívül kiélezett alakulása, a *milícia elv feladásával együtt érthetően megkövetelte a fegyveres erők össznépi jellegére vonatkozó korábbi elgondolások korrigálását és elvetését.* Az össznépi elv gyakorlati érvényesítése, amikor a külső és belső ellenség egyaránt a fegyveres harc eszközéhez nyúlt és a fiatal szovjetállam élethalálharcra kényszerült, nem elősegítette volna az intervenció és az ellenforradalom leverését, hanem ellenkezőleg, az osztályellenség felfegyverzését, a forradalmi erők bomlasztását mozdította volna elő. A VIII. kongresszus határozata joggal állapítja meg, hogy: „Miként az Alkotmányozó Gyűlés jelszava a földbirtokosok és tőkések hatalmának visszaállítására irányuló törekvések leplezőjévé vált, ugyanígy a népi vagy össznépi hadsereg jelszava a Krasznov és Kolcsak-hadsereg megteremtésének eszköze lett."[76]

A bolsevik párt röviddel a forradalom győzelme után már arra a következtetésre jutott, hogy ahogyan az adott szakaszban nem lehetséges a régi burzsoá-földesúri osztálytartalmú hadsereg fenntartása, ugyanúgy nem le-

[74] Az SZKP kongresszusainak ... I. rész. 415. o.
[75] Uo. 502. o.
[76] Uo. 501. o.

hetséges „össznépi" osztályok feletti alapokon álló hadsereg felépítése sem. A politikai demokráciának proletár alapokra való helyezése szükségszerűen a hadsereg azonos osztályjellegű felépítését követeli meg. „A Vörös Hadseregnek mint a proletárdiktatúra eszközének szükségszerűen *nyíltan* osztályjellegűnek kell lennie..."[77] (Kiemelés tőlem — Z. E.) — rögzítette le a párt katonapolitikájának egyik legfontosabb alapelvét.

A párt a forradalom győzelmét követően ezért *következetes politikai harcot folytatott a „népi" vagy „össznépi hadsereg" reakciós, demagóg jelszava ellen.* A szocialista forradalom győzelme után mindazok, akik október előtt ádáz harcot folytattak a nép általános felfegyverzésének megakadályozása érdekében, most hirtelen az „össznépi hadsereg" lelkes követőivé és harcosaivá váltak. Az „össznépi hadsereg" mellett szálltak síkra a mensevikek, akik az orosz forradalmárokat képmutató módon korábbi programjuk elárulásával vádolták. Csatlakoztak e követeléshez az eszerek — sőt a Bucharin vezette „baloldali kommunisták" is. A katonai szervekben felelős tisztségeket betöltő burzsoá katonai szakemberek egy része is az „osztályokon kívüli, össznépi hadsereg" mellett szálltak síkra. Javasolták, hogy a szovjet hadsereget néphadseregnek nevezzék, s osztályhelyzetre való tekintet nélkül mindenkit vegyenek fel a hadseregbe; azt követelték, hogy a hadsereg tanúsítson semleges magatartást a polgárháborúban, s ne vegyen részt a fegyveres ellenforradalom leverésében. Ez utóbbi már kétséget kizáróan bizonyítja a „népi", vagy „össznépi" hadsereg jelszavának reakciós, ellenforradalmi tartalmát. A polgárháború éveiben valamennyi ellenforradalmi hadsereget e jelszó leple alatt szervezték meg a volt cári tábornokok.

Lenin és a bolsevikok leleplezték, hogy e követelés tulajdonképpeni *célja és tartalma megakadályozni a proletárdiktatúra megbízható védelmezőjének megteremtését, s elősegíteni a népellenes fehérgárdista hadseregek szervezését.* Lenin éppen az ellenforradalmi hadseregek osztályösszetétele alakulásának tanulságai alapján bizonyította az osztályelv érvényesítésének szükségességét. Beszédeiben többször rámutatott arra, hogy Kolcsak és Gyenyikin hadserege addig volt erős és szilárd, addig jelentett komoly veszélyt a szovjetállamra nézve, amíg a volt kizsákmányoló osztályok és támogatóik önkénteseiből, a szocializmust féktelenül gyűlölő emberekből állt — amíg tehát osztályjellegű hadsereg volt —, de amikor ezek a tábornokok, annak érdekében, hogy nagy hadsereget teremtsenek, az általános sorozás eszközéhez nyúltak s tömegesen kényszerítették a parasztságot hadseregeikbe, fokozatosan aláásták erőik osztályjellegét. A besorozott parasztok felbomlasztották az érdekeikkel ellentétes célokért küzdő hadseregeket. „Kolcsakot és Gyenyikint csak azután győztük le — állapította meg Lenin —, hogy hadseregük társadalmi összetétele megváltozott, amikor az erős alapkáderek felolvadtak a mozgósított paraszttömegben."[78]

Az oroszországi kommunisták erélyesen visszaverték az „össznépi", „összneméti hadsereg" ellenforradalmi követelését, s következetesen érvényt szereztek a hadseregszervezés osztályelvének. A szocialista hadsereg megteremtésére vonatkozó dekrétum kidolgozása és megszövegezése már ezt tükrözi. Az 1918. január 28-án Lenin által aláírt dokumentum nem törekedett és nem is törekedhetett arra, hogy részletesen meghatározza a létrehozandó hadsereg minden jellemzőjét, formáját és rendjét. Lenin viszont annál nagyobb figyelmet fordított arra, hogy a dekrétum a lehető legpontosabban rögzítse a létrehozandó osztályhadsereg megalakításának alapelveit.

77 Uo. 486. o.
78 *Lenin:* A háborúról... II. köt. 802. o.

Lenin csak többszöri beható vita és módosítás után találta a dekrétumot kiadhatónak. Már a hadsereg megnevezése is a munkás és paraszt osztályjellegre utal. A dekrétumtervezet pl. a hadsereg osztályjellegét pontatlanul az alábbi módon fogalmazta meg: „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg kényszer és erőszak nélkül alakult meg: csupán önkéntesekből."[79] Lenin ezt a következőképpen fogalmazta át: „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereget *a dolgozó osztályok legöntudatosabb* és legszervezettebb elemei alkotják."[80] (Kiemelés tőlem — Z. E.) Ez a megállapítás már pontosan tükrözi a hadsereg tényleges osztályjellegét.

Az osztályjelleg következetes érvényesülését biztosították a dekrétum ama előírásai is, amelyek a párt- és szakszervezetek, a csapatbizottságok vagy más, a szovjethatalom platformján álló forradalmi szervezetek, illetve ezek két tagja *ajánlásához* kötötték a jelentkezők felvételét. Ez a megszorítás akkor, amikor a hadseregszervezés az önkéntesség elvére épült, s amikor a hadsereg tulajdonképpeni magjának megteremtése volt napirenden, feltétlenül indokolt és szükséges volt.

Az önkéntes jelentkezésre szólító felhívás *lelkes támogatásra talált* a munkások, katonák és parasztok legöntudatosabb rétegeiben. A Vörös Hadseregbe mindenekelőtt a vörösgárdista osztagok munkásai csatlakoztak, akik az új fegyveres erő magvát alkották, s kezdettől fogva megadták annak forradalmi proletárjellegét. Ezenkívül tömegesen léptek be a hadseregbe csoportosan és egyénileg az üzemek munkásai — főleg a veszélyeztetett területeken. A „Veszélyben a szocialista haza!" című dekrétum megjelenése után néhány nap alatt 50 000 pétervári munkás jelentkezett a hadseregbe, elszánva arra, hogy a sokszoros túlerőben levő német hódítókkal szemben megvédik a szovjethatalmat.[81] Tömegesen jelentkeztek a régi hadsereg és flotta forradalmi szellemű katonái és matrózai is, akik egy pillanatig sem kételkedtek abban, hogy a forradalom vívmányait érdemes megvédeni. A vidéki kormányzóságokban — ahol ellenforradalmi lázadás tört ki — kisebb arányban bár, de felajánlották szolgálataikat a szegényparasztok legjobbai is. Osztályösszetételét tekintve tehát az *önkéntes hadsereg* a forradalom érdekeit védelmező *osztályhadsereg volt.*

Az osztályelv következetes érvényesítése talaján valósult meg 1918 közepén az önkéntességről, a hadkötelezettség elvére és gyakorlatára való áttérés is. A szovjetek V. összoroszországi kongresszusa által 1918. július 10-én kiadott alkotmány rögzítette az állampolgárok honvédelmi kötelezettségét. Az alkotmány azonban a szocialista haza és társadalmi rend *fegyveres védelmének jogát csak a dolgozó osztályok: a munkásosztály és a dolgozó parasztság számára biztosította.* A kizsákmányoló osztályok tagjait kizárta e jog és kötelesség gyakorlatából. „Annak érdekében, hogy a hatalom teljességét biztosítsa a dolgozó tömegek számára — olvashatjuk az alkotmányban — és kiküszöbölje a kizsákmányolók uralma visszaállításának minden lehetőségét (a kongresszus), elrendeli a dolgozók felfegyverzését, a munkások és parasztok szocialista Vörös Hadseregének megalakulását és a vagyonos osztályok teljes lefegyverzését."[82] A honvédelmi feladatok elvégzése érdekében a Népbiztosok Tanácsa elrendelte a kizsákmányoló osztályok tagjai részére a munkakényszert,[83] illetve különleges munkászászlóaljakba és századokba való tömörítésüket.[84]

79 Idézi *D. M. Grinyisin:* Lenin katonai tevékenysége. 354. o.
80 A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom . . . III—1. köt. 296. o.
81 Lásd *Cserepanov:* Veszélyben a szocialista haza. 124. o.
82 A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom . . . III—1. köt. 249. o.
83 Lásd *Lenin:* Katonai levelezés. 41. o.
84 Lásd: Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 511. o.

Lenin különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy a hadsereget kizárólag munkásokból és dolgozó parasztokból szervezzék meg. Már az imperializmus időszakában lezajló háborúkkal kapcsolatban rámutatott arra, hogy *a néptömegek jelentik a hadviselés legfőbb erejét,* s a háború kimenetelét alapvetően az határozza meg, hogyan foglal vele kapcsolatban állást, s milyen mértékben vesz benne részt a nép. Különösen vonatkozik ez a felszabadító forradalmi háborúra, mely ha magával ragadja a széles dolgozó tömegeket, legyőzhetetlen ügyet jelent. Általánosítva a forradalmi háborúk tapasztalatait Lenin hangsúlyozta: „... a forradalmi háború, ha valóban bevonja és érdekeltté teszi az elnyomott dolgozó tömegeket, ha tudatosítja bennük, hogy a kizsákmányolók ellen harcolnak, az ilyen forradalmi háború anyagi energiát vált ki, hogy az csodákra képes."[85] Lenin szüntelenül arra szólította fel a kommunistákat, hogy az ellenforradalom elleni harcban támaszkodjanak bátran a dolgozók tömegeire, a forradalom kimeríthetetlen bázisára, mert ez alkotja a győzelem legfőbb biztosítékát. „Sohasem fogják legyőzni azt a népet — írta —, amelynek munkásai és parasztjai nagy többségükben felismerték, megérezték és tisztába jöttek vele, hogy saját hatalmukat, a szovjethatalmat — a dolgozók hatalmát védelmezik..."[86]

A fiatal szovjethatalom lakosságának döntő többségét — a gazdasági elmaradottság következtében — a parasztság alkotta. A vezető szerepet betöltő proletariátus a lakosságnak csupán igen kis részét képezte. Ez a helyzet természetesen a hadsereg szociális összetételét is meghatározta. 1920 elején a 3 millió fős hadseregnek mindössze 15%-a volt munkás, 77%-át pedig a parasztok alkották.[87] A bolsevik párt a paraszti túlsúly ellenére, sőt éppen ezért a forradalmi hadsereg létrehozásában, erkölcsi és harci tulajdonságainak kikovácsolásában *a döntő szerepet a munkásosztálynak szánta.* A néptömegeknek a háborúban betöltött szerepét vizsgálva Lenin arra a rendkívül fontos következtetésre jutott, hogy a győzelem csak akkor biztosított, ha a néptömegek a vezető osztály körül tömörülnek és támogatják politikáját. *„Történelmileg* az az osztály győz — írta —, amely magával tudja vinni a lakosság tömegét.'[88] Ezért Lenin elsőrendűen fontos feladatnak tekintette, hogy az országos politikában, de különösen a hadseregben biztosítva legyen a munkásosztály vezető szerepe. Csak az öntudatos, szervezett és fegyelmezett proletártömegek ellensúlyozhatják a parasztság soraiban — különösen az osztályharc kiélezett viszonyai között — gyakran tapasztalható ingadozást, s *vihetik be a hadsereg soraiba a tudatosságnak és a fegyelemnek azt a szintjét, ami nélkül erős szocialista hadsereg el sem képzelhető.* „Tudjuk — írta Lenin —, hogy csak a munkások tudatossága, egysége, a szakszervezetek teljes egybeforrottsága az az erő, amely sikeresen biztosította a Vörös Hadseregünk ragyogó győzelmeit..."[89] Ezért valahányszor az arcvonalakon veszélyes helyzet alakult ki, a párt mindig nagy gondot fordított arra, hogy a hadsereget friss proletárerőkkel támogassa.

A polgárháborúban és az intervenció időszakában Lenin mindvégig azért harcolt, hogy biztosítsa a munkásosztály és a parasztság szövetségét, hogy *a dolgozó parasztság lehető legszélesebb tömegeit vonják be a hadsereg soraiba.* Különösen fontos szerepet töltött be a középparasztság, amely a falusi lakosság több mint 60%-át alkotta. A hadkötelezettségen nyugvó kiegészítés időszakában, *1918 második felében a bolsevikok főleg a szegényparasztság mozgósítására törekedtek.* „Megtesznek-e mindent a *szegénypa-*

85 *Lenin:* A háborúról... II. köt. 638. o.
86 Uo. 547. o.
87 Lásd: A polgárháború a Szovjetunióban. 407. o.
88 *Lenin* Művei 30. köt. Budapest, Szikra, 1953. 166. o.
89 *Lenin:* A háborúról... II. köt. 770. o.

rasztok mozgósítása érdekében?" — kérdezte Lenin 1918. augusztus 1-én a keleti front funkcionáriusaihoz írt levelében.[90]

A középparasztság tömeges mozgósításának feltételei ekkor még nem értek meg. Jelentős része ekkor még nagymértékben ingadozott, sőt nem egyszer részt vett a különböző kuláklázadásokban. Főleg ezzel magyarázható, hogy az intervenciósok és a fehérgárdisták 1918 nyarán meg tudták dönteni a szovjethatalmat a Volga mellékén, az Urálban, Szibériában és az ország más vidékein. Besorozott tagjai a harc súlyos pillanataiban tömegesen megszöktek a Vörös Hadseregből. 1918 második felében azonban egyrészt a szovjethatalom katonai sikerei, másrészt az ellenforradalmi diktatúrában szerzett keserű tapasztalatok következtében *a középparasztság fokozatosan a szovjethatalom felé fordult.* Az 1919 márciusában megtartott VIII. kongresszus ezért meghirdette a középparasztsággal való tartós szövetség megteremtésének politikáját, s utasította a helyi párt- és állami szerveket, hogy szükségletei iránt tanúsítsanak kellő figyelmet. Mindez megteremtette a középparasztság tömeges mozgósításának feltételeit, ami *végül is a szovjethatalom oldalára döntötte el a forradalmi erők harcát.*

Lenin rendkívül jelentősnek ítélte meg a munkás-paraszt szövetség biztosítását, mind a hadsereg osztályjellege, mind az ellenforradalom és az intervenció feletti katonai győzelem szempontjából. Arra a kérdésre, hogy végső fokon mivel magyarázható a sokkal erősebb ellenség felett aratott győzelem, Lenin a következő választ adta: „... azzal, hogy a Vörös Hadsereg szervezetében a munkásoknak és a dolgozó parasztságnak a kizsákmányolók összessége ellen irányuló szövetségén belül nagyszerűen érvényesült a következetes és szilárd proletárvezetés."[91]

A hadsereg osztályjellege biztosítása szempontjából *alapvető jelentőségűnek bizonyult a forradalom ügyéhez hű parancsnoki kar létrehozása* — főleg a munkások és parasztok köréből kikerülő új tisztikar kiképzése és nevelése. A hadseregépítés egyik legbonyolultabb problémájának bizonyult ez, hisz a hatalomra jutott munkásosztály soraiban szép számmal voltak kiváló politikusok, közgazdászok, tudósok és technikusok, de képzett katonai szakemberekkel a proletariátus és a parasztság nem rendelkezett. Márpedig tudvalevő, hogy a tisztikar osztályösszetétele és politikai állásfoglalása meghatározó tényező a hadsereg felhasználhatósága szempontjából. A szocialista hadsereg csak akkor válhat a proletárdiktatúra szilárd és következetes védelmezőjévé, ha tisztikara a dolgozó osztályoknak a néphez hű, a szocializmus védelmére rendíthetetlenül kész fiaiból kerül ki. „... most, amikor új hadsereget szervezünk, a parancsnokokat csakis a népből vegyük — írta Lenin. — Csak a vöröstiszteknek lesz tekintélye a katonák előtt, és csak ők tudják majd megszilárdítani hadseregünkben a szocializmust. Az ilyen hadsereg legyőzhetetlen lesz."[92]

Az önkéntes alapon történő hadseregszervezés és parancsnokainak kiválasztása időszakában a vöröskatonák bizalmából a különböző parancsnoki beosztásokat *úgyszólván kivétel nélkül munkások és katonaviselt parasztok töltötték be.* Ezek a munkások alkották a Vörös Hadsereg parancsnoki állományának legértékesebb részét, rájuk nehezedett a hadsereg megteremtésének fő terhe. A csapatoknál az altisztek és az írástudó, fronttapasztalatokkal rendelkező katonák már valósággal „szaktekintélynek" számítottak. A régi hadsereg hivatásos tisztjeinek csak igen kis része maradt a csapatoknál. Túlnyomó többsége részben az ellenforradalom bázisává vált, részben leszerelt és félreállt.

90 *Lenin:* Katonai levelezés. 88. o.
91 *Lenin:* A háborúról ... II. köt. 848. o.
92 Uo. 464. o.

A reguláris tömeghadsereg megteremtésének feladata, e *parancsnoki állományra alapozva, kis létszámánál és katonai képzettségénél fogva nem volt megoldható.* A képzett katonai vezetők tízezreire volt szükség, akik nélkül elképzelhetetlen lett volna a feladat teljesítése. Lenin alig mulasztotta el annak a lehetőségét, hogy ne hangsúlyozta volna a hadtudomány elsajátításának jelentőségét a katonai építés szempontjából. „... tudomány nélkül lehetetlen korszerű hadsereget szervezni — és ezt a katonai szakemberekre kell bízni."[93] E feladat végrehajtásának egyetlen járható útja volt: *a hadkötelezettség alapján a régi hadsereg tisztjeinek kényszermozgósítása.* A bolsevik párt, miután előzőleg bevezette a politikai biztosi rendszert, akikre a régi tisztek ellenőrzése, nevelése és árulásaik megakadályozása hárult, nem félt ehhez az eszközhöz folyamodni. 1918 nyarától kezdve tömegesen vonultatták be azokat a régi tiszteket, akik nem álltak be az ellenforradalmi hadseregbe, s megfelelő igazolás után helyezték őket különböző parancsnoki beosztásokba. Számuk és arányuk igen számottevő volt. A polgárháború végére a hadsereg tiszti állománya elérte a 130 ezer főt. Ezek több mint fele eredetileg a régi hadsereg tisztje volt.[94] Kezdetben rendkívül nagy bizalmatlanság nyilvánult meg irányukba a vöröskatonák részéről. Kis része valóban ellenforradalmi áruló tevékenységet fejtett ki, többsége azonban becsülettel teljesítette feladatát. A burzsoá katonai szakemberek szigorú ellenőrzése mellett Lenin nem kevésbé fontosnak tekintette meggyőzésüket, politikai nevelésüket. A kommunistákkal folytatott együttes munka, valamint az ellenforradalom és az intervenció rabló céljainak fokozatos felismerése sokukat fokozatosan a szovjethatalom oldalára állította. „... Legkiválóbb részük — olvashatjuk egy a Vörös Hadseregről szóló jelentésben — az októberi napoktól kezdve mélyreható fejlődésen ment keresztül, a politikai tudatlanság állapotából eljutott a kommunizmus eszméinek és a társadalmi élet feltételeinek tudatosabb vállalásáig."[95]

A proletár osztályhadsereg parancsnoki karának kialakítását természetesen nem lehetett csupán a régi tisztek bevonására és nevelésére alapozni. Ezzel párhuzamosan határozott erőfeszítéseket kellett tenni *a munkás-paraszt származású parancsnoki kar létrehozása érdekében.* E nélkül a burzsoá katonai szakemberek tömeges mozgósítása politikailag felettébb veszélyes lépés lett volna. De ezen túlmenően a hadsereg és a csapatok irányítását hosszú távon természetesen csak a hadsereg osztályjellegével azonos szociális összetételű parancsnoki karra lehetett alapozni. A vörösparancsnokok képzése Lenin javaslatára a Nyikolajevi Katonai Akadémián már 1918 tavaszán megkezdődött. Emellett Szovjet-Oroszország szinte minden részén létrehozták a tisztképző iskolákat. 1918 végén már 65 ilyen iskola működött, s számuk a polgárháború végére 153-ra emelkedett. A tisztképző iskolákon szüntelen harcok közben 1918-tól 1921 végéig több mint 50 000 proletárt és öntudatos parasztot képeztek ki.[96] Ezzel a kommunista párt sikeresen oldotta meg az osztályhadsereg megteremtésének egyik legnehezebb, sarkalatos feladatát.

A hadsereg proletár osztályjellegének biztosítása szempontjából a legalapvetőbb tényező — mely lényegében szervesen magába ötvözi az összes eddig említetteket — a *forradalmi marxista párt irányító és ellenőrző szerepének érvényesítése.* A hadsereg pártirányításának elve egyrészt a szocialista hadseregépítés egyik legfontosabb alapelve, másrészt az osztályjelleg érvényesítésének fontos feltétele. S ez nem is lehet másként, hisz az osztály politikájának kidolgozója és legfőbb képviselője a munkásosztály pártja és a pro-

93 Uo. 735. o.
94 Lásd *D. M. Grinyisin:* Lenin katonai tevékenysége. 380. o.
95 A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ... III—1. köt. 317. o.
96 *Vorosilov:* Cikkek és beszédek. 250. o.

letárállam. Az élet minden területének irányító és vezető ereje szintén a párt. Érthető, hogy a párt irányító és ellenőrző szerepének a proletárállam egyik legfontosabb szervében, a hadseregben is maradéktalanul érvényesülnie kell. Ez a legfontosabb biztosítéka annak, hogy a hadsereg valóban az osztály politikájának eszköze, mégpedig ingadozás nélküli és maradéktalanul érvényesülő eszköze legyen. „A Vörös Hadsereget az a munkás-paraszt állam hozta létre, amelyet a munkásosztály akarata irányít. Ez az akarat az egységes kommunista párton keresztül valósul meg"[97] — fogalmazta meg Frunze rendkívül röviden és tömören a fegyveres erők pártirányításának szükségességét.

A hadsereg pártirányításával kapcsolatos alapvető elveket a polgárháború időszakában a bolsevik párt dolgozta ki. A hadsereg pártirányítása önmagában is bonyolult komplexum, több csatornán keresztül érvényesül és valósul meg. Lenin a *pártirányítás legfőbb elveként a hadsereg központi bizottságnak való közvetlen alárendelését határozta meg.* Annak érdekében, hogy a hadsereg valóban a proletárállam következetes eszköze legyen, szükségszerűen a központi bizottság határozza meg a hadsereg építésének és fejlesztésének fő irányait és feladatait, szervezeti felépítését, személyi ellátottságát, anyagi-technikai eszközökkel való ellátásának mértékét és ütemét, a kiképzés irányait, a hadsereg alkalmazását — s gondoskodik arról, hogy egész tevékenységében a politika elsődlegességének elve érvényesüljön.

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága a polgárháború időszakában grandiózus munkát végzett a hadsereggel és a fegyveres küzdelemmel összefüggő elméleti és gyakorlati feladatok megoldása terén. Lenin irányításával a párt központi bizottsága sikeresen oldotta meg a hadseregépítés legnehezebb és legbonyolultabb problémáit is, kialakítva azokat az elveket és szervezeti formákat, amelyek összhangban álltak az adott körülményekkel és lehetőségekkel. A szovjet kormány és a katonai hatóságok valamennyi katonai kérdést közvetlenül a központi bizottság útmutatásai alapján oldották meg. A központi bizottság 1918 decemberi határozatában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a katonai hatóságok politikájának és gyakorlati tevékenységének „... fontos alapjául szolgálnak azok az általános irányelvek, amelyeket központi bizottsága útján, és annak közvetlen ellenőrzésével a párt kiad."[98]

A polgárháború időszakában nem volt olyan hadászati fontosságú kérdés, amelyben a központi bizottság ne alakította volna ki véleményét és ne szerzett volna annak érvényt a gyakorlatban. A központi bizottság *valóságos stratégiai vezérkar volt.* A legfelső pártvezetés minden olyan esetben, amikor a harcok kedvezőtlen alakulása miatt kritikusra fordult a szovjethatalom helyzete, körlevéllel, felhívással fordult valamennyi pártszervezethez és kommunistához, a hadsereg tagjaihoz és az ország dolgozóihoz, s a feladatokat pontosan meghatározva a legnagyobb fokú erőfeszítést követelte. Emellett minden esetben elrendelte a veszélyeztetett terület kommunistáinak mozgósítását. A kommunisták mozgósítása olykor olyan mértéket öltött, amely már egészségtelenül meggyengítette a területi pártszervezeteket, s ezért a központi bizottság arra kényszerült, hogy 1919 júliusi határozatában megtiltsa a párttagok tömeges mozgósítását.[99]

Az ellenforradalom és az intervenció feletti győzelem érdekében *a párt egész munkáját és munkamódszerét a legdöntőbb feladatnak, a katonai-harci tevékenységnek rendelte alá,* s közben maga is a feladat jellegéhez igazodott.

97 *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 49. o.
98 Idézi A polgárháború a Szovjetunióban. 1919—1922. 170. o.
99 Uo. 303. o.

A párt a katonai-harci szervezet jellegét öltötte magára. Ez a rendkívüli szervezeti centralizmusban és a vezetés kollektivitásának háttérbe szorulásában nyilvánult meg. Általánosan elterjedt a katonai jellegű irányítási módszer. A vezető pártszervek parancs jellegű határozatokat és intézkedéseket adtak ki, melyeket a *párt tagjai ellentmondás és megvitatás nélkül kötelesek voltak teljesíteni.* A munka legtipikusabb jellemzője a szakadatlan *mozgósítás,* a párt erőinek újra és újra történő átcsoportosítása volt. „Csakis a párt ilyen struktúrájának eredményeképpen sikerült leküzdenünk az ellenség ellenállását, csakis így kerülhettünk ki győztesen a harcból. A háború időszakában ez a struktúra volt a legcélravezetőbb" — állapította meg visszamenőleg a párt X. kongresszusának határozata.[100]

A pártirányítás elvét természetesen nem elegendő csak felső szinten érvényesíteni, hanem gondoskodni kell arról, hogy az osztály érdekében a párt legfelső szervei által elhatározottak *a hadsereg minden egységénél, magasabbegységénél, intézményénél maradéktalanul érvényesüljenek.* A bolsevik párt kidolgozta e követelmény végrehajtásának elveit és megteremtette személyi és szervezeti feltételeit. A párt politikájának, ezen belül katonapolitikájának helyi érvényesítését a hadsereg valamennyi alakulatánál és szervében létrehozott és működő párt- és kinevezett politikai szervek voltak hivatottak biztosítani. Emellett természetesen a pártirányítás a kommunista parancsnokok tevékenységén keresztül is érvényesült. Ezek aránya azonban a hadsereg tisztikarához viszonyítva elenyésző volt. 1920-ban a Vörös Hadseregben szolgálatot teljesítő parancsnokoknak mindössze 10,5%-a volt párttag.[101]

Különösen fontos szerepet töltöttek be a pártirányítás és ellenőrzés gyakorlati érvényesítésében a *politikai biztosok,* akik a kommunista párt és a szovjet kormány közvetlen képviselői voltak a csapatoknál és a különböző katonai szervekben. A párt már az októberi forradalom előestéjén kiküldte megbízottait a szocialista forradalom célkitűzéseit támogató és a fegyveres felkelést közvetlenül megvívó csapatokhoz, a Vörös Gárda osztagaihoz. A kiküldött kommunisták ekkor még természetesen nem voltak — és nem is lehettek — államilag kinevezett politikai biztosok, hisz a hatalom még nem került a munkásosztály kezébe. A központi bizottság megbízottaiként sikeresen oldották meg feladataikat, biztosították a párt fegyveres felkelésre vonatkozó tervének következetes végrehajtását, a forradalom oldalára állt csapatok összehangolt tevékenységét. Az októberi forradalom során szerzett tapasztalatokat figyelembe véve a Vörös Hadsereg első megalakult osztagaihoz az elvhű kommunisták közül politikai biztosokat neveztek ki. Majd 1918 tavaszán az osztályjellegű, reguláris tömeghadsereg megteremtésének legfontosabb feltételét a párt *a politikai biztosok intézményének* bevezetésében látta. Az erről szóló intézkedést az V. szovjetkongresszus iktatta törvénybe. Az elfogadott dekrétum hangsúlyozta, hogy a szovjethatalom „... a katonai biztosok kezébe teszi le a hadsereg sorsát, s ezért csak feddhetetlen és szilárd forradalmárok nevezhetők ki e felelős és magas tisztségekbe."[102]

A politikai biztosok — számuk 1919 végére már meghaladta az ötezer főt — alapvető kötelessége volt egyrészt a Vörös Hadsereg és a szovjethatalom szoros és megbonthatatlan kapcsolatának biztosítása; másrészt a parancsnoki kar ellenőrzése, hitszegésének és árulásának megakadályozása, intézkedéseinek támogatása és elfogadtatása, végül a vöröskatonák tömegeinek politikai nevelése, a hadsereg fegyelmének megszilárdítása. A biztosok egységeik po-

100 Az SZKP kongresszusainak ... I. rész. 602. o.
101 Lásd *Vorosilov:* Cikkek és beszédek. 162. o.
102 Lásd A polgárháború a Szovjetunióban. 1917—1922. 88. o.

litikai vezetői, a helyi pártszervezetek közvetlen irányítói voltak. A párt rendkívül fontosnak és jelentősnek értékelte a politikai biztosoknak a Vörös Hadsereg megteremtése és a párt politikájának gyakorlati érvényesítése érdekében végzett munkáját. A párt VIII. kongresszusának határozata ezzel kapcsolatban leszögezte: „A hadseregben a politikai biztosok nemcsak speciális és közvetlen képviselői a szovjethatalomnak, hanem elsősorban pártunk szellemének, fegyelmezettségének, szilárdságának és a kitűzött cél megvalósításáért vívott harcban tanúsított bátorságának hordozói. A párt teljes megelégedéssel tekinthet vissza politikai biztosainak hősi munkájára . . ."[103]

A politikai biztosok tevékenysége azonban csak azért lehetett eredményes, mert mindennapi munkájuk közben *támaszkodhattak a hadseregben működő pártszervezetek egyre növekvő politikai és szervezeti befolyására.* A párt a polgárháború éveiben a sorozatos pártmozgósítások révén tagjainak mintegy felét küldte a hadseregbe, ami megnyilvánult a Vörös Hadsereg pártszervezetei létszámának szüntelen és gyors növekedésében. 1919 októberében a hadseregben működő kommunisták és tagjelöltek száma kb. 62 000 főre tehető.[104]

Ezt követően a taglétszám növekedésében szinte minőségi ugrás következett be, amit szemléltetően dokumentál az a puszta tény, hogy 1920 őszén már 300 000 főt tett ki a hadseregben dolgozó és harcoló kommunisták száma.[105]

A párt központi bizottsága egy év gyakorlati tapasztalataira támaszkodva 1919 januárjában hagyta jóvá a hadseregben működő pártszervezetek tevékenységére vonatkozó útmutatót.[106] Ez a dokumentum rögzítette a hadseregbeli pártszervezetek felépítését, s pontosan meghatározta *feladataikat és kötelességeiket.* E szerint a pártszervezeteknek az volt a feladatuk, hogy a gyakorlatban biztosítsák a vezető pártszervek határozatainak végrehajtását, megszervezzék és végezzék egységeiknél a politikai felvilágosító munkát, a párt politikájának és határozatainak propagálását, minden eszközzel erősítsék a parancsnokok és politikai biztosok tekintélyét, s hatékonyan együttműködjenek velük a fegyelem megszilárdításában. A bolsevik párt különösen fontosnak tartotta a kommunisták példamutatását. A párt több alkalommal nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „. . . a kommunista sejthez való tartozás nem biztosít a katonának semmiféle külön jogot, hanem csak kötelességet ró rá, azt, hogy a lehető legönfeláldozóbb és legbátrabb harcos legyen."[107]

A pártszervezetek gyors ütemben növekvő politikai befolyása tette lehetővé annak megállapítását a párt VIII. kongresszusán, hogy „. . . a hadsereget egyre jobban áthatják a kommunizmus eszméi és fegyelme."[108]

Különösen eredményes munkát végeztek a pártszervezetek a hadsereg szocialista tudatosságának, harci szellemének ápolása terén. „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják" — tanította Lenin.[109] Ezért a párt kezdettől fogva megkülönböztetett figyelmet fordított a vöröskatonák politikai öntudatának fejlesztésére. A párt VIII. kongresszusán elfogadott program — az elmúlt egy év tapasztalatára is támaszkodva — kimondta, hogy: „A katonai kiképzést és a Vörös Hadsereg nevelését az osztálytömörítés és a *szocialista felvilágosítás* alapján kell megvalósítani.[110]

103 Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 506. o.
104 A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom . . . III—1. köt. 319. o.
105 Uo. 380. o.
106 Lásd A polgárháború a Szovjetunióban. 1918—1922. 173. o.
107 Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 507. o.
108 Uo.
109 *Lenin:* A háborúról . . . II. köt. 782. o.
110 Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 486. o.

(Kiemelés tőlem — Z. E.) E célkitűzés megvalósításával a történelem folyamán először alakult olyan hadsereg, amely a *katonák kiképzésének és politikai felvilágosításának sajátos iskolája volt.*

A politikai nevelés, a szocialista tudatosság fejlesztése *különösen fontosnak bizonyult a munkás-paraszt szövetség erősítése,* a munkásosztály vezető szerepének biztosítása, tehát a hadsereg osztályjellegének érvényesítése szempontjából. A hadsereg döntő többségét parasztok alkották. Ezek jelentős része írástudatlan, kulturális és politikai szempontból elmaradott volt. A mozgósítások alkalmával gyakran olyan isten háta mögötti vidékekről vonultak be, ahol ipar nem lévén, nem érvényesült a munkásosztály politikai befolyása. Rendkívül fáradságos és sokirányú felvilágosító és nevelőmunkára volt szükség, amíg ezek a bevonult parasztok a szocialista haza öntudatos katonáivá váltak. A hadsereg paraszti többsége számára a Vörös Hadsereg kitűnő iskolának bizonyult a munkásosztály ideológiájának elsajátítására.

A Vörös Hadseregben a szüntelen harcok ellenére *rendkívül kiterjedt ideológiai és kulturális nevelőmunka folyt a polgárháború éveiben.* Hadseregszerte létrehozták a különböző iskolák, vörösegyetemek, klubok, színházak, könyvtárak, széles körű hálózatát. 1920-ban a hadseregben már 5950 különböző iskola, 1685 katonai klub, 10 029 könyvtár működött, amelyek egyaránt végeztek kulturális és politikai tömegfelvilágosítást.[111] A szóbeli felvilágosítás mellett igen kiterjedt írásos agitációs és propagandamunka is folyt. Minden hadsereg, néhány hadosztály, sőt esetenként még ezred is adott ki újságot. A helyi hadseregújságok napi példányszáma 1919 közepén megközelítette a 200 000-t. Emellett a hadsereget messzemenően ellátták a központi kiadású lapokkal és pártkiadványokkal is. Hatékonyan használták a közvetlen agitáció céljait szolgáló plakátokat és röpcédulákat is. 1919 augusztusától 2 *millió* plakátot és 3 millió röpcédulát adtak ki."[112]

A kiterjedt politikai nevelés döntően befolyásolta a hadsereg erejét és harci szellemét. Lenin a polgárháború során szerzett tapasztalatokból vonta le azt az azóta már többszörösen bebizonyosodott következtetést, hogy „. . . ahol a leggondosabban végzik a csapatok között a politikai munkát . . . ott nincs rendetlenség a hadseregben, ott jobb a hadsereg szervezete és szelleme, ott több győzelmet aratunk."[113]

A fenti elemzésből kiderül, hogy a hadsereg forradalmi proletár osztályjellegének és pártirányításának biztosítása rendkívül összetett, bonyolult és komplex feladat, amelyen a fegyveres erők társadalmi rendeltetése érdekében folyamatosan, nap mint nap munkálkodni kell. A szocialista hadsereg osztályjellegét biztosító tényezőket a legtömörebben és legkifejezőbben az SZKP VIII. kongresszusa katonai kérdésekről szóló határozata foglalta össze: „A hadsereg forradalmi jellegét elsősorban annak a szovjetrendszernek a jellege határozza meg, amely ezt a hadsereget szervezi, célt tűz eléje és ily módon a maga eszközévé teszi. Másrészt, hogy az eszköz összhangban álljon a szovjetrendszerrel, azt a harcosok zömének osztályösszetétele révén, a politikai biztosok és a kommunista sejtek szervezete révén, végül pedig a hadsereg életének és tevékenységének egységes párt- és szovjet irányítása révén érjük el."[114]

A hadsereg osztályjellegét vizsgálva feltétlenül szükséges rámutatni arra, hogy ennek *két oldala* van. A proletár osztályjelleg érvényesül egyrészt a belső osztályellenség, a megdöntött burzsoázia és szekértolói restaurációs

111 Lásd *D. M. Grinyisin:* Lenin katonai tevékenysége. 391. o.
112 Az adatokat lásd a Szovjetunió Nagy Októberi Szocialista Forradalom . . . III—1. köt. 316. o.
113 *Lenin:* A háborúról . . . II. köt. 578—579. o.
114 Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 508. o.

törekvéseinek elfojtása szempontjából, másrészt *határozott osztályjellege van a szocialista haza külső támadókkal szembeni védelme szempontjából is.* A szocialista és a kapitalista államok közötti antagonisztikus ellentét a legszorosabban vett osztályellentét. A nemzetközi imperializmus részéről a szocializmus ellen indított háborúk a burzsoázia és a munkásosztály közti nemzetközi osztályharc legkiélezettebb formáját jelentik. Ezért az imperialista agresszorokkal vívott harc közben a szocialista hadsereg a szocializmus hadállásait védve, s az imperializmusra csapásokat mérve mindig forradalmi osztályküldetést teljesít, segít más népeknek lerázni a gyűlölt osztályelnyomást.

IV.

A BOLSEVIK PÁRT KATONAPOLITIKÁJÁNAK ÚJ MOZZANATAI 1920—22-BEN

1920 elején a bolsevik párt katonapolitikájának alakulásában és a Vörös Hadsereg építésében *új fejlődési szakasz kezdődött.* A polgárháború ugyan még nem ért véget teljesen, de az európai részen a befejezéshez közeledett. Az intervenció és a belső ellenforradalom erői 1918—19-ben döntő vereséget szenvedtek. A szovjethatalom belsőleg megszilárdította pozícióit, s Szovjet-Oroszország nemzetközi helyzetében is kedvező változások következtek be. Az elért sikerekben kiemelkedő szerepet töltött be a párt helyes — a körülményekkel összhangban levő — katonapolitikája, mely példátlanul rövid idő alatt lehetővé tette egy több milliós reguláris proletár osztályhadsereg kiépítését, s biztosította az ellenség feletti katonai győzelem egyik legfontosabb feltételét.

Bár a polgárháború még nem ért teljesen véget, az ellenforradalom és a külső intervenció fő erőinek katonai megsemmisítése, valamint az ország rendkívül nehéz és szétzilált gazdasági helyzete lehetővé tette és egyben megkövetelte *a békés építőmunkára való áttérés megkezdését,* a fő figyelemnek a gazdaság megszervezésére és helyreállítására történő koncentrálását. „Új feladat áll előttünk — állapította meg Lenin —: a háborúról át kell térnünk a békés építésre."[115] A békés építésre való áttérés — mely az eddigieknél bonyolultabb és nehezebb feladatnak bizonyult — *új erőpróba elé állította* a gazdag tapasztalatokkal rendelkező forradalmi pártot. A szétzilált gazdaság talpraállításának jobb irányítása céljából a Munkás-Paraszt Honvédelmi Tanács 1920 március végén Munka és Honvédelmi Tanáccsá alakult át.

Az áttérés feladatai azonban a rendkívüli körülmények miatt nagyon *sajátosan jelentkeztek.* Egyrészt továbbra is számolni kellett az antant újabb intervenciójával, valamint a belső ellenforradalom ismételt támadásával.[116] Ilyen körülmények között természetesen gondolni sem lehetett a hadsereg leszerelésére. Erre csak 1920 után — az európai területen a polgárháború és az intervenció felszámolása után — kerülhetett sor. *A békés építés új*

115 *Lenin:* A háborúról . . . II. köt. 707. o.

116 E támadás 1920 tavaszán be is következett. Április 17-én a lengyel imperialisták csaknem egymilió főnyi haderővel támadást indítottak Ukrajnában. Több mint négyszeres túlerővel rendelkezve próbálták megtörni a Vörös Hadsereg ellenállását, s Ukrajnát elrabolni Szovjet-Oroszországtól. Az intervencióval párhuzamosan — antant utasításra annak támogatása valamint a Donyec-medence, a Don és Kubán vidék elfoglalása céljából — 1920. július 6-án Vrangel is offenzivát indított délen. A Vörös Hadsereg jelentős erők átcsoportosításával nehéz harcok során 1920 végére végül is megsemmisítő vereséget mért mindkét ellenforradalmi támadó csoportosításra. Ezzel az európai részen a harcok — a különböző bandák felszámolását nem számolva — lényegében véget értek.

vágányaira való átállást tehát a hadsereg leszerelése nélkül kellett megkezdeni. Emellett a gazdaság olyan mértékű szétziláltságával és leromlottságával kellett megküzdeni, melynek során a továbbiakban sem lehetett eltekinteni a katonai jellegű eszközök és módszerek alkalmazásától. Joggal hívta fel a figyelmet Lenin 1920 februárjában arra, hogy: „... amikor az ország, amelynek minden figyelmét lekötötte a háború, katonai téren döntő győzelmet aratott, s a helyzet megváltozása után át kell térnie a gazdasági feladatok *katonai megoldására; katonai megoldására azért, mert a helyzet, mint valamennyien tudják, rendkívül súlyos.*"[117] (Kiemelés tőlem — Z. E.)

1920 elején tehát a hadsereg leszerelését még nem lehetett megkezdeni, ugyanakkor *a népgazdaság helyreállítása nem nélkülözhette a hadsereg segítségét.* A szervezett erővé összekovácsolódott Vörös Hadsereg a maga forradalmi tapasztalataival, több mint ötmillió fős embertömegével és eszközeivel óriási erőt képviselt. Az intervenció és az ellenforradalom fő erői felett aratott katonai győzelem lehetővé tette, hogy a hadsereg erőinek és eszközeinek egy részét a békés építőmunkában használják fel. A párt központi bizottsága és a szovjet kormány ezért úgy döntött, hogy nem szereli le a hadsereget, hanem *egyes alakulatait — mint harci köteléket együtt tartva — munkahadseregekké alakítja át.* A munkahadseregek megteremtése 1920 januárjában kezdődött meg. Január 15-én a Honvédelmi Tanács a 3. hadseregből megalakította az 1. forradalmi munkahadsereget. A határozat külön nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a hadsereget egységes egészként, apparátusának érintetlenül hagyatásával és ideiglenes jelleggel kell a gazdasági fronton alkalmazni. A rendelet értelmében a hadsereg fő feladata az volt, hogy tervszerűen gyűjtse össze a kijelölt körzetben a fellelhető gabona-, hús-, zsír- és takarmányfeleslegeket, dolgozzon a fakitermelésben, szervezze meg a fogatolt szállítást, javítsa a mezőgazdasági szerszámokat, végezzen mezőgazdasági és más munkát, s mindezek érdekében mozgósítsa a kiegészítő munkaerőt a tömegmunkák elvégzésére.[118] Ezt követően január 21-én a Délnyugati Front csapataiból létrehozták az ukrajnai munkahadsereget. Január 23-án a kaukázusi munkahadsereg megalakítására került sor, majd február 10-én a 7. hadsereget is a munka frontjára vezényelték.

Alig, hogy sor került a munkahadseregek megalakítására, a lengyel intervenció és Vrangel támadása ismét az arcvonalra szólította e hadseregeket. Ezek egy része közvetlenül a harcokban, más része a nyugatra és délre történő átcsoportosítás gyors lebonyolításában vett részt, tevékenyen hozzájárulva az ellenség feletti újabb győzelemhez. Lenin ezzel kapcsolatban már 1920 február végén megjegyezte: „Attól tartok, kissé siettünk a munkahadseregekkel, hacsak fel nem használjuk őket teljes mértékben arra, hogy meggyorsítsuk a nyugati frontra irányuló szállítás lebonyolítását."[119] Lenin aggodalma indokolatlannak bizonyult, e hadseregek eredményesen teljesítették kettős feladatukat.

A népgazdaság helyreállítása szempontjából különösen fontos volt a közlekedés újjáépítése. A párt központi bizottsága úgy döntött, hogy mintegy ötezer kommunistát mozgósít erre a célra. A felhívás hangsúlyozta: „Szükséges, hogy a *legközelebbi hónapokban bármi áron újjáépítsük közlekedésünket.* Ez, és csakis ez a záloga annak, hogy megszabadítsuk a munkásközpontokat az éhség és a hideg pokoli kínjaitól, hogy újjászervezzük iparunkat s végleg megszilárdítsuk a hazai és a nemzetközi ellenforradalom felett aratott győzelmeinket."[120] A közlekedés helyreállítása tehát rendkívül fontos

[117] *Lenin:* A háborúról ... II. köt. 707—708. o.
[118] Lásd: A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ... III. 1. köt. 399—400. o.
[119] *Lenin:* Katonai levelezés. 362—363. o.
[120] Az SZKP kongresszusainak ... I. rész. 558. o.

politikai és gazdasági feladat volt. Lenin a központi bizottság határozatára hivatkozva nyomatékosan aláhúzta: „A központi bizottság véleménye szerint a közlekedés megmentésének legfőbb biztosítéka az, ha a hadseregből embereket dobunk át a vasútra."[121] E határozat alapján 1920 tavaszán és nyarán igen sok politikai munkást és kommunistát vezényeltek a közlekedés frontjára. Így csak a Kaukázusi Front 2. hadseregéből több mint 100 politikai munkást irányítottak a délkeleti vasútvonalak helyreállítására. Lenin katonai levelezéséből tudjuk, hogy a Délnyugati Front hadseregeiből is számos kommunista áthelyezésére került sor. A Turkesztáni Front 4. hadserege hadműveleti feladatként végezte az Alekszandrovszk—Gaj—Emba vasútvonal építését, illetve Krasznij—Kut—Alekszandrovszk—Emba vonalnak szélesvágányúra történő átépítését.[122]

Az 1920 március végén—április elején ülésező *IX. pártkongresszus elemezte a néhány hónap során szerzett tapasztalatokat, s továbbfejlesztette, pontosította a hadseregnek a népgazdaság helyreállításában való részvételére vonatkozó elveket.* A kongresszus rendkívüli jelentőséget tulajdonított a Vörös Hadsereg békés építő tevékenységének. Külön felhívással fordult a vöröskatonákhoz. „Most újból segítségére jöttök testvéreiteknek — a munkásoknak és parasztoknak. Egyik kezetekben puskával készen álltok arra, hogy bármely pillanatban visszaverjétek az ellenség újabb merényleteit, másik kezetek fejszét és kalapácsot ragad, hogy segítsen helyreállítani lerombolt gazdaságunkat és megkönnyítse a békés építésre való áttérés nehéz munkáját"[123] — olvashatjuk a felhívásban.

A munkahadseregeket létrehozó rendelet még úgy intézkedett, hogy a munkára vezényelt kötelékeket egységes egészként, irányító és kiszolgáló apparátusának érintése nélkül kell alkalmazni. Időközben azonban kiderült, hogy ha minél nagyobb egységek kapcsolódnak be a munkába, akkor szükségszerűen és arányosan nő azoknak a katonáknak a száma, akik nincsenek a termelésben közvetlenül foglalkoztatva. Emellett az új jellegű területen a különböző törzsek és parancsnokságok nehézkeseknek bizonyultak. Ezek igen gyakran nem elősegítették, ellenkezőleg, gátolták az újszerű feladatok megoldását. Ezért a kongresszus úgy határozott, hogy *egész munkahadseregek alkalmazása csak akkor célszerű, ha a hadsereg egészének együtt tartását katonai tényezők indokolják.* „Mihelyt ennek szükségessége elesik — intézkedik a határozat —, a nehézkes törzseket és parancsnokságokat fel kell oszlatni, a szakképzett munkások legjobbait pedig mint kis rohammunkás osztagokat a legfontosabb iparvállalatoknál kell felhasználni."[124]

A kongresszus a békés építőmunkában való tevékeny részvételt *gazdasági és nevelési szempontból egyaránt fontosnak tartotta.* Ezért részletesen meghatározta a katonai egységek széles körű munkába állításának célszerű, a nevelést is biztosító feltételeit. A párt fontosnak tartotta, hogy

— a munka egyszerű legyen, melyet minden vöröskatona elvégezhet;

— a katonáknak meghatározott feladatokat kell adni, s érdekeltté kell tenni őket annak elvégzésében (premizálás, illetve a kiszabott munka nem teljesítése esetén az élelmiszer-fejadag csökkentése);

— biztosítani kell minden munkaterületen a kommunisták szükséges arányát, akik egyrészt példájukkal magukkal ragadják a vöröskatonákat, másrészt felvilágosító munkát végeznek köztük, tehát nevelik őket.[125]

121 *Lenin:* Katonai levelezés. 363. o.
122 Lásd. Frunze: Válogatott művei I. köt. 350—351. o.
123 Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 587. o.
124 Uo. 567. o.
125 Uo.

A hadsereg leszerelésének megkezdésétől — lényegében 1920 végétől — *a munkahadseregek fokozatosan veszítettek jelentőségükből.* Amikor a körülmények már nem indokolták az 5,5 milliós hadsereg fegyverben tartását, célszerűnek mutatkozott a haderő jelentős részének leszerelése és a leszerelt katonák munkába állítása. Ezért a párt X. kongresszusa 1921 márciusában már arra intézkedett, hogy a megfelelő gazdasági szervekkel felül kell vizsgálni a meglevő munkahadseregeket, s „haladéktalanul fel kell számolni közülük azokat, amelyek nyilvánvalóan nem felelnek meg rendeltetésüknek."[126] Ezt követően a nagyarányú leszerelés során 1923-ig valamennyi munkahadsereget feloszlatták. A leszerelések után az állandó jellegű Vörös Hadsereg létszáma olyan minimális volt, s a parancsnokok és katonák katonai terhelése oly mértékben megnőtt, hogy a további kongresszusok a népgazdaság érdekében végzett munka megtiltására hoztak határozatot. A katonai egységeknek a népgazdaság helyreállításában való részvételét a területi milícia alakulatok rendszerére való részbeni áttérés egyébként is feleslegessé tette, hisz a milícia alakulatok katonái az év nagy részében megszokott termelő munkájukat végezték.

1920 tavaszán a békés gazdasági építésre való áttéréssel egyidejűleg katonai téren is megkezdődött az új feladatokra való felkészülés. *A hadseregben ugyan még nem lehetett áttérni a békés állapotokra, de az átállás elveinek, irányainak, konkrét feladatainak kidolgozása lehetővé és szükségessé is vált.* A pártnak és a hadsereg vezetőinek, illetve kommunistáinak fel kellett készülniük a fegyveres erők átalakításának és újjászervezésének nehéz feladatára. Elő kellett készíteni a hadsereg létszámának igen nagymérvű csökkentését úgy, hogy ugyanakkor megőrizzék a hadsereg harci erejét, a polgárháború során szerzett tapasztalatait, szervezeti elveit, kiképzésének és nevelésének alapjait. Emellett biztosítani kellett az ország védelmi képességének fokozását és azt a lehetőséget, hogy szükség esetén ismét a hadsereg szolgálatába állíthassák a katonakötelesek milliós tömegeit. A párt IX. kongresszusának a katonai kérdésről szóló határozata e feladatról a következőket tartalmazza: „Az a körülmény, hogy a polgárháború befejezéséhez közeledik, továbbá a Szovjet-Oroszország nemzetközi helyzetében bekövetkezett kedvező változások *napirendre tűzik honvédelmi szervezetünk gyökeres átalakítását* az ország halaszthatatlan gazdasági és kulturális szükségleteinek megfelelően."[127] (Kiemelés tőlem — Z. E.)

A fegyveres erők átalakításának és újjászervezésének elveit és konkrét feladatait *1920 és 1922 között a párt egymást követő IX., X. és XI. kongresszusai határozták meg.* A feladat megoldása elvi-ideológiai szempontból is hallatlan nehézségekkel járt. A párt még nem rendelkezett tapasztalatokkal a fegyveres erőknek békeállapotra való átállítását, valamint a békeszervezet kialakítását tekintve. Az ország óriási területe, a gazdaság rendkívüli leromlattsága, a gazdasági és kulturális elmaradottság rendkívül sajátos helyzetet jelentett. Lehetetlenné tette a polgárháború idején kialakított és bevált elvek változatlan további érvényesítését. *Néhány területen,* akárcsak 1917 végén—1918 elején, *ismét új utakon kellett elindulnia.* „A feladatnak ez a sajátossága — állapította meg Lenin — rendkívüli figyelmet igényel és példája annak, hogy itt nem boldogulhatunk általános formulákkal, általános programtételekkel, a kommunizmus általános elveivel . . ."[128]

Példátlan nehézséget okozott az 1920 végére 5,5 millió főre duzzadt *hadsereg leszerelése.* A lengyel intervenciósok és Vrangel hadseregének szét-

126 Uo. 665. o
127 Uo. 582. o.
128 *Lenin:* A háborúról . . . II. köt. 707. o.

zúzása után megteremtődtek a hadsereg túlnyomó része leszerelésének feltételei. Az ország gazdasági helyzete pedig sürgetően követelte meg. Ekkora fegyveres erő fenntartása messze felülmúlta az ország lehetőségeit. Lenin már 1920 decemberében meghatározta a hadsereg létszámcsökkentésének feladatát. Lenin útmutatásai alapján határozat született arra vonatkozóan, hogy 1921 elejéig be kell fejezni mintegy kétmillió katona leszerelését. E feladat sikeres megoldása nem kisebb nehézséggel járt, mint a hadsereg megszervezése és mozgósítása volt. A hadsereg létszámát mintegy tizedére kellett csökkenteni. A csaknem ötmilliós embertömeg leszerelése, hazaszállítása és munkába állítása a zilált gazdasági viszonyok és a közlekedés leromlott állapota miatt az állam egész gépezetének óriási erőfeszítését igényelte.

A létszámcsökkentést a rendkívüli gazdasági és egyéb nehézségek eredményes leküzdése érdekében *több évre elnyújtva fokozatosan hajtották végre.* A folyamat 1923-ban ért véget, amikor az állandó hadsereg létszáma 562 000 főben állapodott meg. „A csökkentésnek ez a rendje — állapította meg Frunze —, ha csak katonai szempontból nézzük, nagyon hátrányos volt, mert kihúzta a Vörös Hadsereg alól a tervszerű és rendszeres munkához szükséges szilárd talajt . . ."[129]

Emellett a legfelső katonai vezetés tevékenységének fogyatékosságai miatt nem kellő szervezettséggel folyt. A Frunze által említett tényező, valamint a szervezettség nem kielégítő volta következtében a létszámcsökkentés időszakában *állandó jellegűek voltak a belső átszervezések, átcsoportosítások, a személyi állomány hullámzása,* melyek tovább fokozták a hadseregen belüli bizonytalanságot. Ugyancsak Frunze írta a gyakori átszervezések hatásáról 1922-ben: „Az átlagos parancsnok, akit agyonzaklatott a szüntelen átalakítások és átszervezések kétéves időszaka, akit szinte elsodort az egymást gyorsan követő hatályon kívül helyező, kiegészítő és kizáró szervezési intézkedések és parancsok áradata, immár véglegesen elvesztette egyensúlyát, szinte már az idegkimerülés állapotába jutott. Már csak arról álmodik: mikor lesz ennek vége és mikor lesz végre valami kis rend . . ."[130] A nagyarányú és fokozatos leszerelés időszakában tehát a hadsereg igen nehéz helyzetbe került. Magasabb fokú szervezettséggel e belső nehézségek csökkenthetők lettek volna. Elkerülni, kiküszöbölni azonban nem lehetett, mert alapvetően a nagyméretű leszerelésből és a népgazdaság érdekei által megkövetelt fokozatosságból fakadt.

A fegyveres erők átszervezése szempontjából fokozta a nehézséget, hogy a bolsevik párt és a szovjet kormány a békés építésre való átállás kezdetén természetszerűleg *nem tudott a fegyveres erőkre a korábbi időszakhoz hasonló mértékű figyelmet fordítani.* Minden erőt és az alkotó gondolkodást az ország gazdasági talpraállítása kötötte le, ami hihetetlenül nehéz körülmények között bontakozott ki. Az intervenció és a polgárháború fő erőinek szétverése után az ország politikai helyzete is igen súlyos volt. Az ipari munkásság nem lebecsülhető része dezorganizálódott. A parasztság egyre inkább elégedetlenkedett a hadikommunizmus viszonyaival. A proletárdiktatúra alapja a munkás-paraszt szövetség meggyengült. A kispolgári spontaneitás veszélye növekedett. A békés építésre való áttérés nehézségeit kihasználva a belső ellenforradalmi erők aktivizálódtak. Számos kormányzóságban kulaklázadások törtek ki. 1921 márciusában ellenforradalmi lázadás robbant ki Kronstdban. „. . . Szovjet-Oroszországnak egy nagy — alighanem a legnagyobb — belső politikai válságába ütköztünk — írta Lenin —, amely nemcsak a parasztság jelentős részében, hanem a munkásságban is elégedetlen-

[129] *Frunze:* Válogatott művei II. köt. 316. o.
[130] Uo. 88. o.

ségre vezetett."[131] Lenin felismerve a helyzet komolyságát, hozzáfogott a polgárháború után követendő új politika kidolgozásához, amelyet a párt X. kongresszusa fogadott el. Ráadásul a párton belül ezekben az években rendkívül kiélezett politikai harcot kellett folytatni a lenini politikai vonalat dühödten támadó trockisták, valamint más pártellenes csoportok ellen.

Mindez lekötötte a párt erejét, és lehetetlenné tette, hogy a hadsereg nehéz helyzetének megfelelő figyelemben részesüljön. „Az élet súlypontja elkerülhetetlenül természetesen és célszerűen más irányba tevődött át — írta Frunze. — Bármennyire fontos is az ország katonai védelme, a párt és az állam ezt ma csak másodsorban méltatja figyelemre..."[132] Ilyen körülmények között a munkás és paraszt tömegekben, de a párton belül is *békés illúziók kezdtek elterjedni.* Ez megmutatkozott abban, hogy a dolgozó osztályok, valamint a helyi párt- és szovjet szervek Frunze szavaival élve: „Gyakran hanyagul kezelik, néha pedig egészen megfeledkeznek a hadsereg szükségleteiről, igényeiről és a helyi szervek nem gondoskodnak eléggé a dicső harcok hazatért hőseiről."[133] A hadsereg szükségleteinek ellátására biztosított anyagi eszközöket a különböző polgári szervek igen gyakran önhatalmúlag csökkentették. Ezek olyan gyakorivá váltak, hogy a párt X. kongresszusának kellett határozatilag megtiltania az ország védelmét kockáztató jelenségeket, s a különböző központi és helyi szerveket kötelezni, hogy „... ténylegesen, tervszerűen, gyakorlatilag gondoskodjanak a hadseregről, még pedig úgy, hogy az ellátás tekintetében első helyre helyezzék a hadsereget."[134]

A hadseregnek békés állapotokra való áttérése, a megoldás irányainak kialakítása és gyakorlati végrehajtása — mint láttuk —, a feladat újszerűsége, a leszerelés bonyolultsága, a párt és a kormány figyelmének szükségszerűen más irányokba terelődése, valamint a káros hatást előidéző békés illúziók jelentkezése következtében — újabb rendkívül nagy és bonyolult feladat elé állította a párt-, állami és katonai vezetést. Ennek ellenére az átállás nehéz problémáit a párt IX., X. és XI. kongresszusainak útmutatása alapján 1920—1923 között eredményesen oldották meg.

A párt a polgárháború befejezése után, a honvédelemnek új alapokra való fektetése és a hadsereg átszervezése időszakában *megkülönböztetett figyelmet fordított a proletár osztályjelleg, az ingadozás mentes erkölcsi-politikai állapot fenntartására és biztosítására.* Erre annál is inkább szükség volt, mert az átállás bonyolult viszonyai sokirányú nehézségei és ellentmondásai következtében a hadsereg forradalmi szelleme, fegyelme és erkölcsi-politikai egysége *jelentékeny mértékben meglazult.*

Ennek jelei és forrásai igen összetetten jelentkeztek. Ezek közül *a hadsereg szociális összetételének rosszabbodását* és az ezzel összefüggő problémákat kell elsőként megemlíteni. A polgárháború időszakában — különösen a veszélyeztetett arcvonalszakaszokon — a párt tömegesen küldte a hadseregbe a forradalmi szellemű munkásokat. A létszámcsökkentések időszakában viszont — a békés építés érdekeinek megfelelően — elsősorban a termelőmunkában nélkülözhetetlen munkások leszerelésére került sor. Ennek következtében a paraszti származású személyi állomány aránya 77%-ról 84,7%-ra emelkedett.[135] Önmagában már ez a csaknem 8%-os aránynövekedés is számottevő. A valóságban azonban mélyrehatóbb változások következtek be. Egyrészt a toborzott és mozgósított munkások nagy részének le-

131 *Lenin* Művei 33. köt. 421. o.
132 *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 80—81. o.
133 Uo. 31. o.
134 Az SZKP kongresszusainak ... I. rész. 662—663. o.
135 Lásd *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 339. o.

szerelésével éppen azok az erők váltak ki a hadseregből, akik a polgárháború idején biztosították a hadsereg forradalmi szellemét és fegyelmét. Másrészt a parasztság hangulatának rosszabbodása természetesen nem maradt hatás nélkül a hadsereg hangulatára és fegyelmére. A proletár elemek arányának apadása következtében csökkent a kispolgári ösztönösség ellensúlyozásának lehetősége. Mindezek következtében a hadseregen belül is *alább szállt a forradalmi szellem, s felütötte fejét az ingadozás.* Az 1921 tavaszán kitört kronstadti lázadás már igen erőteljesen irányította rá a figyelmet e tendencia veszélyességére.

A parancsnoki kar szociális összetételének alakulására a tárgyalt időből átfogó adatok nem állnak rendelkezésre, de a párt X. kongresszusa határozatának a parancsnoki kar összetétele megvizsgálására vonatkozó intézkedése arra utal, hogy e téren is jelentkezhettek problémák. A polgárháború éveiben bevonultatott cári tisztek túlnyomó többségének leszerelésével azonban javulás következett be. Ugyanakkor viszont kisebb lett — legalábbis a középfokú katonai tanintézetekben — a munkások aránya. Egy szovjet forrás adatai szerint arányuk az 1918-as 37%-ról 1921-ben 28%-ra csökkent, ugyanakkor a parasztoké 51%-ra ugrott.[136]

A kispolgári ösztönösség és ingadozás erősödésének fontos forrása volt az is, hogy a leszerelés időszakában a gazdaság újjáépítésének sikere érdekében a *tapasztalt kommunisták, politikai munkások jelentős részét az újjáépítés frontjára irányították a hadseregből.* Az átirányítás olyan mértékű volt, hogy a *hadsereg politikai apparátusa nagymértékben meggyengült.* A párthatározatokból kiderül, hogy a szükségszerű kivonás mellett számottevő volt a hadsereget önkényesen otthagyó kommunisták száma. Emellett általános jelenség volt a hadköteles kommunisták mentesítése a bevonulási kötelezettség alól. A politikai apparátus mellett így a pártszervezetek is érzékeny veszteségeket szenvedtek. A párttagok aránya az 1918-as 10%-ról 1921-re 4,7%-ra csökkent. Felütötték a fejüket olyan nézetek is, hogy a polgárháború után már nem indokolt a politikai biztosi intézmény fenntartása. Mindezek következtében a hadseregben a *politikai nevelőmunka meggyengült,* hatékonysága csökkent, s a kulturális nevelőmunkával szemben háttérbe szorult.

A gazdasági újjáépítésre való áttérés időszakában a *Vörös Hadseregen belül is jelentkeztek a békés illúziók káros megnyilvánulásai.* A társadalmi demokráciára hivatkozva ismét felmerült a „népi" milícia jelszava. Csökkent az osztályidegenekkel szembeni éberség. „Az érvényben levő törvények szerint — írta 1922-ben Frunze — ezeket voltaképpen nem is volna szabad behívni az egységekhez; de a dolog úgy áll, hogy miután a hadsereg békeállapotra tért át és megszüntek a hátországi népfelkelő-alakulatok, ahová őket korábban irányították, a többiekkel együtt ők is a csapatokhoz kerülnek, s ott bomlasztanak és elégedetlenséget szítanak."[137]

Lazult a forradalmi fegyelem is. Ennek objektív okai is voltak. A leszerelések és sorozatos átszervezések során kialakult labilitás, a felszerelés és ellátás fogyatékosságai következtében Frunze szavaival élve szükségszerűen „. . . sok minden fölött szemet kell hunynunk."[138] A fegyelem megromlásában azonban nem kisebb szerepet töltött be az, hogy „. . . a parancsnokok és politikai munkások egy része helytelen nézeteket vall a nevelési módszerekről, és magáról a fegyelem fogalmáról is".[139] Gyakran „demokratizmusukat" fitogtatva a fegyelem és a szolgálati kötelmek teljesítésének határozott megkövetelése helyett elvtelenül „hízelegtek" a katonáknak.

136 KKPSZSZ-i sztroityelsztvo Wooruzsannily Szil, SZSZSZR 198. o.
137 *Frunze:* Válogatott művei, II. köt. 95. o.
138 Uo. 341. o.
139 Uo. 204. o.

A fenti nyugtalanító jelenségek *a párt figyelmét egyre inkább a hadsereg proletár osztályjellegének megszilárdítására, az erkölcsi-politikai egység helyreállítására és fejlesztésére irányították.* A párt 1921-ben és 1922-ben megtartott X. és XI. kongresszusai ennek érdekében egy sor fontos intézkedés megtételét határozták el.

Ezek közt ismét első helyen kell említeni a hadsereg ingadozás mentes hangulatának biztosítása érdekében a *szociális összetétel javítását.* A párt X. kongresszusának határozata fontos és sürgős feladatnak határozta meg az elbocsátásra már korábban kijelölt, ingadozó szellemű idősebb korosztályok gyors leszerelését. Más oldalról viszont teljesen meg kellett szüntetni azoknak a munkásoknak a leszerelését, akinek a korosztályát a maga egészében meghatározott időre nem szabadságolták.[140] Ezek az intézkedések azonban még nem lettek volna egységesek. A legelterjedtebb gyakorlat ugyanis a békés áttérés kezdetén az volt, hogy a sorköteles ipari munkásokat be sem hívták. A határozat ezért külön is előírta, hogy a „Fiatalabb korosztályokhoz tartozó munkásokat a munkahelyükről át kell irányítani a hadseregbe, és az általános munkakötelezettség alapján mozgósított személyekkel kell felváltani őket."[141]

A kongresszus és a határozat károsnak nyilvánította a hadsereg kommunistáinak túlzott mértékű kivonását. A párt nemcsak e folyamat megállítását tartotta szükségesnek, hanem határozatban *a hadsereg politikai megszilárdítása mellett foglalt állást.* Ennek érdekében kimondta, hogy: „... mindenekelőtt pedig *vissza kell irányítani a hadseregbe azokat a kommunistákat, akik már teljesítettek* katonai szolgálatot."[142] Követelte, hogy azokat, akik úgy váltak ki a hadseregből, hogy ezzel nyilvánvalóan csökkentették az egységek harci szellemét, állítsák bíróság elé, azokat pedig, akik elfogadható okok nélkül hagyták ott a hadsereget, rendeljék vissza őket. Hasonló esetek megismétlődésének elkerülése érdekében szigorú pártnyilvántartást vezettek be. Egy évvel később a párt XI. kongresszusa egy lépéssel tovább ment, s követendő elvként leszögezte, hogy a megfelelő korosztályokhoz tartozó *hadköteles kommunistákat teljes létszámban mozgósítani kell,* s elítélte az ifjú kommunisták egy részének a katonai szolgálat alóli kibúvási törekvéseit.[143] A határozat fellépett a politikai biztosi rendszert ért támadások ellen, s leszögezte: „*Fenn kell tartani a Vörös Hadsereg politikai apparátusát* abban a formában, ahogyan az a háború három éve folyamán kialakult..."[144] Kötelezte a Vörös Hadsereg Politikai Igazgatóságát a rendelkezésre álló káderállomány újjászervezésére, új erőkkel történő felfrissítésére, valamint a politikai tekintetben meggyengült alakulatok megerősítését politikai vezetőkkel.

A párt a szükséges határozottsággal fellépett a *békés illúziók* különböző megnyilvánulásai ellen is. Ismételten állást foglalt a „népi milícia" jelszavával és követelésével szemben, hangoztatva, hogy az ország védelmét csak az osztályelv alapján szervezett hadsereg és milícia biztosíthatja. A X. kongresszus — mint már láttuk — előírta, hogy az osztályidegenek katonaköteles tagjait a bevonultatott munkások helyére munkára kell mozgósítani. Szükségesnek tartotta a fegyelem megszilárdítását, s fellépett az ennek kapcsán jelentkező helytelen nézetek és gyakorlat ellen. A parancsnokok és politikai munkások feladatául szabta a fegyelem és a szolgálati kötelmek teljesítésének határozott és kemény megkövetelését. Emellett fontosnak tartotta az

140 Közülük eddig az ipari munkásokat vagy gyorsan leszerelték, vagy mint az intézkedésből is kiderül, meghatározatlan időre szabadságolták.
141 Az SZKP kongresszusainak... I. rész. 662. o.
142 Uo.
143 Uo. 759. o.
144 Uo. 663—664. o.

átállás szervezettebbé tételét, a stabilitás megteremtését a hadseregben. A párt XI. kongresszusa már arra intézkedett, hogy 1922-re pontosan meg kell határozni a hadsereg létszámát, szilárd költségvetést kell a szükségletek fedezése érdekében megállapítani, s a hadsereg részére rendkívüli terhet jelentő különböző külső szolgálatokat nagymértékben csökkenteni szükséges. Ezek megoldása — állapítja meg a határozat — „... megteremti a szükséges feltételeket ahhoz, hogy helyes és pontos szervezeti. katonai, oktatási-nevelői és gazdasági rendszert lehessen kialakítani magában a hadseregben..."[145] A párt szükségesnek ítélte meg a most már hivatásos szolgálatot ellátó parancsnoki és politkai munkás állomány anyagi helyzetének hathatós megjavítását. A XI. kongresszus felhívással fordult az összes helyi párt- és szovjet szervekhez, hogy fordítsanak komoly figyelmet a vöröskatonák családjainak és gazdaságainak támogatására.

A hadsereg megszilárdítására tett intézkedések, mint látható, *komplex jellegűek voltak,* megoldást kerestek és találtak az átállás során túlnyomórészben objektív, kisebb részben szubjektív okokból fakadó nehézségek és ellentmondások felszámolására, káros hatásuk csökkentésére. A lehetőségek korlátozott volta miatt a párt X. kongresszusa határozatának megfelelően *különös figyelmet fordítottak* a szovjetállam politikai és gazdasági tekintetben legfontosabb pontjain elhelyezett alakulatok, a banditizmus elleni harc fő terhét viselő különleges rendeltetésű osztagok, valamint a hadseregben — a rendelkezésre álló kevés technika miatt — különlegesen fontos szerepet betöltő tüzér, géppuskás, páncélgépkocsizó, repülő, páncélvonatos, műszaki stb. alakulatok politikai, gazdasági és szervezeti megszilárdítására.[146] A párt által elhatározott intézkedések gyakorlati végrehajtása *politikai és egyéb tekintetben megszilárdította a hadsereget, s megteremtette a milícia elvre való részleges áttérés, majd az 1924-ben végrehajtott katonai reform legalapvetőbb feltételét.*

A békeállapotra való átállásnak és a hadsereg belső átszervezésének *legközpontibb problémája a fegyveres erők szervezése új elveinek és gyakorlatának kialakítása volt.* A fokozatos, de gyors ütemű leszerelés eredményeként 1921 végére az 5,5 millió fős hadsereg létszáma 850 000 főre esett vissza. 1922-re a párt újabb 250 000 fős létszámcsökkentést határozott el. 1923-ra alakult ki a hadsereg stabil létszáma 562 000 fővel. Egészen nyilvánvaló volt, hogy az *egytized létszámra csökkent hadsereg képtelen lenne a proletárállamot megvédeni egy újabb imperialista támadás esetén.* Nagyobb létszámú állandó hadsereg fenntartását azonban az ország leromlott gazdasági helyzete nem tette lehetővé.

A korszerű állandó hadsereggel szemben az 1920-as évek elején az volt az objektív követelmény, hogy

— képes legyen biztosítani az ország mozgósítását a háború kitörése esetén;
— olyan létszámmal rendelkezzen, hogy sorain át tudja bocsátani a teljes behívott sorállományt;
— annyi csapategységből álljon, ahány lehetővé teszi a hadműveleti terv szerint szükséges harci egységek alkalmazását.

A Szovjetunió hatalmas ország. Óriási kiterjedésű államhatárai csaknem minden szakaszán számolni kellett a támadás veszélyével. Ezért a Szovjetuniónak olyan hadseregre volt szüksége, mely komoly összeütközés esetén minden szakaszon és minden irányban meg tudja védeni a világ egyetlen proletárállamát. Ehhez mintegy másfél-kétmillió fős állandó hadsereg fenn-

145 Uo. 758. o.
146 Uo. 663. és 665. o.

tartására lett volna szükség. Ekkora hadsereget követelt volna meg az évenkénti mintegy 900 000—1 000 000 főt kitevő sorállomány kiképzésének biztosítása is. Akkora hadsereg fenntartására azonban részben az ország anyagi teherbíró képessége, részben az újjáépítés munkaerő-szükséglete miatt gondolni sem lehetett. Az állandó hadsereg létszámát — legalábbis egy ideig — nem lehetett a leszerelések után kialakult fölé emelni.

Ilyen körülmények között a pártnak és a kormánynak a fegyveres erők szervezése tekintetében szükségszerűen *új utakat kellett keresni.* A Szovjetunió biztonságát minden körülmények között szavatolni kellett. Olyan védelmi rendszert kellett kiépíteni, mely „... lehetővé teszi minden fegyverfogható dolgozónk csatasorba állítását — állapította meg Frunze. — Védelmi rendszerünk szervezési formáinak olyanoknak kell lenniük, hogy lehetővé tegyék a sok millió munkás és paraszt kiképzését."[147] Az 562 000 főt kitevő hadsereg azonban kétéves szolgálati idővel számolva, évenként legfeljebb 300 000 katonaköteles korú férfi kiképzését biztosította volna a közel egymillió főből. Ez az út sem volt tehát járható, mert nem tette lehetővé minden fegyverfogható férfi katonai kiképzését, s háború esetén egy sok milliós hadsereg felállítását.

A bolsevik párt már a polgárháború befejező szakaszában intenzíven kutatta a fegyveres erők szervezésének lehetséges új útjait, s azt a *területi milícia elvének részbeni bevezetésében, az állandó hadsereg és a milíciarendszer egyesítésében* találta meg. „... a *milícia rendszer kiterjesztésén kívül* — állapította meg Frunze —, *hadseregfejlesztésünknek nincs más útja.*"[148] (Kiemelés tőlem — Z. E.) Ez a rendszer egyrészt nem rótt elviselhetetlen terheket a szovjet gazdaságra és a dolgozókra, másrészt biztosította a sorállomány kiképzését, háború esetén a sok milliós tömeghadsereg felállítását, harmadrészt lehetővé tette a katonai szolgálat teljesítését, anélkül, hogy a katonákat hosszú időre ki kellett volna szakítani a termelőmunkából.

A kényszerű szükségesség mellett *politikai meggondolások is a milícia rendszer részbeni bevezetésére ösztönözték a pártot.* A bolsevik párt, amikor 1918-ban rátért az állandó jellegű reguláris haderő megteremtésére, ezt a helyzet kényszerítő hatása alatt tette, a milícia rendszer elvi megtagadása nélkül. A párt VIII. kongresszusa — mely a reguláris haderő megerősítését sürgette — félreérthetetlenül leszögezte az orosz kommunisták ama véleményét, hogy *elméletileg a milícia volna a szocialista állam fegyveres erejének legjobb formája,* mert a katonai kiképzést a munkások és parasztok mindennapos munkájához közelálló körülmények között biztosítja. A párt a polgárháború befejezése során úgy tért vissza a milícia eszméjéhez, hogy *elméletileg és gyakorlatilag nem tagadta meg a polgárháború alapvető tanulságát: az állandó, reguláris hadsereg szükségességét.* Társadalmi-politikai szempontból a párt a milícia részbeni bevezetésétől a hadsereg és a dolgozók kapcsolatának szorosabbra vonását, a kommunizmus eszméinek és céljainak előbbre vitelét, a laktanyai kiképzés akkori zártságának és üres formaságainak gyorsabb ütemű felszámolását, valamint a hadsereg szocialista szellemének eredményesebb biztosítását várta.

A milícia rendszerre való részleges áttérés politikájának *elvi alapjait és konkrét feladatait a párt IX. és X. kongresszusain dolgozták ki.* A IX. kongresszuson a katonai kérdéssel kapcsolatban elfogadott határozat kimondta: „A mostani átmeneti időszaknak megfelelően, mely időszak tartós jellegű lehet, a fegyveres erőket úgy kell megszervezni, hogy a dolgozók megkapják a szükséges katonai kiképzést, s eközben csak a lehető legcsekélyebb mér-

147 *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 325. o.
148 Uo. 327. o.

tékben vonják el őket a termelőmunkától. Ez a rendszer csak a területi elven felépített munkás-paraszt vörös milícia lehet."[149]

Egy évvel később a X. kongresszus — a tapasztalható ellenállással szemben — ismételten leszögezte, hogy: „A milícia rendszer kérdésében semmi sem indokolja, hogy a párt felülvizsgálja programját."[150] A párt ugyanakkor fellépett a másik végletes és veszélyes állásponttal szemben is, mely a reguláris Vörös Hadsereg felszámolását és a milícia rendszerére való teljes és haladéktalan átállást sürgette. „A legközelebbi időszakban — állapította meg a határozat — fegyveres erőink alapját a mostani Vörös Hadseregnek kell alkotnia . . ."[151]

A kongresszusok tehát a *részleges áttérés* elve és gyakorlata mellett foglaltak állást. Vagyis a kongresszusok a *vegyes típusú szervezésre* hoztak határozatokat. A Vörös Hadsereg a kongresszusi határozatok végrehajtása után *két elven* épült fel: egyrészt az állandó jellegű, reguláris alakulatok, másrészt a területi alapon szervezett milícia elvén. A milícia rendszerre való teljes áttérést az ország biztonsága nem tette lehetővé. A milíciának ugyanis nemcsak előnyei, de katonai szempontból bizonyos gyengeségei is előreláthatóak voltak. A területi milícia rendszer legfőbb gyengesége az, hogy éppen a területi kiegészítés elvéből adódóan a csapatok az ország területén nagyrészt egyenletesen oszlanak el, vagyis nem biztosítja a hadsereg csapatainak a határ legveszélyeztetettebb szakaszain történő elhelyezését. Ezért az ország védelme szempontjából feltétlenül szükség volt a *határ veszélyeztetett szakaszait biztosító reguláris fedező hadsereg fenntartására.* A részleges áttérést indokolta az is, hogy *a bonyolult technikával felszerelt és speciális kiképzést igénylő csapatoknál* — haditengerészet, légierő, híradó csapatok vasúti alakulatok stb. —, valamint a lovasság nagy részénél a lakosság alacsony fokú műveltsége és technikai felkészültsége miatt a *milícia rendszerű kiképzésre gondolni sem lehetett.*[152] Ezekhez az alakulatokhoz a kiképzés sikere és a kevés technika óvása érdekében előzetes felkészültséggel rendelkező, válogatott legénységet kellett bevonultatni, s ez a területi kiegészítés elve alapján gyakorlatilag nem volt megoldható. A milícia rendszer bevezetésének lehetőségei tehát bizonyos mértékig korlátozottak voltak.

A kongresszusi határozatok nagyon nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a milícia rendszerre való *áttérést csak fokozatosan lehet végrehajtani,* az ország védelmi képessége kellő színvonalának fenntartását és a proletárállam jellemző vonásainak érvényesítését szem előtt tartva. A fokozatosságot két tényező indokolta. Egyrészt a *szükséges óvatosság.* Természetes, hogy minden olyan katonai újítást, amelynek döntő szerepe van az állam biztonsága szempontjából, csak igen óvatosan, fokozatosan, az áttérés kezdeti tapasztalatait mélyrehatóan elemezve lehet és kell bevezetni. A párt ezt a szükséges óvatosságot be is tartotta, s csak néhány magasabbegységnél szerzett tapasztalat birtokában intézkedett a szélesebb körű átállásra. Másrészt a milícia rendszerre történő átállásnak fontos *gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális feltételei vannak,* s az áttérés csakis e feltételek megteremtése arányában valósítható meg.

Műveikben a milícia szervezés problémáit elemezve már Marx és Engels is behatóan foglalkoztak a szükséges feltételekkel. Engels egyik Marxhoz intézett levelében fogalmazta meg azt a véleményét, hogy „Csak a társadalom kommunista szervezése és nevelése révén juthatunk el a milícia rend-

[149] Az SZKP kongresszusainak . . . I. rész. 582. o.
[150] Uo. 664. o.
[151] Uo.
[152] *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 456. o.

szerhez, de így sem rögtön."[153] Nélkülözhetetlen feltétel tehát a *szocialista állam és a termelőeszközök társadalmi tulajdona.* Ezek a fiatal szovjetállamban is adottak voltak. Igen fontos feltétel *a fejlett gazdálkodás kollektív formáinak kialakulása és elterjedése.* Csakis ezen az alapon alakulhat ki már a békés gazdasági munka körülményei között az erős milícia feltételét képező összeforrottság érzése, a fegyelmezettség, az egymás iránt érzett kölcsönös felelősség. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Frunze: „A korszerű harc számára eszményi katonát csak a gépi nagyipar adhat, mely a közösségi érzés mellett kialakítja a munkásban a jó értelemben vett egyéniség minden vonását: az akaraterőt, a leleményességet, a kitartást, a műszaki képzettséget és kezdeményező készséget."[154] E feltétel híján nem, vagy csak részben alakulhat ki a kemény, öntudatos fegyelem, amely elengedhetetlen feltétele minden komoly, szervezett katonai erőnek. *A milíciára való áttérés e feltétele a Szovjetunióban csak részben volt biztosított.* Az állami nagyipar megléte és fejlődése kedvező lehetőséget teremtett a milícia bevezetésére. A mezőgazdaságra azonban még az elmaradott egyéni gazdálkodás volt jellemző. A kollektív gazdálkodási forma még csak kialakulóban volt. Az egyéni gazdálkodás talaján viszont az erős milícia egységek megalakításához szükséges összeforrottság és fegyelem nem alakulhatott ki. Ez igen nagyfokú nehézséget jelentett a területi milícia rendszer útjában, amelyet csak a munkás és paraszt elemek kombinálásával és hatékony nevelőmunkával lehetett és kellett áthidalni.

A milícia rendszerre való áttérés *fontos politikai feltétele a stabil belpolitikai helyzet, a munkásosztály és a parasztság közötti szoros és tartós politikai szövetség.* Különös jelentőséggel bírt ez a fiatal szovjet államban, amely túlnyomórészt elmaradott, paraszti-kispolgári jellegű ország volt. A munkás-paraszt szövetség hiánya, vagy meggyengülése esetén a kispolgári ösztönösség és ingadozás talaján „... a milícia rendszer az ellenforradalom fegyverévé válhat."[155] A hadikommunizmus végén a munkás-paraszt szövetségben jelentkező súrlódások felszámolása, az új gazdasági politika következtében a szövetség megszilárdulása és a további fejlesztésére irányuló politika megteremtették a fokozatos áttérés e nélkülözhetetlen politikai feltételét.

A szükséges politikai feltételek sorába tartozott az is, hogy a hadsereg parancsnoki és politikai munkás állománya *megértse és magáévá tegye a párt katonapolitikáját, ezen belül a milíciára való részleges áttérés szükségességét és a megoldás feladatait.* A nehézségek ebből a szempontból igen számottevőek voltak. Jórészt a megszokotthoz való ragaszkodásból és gondolkodásbeli maradiságból adódóan a hivatásos állomány, különösen a régi parancsnoki karból származók körében erős ellenállás és közönyösség volt tapasztalható kezdetben a milíciával szemben. „Lépten-nyomon előfordul — írta 1922-ben Frunze —, hogy a parancsnoki kar, ha nem is tanúsít egyenesen elutasító magatartást, de minden esetre közömbös azzal a kísérlettel szemben, hogy a hadsereget részben a milícia elv alapján szervezzük újjá."[156] Másutt arról ír, hogy a parancsnoki kar jelentős részének a fejében a maradi gondolatok „erősen befészkelődtek mindenféle nem reguláris egységgel szemben".[157] A reguláris elv védelmezői és szószólói lépten-nyomon azt hangoztatták, hogy a milícia rendszerben lehetetlen a kiképzés normális megszervezése, erős, mozgékony egységek kialakítása, a sorkatonák eredményes kiképzése. Ezért a milícia rendszert csak olyan ütemben

153 Idézi *Frunze:* Válogatott művei. II. köt. 85. o.
154 Uo. 90. o.
155 Uo. 86. o.
156 Uo. 81. o.
157 Uo. 99. o.

lehetett bevezetni, amilyen mértékben sikerült ezt az ellenállást és közömbösséget felszámolni. „További sikereink első és legfontosabb feltétele éppen az — írta Frunze —, hogy megszabaduljunk a múlt örökségétől, a maradiságtól, a hadseregszervezés formáira vonatkozó hagyományos nézetekről."[158]

A milícia rendszerre való áttérés szempontjából az egyik legnagyobb és legnehezebben megoldható nehézség a lakosság — különösen a parasztság — *kulturális elmaradottsága volt.* Az elmaradottság fokát szemléltetően mutatja az a tény, hogy az 1920-as évek elején a bevonult parasztfiataloknak mintegy 20%-a analfabéta.[159] E téren gyors változást várni nem lehetett. Ennek leküzdése az állandó csapatoknál is igen nagy gondot okozott. A milícia rendszerű kiképzésben — az idő rövidsége miatt — az írástudatlanság felszámolására nem nyílt lehetőség. Márpedig eredményes kiképzésre enélkül gondolni sem lehetett. A párt a katonai előképzés megszervezésével kívánta ezt az ellentmondást feloldani. „Csak a katonai, polgári és pártszervek vállvetett munkájával érthetjük el — írta Frunze —, hogy a milícia kiképzésre behívott korosztályok kellő alapfokú és általános műveltségre, fizikai edzettségre és politikai öntudatra tegyenek szert..."[160]

A milícia rendszerre való részleges áttérés feltételei — mint látható — részben adottak voltak, részben ezt követően kellett megteremteni. Éppen ezért a feltételek megteremtése arányában csak fokozatosan, lépésről lépésre volt célszerű előrehaladni a területi egységek kialakítása útján. A párt ezért úgy határozott, hogy „A milícia alakulatokra való részleges áttérést a jelenlegi helyzetben *csak azokon a vidékeken kell megvalósítani, ahol a legnagyobb számban vannak proletárok* (Petrográd, Moszkva, Urál)."[161] (Kiemelés tőlem — Z. E.) A milícia alakulatainak (ezredek, dandárok, hadosztályok) területi elhelyezését — a párt útmutatásai alapján — úgy kellett összeegyeztetni az ipar területi elhelyezkedésével, hogy a környező mezőgazdasági vidékekkel együtt alkossák a területi kiegészítés bázisát, így biztosítva a munkás-paraszt szövetség érvényesülését, s ezen belül a munkásosztály eszmei-politikai befolyásoló szerepét.

A milíciára való áttérésre közvetlenül a IX., majd a X. kongresszusok után még nem került sor. 1920-ban a lengyel intervenciósok és a Vrangel elleni harc ezt lehetetlenné tette, 1921—22-ben pedig a feltételek megteremtése, az áttérés előkészítése volt napirenden. 1922-ben kísérleti jelleggel, tapasztalatszerzés céljából több hadosztályt milícia alakulatokká szerveztek át.[162] A kedvező tapasztalatok után az 1923 augusztus 8-i rendelet írta elő a hadseregszervezés *vegyes formájára való áttérést.* Két év múlva a Vörös Hadsereg alakulatainak mintegy 50%-át már a területi egységek alkották. A vegyes szervezés az 1930-as évek végéig jellemezte a szovjet hadsereget.[163]

Az 1920-as évek elején a szovjet hadseregben létrehozott területi alakulatok *nem a tiszta milícia elv alapján jöttek létre.* Ezek az alakulatok ugyanis meglehetősen *erős és állandó békekerettel rendelkeztek,* mely a háborús létszámnak mintegy 16%-át tette ki.[164] A keretállomány fenntartását az az igény követelte meg, hogy a milícián alapuló egységek és magasabbegysé-

158 Uo. 81. o.
159 Uo. 457. o.
160 Uo. 98. o.
161 Az SZKP kongresszusainak... I. rész. 664. o.
162 Lásd *Frunze:* Válogatott művei, II. köt. 90. o.
163 Ekkor az egyre közvetlenebbül fenyegető támadás, valamint a rendszeresített haditechnika bonyolultabbá válása következtében a területi milicia rendszere elavultá vált, szembekerült a Szovjetunió védelmének feladatával. Ezért a párt lemondott a milícia alakulatokról, s az egész hadsereg tekintetében áttért az állandó, reguláris elv alapján történő hadseregszervezésre.
164 Uo. 454. o. — Összehasonlításként megemlítjük, hogy a reguláris alakulatoknál ez az arány mindössze 10—12%-kal volt nagyobb.

gek a lehető legrövidebb időn belül harckészek legyenek, s ebből a szempontból lehetőleg semmiben se különbözzenek az állandó alakulatoktól. A milícia nem lehetett rögtönözve összetákolt, hevenyészve kiképzett, rosszul vezetett és felszerelt szervezetlen tömeg. Már a VIII. kongresszuson elfogadott határozat előírta, hogy: „*A milícia jellegű hadseregnek a legkorszerűbb hadtudomány alapján kiképzett, felfegyverzett és megszervezett* hadseregnek kell lennie."[165] (Kiemelés tőlem — Z. E.) Ez viszont csak az állandó keretek fenntartása mellett volt biztosítható, mely magában foglalta: minden felelős parancsnoki és komisszári beosztást, a beosztott parancsnoki és politikai munkás állomány egy részét, a szükséges igazgatási és gazdasági állományt, valamint a minimálisra csökkentett ellátó szerveket.

A békekeretek felállításakor a párt *megkülönböztetett figyelmet fordított a parancsnoki és politikai munkás állomány biztosítására.* Már a IX. kongresszus rámutatott arra, hogy a milíciának katonai és politikai tekintetben egyaránt tökéletesen kiképzett vezetőgárdára kell támaszkodnia. A X. kongresszus ennek megfelelően úgy intézkedett, hogy: „A milícia alakulatok magvát a harctéri alakulatokból kikerült, harcokban kipróbált káderekne kell alkotniok..."[166] Arra törekedtek, hogy az egész parancsnoki kar lehetőleg kommunista legyen. Azokban az időszakokban, amikor a változó állománnyal való foglalkozás szünetelt, az állandó keretek tagjait rendszeres és magas szintű továbbképzésben részesítették.

A változó állomány — tehát a sorkatonák — kiképzése a IX. kongresszus útmutatásainak megfelelően előképzésből, katonai kiképzésből és rövid tartalmú katonai gyakorlatokra való behívásokból állt. A katonai szolgálat ideje a milícia alakulatoknál 5 év volt,[167] de ez idő alatt a vöröskatonák csupán nyolc hónapig teljesítettek tényleges szolgálatot: az első évben 3 hónapot mint újoncok, a második évben 2, a további években 1—1 hónapot. A többi idő alatt munkahelyükön részt vettek a termelésben. Összehasonlításként szükséges megjegyezni, hogy Frunze különböző cikkeiben és beszédeiben több alkalommal rámutatott arra, hogy a tényleges kiképzési idő az állandó alakulatoknál is egy év körül mozog. Ilyenformán a reguláris és a milícia egység katonái között különbség tulajdonképpen csak abban mutatkozott, hogy az előbbiek az egész szolgálati idő alatt együtt éltek a laktanyákban és a táborokban, utóbbiak pedig csak meghatározott időre vonultak be katonai kiképzésre.

A szovjet hadsereg szervezetében *a reguláris és a milícia elv harmonikusan kiegészítették és feltételezték egymást.* A kettős szervezeti forma biztosította az ország váratlan támadás elleni védelmét, a katonaköteles lakosság kiképzését, szükség esetén a mozgósítás végrehajtását és a több milliós tömeghadsereg felállítását. A bolsevik párt tehát a polgárháború befejező szakaszában sikeresen alakította ki a hadseregépítés új, az adott körülmények között egyetlen járható útját.

1922 végére a Vörös Hadsereg Szovjet-Oroszország hatalmas területe minden részén megsemmisítő vereséget mért a szovjethatalom külső és belső ellenségeire. A világ csodálatát és az imperializmus mérhetetlen gyűlöletét kiváltó katonai győzelemre azért kerülhetett sor, mert az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt a marxizmus—leninizmus korábbi katonai útmutatásaira támaszkodva alkotó módon kidolgozta a szocialista állam fegyveres erői megteremtésére és fejlesztésére vonatkozó komplex tanítást, mert hallatlan áldozatok árán megteremtette a világ első szocialista hadseregét, s

165 Az SZKP kongresszusainak... I. rész. 506. o.
166 Uo. 664. o.
167 Összehasonlításként: a reguláris haderőben a szárazföldi csapatoknál 2 év, a légierőknél 3 év, a hajóhadnál 4 év volt a szolgálati idő.

mert képes volt a helyes katonapolitika talaján állva az ország minden erejét az ellenforradalom és az intervenció elleni harcra mozgósítani és összpontosítani. *A szocialista hadsereg megteremtésének szükségességére, létrehozásának szervezeti elveire, osztályjellegére és társadalmi rendeltetésére, valamint pártirányításának elveire vonatkozó tanítások — amelyek a párt katonapolitikájának legfontosabb összetevőit alkották — kiállták a polgárháború időszakában a gyakorlat rendkívül nehéz próbáját, s a tudományos szocializmus tanításainak fontos és szerves részévé váltak. A bolsevik párt által kidolgozott katonapolitikai alpelvek napjainkban is érvényesek, s a szocialista országokban a hadseregépítés és fejlesztés nélkülözhetetlen elméleti alapját képezik.*

ЭРНЁ ЗАГОНИ:

РАЗВИТИЕ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ (БОЛЬШЕВИСТСКОЙ) ПАРТИИ В ГОДЫ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ (1917—1922 гг.)

Резюме

Вторая часть очерка занимается классовым принципом и партийным управлением организации войск, а также новыми моментами военной политики большевистской партии, проявившимися в 1920/1922 годах.

В третьей главе автор подробно анализирует вопрос о необходимости и процессе отказа от ранее имевшегося соображения в отношении «всенародного» характера вооруженных сил, а также вопрос о необходимости и процессе принятия классового принципа. Он показывает пролетарско-классовый характер армии, организованный сперва по добровольческому принципу а в дальнейшем на основе регулярности. Автор показывает далее значение достижения пролетарской гегемонии внутри союза рабочих и трудящихся крестьян с точки зрения военной победы, одержанной в гражданской войне. Автор с этой точки зрения анализирует трудный и сложный процесс и результаты создания военачальства, преданного делу революции. Подробно анализирует и излагает процесс сформирования принципов и практики роли контроля и руководства, осуществляемых марксистской партией. Подчеркивает вопрос о весьма многосторонней и успешной (результатной) военной деятельности Центрального Комитета Российской Коммунистической Партии Большевиков, подчеркивает далее роль комиссаров и партийных организаций в осуществлении партийного руководства на практике и роль их в воспитании воинов в духе социализма.

Автор в четвертой главе очерка излагает вопрос о том, что в 1920-м году в военной политике Большевистской партии и в организации Красной Армии начались новые этапы развития. На повестке дня появился вопрос о переходе на мирное строительство социализма и вопрос об организации обороны страны на новой основе. Излагает вопрос о создании рабочей армии, опыт ее работы, а также постоянный процесс позиции партии в связи с ней. Глубоко анализирует проблемы разоружения армии и перехода ее на работу в условиях мирного строительства социализма. Он указывает на тот факт, что решение этой задачи означало для большевистской партии такую же проблему, с какой она сталкивалась при организации армии и осуществлении руководства для достижения военных успехов. Разоружение и ослабление союза рабочих и крестьян привели к ослаблению пролетарско-классового характера армии. Автор подробно излагает меры, принятые для укрепления армии. Далее очерк анализирует вопрос о необходимости частичного перехода к милицейскому принципу, вопрос о разработке принципов перехода и создании условий для перехода, а также анализируется вопрос о постепенности ввода новых принципов. При анализе очерк опирается в основном на документы и решения IX, X и XI-го съездов партии. Наконец очерк дает краткие сведения о смешанной форме организации армии. Эта форма была создана в начале 1920-х годов и сохранила силу своего действия в советской армии до конца 1930-х годов.

ERNŐ ZÁGONI:

DIE ENTWICKLUNG DER MILITÄRPOLITIK DER RUSSISCHEN KOMMUNISTISCHEN (BOLSCHEWIK) PARTEI IN DEN JAHREN DES BÜRGERKRIEGES (1917—1922)

Der zweite Teil der Studite befasst sich mit dem Klassenprinzip der Parteileitung der Armeeorganisierung, sowie mit den neuen Momenten der Militärpolitik der bolschewistischen Partei, die sich in den Jahren 1920—1922 bamerkbar machten.

Im dritten Abschnitte analysiert der Verfasser ausführlich die Notwendigkeit und den Verlauf des Verzichtes auf eine frühere Konzeption, bezüglich der „gesamtnationalen" Eigenart der bewaffneten Macht und die Annahme des Klassenprinzips. Er zeigt uns die proletarische Klasseneigenart der freiwilligen-, und später regulär organisierten Armeen, ferner die Bedeutung der Durchsetzung der Proletar-Hegemonie innerhalb des Bundes der Arbeiter und arbeitenden Bauern, vom Standpunkte des militärischen Sieges im Bürgerkriege. Von diesen Standpunkte aus analysiert der Autor den mühsamen und komplizierten Vorgang und die Ergebnisse der Ausbildung eines, zur Sache der Revolution treuen Kommandantenkorps. Ausführlich beschreibt er die Ausgestaltung der Grundsätze und Praxis der leitenden und kontrolierenden Rolle der revolutianären marxistischen Partei. Er hebt die besonders vielseitige und erfolgreiche militärische Tätigkeit des Zentralkommitees der RK/b/)P, die Rolle der Kommissare und Parteiorganisationen in der praktischen Verwirklichung der Partieführung und in der sozialistischen Erziehung der Soldaten hervor.

Im vierten Abschnitte der Studie weist der Verfasser darauf hin, das im Jahre 1920. eine neue Entwicklungsperiode in der Militärpolitik der bolschewistischen Partei und im Aufbau der Roten Armee begonnen hat. Der Übergang zur friedlichen Aufbauarbeit, ferner die Landesverteidugung auf eine neue Grundlage zu bauen, kam auf die Tagesordnung. Er macht uns mit der Gründung der Arbeitheere, deren Erfahrungen und der im Gange stehenden Gestaltung des damit verbindlichen Parteistandpunktes bekannt. Eingehend zergliedert er die Probleme der Abrüstung der Armee und des Überganges zu friedlichen Verhältnissen. Er legt klar, dass die der bolschewistischen Partei keine mindere Aufgabe bedeutete, als die Armee zu organisieren und den militärischen Sieg zu leiten. Die Abrüstung und die Auflockerung des Arbeiter-Bauernbundes hatte die Abschwächung der proletarischen Klasseneigenart der Armee zur Folge. Ausführlich zerlegt der Verfasser die Massnahmen zur Konsolidation der Armee. Ferner analysiert die Studie, gestützt auf die Dokumente der IX., X. und XI. Parteikongresse, die Notwendigkeit des teilweisen Übertritts zum Milizprinzip, die Ausgestaltung der Prinzipien des Übertritts, die Schaffung der Bedingungen, deren stufenweise Einführung. Abschliessend macht er uns kurz mit der Anfang der 1920-er Jahren ausgestalteten gemischten Form der Armeeorganisierung bekannt, die bis Ende der dreissiger Jahre in der Sowjet-Armee gültig war.

A KORMÁNYZÓI JOGKÖR LÉTREJÖTTÉNEK KATONAI VONATKOZÁSAIRÓL

Vargyai Gyula

Az 1920: I. tc. létrejöttének politikai történeti feltárását marxista történettudományunk elvégezte. Eléggé ismertek azok az események, amelyek megelőzték a kormányzóválasztást.[1] A kérdés katonai vonatkozásait azonban távolról sem elemezték megnyugtatóan. Pedig deduktíve is logikusnak tűnt, hogy azok a katonai pozíciók, amelyeket a tanácskormány bukása után a hadsereg épített ki magának — meghatározhatták, vagy legalábbis döntően befolyásolhatták a kormányzói jogkör megalkotásában ható politikai és jogi aktusokat. Nyilvánvalónak látszott, hogy amikor a nemzeti hadsereg fővezérsége — s kevésbé a Honvédelmi Minisztérium — jelentősen nyúlt bele az egyes minisztériumok hatáskörébe, amikor szinte felügyeleti viszonyt teremtett a polgári közigazgatással szemben, akkor az államfői hatalomnak először csak ideiglenesnek hangoztatott rendezésénél is szerepet kellett vállalniuk a katonai köröknek. Ez a kérdés személyi síkon is jelentkezett, hiszen a nemzeti hadsereg fővezérét választották meg — még a magyar aligparlamentarizmus történetében is példa nélkül álló contra legem aktussal — kormányzóvá. A magyar uralkodó körök támogatását élvező katonai vezetés már 1919 őszén felvázolta elképzeléseit, amelyek hatalmi helyzetük legitimizálását fogalmazták meg. Ezek több síkon is jelentkeztek. Egyrészt operatív terveket jelentettek Horthynak államfővé való választása érdekében, másrészt leplezetlenül kifejezték azt is, hogy a katonai körök már elért pozícióikból semmiféle engedményt nem kívánnak tenni, még akkor sem, ha meg is szerzik az államfői hatalmat. Ezt a fővezérség „megszüntetésének" következményei adták, amikor a katonai körök létrehozták a privilegizált szerepre beállított vezérkart. A katonai igények konkrétan jelentkeztek az 1920: I. tc. megalkotásánál is — ahol ezeket az igényeket a törvényhozás bizottsága honorálta, amikor módosította a törvénytervezet szövegét. Ezeknek az elképzeléseknek közös jellemzőjük volt az, hogy a katonai körök a legmesszebbmenőkig igyekeztek kizárni azt a lehetőséget, hogy a már megszerzett és elérni kívánt pozíciókat a törvényhozás akárcsak potenciálisan is veszélyeztethesse. Ez a törekvés egészen konkrétan is megnyilvánult: a hadsereg vezetése az interpellációs jog érvényesülését igyekezett olyan mérték-

1 Vö. *Nemes Dezső:* Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919—1921. Budapest, 1962. 193—206. o.; Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. Akadémiai Kiadó, 1919—1921.; Iratok az ellenforradalom történetéhez. Szerk.: *Nemes Dezső.* Budapest, Szikra. 1953. 338—347. o.

ben kétségbe vonni, hogy annak megvalósulása esetén a különben nem sok vizet zavaró intézmény szinte teljesen eltűnt volna a nemzetgyűlés praktikumából.

A katonai körök 1919 őszén már gyakran hangsúlyozták: a fővezért államfővé kell tenni.[2] A kérdés összes szálait legjobban ismerő személy 34 évvel később írt emlékirataiban mindezekről hallgatott. Csupán annyit vetett papírra, hogy „... az emberek tudták, hogy nem pártpolitikusként beszélek hozzájuk, nem készülök diktátorságra és egyformán szembefordulok mind a baloldali, mind a jobboldali szélsőségesekkel, szívesen hallgatták szavamat és elárasztottak meghívásokkal". A kormányzó — miközben igen pozitívan nyilatkozott nagyatádi Szabó Istvánról, akit pedig Prónayékkal akart „gajdeszba küldeni" — emlékiratában még azt is állította, hogy remélte: Apponyi Albertet fogják kormányzóvá választani. „Ehelyett az történt, amire nem számítottam..." — írta Horthy.[3] A lisszaboni memoárhoz Rassay Károly, a liberális politikus — aki az események idején az igazságügyminisztérium politikai államtitkára volt — ezeket fűzte hozzá: „... amint... a nemzetgyűlési választások közeledtek és Horthy bevonult Budapestre, megindult egy központilag irányított mozgalom, amely követelni kezdte Horthy kormányzóvá választását. Plakátok jelentek meg a fővárosban, amelyeken egy erős férfikéz tartja a kormánykereket. Propagandatisztek járták a vidéket és küldették a táviratokat... folyt a Gellért Szállóból — a fővezér hadiszállásáról irányított és Horthy megválasztását követelő propaganda... És Horthy hallgatott. Néhány sor írás a miniszterelnökhöz vagy néhány szavas nyilatkozat a nyilvánosságnak elhatározásáról, hogy nem kívánja megválasztását, elég lett volna, hogy véget vessen a propagandának."[4]

1920 elején a miskolci kerületi kormánybiztos a belügyminiszternek jelentette: „... a katonaság folyton propagandát csinál, községről községre járva a határozathozatal érdekében mindent elkövet..."[5] S hiába intézkedett a belügyminiszter, hogy az államfői méltóság betöltésének kérdésében történő állásfoglalásokat vegyék le a törvényhatósági közgyűlések és képviselőtestületi ülések napirendjéről — nem tudta megakadályozni, hogy a katonai kampánytevékenység eredményei ne árasszák el a miniszterelnökséget és az összeülő nemzetgyűlést.[6] A törvényhatósági állásfoglalások politikailag távolról sem álltak közös platformon, de abban mind megegyeztek, hogy panegyricust zengtek Horthyról és sürgették megválasztását.[7]

Voltak azonban közvetlenebb jellegű akciók is. Decemberben a fővezér még — nyilván taktikai meggondolások alapján — kissé homályosan ugyan, de kész volt elismerni az összeülő törvényhozás döntését az államforma kérdéséről, január végén azonban a katonai körök önmagukhoz méltó módon szólaltak meg: hadparancsban. Horthy itt korrigálta Huszár miniszterelnök nézetét. Míg Huszár a nemzetgyűlés kezébe akarta letenni a hatalmat, addig Horthy ezt úgy kívánta megoldani, hogy ez a hatalom — amely az új kormány kinevezését is jelentette — a nemzetgyűlés által választott kormányzó

2 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL.) Vezérkari főnökség. (a továbbiakban VKF.) 1919. 6.; Országos Levéltár. (a továbbiakban OL.) Kozma-iratok 11. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény.

3 *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires. Alberdi. 1953. 123—125. o. Vö. Párttörténeti Intézet Archívuma.; *Prónay Pál:* Ellenforradalmi naplójegyzeteim. 1918—1921. II. 241—242. o. (a továbbiakban PI. Archívuma. Prónay.)

4 OL. R. 226/1289.

5 OL. K. 148. Belügyminisztériumi Levéltár. 684. 1920.

6 Uo.

7 OL. Országgyűlési Levéltár K. 2. Képviselőház és nemzetgyűlés. Képviselőház elnöki és általános iratai. 689., 44., 47—48., 49., 51—56., 58—59., 60., 63—64., 65., 66., 69—70., 71., 80—85., 95—97., Kozma-iratok. Katonai vonatkozású adatgyűjtemény. 11.

kezébe kerüljön. A hadparancsot a fővezérség már január 29-én megküldte a hadügyminisztériumnak. Az expediálás nyilván nem volt pusztán ügyintézési aktus.[8] A hadparancs után a katonai szervek fokozták tevékenységüket a fővezér kormányzóvá választása érdekében. A budapesti városparancsnokság védelmi osztálya a VKF-hez küldött jelentésében február közepén az államfő kérdését befejezettnek tekintette.[9]

Jellemző volt a katonai körök teljes bizonyosságára, hogy már a kormányzó megválasztása előtt elkészítették az esküminta-tervezeteket. Egy 1920. február 21-én készített tervezet azt tartalmazta: „... esküszünk, hogy az ország kormányzójának ... engedelmeskedünk".[10]

Február 22-én a budapesti városparancsnokság védelmi osztálya azt jelentette, hogy „... Horthy valószínűleg szombaton kormányzó lesz, mely után nyomban lemond a kormány."[11] Ugyanez a bizonyosság érződött Kozma Miklós tevékenységében is. Kozma februárban azt tanulmányozta, hogy milyen problémákról beszéljen a kormányzó bemutatkozását kísérő beszédében. Kozma tárgyalt az SZDP vezetőivel is, s azt tanácsolta nekik, hogy jelenjenek meg a fővezér előtt és jelentsék ki, hogy a nemzeti hadsereget távol-állónak tartják Somogyi Béla meggyilkolásától. Kozma azt is javasolta a Szociáldemokrata Párt vezetőinek, hogy még a kormányzóválasztás előtt keressék fel Horthyt és biztosítsák: „...a jövendő kormányzót az ország konszolidálása érdekében kifejtett munkájában teljes erőből támogatják".[12]

A katonai szervek, s leginkább a fővezérség apparátusa tehát alaposan kihasználta a tényleges hatalmi viszonyokat: produkálták a „közvélemény hangját", hadparancsban nyilvánítottak álláspontot, amely szinte quasi-államfői aktust eredményezett. Ezek az eseménysorok logikusan vezettek még tovább — az aktív katonai assistentia jelenlétében végbement kormányzóválasztás komédiájáig, azonban a katonai körök más területeken is élénk tevékenységgel kísérték a fejleményeket. Egyrészt megvalósították a fővezérség átmentését az új szerepre beállított vezérkarral, másrészt konkrétan is megfogalmazták igényeiket a készülő törvénytervezet vonatkozásában.

A katonai körök számára az a feladat adódott, hogy a kormányzónak a hadúri jogokon kívül olyan lehetőségeket bocsásson rendelkezésére, amelyek a fővezérség lehető legzavartalanabb átmentését eredményezzék. Erre a célra a vezérkari főnök funkciójának további bővítése látszott a legalkalmasabbnak.

A kérdés alakítását illetően nem volt teljesen egységes az álláspont. A hadügyminisztérium 1920. február 18-án készített tervezete úgy foglalt állást, hogy a vezérkart a hadügyi tárcának kell alárendelni. A tervezet javaslatot tett továbbá a Honvédelmi Bizottság felállítására, amelynek feladata a honvédelemmel összefüggő legfontosabb kérdések megvitatása lett volna. A tervezet a Honvédelmi Bizottság tagjai sorába az államfőt, a miniszterelnököt, a hadügyminisztert s annak államtitkárát, a vezérkar főnökét, a belügy-, külügy- és kereskedelmi minisztert ajánlotta, valamint hat kinevezett személyt, három civilt és három katonát. A Honvédelmi Bizottság mellett, mint konzultatív szerv működött volna a hadügyminiszter elnöklete alatt ülésező haditanács.[13] A hadügyminisztérium azonban a konkrét igények felmerülésekor teljesen deferált, s mindenben egyetértett a fővezérség március 11-i

8 HIL. HM. 1919. Eln. A.2. 204., 1920. Eln. A. 1. 284. Vö. Pesti Napló, 1920. január 31.
9 HIL. VKF. 1920. 10.
10 HIL. HM. 1920. Eln. A. 1. 330., 578—609.
11 HIL. VKF. 1920. 10.
12 OL. Kozma-iratok. 1. Adatgyűjtemény. 1920—1924.
13 HIL. VKF. 1920. 10.

állásfoglalásával, amely megfogalmazta a vezérkar főnökének új funkcióit.[14] 1920. március 29-én lett publikus a fővezérség megszüntetéséről intézkedő rendelkezés. Ez kijelentette, hogy: „... a nemzeti hadsereg központi vezetése és közigazgatása ... ezen időponttól kezdve ismét a honvédelmi miniszter kezében összpontosul, aki ez idő szerint a kormányzó után a legfelsőbb katonai elöljáró ..." Ezt a megállapítást azonban illuzórikussá tette a szöveg folytatása. A rendelet leszögezte, hogy a fővezérség egyes csoportjaiból a vezérkar főnökének vezetése alatt álló vezérkari irodák alakulnak, amely nyilván az átkeresztelésnek már korábban és később egyaránt oly sokszor alkalmazott eszközét jelentette. S a folytatás még világosabban vallott: „... a vezérkar főnöke egyelőre közvetlenül a kormányzónak van alárendelve. Önállóan csak a vezérkar neki alárendelt központi irodáival és a vezérkari tisztek személyi, valamint tanulmányi ügyeit illetőleg rendelkezik. A békeszerződés katonai részének befejezett végrehajtásáig azonban feljogosíttatik a vezérkar főnöke a csapatok hadműveleti és központilag irányítandó karhatalmi alkalmazására vonatkozó intézkedéseknek a kormányzó megbízásából és a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg való kiadására".[15]

A vezérkar főnöke ezután saját maga konkretizálta hatáskörét. A vezérkar működését meghatározó szervi határozmányokat a vezérkar főnöke készítette el, s 1920. május 22-én terjesztette fel jóváhagyás végett a kormányzóhoz.[16] A kormányzói elhatározás pedig egy héttel később a kért államfői jóváhagyást két kisebb kiigazítással megadta.[17] A kormányzó által elfogadott szöveg leszögezte, hogy a vezérkar főnöke „... személyére nézve egyelőre a kormányzó közvetlen parancsai alatt áll..." és „... közvetlenül fel van jogosítva, hogy hatáskörébe tartozó ügyekben a kormányzónak szóbeli leg vagy írásban javaslatokat terjeszthessen elő. Ezen előterjesztéseit, valamint a kormányzónak ezen ügyekben tett döntéseit a honvédelmi miniszterrel is közölni tartozik". A hatáskör megállapításánál érződött egy kiterjesztő értelmezés lehetőségére való törekvés, amelyet azonban igen súlyos konkrétumok is alátámasztottak: „... ő ... az összes katonapolitikai és véd törvényi kérdésekre, a hadrendre, a mozgósításra, az államerődítésre és ezzel kapcsolatos közigazgatási intézkedésekre ... továbbá azon teendőkre is befolyást gyakorol, melyek a magyar nemzeti hadsereg minden részének és a honvédelem keretébe illeszkedő összes intézményeknek hadi teljesítőképességének fokozására és a belső biztonságnak a honvédelem szempontjából békében és háborúban való állandó fenntartására általában vonatkoznak ... A vezérkar főnöke a fentiekben körülírt befolyását a honvédelmi miniszterhez intézett javaslatai által érvényesíti, aki viszont a vezérkar főnökének hatáskörét érintő rendelkezéseknek kidolgozása előtt a vezérkari főnök nézetét beszerzi. A békeszerződés katonai részének befejezett végrehajtásáig a csapatok hadműveleti és központilag irányítandó karhatalmi alkalmazására vonatkozólag a vezérkar főnöke a kormányzó megbízásából és a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg intézkedik. A honvédelmi miniszter hozzájárulása elvileg előzetesen megszerzendő, sürgős esetekben azonban a vezérkar főnöke a szükséges intézkedéseket azonnal kiadja és ezeket utólag hozza a honvédelmi miniszter tudomására". A vezérkari főnöknek a külügyminisztériumhoz való viszonya tekintetében a szövegben az eredeti konceptushoz

[14] HIL. VKF. 1920. 11.; HM. 1920. Eln. A. 1. 637.; Berzeviczy vezérkari főnöknek a hadügyminiszternek intézett állásfoglalása: VKF. 1920. 27.

[15] HIL. VKF. 1920. 27. 11. Rendeleti Közlöny a magyar hadsereg számára. 1920. március 29. 63. o. — A hadügyminisztérium elnevezést 1920. március 19-én változtatták meg. (Budapesti Közlöny, 1920. március 19.)

[16] HIL. VKF. 1920. 12.

[17] HIL. VKF. 1920. 13.

képest javítás történt. A javítás e területről szinte teljesen kiiktatta a honvédelmi tárcát. E téren különben a kormányzó is javítást eszközölt: a külföldre menő katonai megbízottak kinevezését a maga számára tartotta fenn. A rendelkezés szerint — s ez egyáltalán nem volt meglepő — a vezérkar főnökét és helyettesét a kormányzó nevezte ki, de ugyancsak ő nevezte ki a Honvédelmi Minisztérium csoportfőnökeit és osztályvezetőit is, amennyiben ezek vezérkari tisztek voltak.[18]

A hatáskör — konkretizálás során szerzett pozíciók még tovább is bővültek: a vezérkar főnöke szabályozta a vezérkar központi irodáinak ügykörét.[19] A nyilvántartó iroda feladatmeghatározása pl. ez volt: irányítja és vezeti a külállamokra vonatkozó katonai és katonapolitikai hírszerzést, figyelemmel kíséri saját külpolitikai irányzatainkat, a saját külpolitikára való befolyás gyakorlására vonatkozólag a vezérkar főnökének javaslatokat tesz.

Az persze természetes, hogy a vezérkar funkcióinak meghatározásában nemcsak igények fogalmazódtak meg, hanem a keretek megállapításánál a fővezérség ténylegesen is gyakorolt hatalmi pozíciói is meghatározó erővel jelentkeztek, amelyeket a fővezérség „operatív" tevékenysége igenlően támasztott alá. Amennyiben az igények túlmutattak a ténylegesen is gyakorolt funkción, úgy azok valóraváltásához a katonai körök az eszközök egész arzenáljával rendelkeztek.

A vezérkari főnökség átszervezése, új funkciókkal történő gazdagítása tehát mindenképpen azt a célt szolgálta, hogy az államfői méltóságot elfoglaló fővezér hadúri jogainak gyakorlásában ne kényszerüljön a politikai felelősséget úgy-ahogy viselő, a törvényhozástól lazán ugyan, de mégis függő honvédelmi miniszterre támaszkodni aktusai során.

Ez persze nem volt új 1920-ban, ezt a lapot már Szegeden is megjátszották a katonai körök, amikor elérték, hogy — törvényhozás nem létében — a hadsereg vezetését a kabinetszerű keretekből emelték ki. Megállapításunkat különben erre is vonatkoztathatjuk: a vezérkarnak új szerepre való beállítása a kormánykeretektől történő nagymérvű eltávolodást is elősegítette.[20]

A vezérkar további működésének vizsgálata azt mutatja, hogy a vezérkar a megszüntetett fővezérség feladatkörét a legteljesebb folytonossággal látta el. Így 1920. augusztus 24-én a vezérkar főnöke végső intenciójában megismételte a fővezérség egy parancsát, amely Budapest katonai megszállásának tervét tartalmazta.[21] A fővezérség munkáját folytató vezérkari tevékenység jelentkezett abban is, hogy a fővezérségnek a hét körletparancsnokság napi jelentéseit összegező helyzetfelméréseinek kiadását minden megszakítás nélkül a vezérkar folytatta. De a fővezérség egyes csoportjait is egyszerűen átvette a vezérkar, így pl. a hadműveleti és nyilvántartó csoportot is.[22]

A vezérkar konkrét aktusokban jelentkező tevékenységének figyelemmel kísérése pedig azt bizonyította, hogy a vezérkar funkcióit ténylegesen is gyakorolta, sok esetben túl is lépte vagy licitálta. A vezérkar szerepének bizonyos mérvű csökkenése a relatív konszolidáció előrehaladásával bekövetkezett ugyan, de ez nem jelentette egyben a katonai köröknek akár csekély mérvű háttérbe kerülését, mert a vezérkar funkcióinak nagyrészét a honvédelmi tárca vette át. A folyamatot persze a kormányzó is fékezte. Ez

18 HIL. VKF. 1920. 12.; HM. 1920. Eln. A. 2. 432—443.
19 HIL. VKF. 1920. 13.
20 Vö. *Bokor Pál:* Szegedországtól Magyarországig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Budapest, Stádium. 1939. 106—107., 116., 117. o.; *Kozma Miklós:* Az összeomlás. 1918—1919. 322.,325—327., 372—373.; Iratok az ellenforradalom történetéhez. I. m. 135. o.; *Kelemen Béla:* Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. Szeged, Mars Ny. 1923. 433—439., 446—448., 458—465., 473—480. o.
21 HIL. VKF. 1920. 16.; Előzményekre: HIL. VKF. 1920. 12.
22 HIL. VKF. 1920. 10., 11., 14.

intézménytörténetileg leginkább a kormányzó katonai irodájának működésében jelentkezett.

A vezérkart végül egy „megszüntetéssel" igyekeztek elrejteni az avatatlannak ítélt szemek elől. Erre a békeszerződés kényszerítette a katonai vezetést. A feladat lényege persze az volt, hogy a vezérkart valamilyen fedőszerv alá helyezték, s lehetőleg minél kisebb mértékben kelljen változtatni szervezetén. Így azután a vezérkart a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjának tüntették fel.[23]

Az 1920. I. tc. készülő tervezete is állandóan tárgya volt a katonai presszionak. Horthy ezt is hallgatással mellőzte emlékirataiban, azonban Rassay Károly kiegészítése igen sokat mondott. „Az 1920: I. tc. javaslatát a pártok megbízottjai több értekezleten tárgyalták. A munkálatokról állandóan informálni kellett a fővezérséget. Ezt a feladatot a kormány Beniczky belügyminiszterre bízta, aki Horthynak a belügyminisztériumban személyesen mutatta be a tervezeteket. Horthy ezeknél a tájékoztatásoknál már, mint leendő kormányzó fejezte ki nemcsak véleményét, hanem kívánságait is. Mint a javaslat előkészítésével foglalkozó igazságügyminisztérium politikai államtitkára állandó érintkezésben állottam Beniczkyvel. Egy alkalommal, mint mulatságos epizódot mesélte el, hogy a törvényjavaslat ismertetése közben Horthy fővezér hevesen tiltakozott az ellen, hogy a kormányzói jogkörből kivették a főkegyúri jog gyakorlatát. Hogyan — kiáltott fel —, én nem adhatok kegyelmet? Csak akkor nyugodott meg, amikor Beniczky megmagyarázta neki a főkegyúri jog tartalmát" — írta Rassay.[24]

A fővezérség 1920. február 20-a előtt készítette el kívánságlistáját a törvénytervezet kodifikátorai részére. Ez kissé későnek tűnt, s talán ez a magyarázata annak, hogy a kívánságlistát azután a nemzetgyűlés közjogi bizottsága elégítette ki. A tervezet hangoztatta, hogy „az ideiglenes államfői (kormányzói) méltóságról alkotandó törvénnyel kapcsolatban az alábbi kérdések megfontolása látszik a hadvezetőség szempontjából szükségesnek... Mindazok a célszerűségi szempontok, amelyek szükségessé tették, hogy a hadsereg a mindenkori politikai helyzettől függetlenül a legjobban legyen megszervezhető és vezethető, ma is szükségessé teszi, hogy az államfő e tekintetben a parlamenttől függetlenül intézkedhessék. Tehát ezekkel a hadúri felségjogokkal a kormányzót is fel kellene ruházni... a kormányzói méltóságról szóló törvényben kifejezetten intézkedni kellene arról, hogy a nemzeti seregre vonatkozó belszervezeti jog a kormányzót illeti. A vezérlet és a vezénylet a tételes alkotmány szerint is megilletné ugyan a kormányzót, de azért ajánlatos volna ezt is expresszis verbis felvenni a törvénybe, de a szervezeti jogot, amint előbb említetett, okvetlenül kifejezetten át kellene ruházni a kormányzóra".[25] A hadügyminisztérium is készített egy tervezetet, amely intenciójában teljesen megfelelt a fővezérség elképzeléseinek. A tervezet az új vezérkar szükségességét is hangoztatta: „Az államfő hadúri mivolta folytán felvetődik az a kérdés is, hogy vajon ennek a kizárólagos hadúri jognak (vezérlet, vezénylet és belszervezet) gyakorlása nem követel-e meg a felelős hadügyminiszteren kívül még egy olyan katonai szervet is, amellyel a kormányzó szabadabban rendelkezhetnék, mint a honvédelmi miniszterrel. Nevezetesen abból az okból merülhet fel ez a kérdés, hogy mi-

23. Vö. 1921:XXXIII. tc. 105. cikk. HIL. VKF. 1921. 39. 361—364. 1921. 42., 139—150., 198., 1921. 37. 921. 932., 1921. 38. 113—114.

24 OL R. 226/1289. — A szinte anekdótaszámba menő jelenetet a főkegyúri jogról Drózdy Győző úgy adja elő, hogy Horthy abszolút tájékozatlansága a közjog legalapvetőbb kérdéseiben még fantasztikusabb módon nyilvánult meg. (Vö. *Drózdy Győző:* Memoárok. Történettudományi Intézet Archívuma. XVIII. 6—13. o.)

25 HIL. VKF. 1920. 10.

vel a hadúri jogok a parlamenttől függetlenül gyakoroltatnak, nem kell-e egy kapcsolat, egy összeköttetés a hadúri jogokat önállóan gyakorló államfő és a hadügyi igazgatást felelősen intéző hadügyminiszter között. Feltétlenül kell egy katonai szervnek léteznie, akire a kormányzó e jogok gyakorlásakor támaszkodik. E szerepre a leghivatottab a vezérkar főnökéé".[26] A hadügyminiszter az előterjesztést a minisztertanács elé vitte február végén. A minisztertanácsi előterjesztés követte a tervezet szövegét, s végül így foglalta össze a lényeget: „... javaslom ennél fogva, hogy az államfői hatáskörről szóló törvényjavaslat megfelelő helyére pótlóan a következő szöveg vétessék föl, úgy mint: A kormányzó a nemzeti hadsereg hadura, ennél fogva mindaz, ami a magyar nemzeti hadseregnek egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, a kormányzó által intézendőnek ismertetik el". Az előterjesztés azt is javasolta, hogy a törvényjavaslat indoklásába vegyék fel ezt a szöveget: „... önként érthető, hogyha a kormányzó mozgósítás esetén a hadrakelt seregnél a minisztérium hozzájárulásával és felelőssége mellett esetleg a fővezérletet átveszi, ebből a fővezéri minőségéből kifolyólag tett és tisztán katonai természetű rendelkezéseire és intézkedéseire a miniszteri ellenjegyzés kelléke nem terjed ki".[27]

Soós Károly hadügyi államtitkár is készített egy tervezetet, amely mindenben megfelelt a másutt is megfogalmazott igényeknek, azonban kitűnt abban, hogy a célkitűzések politikai indoklását is tisztán körvonalazta. Soós Károly hangsúlyozta, hogy a hadsereg vezetésének be kell illeszkednie ugyan az alkotmányos keretekbe, de „... ezzel szemben ki kell kerülni, hogy a fővezér személye, ki teljes mértékben a kezében tartja a nemzeti hadsereget és így ma egy számottevő fontos tényező a rendet és a nyugalmat még mindig fenyegető belső és külső veszedelmekkel szemben, a hadseregre való közvetlen befolyásától ne fosztassék meg — egy merev válaszfal fölállítása által. Ezen egymással látszólag ellentétben levő követelések óvatos és ügyes megoldást követelnek, mely a következő elv szerint volna megoldható: a kormányzó mint olyan, a hadsereggel szemben minden tekintetben abba a viszonyba lép, mint az eddigi alkotmány szerint az uralkodó volt, azaz békében az uralkodó összes katonai felségjogait gyakorolja, tehát a legfelsőbb Hadúr. A jelenlegi kivételes állapotra való tekintettel ezekből a jogokból engedni nem szabad..." Majd a vezérkar szerepéről szólt, s hangsúlyozta: „... a kormányzónak ... szüksége van egy neki közvetlenül alárendelt, jól megszervezett, politikai eltolódásoktól független katonai szervre, melyre támaszkodva a nemzetgyűlés megbízásából minden percben átveheti a fővezérségi teendőket".[28]

Ilyen igények merültek fel tehát a katonai körök részéről a készülő törvénytervezettel szemben, pontosabban szólva az elkészült törvénytervezettel szemben. Így azután a nemzetgyűlés közjogi bizottsága is feladathoz jutott. A közjogi bizottság pedig eleget tett — ha nem is maradéktalanul — a katonai igényeknek. A törvényjavaslat ama megfogalmazásához, hogy „a végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja, s minden rendelkezése és intézkedése, ideértve a fegyveres erőkre vonatkozó rendelkezéseit is, csak úgy érvényes, ha az illetékes felelős miniszter ellenjegyzésével van ellátva..." a közjogi bizottság hozzáfűzte: „... ez azonban nem érinti a kormányzónak a hadügy körébe tartozó azon alkotmányos jogait, amelyek a nemzeti hadsereg vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozólag őt megilletik". De ugyancsak

26 HIL. HM. 1920. Eln. A. 1. 401—403.
27 HIL. HM. 1920. Eln. A. 1. 405—411.
28 HIL. VKF. 1920. 10.

a katonai igények teljesítését jelentette az is, amikor a közjogi bizottság úgy nyilatkozott, hogy „... különös figyelemmel azokra a fontos nemzeti érdekekre, amelyek a nemzeti véderő szilárd szervezetéhez és annak akadálytalan működéséhez az ország mai súlyos helyzetében fűződnek, szükségesnek találta a bizottság minden kétség elhárítása végett határozottan és kifejezetten kifejezésre juttatni azt, hogy azokat az alkotmányos fejedelmi jogokat, amelyek a hadügy körében, alkotmányunk szerint a királyt megilletik, a kormányzót is meg fogják illetni".[29] A közjogi bizottság tevékenységében a katonai igények honorálásán túl még egy sajátosság jelentkezett: a bizottság a törvénytervezetben már megfogalmazott politikai kompromisszumot — a legitimisták és királyválasztók kompromisszumát — még inkább igyekezett kifejezni.

Ezzel azonban a katonai körök tevékenysége nem ért véget. Lezajlott még a kormányzóválasztás, amelynek során a hadsereg vezetése ismét részt vállalt az események alakításából, s hátra volt még a megválasztott, de esküt nem tett kormányzó zsarolási manővere a törvényhozással szemben. Az ellenforradalmi korszak történetírása is kénytelen volt megvallani a kormányzóválasztás alkalmával megnyilvánult katonai beavatkozást. Még a legitimista álláspontja miatt eltávolított külügyminiszter, Gratz Gusztáv is megállapította munkájában, hogy „... nem lett volna szükség a választás, az eredmények biztosítása érdekében azokra a rendkívüli intézkedésekre, amelyek ez alkalomból katonai részről történtek".[30] Prónay naplójában számolt be azokról a katonai intézkedésekről, amelyek a kormányzóválasztással voltak kapcsolatosak: míg az Ostenburg különítmény a Parlamentet, Prónay zászlóalja az utat biztosította a Gellért Szállótól a törvényhozás épületéig.[31] Szilágyi Lajos a kombattáns legitimista képviselő pedig ezeket mondotta a második királypuccs után, amikor a legitimisták maradék illúzói is elvesztek a kormányzóval szemben: „... határozottan állítom és bizonyítani is tudom, hogy egy puccs volt tervezve a nemzetgyűlés ellen arra az esetre, ha a nemzetgyűlés nem választja meg kormányzónak Horthy Miklós főméltóságú urat.[32] A katonai jelenlét pedig feloldozást nyert a kormányzóválasztást követő mentelmi ügyben is.[33]

Ez a tevékenység a katonai körök részéről túlbiztosítás volt, mert a jobboldali maioritással rendelkező nemzetgyűlés mindenképpen megválasztotta volna kormányzónak a fővezért. A presszió persze hatott, s oly mértékűvé vált, hogy maga a miniszterelnök, Huszár Károly is erre hivatkozott a KNEP értekezletén: „... megértem a felháborodásotokat, de vegyétek tudomásul, hogy ha holnap nem Horthyt választjátok kormányzóvá, szét fogják verni a nemzetgyűlést".[34]

Ez azonban még nem volt minden. A kormányzó maga is leszállt az arénába. A kormányzóválasztás eredményének megállapítása után a nemzetgyűlés küldöttséget menesztett a fővezérségre, hogy az felkeresse Horthyt: tegye le az esküt a törvényhozásban. S ekkor kezdődött a példátlan színjá-

29 Az 1920. évi február hó 16-ra összehívott nemzetgyűlés irományai. I. Budapest, 1920. 28—36. o. — A törvényjavaslatot lásd: uo. 3—25. o.; Vö. OL. Országgyűlési Levéltár. K. 2. Képviselőház és nemzetgyűlés. — Képviselőház elnöki és általános iratai. 530., Vö: 1920: I. tc. 13. §.

30 *Gratz Gusztáv:* A forradalmak kora. Budapest, 1935. 280—282. o.

31 FI. Archivum. *Prónay.* II. 275, 285—287. o.

32 Nemzetgyűlési Napló, 1921. december 15.; Vö: Nemzetgyűlési Almanach. 1920—1922. Szerk. *Vidor Gyula* 140—141. o.

33 Vö: Nemzetgyűlési Napló, 1920. március 2., április 15., 20.; OL. Országgyűlési Leváltár. Képviselőház és nemzetgyűlés. Képviselőház elnöki és általános iratai. 463. K 26. Miniszterelnökségi Levéltár. Központilag iktatott és irattározott iratok. 1226. K. 148.; Belügyminisztériumi Levéltár. 697. 1921. 1.; HIL. VKF. 1920. 9., 10., 23. HM. 1920. Eln. C. 13., 15., 17., 18., 19., 1921. Eln. C. 5.

34 OL. R. 226/1289.

ték. Horthy emlékiratában egész történetet költött magatartásáról. Azt állította, hogy legitimitása, a királynak tett esküje és a kormányzói eskü közötti ellentmondás feloldhatatlansága késztette az alkudozásra. „Ezt a kérdést... nem vethettem fel nyíltan... Ezért csak azt kifogásoltam, hogy a leendő államfő számára megállapított jogkör — ahogyan a sajtó közléseiből ismerem — teljességgel elégtelen. A kormányzó el sem napolhatná a nemzetgyűlést, még kevésbé oszlathatná fel" — írta Horthy.[35] A nemzetgyűlés által választott küldöttségnek tagja volt Ugron Gábor is, aki később így számolt be az eseményekről: Horthy kijelentette, „... hogy a megszabott feltételek mellett nem hajlandó a kormányzói méltóságot vállalni. Követelte a házfeloszlatást, a törvényszentesítés jogát és mindenek felett teljhatalmat a hadsereg vezényletében, teljesen a királyi jogok mintájára, mert meggyőződése szerint csak ezek birtokában garantálhatja az ország nyugodt kormányzását, belső és külső biztonságát."[36] Az alkudozásról beszámolt Rassay és Drózdy is.[37] A végeredményt pártmegállapodásban rögzítették. Ez megfogalmazta a pártok vezetőinek, s így a nemzetgyűlésnek is a meghátrálását. A pártok vezetői által aláírt megállapodás kimondta, hogy 1920: I. tc. 13. paragrafusában foglalt házfeloszlatási jogot revízió alá veszik oly értelemben, hogy a kormányzónak a korlátlan házfeloszlatási jog biztosítassék, éppúgy revízió alá veszik a 14. paragrafus 2. bekezdését".[38] A pártmegállapodás azonban — véleményünk szerint — nem tükrözte teljesen a tárgyalás kimenetelét. Ugyanis az 1920: I. tc. novellája, az 1920: XVII. tc. — amelyet Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter csak 1920. július 28-án vitt javaslatként a törvényhozás elé — nem mindenben felelt meg a pártmegállapodásnak. A javaslat nem tartalmazott állásfoglalást az 1920: I. tc. 14. paragrafusának módosításáról. Viszont jelentősen bővítette a kormányzói jogkört olyan tekintetben, amelyről a pártok vezetői által aláírt megállapodás nem intézkedett. Az 1920: I. tc. 13. paragrafusának ötödik bekezdése kimondta, hogy „... hadüzenethez, vagy a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazásához és békekötéshez a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása szükséges". Ezt a novella javaslata azzal egészítette ki, hogy „... közvetlen fenyegető veszély esetében azonban a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határán kívüli alkalmazhatását elrendelheti". A törvényjavaslat a megállapodás értelmében adta meg a kormányzónak a házfeloszlatási jogot, viszont a kegyelmezési jog vonatkozásában ismét oly területen bővítette a kormányzói jogkört, amelyről a megállapodás nem intézkedett. A törvényjavaslat indoklása a házfeloszlatási jogkör kibővítését a nemzeti szuverenitás érvényesülésével indokolta, a hadsereggel kapcsolatos revíziót pedig praktikus érvekkel hozta kapcsolatba.[39] A közjogi bizottság jelentése mindenben alátámasztotta a törvényjavaslatot. A jelentés hangoztatta, hogy „... a hatalmaknak helyesen egyensúlyozott szétválasztási tanának és a parlamentáris rendszer követelményeinek nem felel meg az a közjogi helyzet, amelyet az 1920: I. tc. teremtett azáltal, hogy az ideiglenes államfőnek nem adta meg a nemzetgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának jogát. Egykamarás nemzetgyűléssel szemben a végrehajtóhatalom jogainak ily irányú korlátozása mellett nincs meg az

35 *Horthy Miklós:* i. m. 125—126. o.
36 OL. Filmtár. 7887. BM. „Szálasi-per" IX. 169—170. o. 3. tekercs.
37 OL. R. 226/1289. *Drózdy Győző:* i. m. XVIII. 6—13. o.
38 *Horthy Miklós* titkos iratai. Budapest, Kossuth. 1963. 15—17. o. — Az 1920: 1. tc. 14. paragrafusának második bekezdése a kormányzó jogi felelősségéről intézkedett — igen hézagosan.
39 Az 1920. évi február hó 16-ra összehívott nemzetgyűlés irományai. III. 340—341., 342—345. o.: OL. Országgyűlési Levéltár, K. 2. Képviselőház és nemzetgyűlés. Képviselőház elnöki és általános iratai. 531.

az egyensúly a két hatalom között, amely a sikeres együttműködésnek záloga. A jelen törvényjavaslatba foglalt jogelvek a demokratikus fejlődés követelményeinek is megfelelnek, mert tágabb lehetőséget adnak arra nézve, hogy a nemzeti közhangulat minél gyakrabban nyilatkozhasson meg és nagy kérdésekben állást foglalhasson".[40] A közjogi bizottság tehát a tényekkel homlokegyenest ellenkezően „ideologizálta meg" a novellát, hozzájárult a contra legem aktus utólagos legitimizálásához. A nemzetgyűlés ezután minden változtatás nélkül fogadta el a törvényjavaslatot.[41]

A katonai köröknek volt még egy elképzelésük, amely ugyan csak közvetve állt kapcsolatban az 1920: I. tc.-vel, de célkitűzéseiben éppen úgy irányult a törvényhozás ellen, mint az egyéb katonai megnyilvánulások. Alig ült össze a nemzetgyűlés, a katonai szervek máris kidolgoztak olyan terveket, amelyek a törvényhozás egész jogi karakterét érintették, s amelyek a közjogi belenyúlás eszközével igényelték a Házban a hadsereget esetleg elítélő szavak elhangzásának megakadályozását. Később még ezen is túlmentek s a honvédelmi miniszter de facto alig érvényesíthető politikai felelősségét kívánták nullifikálni. A minisztertanács elé kerülő előterjesztés — amelyet a honvédelmi miniszter vitt a kabinet elé — azzal érvelt, hogy a békeszerződés katonai előírásait nem fogjuk betartani, így szükséges a hadügyi igazgatás egyes intézkedéseit titokban tartani. Így az interpellációs jog korrekcióra szorul — vélte az előterjesztés, „... szükségesnek tartanám, hogy mindennemű hadügyi vonatkozású interpellációs javaslat, indítvány nem azonnal a nemzetgyűlés teljes ülésében adassék elő, valamint az interpellációs könyvbe se vezessék be, hanem legelsőnek az e célra kibővített parlamenti véderőbizottság elé kerüljön, amely bizottság a honvédelmi miniszter javaslata alapján a beérkező interpellációkat, mint nem titkosakat és titkosakat osztályozná, előbbieket rendes eljárás céljából a nemzetgyűlés plénuma elé utalná, míg a titkosakat önmaga kezelné tovább" — írta az előterjesztés. A tárca véleménye szerint ez nem jelentené az alkotmány csorbítását, „... hanem mindössze az interpellációk egy részének helyére állítaná föl ... csupán formai korlátot". Az előterjesztés állást foglalt abban is, hogy miként látja a megvalósítás lehetőségeit. Az előterjesztés azt javasolta, hogy ... e módosítás előterjesztése a pártokon belül, a nyilvánosság kizárásával vitessék keresztül, s annak tulajdonképpeni megvalósítása a lényeget föl nem tüntető, alaki tényképpen előtűnő határozathozatalban álljon ... Elegendő volna oly módosító rendelkezés felvétele, hogy a hadügyi vonatkozású interpellációkat, javaslatokat és indítványokat a véderőbizottság elnökének kell benyújtani."[42] Az előterjesztés annak ellenére elindult hivatalos útján, hogy az elképzelésnek kebelbeli opponense is akadt. Volt ugyanis a tárcánál olyan vélemény, hogy a javaslat megvalósulása esetén a nemzetgyűlés véderőbizottsága önálló hatalmi kört kapna, de a javaslat politikai megvalósítását sem tartotta kivihetőnek. S különben is: az interpellációra a miniszter olyan választ ad, amilyent akar, a válaszból a képviselő sem tud meg semmit, hát akkor mit tudhat meg a külföld — vélekedett az oppozíció.[43] A honvédelmi miniszter előterjesztését az igazságügyminiszter indokoltnak tartotta, s a lényeget illetően teljesen egyetértett vele. Július 31-én Teleki Pál miniszterelnök is nyilatkozott: az előterjesztés ellen nincs kifogása.[44] A javaslat azonban végül is nem valósult meg. Mi volt az akadá-

40 Az 1920. évi február hó 16-ra összehívott nemzetgyűlés irományai. III. 368—369.; OL. Országgyűlési Levéltár K. 2. Képviselőház és nemzetgyűlés. Képviselőház elnöki és általános iratai. 531.
41 Nemzetgyűlési Napló, 1920. augusztus 5., 7.
42 HIL. HM. 1920. Eln. A. 2. 341—342.
43 HIL. HM. 1920. Eln. A. 2. 359—362.
44 HIL. HM. 1920. Eln. A. 2. 335—337.

lyozó tényező — nem tudjuk. A meg nem valósulás ténye azonban megfelelt annak a képnek, amelyet a nemzetgyűlés állított ki magáról, amikor — néhány liberális képviselő kivételével — nemcsak hajlandó volt tudomásul venni a katonai körök politikai lépéseit, de olykor ezeket önmaga is megfogalmazta. Ugyancsak a kormányzóválasztás évében született meg az az elképzelés is, amely a honvédelmi minisztert akarta kivonni a ténylegesen alig érvényesülő parlamentáris keretekből. Az elnöki A. osztály egy elaborátuma leszögezte: el kell érni azt, hogy a honvédelmi miniszter állását ne veszélyeztessék a politikai konstellációk. Ezt pedig úgy tartotta elérhetőnek, hogy kimondja: a honvédelmi miniszter nem politikai személy, a politikai felelősséget a honvédelmi tárca politikai államtitkárára kellene hárítani, aki eljárna a törvényhozással kapcsolatos ügyekben. A tervezet — szokás szerint — megjelölte a végrehajtás módját is: ez nem lehetséges a törvényhozás útján, de még pártegyezséggel sem. A tervezet azt tartotta a legjobbnak, ha az elképzelést a kormányzó a dezignált miniszterelnöknél kikötné.[45]

A magyarországi ellenforradalom döntően katonai jellegű megoldása tehát ott és akkor is megnyilvánult, amikor szükségesnek mutatkozott a helyzet bizonyos mérvű közjogi rendezése. Ez a rendezés úgy következett be, hogy nem veszélyeztette a katonai körök dominanciáját is kifejező status quo-t. A közjogi rendezés kifejezetten antiparlamentáris jellege pedig nem volt egyszerűen a forradalmak előtti viszonyok in integrum restitutiója. Ennél lényegesen több és más volt: a királyi jogkör rendi jellegzetességei úgy nyertek kormányzói felújítást, hogy az lehetővé tette a történelmi előzményekkel — a magyar államizérriával — szoros kapcsolatot tartó politikai s ennek megfelelő közjogi jobbrafordulást. A tanácskormány bukása után a magyar uralkodó osztályok, a pretoriánusi feladatokat is vállaló katonai körök számára nem volt megfelelő egy egyszerűen antiliberális és antiparlamentáris politikai és államjogi helyzet. Ennek továbbépítésére volt szükség, amely nemcsak egyszerűen az imperializmus államának elfordulását fejezte ki a polgári parlamentarizmustól — amely persze Magyarországon inkább volt paródia, mint valóság —, hanem fasiszta karakterisztikát is magával hozott.[46]

ДЮЛА ВАРДЬАИ:

О ВЛИЯНИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ПРАВА ГУБЕРНАТОРА

Резюме

Марксистская историография разъяснила историю политики возникновения первой статьи закона, принятого в 1920-м году, стремившегося регулирования право существования контрреволюционного государства. С другой стороны до сих пор в надлежащей мере не освещалась роль военных кругов в создании государственных прав. Но и дедуктивно казался логичным тот факт, что те военные позиции, которых добилась армия для себя после свержения Республики Советов, могли определить или по крайней мере могли оказать решительное влияние на те политические и юридические действия, которые содействовали созданию губернаторских прав. Казалось очевидным,

45 HIL. HM. 1920. Eln. A. 1. 666—668.

46 A dualizmus államában jelentkező rendi sajátosságok kérdésére vö. *Konstanty Grzybowski* és *Hans Lentze* referátumait a VII. magyar—csehszlovák jogtörténelemtudományi konferencián. Jogtudományi Közlöny, 1965. 12. 648—654. o. Acta Juridica. Tom. VIII. 1966. 191—200. o.; Századok, 1966. 2—3. 641—644. o.

что в то время, когда главное командование Национальной Армии — и в меньшей мере Министерство обороны — вмешались в сферу действия отдельных министерств, когда Главное Командование чуть не нависало над гражданским управлением, то военным кругом пришлось брать на себя также и роль в сперва временно подчеркнутом ургулировании вопроса о власти главы государства. Эти вопросы возникли в нескольких вариантах. Означали с одной стороны оперативные планы в интересах избрания Хорти, главой государства. С другой стороны открыто было выражено, что военные круги не собирались идти на какие-либо уступки с уже достигнутых ими позиций даже в случае, если им удается добиться власти главы государства. Задача для военных кругов здесь заключилась в том, чтобы кроме права главного командующего обеспечить такие возможности для губернатора, которые привели бы к самому гладкому спасению власти главного командования. Для этой цели дальнейшее расширение круга действия начальника генерального штаба являлось самым подходящим способом. Организация новой роли генерального штаба способствовала и значительному отклонению от линии правительства. Проект первой статьи закона, принятого в 1920 году являлся постоянным предметом военного нажима. Но это было еще не все. Правда, что принятый принцип неприкосновенности немного скрыл военную ассистенцию при выборе губернатора, однако избранный, но присягу еще не принявший губернатор после беспримерного зрелища шантажировал парламент, который единодушно принял постановление о дальнейшем расширении губернаторских прав.

Игравшее выдающуюся роль в оперативном проведении контрреволюции военно-административное управление, разработало и прочие проекты статьей, которые имели лишь косвенные отношения к 1-й статье 1920 года, однако в своих целях были направлены против традиционных венгерских государственно-правовых учреждений, также как и другие проявления военного характера. В дальнейшем еще дальше пошли по этому пути и стремились к снижению до минимума той политической ответственности министра обороны, которая и так фактически не имелась на деле. Разрешение вопроса венгерской контрреволюции главным образом путем действии военного характера показалось даже там и в то время, когда некоторое государственно-правовое урегулирование положения стало необходимым. Это урегулирование произошло таким образом, что оно не угрожало имевшемуся положению дел, выразившему одновременно и власть военных кругов. В то же время резко выраженный антипарламентарный характер государственно-правого урегулирования не являлся просто «ин интергрум реституцией» дореволюционных отношений. Это было значительно больше и на много другое: Характерные черты королевских прав реставрировались в губернаторских правах таким образом, что эта реставрация позволила осуществить политический и государственно-правовый поворот направо причем этот поворот был тесно связан с историческими предшествиями — с самим венгерским государственным строем. После свержения правительства Республики Советов и венгерские господствующие классы и военные круги не были удовлетворены лишь существованием просто антилиберального и антипарламентарного политического и государственно-правого положения. Возникла необходимость дальнейшего развития этого положения, а это само по себе выразило не только простое отклонение государства империализма от буржуазного парламентаризма, — который кстати в Венгрии являлся скорее пародией чем действительностью —, но повлекло за собой и характерные черты фашизма.

GYULA VARGYAI:

ÜBER DIE MILITÄRISCHEN BEZIEHUNGEN DES ENTSTEHENS DER KOMPETENZ DES REICHSVERWESERS

Unsere marxistische Geschichtschreibung klärte die politische Geschichte der Bildung des I. Gesetzartikels 1920, der berufen war, den Rechtsgrund des gegenrevolutianären Staates zu regeln. Bisher aber wurde die Rolle der militärischen Kreise in der Schaffung der Kompetenz des Reichsverwesers nicht recht ins Licht gestellt. Es erschien jedoch auch deduktív logisch, dass jene militärische Positionen, die sich das Heer nach dem Sturz der Räteregierung ausbaute, die Mög-

lichkeit hatte bei der Bildung der Kompetenz des Reichsverwesers wirkende politische und rechtliche Handlungen zu bestimmen, oder mindestens entscheidend zu beeinflussen. Es war offensichtlich, dass sich die militärischen Kreise — das Oberkommando der Nationalarmee und in geringerem Masse das Verteidigungsministerium — die in den Wirkungskreis der einzelnen Ministerien auch bisher bedeutend eingriffen und sozusagen ein Aufsichtsverhältnis der Zivilverwaltung gegenüber schufen, auch bei der zuerst nur als interimistisch betonten Regelung der staatsoberhauptlichen Macht verpflichten mussten. Diese machten sich mehrfach bemerkbar. Einerseits bedeuteten sie operative Pläne im Interesse der Wahl Horthys zum Staatsoberhaupt, anderseits brachten sie auch unverhüllt zum Ausdruck, dass die militärischen Kreise von den ihrerseits schon erreichten Positionen keine Konzessionen zu geben gedachten, selbst würden sie die Staatsoberhauptmacht erwerben. Für die militärischen Kreise ergab sich hier die Aufgabe, dem Reichsverweser ausser den Rechten des Feldherrn die Möglichkeit zur Verfügung zu stellen, die das möglich wenigst ungetrübte Hinüberretten des Oberkommandos zu ermöglichen hätten. Eine weitere Ausbreitung der Funktionen des Generalstabschefs schien zu diesen Zweck die richtige Lösung zu sein. Diese neue Rolle des Generalstabschefs ermöglichte auch eine grossmässige Entfernung von den Konzeptionen der Regierung. Auch der vorbereitete Entwurf des I. Gesetzartikels/1920 war ständiger Gegenstand der militärischen Pression. Das war aber noch nicht das Ende. Die Militärverwaltung, die eine hervorhebende Rolle in der operativen Ausführung der Gegenrevolution spielte, arbeitete auch noch andere Gesetzentwürfe aus, die wohl mit dem I. Gesetzartikel/1920 nur indirekt in Verbindung standen, aber in ihren Zielsetzungen richteten sie sich eben so, wie die anderen militärische Ausserungen, gegen die traditionellen Institutionen des ungarischen allgemeinen Rechts. Später ging man sogar noch darüber hinaus und wollte die in Wirklichkeit kaum durchsetzbare politische Verantwortung des Landesverteidigungsministers aufheben. Der entscheidend militärische Charakter der Lösung der ungarischen Gegenrevolution äusserte sich auch dort und dann, als sich eine, gewissermassen allgemein-rechtliche Lösung der Lage als notwendig erwies. Diese Regelung erfolgte in einer Weise, die auch den, die Dominanz der militärischen Kreise zum Ausdruck bringenden Status quo nicht gefährdete. Aber der ausdrücklich antiparlamentarische Charakter der Lösung des allgemeinen Rechts war nicht einfach eine unversehrte Restitution der Umstände vor der Revolution. Es war etwas wesentlich mehr und anderes: Die ständische Charakteristik der königlichen Kompetenz wurde durch den Reichsverweser so erneuert, dass sie eine, mit den historischen Vorhergegangenen, — dem ungarischen Staatsmiserie, — eng in Verbindung stehende politische und dementsprechend allgemeinrechtliche Rechtsschwenkung ermöglichte. Nach dem Sturz der Räterepublik war den ungarischen herrschenden Klassen und den auch die pretorianische Aufgabe auf sich nehmen, den militärischen Kreisen, eine nur antiliberale antiparlamentarische Politik und staatsrechtliche Lage nicht entsprechend. Diese mussten weiter ausgebaut werden, was nicht nur einfach die Abwendung des imperialistischen Staates vom bürgerlichen Parlamentarismus zum Ausdruck brachte, — was ist Ungarn freilich mehr Parodie als Wirklichkeit war, — sondern auch faschistische Charakteristik in sich trug.

AZ 1848. MÁJUS 10-I KATONAI VÉRENGZÉS A BUDAI VÁRBAN

Urbán Aladár

Az 1848. március 15-i pesti forradalom sajátsága, hogy — szemben a párizsi, bécsi, berlini vagy milánói fejleményekkel — vér nélkül, *a sorkatonasággal való összeütközés nélkül* zajlott le. Tudomásunk szerint komolyabb kísérlet sem történt a kb. 7500 főnyi, Pesten és Budán állomásozó katonaság alkalmazására.[1] Annál váratlanabb volt, hogy *május 10-én* este ez a katonaság a budai Várban fegyverét használta a főváros fiatalsága ellen — azok ellen, akik pontosan nyolc héttel korábban diadalmenetben hozták le a Várból a katonaság által őrzött Táncsics Mihályt!

A váratlan fordulat súlyos helyzetbe hozta az első felelős minisztériumot, amely április 11-én — tehát immáron egy hónapja — kezdte meg tevékenységét. A sorkatonaság ugyanis nem a Batthyány-kormány utasítására, hanem annak tudta nélkül és akarata ellenére lépett akcióba. A katonaság vérengzése így nyilvánvalóvá tette azt a megdöbbentő tényt, hogy a független felelős minisztériumról intézkedő 1848: III. tc. ellenére a kormány saját fővárosában nem ura a helyzetnek, nem rendelkezik akadálytalanul a haderő felett! Érthető, hogy ezek a fejlemények széles körű felháborodást eredményeztek, hogy a márciusi baloldal megvonta bizalmát a minisztériumtól és a Marczius Tizenötödike másnap már a Batthyány-kormány lemondását követelte.

A május 10-én este lezajlott katonai provokáció rendkívüli eseménysorozatnak szolgált mintegy nyitányául, amely kemény próbára tette a Batthyány-kormányt. Ekkor, szinte napok alatt kézzelfogható valóságként bontakoztak ki azok a problémák (a sorezredi tisztikar megbízhatatlansága, a nemzetiségi mozgalmak), amelyek létét a közvélemény eddig csak sejtette. Egyben nyilvánvalóvá vált, hogy a minisztériumnak, amely eddig a magyar történelemben előzmények nélkül álló kormányzati apparátus megteremtésével volt elfoglalva, sürgősen elhatározó, demonstratív lépéseket kell tennie helyzetének (és az iránta megrendült bizalomnak) megszilárdítására. Így került sor többek között május 15-én, a szerb mozgalmakról érkezett nyugtalanító hírek hatására, a déli várak hadi készültségének és a honvédtoborzás megkezdésének elrendelésére, majd a király szökésének hírére, május 19-én az országgyűlés összehívására.

[1] Amelynek elsődleges oka valószínűleg az, hogy az említett létszámból két teljes ezred olasz nemzetiségű, akiknek a magyarországi fejlemények iránti rokonszenve köztudott volt. Lásd erre bővebben *Urbán Aladár:* L'influenza nell'Ungheria dei momenti Italiani rivoluzionari per l'indipendenza in primavera dell'anno 1848. Anneles Universitalis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica, tom. IV. Budapest, Tankönyvkiadó. 1962. 108—112. o.

Utóbbi fejlemények többnyire ismertek. Kevésbé tudott azonban maga az ún. „macskazene", a katonai vérengzés előzménye és lefolyása, valamint az azt követő, az osztrák hadsereg gyakorlatában nyilván egyedülálló vizsgálat. Ezt, az egész minisztérium politikáját jelentősen befolyásoló, a Batthyány-kormány történetében kétségtelenül korszakhatárt jelölő eseménysorozatot kívánjuk az alábbiakban bemutatni.

Az előzmények

Ismeretes, hogy a május 10-i katonai vérengzés Lederer altábornagy, a budai főparancsnokság (General Commado) vezénylő tábornoka ellen rendezett tüntetés során történt. Az előzmények azonban még a márciusi napokra nyúlnak vissza, amikor is a főparancsnok, az első napok engedékenysége után, megtagadta a fővárosi nemzetőrség számára további fegyverek kiszolgáltatását. Arra hivatkozott, hogy a budai fegyvertár kiürült, illetve nincsenek ott használható és a nemzetőrségnek kiadható fegyverek. Mikor pedig a március 23-i, majd a 27-i pesti népgyűlések erélyes követelésére Lederer ismét kiadatott 1000—1000 puskát[2] (amelyek „időközben Komáromból érkeztek"), ez a lépés erősen megtépázta a főparancsnok iránti bizalmat. A bizalmatlanság tetőfokára hágott, amikor az egyébként is izgatott napok során, március 28—29-e éjszakáján a fővárosi nemzetőrség őrjárata „ismeretlen eredetű" lőporszállítmányt tartóztatott fel a Dunán.[3] Lederer előbb mit sem akart tudni az ügyről, majd azt állította, hogy a lőport Bécsből küldik Eszékre — de őt nem értesítették róla. A Batthyány megbízásából a fővárosban működő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány mindenesetre jónak látta a történtek után a katonai őrszemek mellé nemzetőröket is állítani az Újépületnél, a fegyvertárnál és a hajóhídnál.[4] A márciusi fiatalok körében már ekkor fölmerült Lederer elmozdításának gondolata.[5]

Április elejével a kedélyek a fővárosban lenyugodtak, de a Lederer iránti bizalmatlanság nem csökkent. A kormány Pestre költözése után, április 19-én a Marczius Tizenötödike határozottan követelte a főparancsnok nyugdíjazását. Ezt követőleg Lederer neve napokig nem szerepelt ugyan a lap hasábjain, de a történtek után nyilvánvaló, hogy amikor a baloldal a Bécstől független magyar hadsereg megteremtését követelte, ennek megvalósítását Lederer altábornagy egyidejű leváltásával képzelte el.

A hadügy önállóság megteremtése, az eredetileg az osztrákok által kiépített katonai apparátus magyarországi hivatalainak és szervezeteinek Bécstől való függetlenítése a Batthyány-kormánynak valóban nagy problémája volt. A minisztérium már az első napokban tett is kísérletet arra, hogy a külföldön állomásozó magyar ezredek hazaküldését kieszközölje. Egyidejűleg megkísérelte engedelmességre bírni a magyarországi (budai, eszéki, temesvári) főhadparancsnokságokat is.[6] E kezdeményezések sorában

[2] Lásd erre Országos Levéltár. (a továbbiakban OL.) Regnicolaris Levéltár. István nádor iratai, közpolgári iratok 1848: 570, 627. Közli *Andics Erzsébet:* A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. II. 31—32. 37—39. o.: Pest város levéltára. Közigazgatási iratok (a továbbiakban Közig.) 1848: 42. (A pesti nemzetőrség a márciusi napokban összesen 3500 fegyvert kapott.)

[3] Pest város levéltára. Rendőri iratok 1848: 128.; Közig. 1848: 126.; Lásd még a Marczius Tizenötödike (MT.) és Pesti Hírlap (PH.) tudósításait.

[4] OL. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány iratai. 1848: 27.; *Deák Imre:* 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Budapest, Sirály. é. n. 53—54. o.

[5] Irinyi követelése a Pest megyei választmány ülésén. (MT. 1848. március 30. [12]. 49. o.)

[6] Az április 16-án ebben az ügyben kelt jegyzéket lásd OL. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (a továbbiakban HNI.) 1848: 8.; Lásd

kétségtelenül legfontosabb az április 16-i minisztertanácsban elhatározott lépés, amely a budai várban levő — és összbirodalmi vonatkozásban sem jelentéktelen — fegyvertár megvizsgálását célozta.[7] Ezt jelentette be a miniszterelnök április 17-én a főhadparancsnokhoz intézett levele, melyben közölte, hogy másnap, *április 18-án* délelőtt a minisztérium által kinevezett bizottmány fogja megvizsgálni a fegyvertárat.[8] Lederer azonnal válaszolt, s közölte: felettes hatóságaitól mindeddig nem kapott semmiféle olyan rendeletet, törvényt vagy parancsot, amely őt a magyar kormány iránti kizárólagos engedelmességre utasította volna. Ezért — írta a tábornok — ő haladéktalanul, még másnap (a tervezett vizsgálat napján) személyesen utazik Bécsbe a szükséges tájékoztatás végett.[9] A minisztériumnak ez a lépése így kétségtelenül nem hozott nagy eredményt, de legalább elmozdította holtpontról az ügyet, s világossá tette: a bécsi hadügyminisztérium nem adott ki a király által szentesített új magyar törvényeknek megfelelő végrehajtási utasítást.[10]

Megállapíthatóan Lederernek, aki most élőszóval kapott „tájékoztatást" az új viszonyokról, nem tanácsolták az ellenszegülést, a vizsgálat megtagadását. Helyette a készletek gyors apasztását, nagyobb mennyiségű lőszernek azonnali Gyulafehérvárra, Temesvárra, Pétervárádra és Eszékre való szállítását tervezték. (Ami — tekintettel az osztrák érzelmű várparancsnokokra, valamint a fővárostól, s főleg a forradalmi beállítottságú lakosságtól való távolságra — Bécs számára feltétlen biztonságosabb lett volna.) A tervnek megfelelően Boyneburg altábornagy, Lederer helyettese, a még távollevő főparancsnok utasítására hivatkozva, április 22-én egyidejűleg két levélben fordult a kormányhoz. Egyikben a vizsgálat új időpontjának kitűzését, a másikban az említett lőszerszállítások (valamint néhány löveg) elszállításának engedélyezését kérte.[11]

Április 24-én azonban Batthyány — nyilván minisztertársaival egyetértésben — a legnagyobb határozottsággal utasította el a szállítmányok engedélyezését. Arra hivatkozott: amíg a hadügyminiszter tárcáját át nem veszi, addig semmiféle hadianyagszállítást nem engedélyez.[12]. Mivel azonban a fegyvertár megvizsgálása elől Lederer Bécsből kelt értesítése értelmében elhárult az akadály, Batthyány már másnap intézkedett, hogy a kijelölt bizottság *április 27-én* ejtse meg a budai fegyvertár megvizsgálását.[13] Ez meg is történt, s bár a bizottság eredeti jelentését nem ismerjük, köztudott, hogy a felülvizsgálat jelentős fegyvermennyiséget (az egyik híradás szerint 14 000 puskát és állítólag ugyanannyi pisztolyt) talált.[14]

még *Kossuth Lajos* Összes munkái (a továbbiakban KÖM.) XII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 37. o.; Az április 22-i erélyesebb jegyzéket, amely május 1-től felmenti a főhadparancsnokságokat az osztrák hadi hivataloknak való engedelmességtől lásd HNI. 1848: 34.

7 Lásd KÖM. XII. 37. o.; PH. 1848. április 26 (39). 368. o.; Az utóbbit közli *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1868. 62. o. — A közvélemény úgy tudta, hogy a budai fegyvertárban „60 000 főre számolt újabb puskák, kardok s pisztolyok tartanak." (*Fényes Elek:* Magyarország leírása. Pest, Beimel. 1847. II. 217. o.)

8 HNI. 1848: 3.

9 HNI. 1848: 6. — Feltételezhető, hogy Lederer bécsi útjának hírére tért vissza személyére a MT. említett, április 19-i cikke, bár a jelek szerint a tábornok elutazásának oka nem volt köztudott.

10 A vizsgálat elmaradásáról lásd az április 19-i minisztertanács jegyzőkönyvét. (KÖM. XII. 42—43. o.)

11 HNI. 1848: 50, 53.

12 HNI. 1848: 50. — Ezt Batthyány egyidejűleg közölte Zanini osztrák hadügyminiszterrel is. (Lásd HNI: 35.) — A lépés egyébként retorzió Béccsel szemben, amely a jelek szerint szándékosan késleltette Mészáros Lázár hadügyminiszter hazatérését Észak-Itáliából.

13 HNI. 1848: 53. A bizottság tagjai: Ottinger Ferenc vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszter, Nyáry Pál, Pest megye alispánja, Rottenbiller Lipót, Pest város h. polgármestere, Irányi Dániel és „más szakértő egyének".

14 Lásd MT. 1848. május 3 (42). 166. o. — A vizsgálat másnapján, április 28-án Batthyány már intézkedett, hogy a vidéki nemzetőrség számára azonnal készítsenek elő szállításra 8500 fegyvert. (Lásd HNI. 1848: 71.)

Mindez azonban a nyilvánosság teljes kizárásával történt, feltehetőleg azzal a szándékkal, hogy a két kormány között esedékes tárgyalásokat ne befolyásolják egyik fél sajtóközleményei sem. Bár a baloldal a kormány működésének első hetétől sürgette a beszámolót,[15] a hadügyekkel kapcsolatban április 26-ig semmiféle tájékoztatás nem jelent meg a kormány akkori hivatalos lapjában, a Pesti Hírlapban. Ekkor adta tudtul az ezen a napon kezdett „Miniszterelnöki hivatalos közlések"-rovat a legfontosabb lépéseket, köztük a fegyvertár április 18-ra tervezett, de elmaradt vizsgálatát.[16]

A közlemény tehát a fegyvertár megvizsgálása *előtt* egy nappal jelent meg. De magáról az eredményről semmi hír. A jelek szerint nem is tudódott ki a dolog, legalábbis *a vizsgálat másnapján* a Marczius Tizenötödike, a minisztérium szemére vetve erélytelenségét, éppen Lederer bécsi útját, s a fegyvertári vizsgálat elmaradását emlegeti.[17]

A kormány hivatalosan nem is adott ki közleményt a bizottság eljárásáról, de a Marczius Tizenötödike *május 3-án* „hiteles forrásra" hivatkozva közli a már említett eredményt.[18]

Kérdés, honnan e jól értesültség? Pontosabban: az az érdekes, hogy miközben egy hétig semmi hír a Lederert diszkrimináló vizsgálatról — a közlemény éppen ezekben a napokban jelenik meg. Batthyány ugyanis a minisztertanács döntése értelmében *május 2-án* utazott Bécsbe, hogy a királytól kieszközölje részben a Jelačićot engedelmességre szólító királyi kéziratot, részben a Mészáros hadügyminiszter haladéktalan hazarendelését, valamint az országban állomásozó katonaságot a magyar hadügyminiszter iránti engedelmességre utasító legfelsőbb meghagyást.[19] Ilyen körülmények között nem tűnik lehetetlennek, hogy nem ellenkezett a kormány szándékával: ha *hivatalosan* nem is közli a fegyvertári vizsgálat eredményét, az mégis köztudottá válik. Ez ugyanis magától értetődővé tette volna a posztját 1832 óta betöltő Lederer azonnali elmozdítását — amint valóban megszületik a „végrehajtási utasítás" a magyarországi katonaság és felettes szerveinek, a főhadparancsnokságok alárendelését illetően.

Bármiként is történt, ez a közlemény ismét az érdeklődés középpontjába állította Lederer altábornagy, „Metternich volt agense" személyét. Amíg Lederer az úr Budán — írta a Marczius —, bármikor államcsínyt követhet el.[20] Mindez akkor vetődött fel ilyen élesen, amikor megtörtént már a legfontosabb minisztériumi tisztségek betöltése, s a főváros radikális ifjúsága — bécsi mintára — megkezdte a neki nem tetsző személyek elleni tüntetések, az ún. „macskazenék" szervezését.[21] Így került sor május 7-én az ifjúságnak ellenszenves egyetemi tanárokra, május 8-án és 9-én pedig a minisztériumba kinevezett reakciós államtitkárokra és osztályfőnökökre.[22] Az

15 Lásd az MT. április 17—18—19-i számait; a PH válaszát az április 27-i számban.
16 PH. 1848. április 26 (39). 368. Közli *Pap D.*: i. m. I. 60—63. o.
17 MT. 1848. április 28 (38). 150—151. o.
18 Lásd a 14. jegyzetet. (A hír a vizsgálat pontos dátumát nem közli.)
19 A május 1-i minisztertanács jegyzőkönyvét lásd KÖM. XII. 96. o. — Az időközben Bécsből visszatért Lederer Batthyány útjának sikertelenségére számított. Ki is fejtette a vele bizalmas viszonyban levő Széchenyinek, hogy szerinte Batthány le fog mondani. (Lásd *Károlyi Árpád:* Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Budapest, Athenaeum. 1922. I. 308. o.)
20 Lásd a MT május 3—4. és 6-i cikkeit.
21 A macskazenék lefolyására lásd Életképek, (a továbbiakban Ék.) 1848. április 23 (16). 534—535. o. — Az első macskazene április 18-án volt a fővárosban, a reakciós városi tanácstagok ellen.
22 A Pest városi kapitány május 8-án kelt jelentése szerint: „E múlt éjjel Reisinger, Jedlik, Tipula, Peczelt és Szilasy professzorok és Körmöczy kanonok szállásaik előtt az egyetemi ifjúság részéről gúnyzenék tartattak." (Lásd OL. Az 1848/49-es minisztérium levéltára. Belügyminisztérium iratai [a továbbiakban BM] 1848: 1544.); A május 8—9-i eseményekre MT. 1848. május 9—10 (47—48.) 186—187. 190. o.; Pesti Divatlap, (a továbbiakban PD.) 1848. május 13 (22).

előzmények után várható volt, hogy a budai főhadparancsnok is rövidesen soron következik. Annál is inkább, mert a Marczius Tizenötödike nyíltan hirdette: „Míg Lederer a budai ormokon az úr, addig a ministerium rendelkezései nem több, mint irka-firka, hatalma és állása valóságos pünkösdi királyság."[23]

A radikálisok nem is nagyon titkolták készületeiket, így — mint látni fogjuk — Budán a katonaság már napok óta várta őket. Szemere Bertalan belügyminiszter mindkét készülődésről értesült. Ő is azt hitte, hogy a május 8-án a Várban Zichy Ferenc gróf és Duschek Ferenc államtitkárok, valamint Nyéky Mihály miniszteri osztályfőnök ellen rendezett tüntetések[24] egyenes folytatásaként másnap Lederer elleni fellépésre kerül sor.[25]

Mivel hírét vette a katonai erők készenlétbe helyezésének, jobbnak látta megakadályozni az újabb tüntetést. Ezt bizonyítja Szemere május 9-én az esti órákban kelt, Pest és Buda városok törvényhatósági elnökeihez intézett bizalmas (és meghökkentően ellenszenves hangvételű) levele, amelyben az „álnok bujtogatók" elleni fellépést követeli, „akik elég szerénytelenek egyéni véleményüket közvélemény gyanánt feltolni", s bizalmatlanságuknak vagy ellenszenvüknek „éjjeli csoportozásokban" kifejezést adni.[26]

A kemény hangú rendelkezés célja azonban nem annyira a „nemtelen és bűnös" macskazenék elítélése volt, mint az esetleges összeütközések elkerülése. Ezt maga a levél bizonyítja, amely szerint: *„E merénylet előbbutóbb magán ellenszegülésre találhat, mely esetben a közrendet veszedelmesen megzavarhatja."* (Kiemelés a szerzőtől.) Nem nehéz kitalálni, hogy olyan „magán ellenszegülés" bajosan képzelhető el, amely a közrendet „veszedelmesen megzavarhatja" — hacsak a levél szerzőjével együtt a katonaság magán akciójára nem gondolunk.[27] Ezért a belügyminiszter meghagyása, hogy békésen oszlassák szét a tüntetőket. S ezért a felhatalmazás, hogy ha „a közrendnek erőszakos megtámadásától" kellene tartani, a városkapitány kirendelheti a nemzetőrséget, sőt a sorkatonaságot (!) is. Azt pedig, hogy mennyire a Várban készülő tüntetést kellett megakadályozni, bizonyítja a budai városkapitány másnapi jelentése, aki arra a hírre, hogy a pesti ifjúság ismét macskazenét akar tartani, egész éjjel személyesen vigyázta a hajóhíd budai hídfőjét.[28] Ugyanakkor pedig aznap, május 9-én este Pesten, a József téren minden akadály nélkül megrendezték Stáhly Ignác országos főorvos és egészségügyi osztályfőnök lakása előtt a tüntetést. A politikával alig foglalkozó főorvos elleni fellépésből egyébként arra is következtethetünk, hogy az ifjúság ezen az estén valóban Budára készülhetett. Az időközben nyilván ismertté vált előkészületek miatt azonban Pesten maradt, s így esett a választás Stáhlyra, aki — az előző estén „meg-

612. o.; Lásd még *Spira György:* A magyar forradalom 1848—49-ben. Budapest, Gondolat, 1959. 175—176. o.

23 MT. 1848. május 6 (45). 178—179. o.

24 Részletes leírását lásd *Jakab István* naplója. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 1315.

25 Május 9-én a Jelenkor is Lederer ellen cikkezett. (Lásd 1848. május 9 [55]. 228. o.).

26 A BM. 1848: 783. sz. alatti fogalmazvány hiányzik: a Pest városának küldött példány: Pesti rendőri ir. 1848: 95. — Az utasítás felhatalmazást ad a nemzetőrség segítségül hívására, ha békésen nem sikerül a csoportosulást eloszlatni. Egyben jelentést kér a május 8-i budai eseményekről.

27 A későbbiek során kiviláglott, hogy a tisztikar már a macskazene előtt leplezetlenül azt az álláspontot képviselte, hogy a főparancsnok elleni esetleges tüntetést úgy fogja fogadni, mint katonai tekintélyének és becsületének meggyalázására irányuló kísérletet. (Lásd Nemzeti. 1848. május 18 [11]. 39—40. o.).

28 BM. 1848: 1214. — A május 9-én Lederer ellen tervezett tüntetésről a közvélemény is tudott. Bártfay László írta május 11-én Károlyi Györgynek, beszámolva a sorozatos macskazenékről: „Már tegnap előtt jelöltetett ki B. Lederer is e végből, de akkor elmaradt." (Lásd *Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó, 1950. I. 234. o.)

tiszteltekhez" hasonlóan — szintén a régi, helytartótanácsi apparátus embere volt.[29]

Mindez azonban csak kitérőt, halasztást jelentett, s nem azt, hogy a radikális ifjúság lemondott a Lederer elleni tüntetésről. Ma már nehéz megállapítani, milyen lehetett az eredeti terv. Nem tudjuk, hogy valóban csak egy napos halasztást terveztek-e. Másnap, május 10-én mindenesetre köztudottá vált, hogy a május 7-én kelt, a hadsereg ügyében intézkedő királyi kéziratokat már kézhez vette a kormány.[30] Erről a Pesti Hírlapban május 10-én félhivatalos közlemény jelent meg,[31] tehát Batthyány útjának eredményessége közismertté vált. Feltételezhetően ez adta az új, az elhatározó lökést a főparancsnok elleni tüntetéshez. Egyrészt talán azért, mert a most már véglegesen a kormány alá rendelt katonaság készületeit joggal tekinthették veszélytelennek, másrészt — és ez tűnik a fontosabbnak —, mert az új helyzet reális közelségbe hozta az altábornagy leváltásának, eltávolításának lehetőségét. Így történt, hogy az elmaradt macskazenére még rögtön aznap, *május 10-én* este sor került.

A macskazene és közvetlen következményei

Az események, amelyek vidám tüntetéssel párosult politikai demonstrációnak indultak és gyalázatos vérfürdővel végződtek, este 9 óra körül a régi (az első) Nemzeti Színháznál[32] vették kezdetüket.[33] Itt gyülekezett az a mintegy száz főnyi fiatalember, akik jelentős (egyesek szerint több ezer főt is meghaladó) nézősereg kíséretében a hajóhídon[34] keresztül, a Vérmező felőli ún. Fehérvári kapun át $^1/_2$10 óra tájban minden akadályoztatás nélkül a Várba vonult. Itt a Szent György téren, a Teleki ház előtt — amelynek második emeletén lakott Lederer — alig kezdte meg a fiatalság a fütytyöt, amikor kivont karddal vértes lovasság, valamint feltűzött szuronyú gyalogság rohanta meg. A katonaság *anélkül, hogy a tömeget oszlásra szólította volna fel,* fegyverét használta a védtelen tüntetők ellen és azokat véres fejjel menekülésre késztette. A „rendcsinálók" nem kímélték a nézelődőket, a falakhoz, sőt a kapualjakba húzódott személyeket, az asszonyokat és gyermekeket sem. Dühödt akciójuk néhány súlyos és több könnyebb sebesülést okozott.

A lesből támadó katonaság vérengzése, a brutális fellépés a legfeljebb kihágásnak minősülő „macskatréfa" ellen, óriási felháborodást váltott ki. A menekülők Pesten a *Forradalmi Csarnoknál* (a volt Pilvax)[35] gyülekez-

29 A MT is szükségesnek tartotta megmagyarázni, hogy a jónevű orvos, aki köztudottan nem politizált, hogyan jutott ezen „megtiszteltetéshez". A cikk írója — „Kopogó" — egyben leszögezte, hogy ezek a macskazenék a közvéleményt kifejező és formáló demonstrációk, ezért szükségesek. (MT. 1848. május 10 [48]. 190. o.)

30 A május 9-i minisztertanács ülésére lásd KÖM. XII. 115—116. o.

31 PH. 1848. május 10 (52). 419. o.

32 A régi várfalon kívül, az ún. Hatvani kapunál a volt Kerepesi (mai Rákóczi) út és az Országút (ma Múzeum körút) sarkán.

33 Az események leírását lásd a korabeli sajtóban: MT. 1848. május 11—12 (49—50).: PH 1848. május 12 (54).; Nemzeti, 1848. május 12 (7).; Ék. 1848. május 14 (21).; Jelenkor, 1848. május 14 (57).; Budapest Híradó (a továbbiakban Bp. H.) 1848. május 14, 17 (836, 838). stb. — A részletekre felvilágosítást ad a kiküldött vizsgáló bizottság jegyzőkönyve. PH. 56—57, 59—60. száma, továbbá *Pap D.* i. m. I. 94—104. o. (A Nemzeti 9, 11—16, 18. számában közölt jegyzőkönyv helyenként részletesebb.) A kortársak írásai: *Széchenyi* naplója, i. m. I. 311—312. o.; *Jakab István* idézett naplója. (Jakab Istvánnak a vizsgáló bizottság előtt tett vallomására lásd még a MT május 16-i számát.); *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, Heckenast Gusztáv. 1850. 45—46. o. (szerinte a tüntető fiatalok létszáma 400 fő volt); *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. Genf, Puky Miklós, 1865. I. 180—183. o.; Lásd még *Bártfay Lászlónak* Károlyi Györgyhöz írott, a 28. jegyzetben idézett levelét.

34 A mai Deák Ferenc (volt Nagyhíd) utca tengelyében.

35 A mai Petőfi Sándor (volt Úri) utcában.

tek, s készültek a megtorlásra. A felháborodás csak nőtt, amikor a Várból újabb katonai készületek hírét hozták, s Pest utcáin is (a közeli Károly-laktanyából) megjelentek a katonai őrjáratok. Az izgatott tömeg fegyvert követelt, hogy azonnal elégtételt vehessen az osztrák zsoldosokon. A helyzetet csak Nyáry Pál fellépése mentette meg, akinek — mások segítségével — sikerült a kedélyeket némileg lecsendesítenie. (Március óta Nyáry kétségtelenül egyik legtekintélyesebb személyisége a fővárosnak. Jellemző, hogy ezen az estén a minisztérium által kiküldött Perczel Móric szóhoz sem jutott.) Ekkor Nyáry a rögtönzött népgyűlés küldötteként Budára ment a nádorhoz. Közben újabb katonai támadástól tartva, a Belvárosban (a Ferenciek templomában) éjféltájban félreverték a harangokat és riadóztatták a nemzetőrséget. Egy óra körül, amikor az ingerültség a tetőfokára hágott, érkezett vissza Nyáry a nádortól azzal az ígérettel, hogy a katonaságot minden további beavatkozástól eltiltják, és a vérengzés ügyében elrendelik a vizsgálatot. Ez a közlés viszonylagos nyugalmat teremtett, s a tömeg — bár elégületlenül — lassan eloszlott.

Eközben Budán a nádori palotában — nem messze a vérengzés színhelyétől — Szemere kezdeményezésére már az éjfél utáni órákban összeült a minisztertanács. Résztvevői: Deák (Batthyány távollétében a helyettes miniszterelnök), továbbá Szemere, Széchenyi, Klauzál és Eötvös voltak, akik — Széchenyi kivételével — egyaránt elítélték Lederer, illetve a katonaság brutális fellépését.[36] A minisztertanács — miként ezt már Nyárynak is megígérték — elhatározta, hogy sürgősen kivizsgálja a katonaság merényletét. A hajnali órákban végződött tanácskozás után Szemere azonnal értesítette erről Zoltán János belügyi államtitkárt, a kiküldendő vizsgáló bizottságnak a minisztérium által kinevezett elnökét, aki még aznap, 11-én délre összehívta a régi (budai) országház épületébe a bizottság tagjait.[37] A határozatot — a kiküldött bizottság névsorával együtt — haladéktalanul nyilvánosságra is hozták. A május 10-i dátummal jegyzett falragasz[38] a déli, koradélutáni órákban jelenhetett meg a fővárosban. A hirdetmény valószínűleg nem kis meglepetést okozott azzal, hogy az — a szabad sajtó teremtette véleménynyilvánítási lehetőségre hivatkozva — elítélte a macskazenéket, azok rendezőit.

Az elítélő szavak természetesen a kormány tehetetlenségét voltak hivatva leplezni. Mindenekelőtt azt, hogy nem volt képes sem a tüntetést, sem a csendháborítás brutálisan véres megtorlását megakadályozni. Ez utóbbi: az erejével visszaélő katonaság vérengzése ugyanis igen bonyolult helyzetet teremtett. Hiszen a királyi leirat híre megérkeztének *másnapján* került sor arra, amit a főváros a márciusi mozgalmas napokban elkerült: *a katonaság és a lakosság összeütközésére!* Vagyis akkor, amikor végre megoldódni látszott a kényes kérdés: a szíve szerint csak Bécs parancsára hallgató, a bekövetkezett alkotmányos változással ellenséges katonaság engedelmességre szorítása. Most egy pillanatra szertefoszlani látszott annak a lehetősége — ami már-már elérhető realitásnak tűnt —, hogy a kormány békésen

36 Széchenyi Lederer régi barátja a következőket írta naplójába erről az éjjeli minisztertanácsról (konkrétan Deákkal és Klauzállal kapcsolatban): „Die sind gegen die Soldaten, gegen die Intervention Lederers indigirt . . . und nicht gegen die Katzenmusikanten!" (Naplója, i. m. I. 311. o.)

37 BM. 1848: 1019. — A vegyes bizottság polgári tagjai: Nyáry Pál, Rottenbiller Lipót, Tóth Gáspár, Hollmann József és Bajcsy Károly; a bizottság katona tagjai; Ottinger Ferenc vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszter, Liebler ezredes, a 62. Turszky-gyalogezred ezredese, Bausner őrnagy, a Budán állomásozó gránátos zászlóalj parancsnoka, Petrovich főhadbíró hadnagy, a budai főhadparancsnokság igazságügyi osztályának referense és báró Pásztory kapitány, a 39. Don Miguel gyalogezredből.

38 Lásd OL. 1526 utáni gyűjtemény. 1848/49-es nyomtatványok. (A PH nem közölte.) — A falragaszon a minisztertanácson résztvevő öt miniszter aláírása szerepel.

valóra váltsa a III. törvénycikket a hadügyek terén is. Május 10-én este a budai Szent György téren kétségtelenül bebizonyosodott, hogy *a Batthyány-kormány saját fővárosában még most sem ura a helyzetnek.* Ezt nemcsak az bizonyította, hogy a katonaságot a kormány tudta nélkül használták fel a tüntetők ellen, hanem azok az újabb — a kormány megkérdezése nélkül eszközölt — katonai biztonsági intézkedések is, amelyeket a főhadparancsnokság rendelt el.[39] Így a macskatréfa váratlan *politikai krízist* teremtett, válságot, amely — legalábbis néhány napra — a főváros népe előtt megtépázta az addig osztatlan népszerűségnek örvendő Batthyány-kormány tekintélyét.

A meglevő nehézségeket csak fokozta a miniszterelnök távolléte, valamint Kossuth betegsége. Így a kormány leghatározottabb tagjai hiányoztak ezekben a válságos órákban. Talán az öttagú minisztertanács erélytelenségétől való félelem és az a felismerés, hogy ismét a tömegek támogatására, *forradalmi fellépésre* van szükség, vezetett Pest megye bizottmányának: a márciusi napokban létrejött rendre ügyelő választmánynak (a közbátorsági állandó választmánynak) valamiféle újjáéledésére.[40] A május 11-én reggel 9 órára Nyáry Pál elnökletével a megyeházán egybehívott, feszült hangulatú választmányi ülésen a felszólalók — élükön Nyáryval, Teleki Lászlóval és Patay Józseffel — követelték a vérengzésben részes katonaság példás megbüntetését. A gyűlés határozatot hozott, hogy követeléseit küldöttség útján adja a nádor tudomására. A választott küldöttség, amelynek a már említett vezérszónokokon kívül tagjai voltak még Vasvári Pál, Jókai Mór és mások, a korabeli sajtótudósítások szerint a következőket terjesztette a nádor elé: 1. Lederert azonnal mentsék fel állásától, tetteiért *nyilvános* bíróság előtt feleljen; 2. a vérengzésben részes tiszteket azonnal, a vizsgálat lefolytatása *előtt* vegyék őrizetbe; 3. a katonaságot *haladéktalanul* eskessék fel az alkotmányra.[41] Tudomásunk szerint a nádor kezdetben ellenszegült, hivatkozott a nyolcvanadik évében levő hadparancsnok érdemeire. Mikor azonban Nyáry Pál — aki az éjszaka még maga is csillapította a kedélyeket —, mint a küldöttség vezetője kijelentette, a „vezér megye" fél milliót meghaladó lakossága nevében, hogy követeléseik elutasítása esetén készek mindenre: a *forradalomra* is! — a nádor engedett.[42] A déli órákban eltávozott küldöttség így magával vihette a főherceg nádor ígéretét követelésük minden pontjának teljesítésére.

Nyáry és társainak eltávozása után István nádor azonnal intézkedett a minisztertanács összehívásáról, amely — Széchenyi naplójának tanúsága szerint — már déli 1 órakor összeült a nádori palotában. A minisztertanács egybehívásával egyidejűleg — mint erre utóbb fény derült — a nádor értesítette Lederert is a fejleményekről, a választmány küldöttségének kény-

39 Ezeknek betetőzése volt május 12—13-án az a rendelet, amely a katonaságot Pestről Budára rendelte, hogy az a Várat, sőt az egész budai támaszpontot („nicht nur die Festung, sondern auch . . . die Position zu Ofen") megszállja. Latour tájékoztatója május 15-én a magyar külügyminiszter és a hadügyminisztérium számára. (Lásd OL. Az 1848—49-es minisztérium levéltára. Külügyminisztérium elnöki iratok, 1848: 53.)

40 Ezen a néven említi a Reform, (1848. május 14 [12]. 96. o.) beszámolója. A hasonlóságra később a reakciós Figyelmező mutat rá, amely ezt a gyűlést a márciusi „bizottmányi ülésekhez" hasonlítja, mert ekkor is „a megyebeliekből csak a viceispán volt, a többi mind író s tanuló, keverve néhány ügyvéddel." (Figyelmező. 1848. augusztus 20 [15]. 57. o.)

41 Lásd MT. 1848. május 11 (49). 195. o.; Nemzeti, 1848. május 12 (7). 25. o.; Reform, 1848. május 14 (12). 96. o. — A Bp. H. levelezője szerint a peticiót a *minisztériumnak* nyújtották be s az első pontban felszólították volna: nyiltkozzék a kormány, hogy képes-e nemzet által reá ruházott hatalmat csorbítatlanul gyakorolni — ha nem mi gátolja ebben? A további követelések: a katonaság azonnali feleseketése az alkotmányra, Pest megye (valamint a többi törvényhatóság) nemzetőrségének haladéktalan felfegyverzése, a német tisztenek a magyar ezredekből való eltávolítása, a magyar katonaságnak Olaszországból való hazahozatala. (Bp. H. 1848. május 14 [836]. 461—462. o.)

42 A Nemzeti és a Reform tudósítása részletesen beszámol erről.

szerhelyzetben tett ígéretéről. A nádor azt tanácsolta a főhadparancsnoknak, hogy azonnal *hagyja el a fővárost* és ne várja meg a vizsgálat megkezdését. (Annál is inkább, mert István nádor megígérte a vérengzés felelőseinek *előzetes* letartóztatását!) Lederer ekkor polgári öltözetben, minden poggyász nélkül, bérkocsin rögtön és titokban elhagyta Budát, és Bécs felé távozott.[43] Az együtt ülő minisztertanácsnak hozták a hírt, hogy *Lederer elment*, ami Széchenyi feljegyzései szerint nagy izgatottságot váltott ki.

Ugyanakkor lehetetlen nem feltételeznünk, hogy a kormány tagjai megkönnyebbültek annak hallatára, hogy Lederer megszökött! Hiszen az idős és a katonaság előtt népszerű főparancsnoknak, „a francia háború hősének" bíróság elé állítása nem lett volna könnyű feladat, főleg nem *nyilvános* bíróság elé. Valószínű, hogy Lederer megtagadta volna a megjelenést, s nem kérdéses, hogy ebben a helyzetben a helyőrség hogyan viselkedett volna. A vizsgálat így igen könnyen a kormány súlyos presztízsveszteségét eredményezhette. A feszült légkörben, amely a március végi izgatott napokra emlékeztetett, azzal is számolni kellett, hogy a katonaság újabb packázását már nem tűrné a közvélemény, és a nemzetőrség fegyveresen vesz elégtételt. Ha a harc kimenetele nem is volt kétséges, az összeütközés egyáltalán nem volt kívánatos a kormány számára, s nemcsak azért, mert irtózott a forradalmi eszközöktől. A *nemzetőrség* és a *sorkatonaság* közötti összecsapás kérdésessé tette volna a május 7-i királyi leirat végrehajthatóságát, hiszen a katonaság jelentős részét *nyíltan* szembeállította volna a kormánnyal és ez a rokonszenvező kisebbséget passzivitásra késztette volna. (A vizsgálat során világlott ki, hogy az ellenforradalmi beállítottságú tisztikar agitációja még a magyar legénységre is hatott. S a főváros rövidesen, június 11-én tanúja lehetett a korábban rokonszenvező, de félrevezetett olaszok ellenszegülésének is.) Holott a kormány a nemzetiségi mozgalmakkal szemben az országban állomásozó idegen katonaságra is számított. Emellett számos vonatkozásban — mindenekelőtt a külföldön levő magyar ezredek cseréje kérdésében — szükség volt a bécsi kormánykörökkel, a bécsi hadügyminisztériummal a normális kapcsolatok megőrzésére.

A nádor tanácsa — függetlenül attól, hogy eredetileg milyen megfontolásból fakadt — és a főparancsnok menekülése azonban egycsapásra új helyzetet teremtett! *Lederer menekülésével nyilvánvalóan elismerte vétkességét*, sőt közvetve, a kiküldeni szándékozott bíróság illetékességét is, hiszen azért távozott el, hogy az előtt ne kelljen megjelennie. A főparancsnok megfutamodása pedig szükségszerűen *zavart okozott a minisztériummal szembeszegülő tisztikar soraiban*, s megértette velük, hogy a törvény a Batthyány-kormány oldalán áll. Mindez lehetővé tette, hogy a katonasággal való összeütközés lidércnyomása alól szabadult minisztertanács — tudtunk-

[43] Mertz Frigyes altábornagy, Komárom vára parancsnokának emlékirata szerint május 11-én este 9 órakor, a kíséret nélkül érkezett Lederer a következő szavakkal lépett be hozzá: „Hier ist mein Asyl, ich habe auf Geheiss des Palatin Ofen schnell und in einen Fiaker verlassen, um einem von den Ungarn aufgestellten ungessetzlichen Gericht zu entgehen." Lásd Darstellung der Ereignisse und des Verfahrens, wodurch der k. k. Feldmarschall Lieutenant von *Mertz* ... vorhin Commandant der Festung Comorn in Ungarn, zu Wien kassirt worden ist. Aus dessen nachgelassenen Papieren zusammengestellt. (Als Manuscript gedruckt) Frankfurt a. M. 1860. 16—17. o. Idézi — és az emlékiratot sok esetben szinte szószerint átveszi — munkájában *Szinnyei József:* Komárom 1848—49-ben. Budapest, 1887. 6. o. — Az emlékirat szerint Lederer teljesen egyedül, kíséret nélkül érkezett Komáromba. A vizsgálat során kiderült, hogy Lederer Budáról második segéde, Balogh Károly dragonyoskapitány kíséretében távozott. (Lásd Nemzeti, 1848. május 26 [16]. 61. o.) Mertz emlékiratai, s nyomában Szinnyei szerint Lederer nem utazott tovább azonnal Bécsbe, hanem néhány napig a várban maradt, miről a város lakossága is tudomást szerzett. Így Komáromból is csak a legnagyobb titokban tudott távozni. Mint egy pozsonyi híradásból kiviláglik, két nap múlva utazott tovább, s Pozsonyban egészen másként fogadták: „B. Lederer múlt szombaton érkezett Pozsonyba és a „Vörös ökör" fogadóban szállott meg, hova katonai tiszteletőrök is állíttatának; más nap reggel már Bécsbe indult." (Bp. H. 1848. május 18 [839]. 474. o.)

kal még mindig Batthyány és Kossuth távollétében — sokkal határozottabban cselekedjék, mint az éjszakai megdöbbent konferencián. Így Lederert haladéktalanul felmentették, a főparancsnoki tisztet ideiglenesen báró Boyneburg Móric altábornagy, budai hadosztályparancsnokra bízták.[44] Az ügyet — a nádor minden tiltakozása ellenére — *nyilvános eljárást* folytató vegyes bizottság elé utalták.[45] Az eltávozott Lederer ügyében pedig azonnal Eszterházy külügyminiszterhez fordultak: eszközölje ki Bécsben, hogy az oda bejelentés nélkül elutazott Lederer a katonai vérengzés ügyében elrendelt vizsgálaton megjelenjék.[46] A minisztertanács mindkét intézkedését falragaszokon tudatták a főváros népével, azonban azok már csak másnap, 12-én reggel jelentek meg[47] A falragaszon egy másik közlemény azt is tudatta, hogy Zoltán János belügyi államtitkárt a minisztertanács utasította: úgy intézkedjék, hogy a vérengzésben részes katonai egyének a vizsgálat befejezéséig el ne távozhassanak, vagy át ne helyezzék őket.[48]

A május 12-i népgyűlés és a vizsgálat kezdete

Az elmondottak május 11-én délutánig csak kevéssé váltak ismertté. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az esti órákban megjelenő Marczius Tizenötödike (amely elsőként foglalkozhatott a fejleményekkel), bár beszámol Nyáry és küldött társai sikeres közbelépéséről, minden eddiginél élesebb támadást intéz a kormány ellen. Vezércikke megállapítja, hogy a minisztérium ténylegesen nem ura a helyzetnek, mert a *de facto* hatalom az idegen szellemű katonaság kezében van. „A magyar ministeriumot e perctől fogva függetlennek tekinteni — szögezi le a lap — annyit tesz, mint az országot ámítani." Ezért azt követelik, hogy *Nyáry* alkosson új minisztériumot *Kossuthtal.*[49] A lap egyben közli a márciusi baloldal nevében, hogy másnap, 12-én reggel 9 órára népgyűlést hívnak össze a Nemzeti Múzeumhoz. Az értesítés szerint két indítványt tűztek napirendre: 1. a Lederer ügyét vizsgáló bizottságba vegyék be az ifjúság képviselőit; 2. az ifjúság mielőbbi felfegyverzésének követelését.

Így történt, hogy miközben május 12-én reggel Budán, a volt helytartótanácsi épület nagytermében megkezdte működését a katonai vérengzés vizsgálatára kiküldött vegyes bizottság, ugyanakkor gyülekezett a közönség a Múzeum terére, amely a márciusi napok óta a népgyűlések klasszikus színterévé emelkedett. A népes gyűlés előadója (s egyben valószínűleg összehívásának indítványozója) Petőfi Sándor, a márciusi napok ünnepelt hőse volt. Beszédében — mint erről a korabeli sajtó tájékoztat — többek között javasolta: „Miután a mostani ministerium, mint a tapasztalás szomorúan tanúsítja, oly gyenge, miszerint nemhogy egész állam, de még

[44] Boyneburg Lederer távozásával egyébként is átvette a parancsnokságot. Lásd május 11-én kelt, erről szóló jelentését, HNI. 1848:280.

[45] István nádor írta május 15-én Ferenc Károly főherceghez, hogy a vizsgálatot a kormány az említett formában *saját felelősségére* kezdeményezte, mert ő nem volt azt hajlandó aláírni. (Lásd *Thim József:* A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935. III. 893—894. o.)

[46] Lásd OL. Az 1848—49-es minisztérium levéltára. Külügyminiszteri iratok 1848: 384.; Miniszterelnök, elnöki iratok 1848:111. — Az időközben Bécsből visszaérkezett Batthyány küldötte el Eszterházynak a levelet *sürgönyileg* (futárral), még 11-én éjjel ½12-kor. (Lásd Nádori levéltár. István nádor iratai, miniszteri iratok 1848: 1128.) Itt kívánjuk megemlíteni, hogy *Spira* i. m. 177. és 605. o. tévesen teszi Lederer távozását május 12-re.

[47] A felhívás közli: PH. 1848. május 13 (55). 431. o.; *Papp D.* i. m. I. 93—94. o. — A falragasz az 1848—49-es nyomtatvány gyűjteményben nincs meg. Hogy a felhívás mint falragasz megjelent, azt az PH május 13-i és a Nemzeti május 14-i száma jelzi.

[48] Lásd uo.

[49] MT. 1848. május 11 (49). 194. o. — Ugyanebben a számban Csernátoni cikke felelőssé teszi a miniszereket a kiöntött vérért. Degré pedig már beszámol Lederer szökéséről, ami ezek szerint még aznap délután köztudottá vált.

csak egyetlen egy egyén törvényes biztonlétéről sem képes intézkedni: küldöttség által a népgyűlésből szólíttassék fel a ministerium, hogy a nemzeti konventet a legeslegrövidebb idő alatt összehívja."[50] Idézett tudósítás nem említi, de közismert tény, hogy Petőfi a kormány tehetetlenségét ostorozó beszédében, hazafias felháborodásától elragadtatva, szenvedélyes kirohanásában minden bizalmát megtagadta a Batthyány-kormánytól. Történelmi nevezetességű szavai szerint kijelentette: „Kutyámat sem bíznám illy ministeriumra!"[51] Ezen a kissé elkésve tartott népgyűlésen elhangzott nyers és bántó támadás sem politikus, sem helytálló nem volt. Petőfi „veszett dühében" ejtett szavai nagy visszhangot váltottak ki, s — mint ismeretes — okozójává váltak a költő ezekben a hetekben egyre fokozódó népszerűtlenségének,[52] így közvetve választási kudarcának is.

Petőfi a népgyűlésnek két küldöttség választását javasolta: egyiket a minisztériumhoz, a másikat a vizsgálatot folytató bizottsághoz kívánta küldeni. A népgyűlés mindkét javaslatot helybenhagyta. A minisztériumhoz menesztett küldöttség, amelynek tagjai voltak többek között Táncsics Mihály, Pálfi Albert, Degré Alajos, Glembay Károly és Dobsa Lajos, Petőfi vezetésével az előző nap délutánjára visszaérkezett Batthyány miniszterelnököt kereste fel Hatvani utcai szállásán.[53] A küldöttség kívánságára a miniszterelnök összehívta az egész kormányt, így Széchenyi, Deák, Klauzál, Eötvös és Szemere mellett a beteg Kossuth is megjelent. Egyórás várakozás után Petőfi előadta a népgyűlés követeléseit: 1. hívják össze minél előbb a nemzetgyűlést; 2. a katonai vérengzést vizsgáló bizottságba vegyék be az ifjúság képviselőit; 3. a vérengzésben részes katonai személyeket szigorúan büntessék meg. A miniszterelnök — Széchenyi naplója szerint — igen hűvösen, lenézően fogadta a küldöttséget, s kurtán-furcsán válaszolt. Közölte, hogy az országgyűlést felszólítás nélkül is egybehívták volna, a másik két pontra vonatkozóan pedig megteszik a szükséges intézkedéseket. Széchenyi és Deák békítgető, magyarázó felszólalása után véget is ért ez a furcsa találkozó.[54] Ez volt az egyetlen hivatalos találkozás a nép költője és az ország kormánya között, ahol az egyik oldalon a *polgári* forradalom *plebejus* harcosai, a másikon annak *nemesi* vezetői állottak. Ez az ellentét magyarázza Batthyány hűvös udvariasságát, s azt, hogy bár elvből meghallgatta a nép-

50 Reform, 1848. május 14 (12). 96. o. A tudósítás teljes szövegét közli *Kéry Gyula:* A magyar szabadságharc története napi-krónikákban. (1848) Budapest, Franklin. 1899. 303. o.

51 A kijelentésről a fővárosi lapok egyöntetűen hallgattak. Csak pár nappal később közölte ezt, nyilván sanda szándékkal, fővárosi levelezőjének tollából a Pozsonyban megjelenő Bp. H. A tudósítás szerint Petőfi „fölingerült indulatai vad viharával" tört ki a minisztérium ellen, s ekkor ejtette ki az idézett szavakat. (Bp. H. 1848. május 17 [838]. 470. o.) Az esetet maga Petőfi erősíti meg augusztus 10-én írott cikkében. (Lásd MT. 1848. augusztus 11 [128]. 515. o. Közli *Petőfi Sándor* Összes Művei V. Budapest, 1956. 113. o.)

52 Érdekes, hogy a költő, aki naplójának tanúsága szerint nem törődött A királyokhoz c. költeménye miatt ellene indított támadásokkal a május 12-i események visszhangjára rövidesen reagált. Május 27-én írott, ismert cikkében magyarázatát adja tetteinek s egyben alkalmat talál arra, hogy hitet tegyen politikai eszméi mellett. (Lásd Ék. 1848. 11 [26]. 737—739. o. Közli *Petőfi* Összes Művei V. 91—94. o.) Az említett cikk és Petőfi májusi közéleti szerepléséne bővebb ismertetésére lásd *Urbán Aladár:* Történeti adalékok egy Petőfi vers címváltozataihoz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963/3. 339—342. o.

53 A mai Kossuth Lajos u. és Szép u. sarkán, átellenben a Horváth házzal, ahol Landerer és Heckenast nyomdája volt.

54 Leírását lásd MT. 1848. május 12—13 (50—51).; Munkások Újsága, (a továbbiakban MU.) 1848. május 21 (8). 115. o.: Széchenyi naplója, i. m. 312. o.; *Degré Alajos:* Visszaemlékezéseim. 2. kiad. Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1884. II. 26—27. o. — Degré úgy emlékezik, hogy együtt ült a minisztertanács. A MT beszámolója és Széchenyi naplója azonban kétségtelenné teszik, hogy úgy hívták össze a minisztereket. Abban is téved Degré, hogy a népgyűlés együtt várta volna meg a küldöttek visszatérését, s hogy a helyzetet a bécsi fiatalok küldöttsége mentette volna meg. Utóbbi április elején járt a fővárosban. (Az esetre lásd még *Urbán Aladár:* Zehn kritische Tage aus der Geschichte der Batthyány-Regierung (10—20. Mai 1848). Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica, tom. II. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960. 108—110. o.; továbbá *Spira György:* 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1964. 213—214. o.)

gyűlés küldöttségét, a kormány munkájáról bővebb felvilágosítást adni nem volt hajlandó.

Míg a nagy nevekből összeállított küldöttség a minisztériumnál járt, a másik csoport felkereste a Zoltán János elnökletével működő vizsgáló bizottságot. Ezt már nem találták eredeti helyén, a helytartótanácsi épület tanácstermében, mert az ülés kezdetekor a nyilvánosságból *gyakorlatilag* kirekesztett tömeg „Le az udvarra!" kiáltással benyomult és követelte, hogy a vizsgálatot a legnagyobb nyilvánosság előtt, az udvaron tartsák. A vegyes bizottság ekkor Nyáry indítványára a régi (budai) országház nagytermébe költözött. Ide érkezett a népgyűlésből menesztett küldöttség azzal a követeléssel, hogy az ifjúság küldötteit is vegyék be a bizottságba. Nyáry ezt azonnal támogatta és javasolta Vasvári Pál és Vidács János beválasztását. Ezek távolléte miatt azonban a választás végül Lauka Gusztávra és Korányi Frigyesre esett.[55] Ily módon Nyáry közreműködésével, még a kormány intézkedése előtt, sor került a népgyűlés egyik követelésének teljesítésére.[56] (Ez ellen Szemere tiltakozni is akart, végül azonban megelégedett azzal, hogy Zoltán államtitkárt, a méltányosságra hivatkozva, a bizottságnak még két katonai személlyel való kibővítésére utasította.)[57]

A vegyes bizottság egyébként május 12-i első nyilvános, talán kétezer főt is meghaladó hallgatóság előtt tartott üléséről, az ott hozott határozatokról még aznap nyomtatott beszámolót készített és terjesztette azt a fővárosban. Ebből értesült a közvélemény Lauka és Korányi beválasztásáról, valamint arról, hogy Ottinger vezérőrnagy, az ideiglenes hadügyminiszter útján olyan intézkedéseket tettek, „hogy a vérengzésben jelen volt tisztek Pest-Budáról el ne távozzanak". Azt is közölte a jelentés, hogy másnap, 13-án reggel kezdik meg a vérengzésben részes gyalogos és lovas katonák kihallgatását, s kért mindenkit, aki szóban vagy írásban még nem jelentkezett tanúságtételre, az 13-án reggel szintén jelenjen meg.[58] A mozgalmas nap, amely megerősítette az előző napon a Nyáry vezette küldöttség által előidézett fordulatot, ily módon eredményesen ért véget. A közvéleményt azonban nem nyugtatták meg teljesen a fejlemények (amiben talán szerepe volt a miniszterelnöknél járt küldöttség hűvös fogadtatásának), ezt bizonyítják a Pesten ezen az estén rendezett macskazenék, amelyeket a kormány tagjainak az esti órákban tartott minisztertanács félbeszakításával kellett lecsendesíteniük.[59]

Az újabb csendháborítás miatt, a katonasággal való ismételt összeütközés elkerülése érdekében, május 13-án Szemere Buda és Pest városa polgármesterihez intézett utasításában[60] leszögezte: „Azon éjjeli rendetlenségeket, melyek a város kebelében megújulnak, nem lehet tovább tűrni. Van szabadság, de kell lenni rendnek is... Attól lehet tartani, hogy a rakóncátlankodás erőt vesz a béken... Kívánja a város érdeke, követeli a tör-

55 Lásd erre MT. 1848. május 12 (50). 198—199. o.: Reform, 1848. május 14 (12). 94. o. (Utóbbi Korányi nevét tévesen Komor-nak írja.) — A tüntetők említett behatolásáról Széchenyi is megemlékezik naplójában: „2000 Lumpen haben sich drohend hineingedrängt!" (I. m. I. 312. o.) Érdekes, hogy az egyébként precíz Károlyi Árpád elfogultságában ehhez a kitételhez azt a megjegyzést fűzi, hogy a vizsgálat a Lederernek adott macskazenében „bűnösök" ellen folyt.

56 *Hatvani Lajos* (Így élt Petőfi IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957. 376. o.) tehát tévesen rója fel e két kevéssé jelentős személy jelölését a kormánynak.

57 BM. Elnöki iratok 1848: 62. — Szemere május 13-án kelt sk. fogalmazványa a következő, később áthúzott mondattal kezdődik: „A küldöttségnek nem volt jogában tagjainak számát szaporítani, miután azt a miniszteri tanács meghatározta." — A vizsgáló bizottság létszámának növelésére május 14-én került sor (Lásd Nemzeti, 1848. május 18 [11]. 39. o.)

58 Dátumnélküli nyomtatvány. (Lásd 1848—49-es nyomtatványok.)

59 A fejlemények közelebbről nem ismertek, csak *Széchenyi* naplója említi őket. (I. m. I. 312. o.)

60 BM. 1848: 1135. Közli: PH. 1848. május 23. (63) 446. o. — A Budának küldött példány, a május 14-i tanácsi végzéssel együtt kinyomtatva: 1848—49-es nyomtatványok.

vény a rend fenntartását." Ezért arra utasítja a polgármestereket és a városkapitányokat, hogy ne tűrjék el — főleg éjjel ne! — „a zajos, békétlen, veszélyes csoportozásokat", s ha azok összeverődését nem tudják megakadályozni, úgy oszlassák fel azokat nemzetőri, sőt ha kell, katonai erővel is. „A rendet, a békét, mely a szabadság föltétele, *minden áron* fenn fogja tartani" — fejeződik be a belügyminiszteri utasítás. (Kiemelés az eredetiben.) Szemere egyidejűleg falragaszokon felhívással fordult a főváros népéhez,[61] amelyben hangsúlyozta, hogy a budai véres botrány vizsgálata megkezdődött, a vétkesek lakolni fognak. Ezért kívánatos, hogy most már álljon helyre „a polgárok és katonák közötti ama példás egyetértés, mely eddig a város nyugalmának egyik alapja volt."[62] Közli, hogy az „éjjeli kicsapongásoknak" véget kell vetni és a város nyugalmát a nemzetőrség védelme alá helyezi. „Ezennel tiltatik minden éjjeli zajos csoportozás, minden becstelenítő lárma" — adja tudtul a tilalmat a falragasz, amely arra is figyelmeztet, hogy ha a hatósági csendbiztos háromszori felszólítására nem oszlanak szét, nemzetőrséget, sőt katonaságot is felhasználnak a rend helyreállítására.

Képzelhető a megrőkönyödés, amit ez a rendelet kiváltott: a katonaság önkényes és véres „rendcsinálása" utáni harmadik napon a független kormány belügyminisztere az ellenséges érzelmű sorkatonaság elleni tüntetések esetén ugyanennek a katonaságnak igénybevételével fenyegetőzik! A visszás helyzet és Szemere indokainak megértéséhez tudnunk kell azonban azt, hogy Lederer Komáromból május 12-én bizalmas levélben azt tanácsolta Boyneburgnak (és a nádornak), hogy minden lehetőségre készen Budán vonják össze a fővárosi helyőrséget.[63] Tanácsát megfogadták, s a pesti helyőrséget valószínűleg 13-án vonták át Budára.[64] Így érthető, hogy a katonaság bizonytalan célzatú intézkedései fokozott éberségre és körültekintő óvatosságra késztették a kormányt. Annál is inkább, mert tudomásunk szerint a csapatok összevonásáról, illetve annak okáról csak utólag tájékoztatták a minisztériumot.[65] Emellett a budai városkapitány jelentései arról számoltak be, hogy a katonaság ingerült, a tisztek kardjukat köszörültetik és nem jelennek meg nyilvános helyeken.[66] Ilyen körülmények között attól is lehetett tartani, hogy a katonaság maga provokálja az újabb összetűzést, ezért Szemere elsődleges célja ennek biztos kizárására kellett, hogy irányuljon. A nyugalmat sikerült is a két fővárosban biztosítania, s nem kellett igénybe vennie a katonaság kétes értékű segítségét. Igaz, 13-án Pesten az Uri utcában a felháborodott fiatalság Lederer képében egy szalmabábot jelképesen fel akart akasztani, de — a híradás szerint — ezt sikerült megelőzni.[67] Budán pedig ahol este 8 órától éjfél utánig állott a nemzetőrség készenlétben, semmi rendzavarásra nem került sor.[68]

61 1848—49-es nyomtatványok. Közli PH. 1848. május 23 (63). 465—466. o.

62 A katonasággal egyáltalán nem rokonszenvező lakosság megnyugtatására a felhívás közli, hogy a sorkatonaságot rövidesen felesketik.

63 *Mertz:* i. m. 17. o.; *Szinnyei:* i. m. 6. o., amely szerint Lederer azt is meghagyta, hogy szükség esetén vonuljanak vissza Komáromba.

64 Lásd a 39. jegyzetet. — Mivel Latour végett május 15-i levele már mint megtörtént intézkedésről számol be erről, így annak megvalósítását legkésőbb 13-án kellett végrehajtani.

65 Latournak a külügyminisztérium Elnöki iratok, 1848: 53. alatt található, idézett tájékoztatásának keletkezése, főleg a magyar hadügyminisztériumhoz szóló mellékelt jegyzéke csak így érthető.

66 BM. 1848: 1543, 1548. — Május 13-án Széchenyi is feljegyezte naplójába hogy a katonaság lázadásától tartanak (i. m. I. 313. o.). A fővárosi katonaságnak a nyilvános vizsgálat miatti hangulatára lásd *István* nádornak Ferenc Károly főherceghez intézett, május 15-i idézett levelét: *Thim:* i. m. III. 893—894. o.

67 *Jakab István* idézett naplója. Lásd még *Jókai Mór:* Congrev rakéták. Ék. 1848. május 21. (23) 658. o.

68 BM. 1848: 1548.

Ezekkel a biztonsági intézkedésekkel függenek össze Szemerének ugyancsak május 13-án, a nyilvános vizsgálat komolyságának és zavartalanságának biztosítására irányuló rendelkezései is. Igaz, már a május 11-i, a miniszteri tanácsból kelt utasítás meghagyta Zoltán államtitkárnak, hogy „bármily rendzavarás vagy háborgatás" esetén „a rendnek és csendnek tüsténti és tökéletes helyreállításáról... erélyes és szilárd határozottsággal" gondoskodjék.[69] Most azonban Szemere részletes rendszabályokat dolgozott ki „a törvény és a bírói eljárás szentsége" védelmére.[70] Eszerint a hallgatóság fegyvertelenül vehet részt, csak a kijelölt helyen tartózkodhat, s tilos mindenféle javaslattétel vagy helytelenítés, mert zavar esetén kiüríttetik a termet, az ülést pedig felfüggesztik. A rendeleteknek az ad nyomatékot, hogy Szemere a rend fenntartása érdekében az *egész pest-budai nemzetőrséget* Zoltán János rendelkezésére bocsátotta. Az államtitkárhoz intézett utasításokat a belügyminiszter egyidejűleg falragaszokon hozta a főváros tudomására.[71] Egyben arról is gondoskodott, hogy 14-én reggel 200—300 főnyi *fegyveres* nemzetőr jelenjen meg a tárgyalás színhelyén a csend és a rend biztosítására.[72]

Miközben Szemere mindent megtett azért, hogy *rendőri útón* biztosítsa a főváros csendjét és nyugalmát, valamint a vizsgálat zavartalan lefolyását, Batthyány miniszterelnök olyan intézkedéseket kívánt hozni, melyek megakadályozzák a budai vérengzés: a katonaság önkényes beavatkozásának megismétlődését. Ennek érdekében ugyancsak május 13-án meghagyta Ottinger vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszternek, hogy haladéktalanul bocsásson ki olyan rendeletet, „mellyben a főhadi kormányoknak szoros kötelességévé tegye, miszerint semminemű polgárok által elkövetendő zavaros eseményeknél mindaddig ne interveniáljanak, míg arra az illető polgári hatóságtól fel nem szólíttatnak"...[73] Ezzel egyidejűleg kelt Batthyány másik utasítása, mely szintén azonnali hatállyal rendeli, hogy a május 7-i királyi kézirat — amely az országban és kapcsolt részeiben lévő minden katonaságot a magyar kormány alá rendelt — „haladéktalanul mindenféle haditestületeknél, mellyek a négy főhadi kormány alatt állnak, egész terjedelmében publicaltassék"...[74]

A vizsgálat eredményei

Ilyen előzmények után és ilyen fejlemények között folytatta le vizsgálatát a katonai vérengzés körülményeinek tisztázására kiküldött vegyes bizottság, amely már május 18-án befejezte munkáját. (Május 12, 13, 14, 16. és 18-án folytak a kihallgatások.) A vizsgáló bizottság eredményes munkát végzett: tisztázta az előzményeket, a vérengzés körülményeit, és megállapította, hogy kiket terhel a felelősség a brutális fellépésért, az indokolatlan vérengzésért. Ennek kiderítésében nagy szerepe volt Nyáry Pálnak, aki —

69 PH. 1848. május 13 (55) 431. o.; *Pap D.*: i. m. I. 94. o.
70 BM. Elnöki iratok 1848: 62.
71 Rendszabály, 1848. május 13.; Lásd 1848—49-es nyomtatványok.
72 BM. 1848: 1134.
73 HNI. 1848: 151. — A rendelet május 16-án ment el a budai, pétervárади, temesvári és zágrábi főparancsnokságoknak (OL. Az 1848—49-es minisztérium levéltára. Hadügyminisztérium biztossági osztály 1848—79—1.) Május 20-án a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki, amely szerint a lakosság által okozott zavarok miatt igénybevett katonaság költségeit a vétkeseknek kell megfizetniök. (Lásd BM. 1848: 1611. Közli *Thim*: i. m. II. 261—262. o.)
74 HNI. 1848: 147. — Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a királyi kéziratról a bécsi hadügyminisztérium csak május 12-én kelt levelében tájékoztatta magyarországi és kapcsolt részekbeli főhadparancsnokságokat. (Lásd Hadtörténelmi Intézet Leveltára. 1848—49. évi gyűjtemény, 1/84.) — *Forma szerint* tehát Lederer nem kapott még utasítást a magyar kormány iránti engedelmességre. Mindez természetesen nem csökkenti felelősségét.

sokszor még az elnököt is háttérbe szorítva —, a bizottság lelke, a vizsgálat korrekt menetének éber őre volt. Nyáry tette fel a legkellemetlenebb kérdéseket a kihallgatott katonatiszteknek, ő összegezte a vallomások eredményét és az ő felszólalásai voltak a legnagyobb súlyúak. Nyáry fejtette ki a bizottmány katonai tagjainak, hogy a hadsereg nem felette áll a kormánynak, hanem mint annak alárendelt, engedelmeskedni tartozik. Ő harcolta ki, hogy a vérengzésben tettleg részes katonatisztek a bizottság előtt kard nélkül jelenjenek meg.[75] Ugyanakkor nagy segítséget nyújtott Zoltán János elnöknek is ahhoz, hogy biztosítsa a tárgyalások zavartalan lefolyását, hogy lecsendesítse az ezer, sőt gyakran kétezer főt is meghaladó hallgatóságot, amely — egy-egy tanú vallomását hallva — többször kifejezte helyeslését, álmélkodását vagy felháborodását. Nyáry a jelek szerint e napokban ismét olyan népszerű volt mint márciusban.[76]

A vizsgálat során kiviláglott, hogy már május 10-e előtt három nappal várta a katonaság — a városban folyó szóbeszéd alapján — a Lederer elleni tüntetést. Május 9-én Zedwitz őrnagy, a főparancsnok segédtisztjének utasítására egész éjjel őrjáratok cirkáltak Budán.[77] A nevezetes napon pedig már a kora esti órákban két, alkalmilag összeállított gránátos szakaszt (amelyekbe jobbára *nem* magyarokat válogattak) és a 3. Szász király vasas-ezred Pesten tartózkodó „tűzőrségének" (Feuer-Piquet)[78] egy kis létszámú szakaszát a Várba rendelték, s kb. 9 óra körül Lederer lakása közelében, a fegyvertár (Zeughaus)[79] udvarán elrejtették. (Ez a különítmény szám szerint 48 gyalogosból és 24 lovasból állott.)

A kihallgatás arra is fényt vetett, hogy a tisztikarban már eleve élt az elhatározás, hogy a főparancsnok elleni tüntetést a katonai becsületen esett sérelemként fogja kezelni. Másrészt világossá vált, hogy a legénységet az első pillanattól tudatosan uszították és félrevezették. Elhitették velük például, hogy a kormány nem akar több újoncot adni, ezért nekik örökösen katonának kell maradniuk.[80] A tüntetőkről azt terjesztették, hogy azok gyülevész népség: „dunaparti csirkefogók", akiket a rablás célja hoz csak, amellett, hogy csúfot akarnak űzni az ősz főparancsnokból. A legénység (ti. a gránátosok) így még azt hihette, hogy most is — mint április 19-én, a pesti antiszemita zavargás idején — tulajdonképpen a kormány utasítására cselekszik.

A vallomások során kiderült, hogy a belügyminisztérium hírét vette a fokozott katonai készületeknek, ezért Perczel Mór, a rendőri osztály főnöke, munkatársa, Hajnik Pál rendőrtanácsos kíséretében még a tüntetés előtt megjelent a főhadparancsnoknál, hogy felvilágosítást kérjen. A szol-

75 Lásd ezekre a vizsgáló bizottságnak a 33. jegyzetben már idézett jegyzőkönyvét, elsősorban Nemzeti részletesebb közléseit. (Amelyből az is kiderül, hogy a katonatisztek inkább civilben jelentek meg.) Arra, hogy a katonatisztek írásban adhassák be vallomásaikat, lásd István nádor idézett május 15-i levelét. (*Thim:* i. m. III. 894. o.)

76 Széchenyi ezt írta a vizsgálat kezdetekor, május 12-i naplójába: „Deák glaubt... Nyáry halt das Ganze mit Kossuth in der Hand." (I. m. I. 312. o.) Érthető, hogy ezekután a császárhű tisztikar szemében Nyáry volt a legnagyobb szálka. „Nyáry was er — írta róla az ellenséges érzelmű szemtanú — gegen den sich des Hass der Garnison concentrirte." (Lásd *H. Levitschnigg:* Kossuth und seine Bannerschaft. Pest, Heckenast Gusztáv. 1850. II. 10. o.)

77 Erre, valamint a tárgyalás során kiviláglott s alább elmondandó részletekre lásd a már többször idézett jegyzőkönyveket.

78 A főváros helyőrségének kiegészítése a vidéken szétszórva elhelyezett lovasságból felváltva egy-egy osztály rendeltek be az ún. „Feuer Piket" szolgálatra. 1848. január 1-től a 3. Szász király vasas ezred látta el ezt a szolgálatot. (Lásd OL. Helytartótanácsi levéltár. Biztossági osztály iratai 1847—51—271.) Batthyány április 25-én rendelte el az ezred Cegléden állomásozó osztályának Pestre szállítását. (Lásd HNI. 1848: 51.)

79 A királyi palota mai északi szárnya helyén állott, 1901-ben lebontották.

80 Vasvári jegyzetei szerint a tisztek azzal lázították a radikálisok ellen a magyar legénységet, hogy azok a pozsonyi országgyűlés által adott szabadságot akarják megsemmisíteni. (Lásd *Vasvári Pál* válogatott írásai. Budapest, Művelt Nép. 1956. 294. o.)

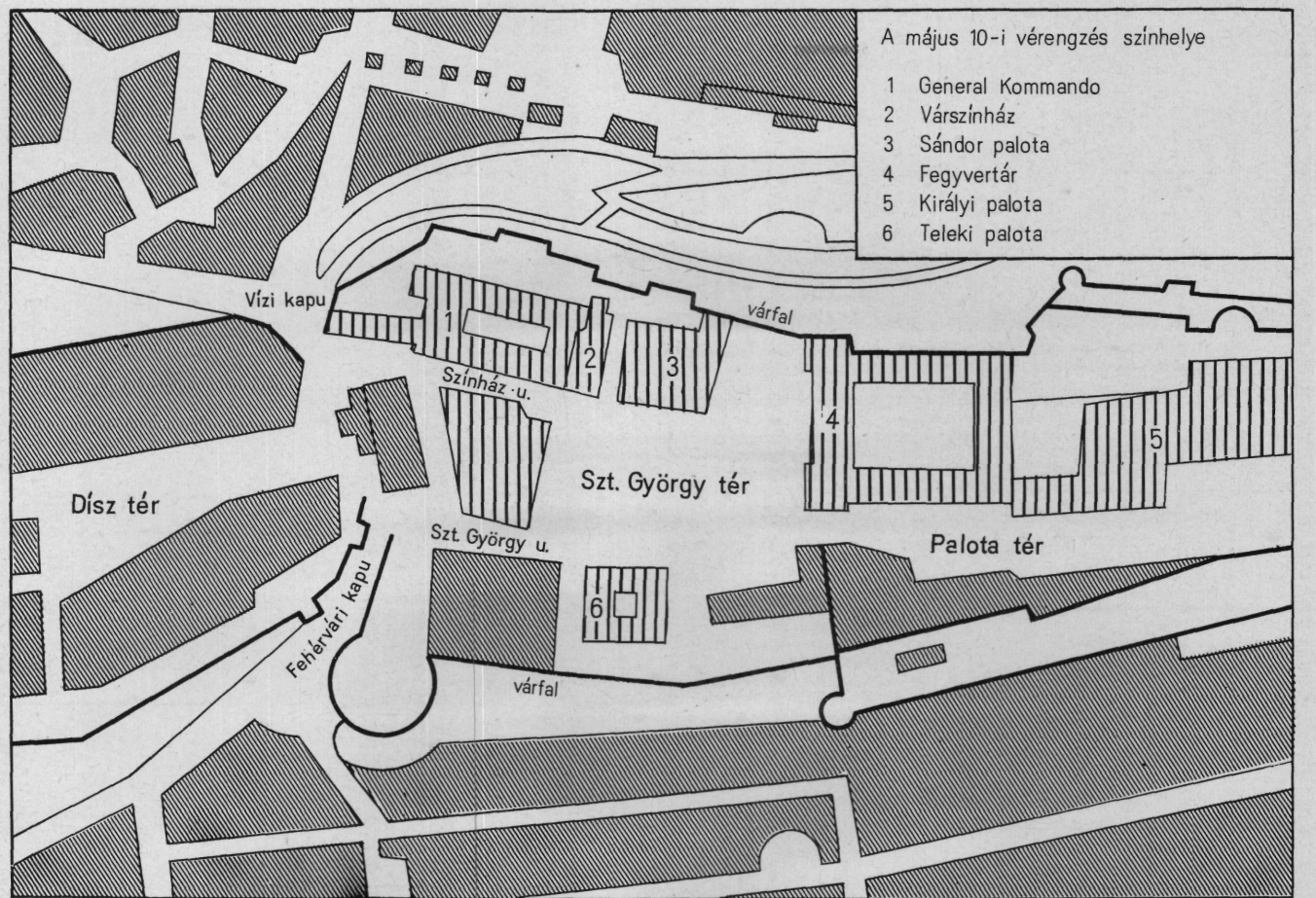
A május 10-i vérengzés színhelye
1 General Kommando
2 Várszínház
3 Sándor palota
4 Fegyvertár
5 Királyi palota
6 Teleki palota
Vízi kapu
várfal
Színház u.
Dísz tér
Szt. György tér
Szt. György u.
Palota tér
Fehérvári kapu
várfal

gálattevő tisztek azonban brutálisan feltartóztatták őket, s minden tájékoztatást megtagadtak.[81] Azt is tudjuk, hogy a Budára vonuló tüntetőket már a hídfőnél figyelmeztette egy szemtanú a katonaságnak a Várban folyó készülődésére, de ezt nem vették komolyan. Sőt, amikor a katonaság a tüntetők mögött valóban megjelent, azokat, akik azonnal futni készültek, a többiek *„pecsovics, aki szaladni akar!"* — kiáltással tartották vissza.

Nem járt sikerrel a katonatisztek kísérlete, hogy bebizonyítsák: a tüntetők kőzápora és szidalmai miatt megdühödött gyalogság parancs nélkül rontott neki szuronyával a tömegnek. Az sem sikerült a vasasok parancsnokának elhitetnie, hogy ő *„Auseinander"-t* kiáltott (ami szerinte „lehet, hogy nem hallottak..."), de az egyik káplárt a lova elragadta, s a legénység ezt jeladásnak véve, utána zúdult.

A szemtanúk és a katonaság vallomásainak összevetéséből lassan kialakult a teljes kép: amikor a tüntetők és az őket kísérő tömeg megérkezett a Szent György térre Lederer lakása (a Teleki ház) elé, a lovasság csendben kivonult a tér túlsó oldalán álló Sándor palota elé. Ezt követőleg a gyalogság is azonnal megindult rejtekhelyéről és a fegyvertár fala mellett (az ott folyó építkezések kő- és földhányásainak védelme alatt) előnyomulva, a térnek a királyi palota felé nyíló oldalát zárta el.[82] Mindez pillanatok alatt történt, bár — mint említettük — egyesek már észrevették. Alig hangzottak el az első füttyök, amikor a Teleki ház második emeletén kialudt a világosság, erre — mintegy jeladásra — a lovasság hátulról kivont karddal rontott a fegyvertelen, s a nagy tömeg miatt mozdulni alig tudó tüntetőkre. A gyalogság pedig oldalról, feltűzött szuronnyal, *rohamra vert dobszó mellett* fordult szembe a menekülőkkel. Az út csak a Vízi, illetve Fehérvári kapukhoz vezető Színház, illetve Szent György utcán volt szabad. A hirtelen és véres támadástól meglepett tömeg erre menekült. A Színház utcában azonban a menekülők a főhadparancsnokság[83] (General Commando) előtt, az ottani főőrhelyről érkező gránátosokkal és olasz katonákkal találták magukat szembe. Vagyis a tüntetőket a jelek szerint — jóelőre kigondolt terv alapján — bekerítették. (E katonákért a tüntetők megérkezésekor Zedwitz őrnagy menesztett küldöncöt.) Az ekkor érkező gránátosok (többségében magyarok) ejtették a lovasság után a legtöbb sebet és ők üldözték még a kapualjakba, lépcsőházakba menekült futókat is. Az olasz katonaság azonban — egybehangzó vallomások szerint — nem használta fegyverét, hanem utat nyitott a menekülőknek.[84] A roham után mintegy húsz, kardvágás és szurony által megsebzett vagy lovak által letaposott súlyos sebesült — köztük három életveszélyes állapotban — maradt a tett színhelyén.[85]

A vizsgálaton Lederer természetesen nem jelent meg, a kormány minden Bécshez intézett kérelme ellenére sem. Így csak a főparancsnok segédtisztjeit, a budai térparancsnokot, a várbeli főőrhely parancsnokát, valamint a vérengzésben közvetlenül részes báró Lippe gránátos és Cerini vasas fő-

[81] Felmerül a kérdés: a rendőri szervek, amelyek értesültek a katonai készületekről, miért nem tettek intézkedéseket a tüntetés megakadályozására, mint előző este? Erre azonban sem a vizsgálat, sem az ügy egyéb iratai nem adnak választ. (Lásd erre Jelenkor, 1848. május 21 [60]. 248—249. o.)

[82] Ekkor még megvolt a Szarvas térre nyíló kapu, hová a királyi palota előtt a Palota téren (Burgplatz) keresztül vezetett az út — a menekülés útja.

[83] A Várszínház mellett, a volt karmelita kolostorban, közel a Vízi kapuhoz.

[84] Ezt a sajtó már az első pillanattól kiemelte. (Lásd PH. 1848. május 12 [54]. 427. o.; Ék, 1848. május 14 [21]. 637. o. és május 18 [22]. 653. o.; Jelenkor, 1848. május 14 [57]. 235. o.)

[85] Érdekes megemlíteni, hogy a kortárs *Gelich* munkájának megjelenést óta (Lásd I. köt. 24. o.) a mai napig él a szakirodalomban az a téves nézet, hogy a tüntetőket *sortűzzel* fogadták. (Lásd például *Fekete Sándor:* A márciusi fiatalok. Budapest 1950. 105. o.; *Kossuth Emlékkönyv.* Budapest, 1952. I. 292, 345.; II. 170. o.; *Spira:* A magyar forradalom. 181. o.)

hadnagyokat hallgatták ki.[86] Ennek során világossá vált, hogy a katonaság kirendelésére Lederer adott utasítást, de a katonaságot vezénylő tisztek feletteseiktől csak általános utasítást kaptak. Lippe vallomása szerint ő parancsot kapott „die Person des Commandierenden zu vertheidigen". Cerini pedig Sebes kapitány térparancsnoktól csak a rend fenntartására kapott utasítást. Így a vizsgálat az említett két tiszt felelősségén kívül fényt vetett a tisztikar soraiban levő hangulatra, melyből olyan magától értetődően fakadhatott a figyelmeztetés nélküli fegyverhasználat. Jellemző erre a szellemre Lippének a tüntetés szétverése utáni magatartása, amikor egyrészt megakadályozta Perczel és Hajnik ismételt kísérletét, hogy Ledererhez bejussanak (a növekvő katonai készületek leállítását akarták kérni), másrészt pedig borral vendégelte meg gránátosait „derék" magatartásukért. (Mint sikeres céllövészet után szokta tenni — vallották emberei.) A tanúk beszámoltak arról is, hogy a vasasok parancsnoka, Cerini sem győzte dicsérni legényeit, hogy „zum küssen" viselték magukat. (A borból, amit Zedwitz őrnagy vétetett, ők is kaptak.)

A sebesültek és szemtanúk, majd az érdekelt katonatisztek és a vérengzésben részes legénység kihallgatása után, május 19-én a vegyes bizottság elkészítette, s másnap 88 oklevél (írásbeli vallomások, orvosi látleletek, jelentések) és 39 oldalas jegyzőkönyv kíséretében benyújtotta jelentését Batthyány Lajos miniszterelnöknek.[87] A jelentés röviden áttekinti a történteket és közli, hogy az esetnek három *életveszélyes* sebesültje van, akik közül azonban még egy sem halt meg.[88] Megállapítja, hogy a vérengzés közvetlen okozói Cerini és Lippe főhadnagyok, akiknek a nép megtámadására konkrét utasításuk nem volt, s akik önkényesen áthágták azt az általános rendszabályt, hogy a katonaságnak csak akkor van joga fegyverét használnia, ha a tüntetők megtámadják. „De közvetve felelős b. Lederer parancsnok is — szögezi le a jelentés —, egyrészt azért, hogy a haza védelmére parancsa alá adott fegyveres erőt saját személyes ügyében használta, anélkül, hogy erre az ország kormányával megbízott ministeriumtól utasítása, — vagy csak engedelme is lett volna; másrészt pedig azért felelős, mert a fegyveres erőt nem laka előtt, hanem elrejtett helyen állította fel s annak speciális utasítást nem adott, miáltal a vérengzés nemcsak meg nem előztetett, hanem előidéztetett."

A jelentést azután, az ügyre vonatkozó összes irományokkal együtt, Deák Ferenc az igazságügyminisztériumból május 28-án áttette a hadügyminisztériumba, amely azt másnap mindenestől továbbküldte a budai főparancsnokságnak.[89] Ezzel az ügy a katonai igazságszolgáltatás bürokratikus útvesztőjébe került, s ott el is süllyedt.[90] A vizsgálat így tulajdonképpen nem a felelősség megállapításával és vétkesek megbüntetésével érte el célját, hanem azzal, hogy — a közvélemény megnyugtatása mellett — Lederert még a vizsgálat megkezdése előtt menekülésre, s ezzel a megzavarodott tisztikart a kormány és a vizsgáló bizottság illetékességének elismerésére késztette. Ennek a közeli napokban már kézzelfogható eredményei mutatkoztak.

86 A két tiszt jellemzésére lásd Reform, 1848. május 14. 18 (12—13). 95, 103. o. — A tudósítások a legtöbb nevet tévesen írják, így Cerini nevét Cserényire magyarosítják.

87 BM. 1848: 1536. (Farkas Jánosnak, a bizottság jegyzőjének fogalmazványa. A megszólítás elhagyásával *szó szerint* közli PH. 1848. május 26 (66). 478. o.; *Pap D.*: i. m. I. 104—107. o.

88 Táncsics csak szóbeszéd alapján közölhette a hírt a 3 halott és 25 sebesültről. (Lásd MU. 1848. május 14 [7]. 97. o.) Ez a téves adat helyenként az újabb irodalomban is szerepel.

89 Hadügyminisztérium biztossági osztály 1848—90—7, 10.

90 Ne feledjük, a katonai bíróság fellebbviteli fóruma Bécsben volt! Mindenesetre Petőfi augusztus 10-én írt, másik cikkében joggal jegyezhette meg, hogy a tettesek még mindig „büntetlenül fütyülnek". (Lásd MT. 1848. augusztus 11 [128]. 515. o.)

Ezzel végéhez is értünk a május 10-i macskazene jelentősége miatt részletesen tárgyalt történetének. Egyet kell még megjegyeznünk: az a tény, hogy május 19-ig, a bizottság jelentésének elkészítése napjáig a három súlyos sebesült közül senki sem halt meg, nem jelenti, hogy a budai macskazenének nem volt halálos áldozata. A három közül tudtunkkal kettő felgyógyult,[91] a legsúlyosabban sebesült: *Burger József,* 23 éves nagyváradi származású orvostanhallgató azonban — aki több, mint két hétig lebegett élet és halál között — május 28-án belehalt súlyos, kardvágástól származó fejsebébe.[92] Róla emlékezve az *1848-as forradalom első áldozatának* emlékét őrizzük — így búcsúzott tőle a márciusi baloldal nevében a május 29-én rendezett temetésén Vasvári Pál is...[93]

Következmények, következtetések

A május 10-i budai tüntetés és az azt követő vérengzés tehát nehéz, *válságos helyzetet* teremtett a fővárosban. Az így kialakult politikai válság egyik eleme a kormány és a katonai főhatóság között támadt feszültség volt, s másik a baloldal bizalmatlansága a Batthyány-kormány ügyvitele iránt. A helyzetet bonyolulttá tette, hogy a szerb felkelés e napokban kezdett fenyegetésből valósággá érni, s nyugtalanító hírek érkeztek a szerveződő román és szlovák mozgalmakról is. Ehhez járultak végül az újabb bécsi fejlemények, s a hír, hogy Ferdinánd király és császár május 17-én elhagyta Bécset, a birodalom fővárosát. Mindezek összetevői e *májusi válságnak,* amely a Batthyány-kormány első nagy erőpróbája volt.

A május 10-i és azt követő napok fejleményei messzire hatók és szerteágazók. Az első felelős minisztérium és a haderő (elsősorban a főhadparancsnokság) között kirobbant ellentét áthidalhatatlan szakadékot teremtett, de a május 7-i királyi leirat Bécsből történt publikálása után a hadsereg — legalább látszatra — engedelmeskedett. Rövidesen, Mészáros hadügyminiszter megérkezése után, sor került a katonaság felesketésére is — igaz, nem minden nehézség nélkül. Továbbá megkezdődött a katonai raktárak igénybevétele a *honvédség* felszerelésére is. A sorezredi tisztikar, s főleg a dandár- és hadosztályparancsnokságok, valamint a főhadparancsnokságok (General Commandók) törzse többségében továbbra is ellenséges maradt, ezen — az adott viszonyok között — nem könnyen lehetett változtatni. A kormánynak csak a főhadparancsnokságok háttérbe szorítása, számára megbízható tisztek kinevezése, illetve előléptetése, valamint az országban állomásozó idegen sorezredeknek a birodalom más részeiben levő magyar ezredekkel való cseréjére jelenthetett kiutat. Ennek folyamata egészen augusztusig — a nyílt szakítás közvetlen előjátékáig — egyre több nehézség útján haladt előre.

Ilyen vonatkozásban a tárgyalt fejlemények csak felszínre hozták a lap-

91 Egyikről csak annyit tudunk, hogy Budán, az Irgalmasoknál ápolták. A másikat, Rukassovits szabólegényt, május 15-én Pestre szállították, s ott másnap az egyetemi kórházban Balassa János, az ismert sebész sikeres műtétet hajtott végre rajta. (Lásd BM. 1848: 1543, 1546.)

92 BM. Rendőri osztály 1848—1—224. — Valószínűleg Burgerre vonatkoztak a sebesültekről szólva az egyik szemtanú szavai: „... egyiknek a feje volt bevágva és koponyája kettéhasítva, úgy, hogy agyvelejét is láthattam". (Nemzeti, 1848. május 21 [13]. 50. o.) Az esetről bővebben lásd *Urbán Aladár:* 1848-as forradalmunk első áldozata. (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. 41. (1967). 151—159. o.; Burger boncolási jegyzőkönyvét lásd Pest város levéltára, rendőri iratok 1848: 103.

93 Ék. 1848. június 4 (25). 724. o.; Reform 1848. június 1 (17). 137. o.; Radicallap, 1848. június 1 (1). 1. o.; Nemzetőr, 1848. június 3. 702. o. — Itt kívánjuk megemlíteni, hogy nyilvánvaló tévedésen alapul Spira György állítása (Kossuth Emlékkönyv. II. 145. o.), hogy a Lederer elleni tüntetés áldozata Hamara Mihály vasmunkás volt. Nevezett a június 11-i Károly-laktanyai összeütközésnél kapott halálos sebet. (Lásd Radicallap, 1848. június 15 [12]. 46. o.)

pangó, komoly problémát, amely a Habsburg-ház iránti feltétlen hűség szellemében nevelt tisztikar magatartásából adódott. Ennek a magatartásnak korai felismeréséből fakadt a baloldal fellépése, majd a *bizalmi válság*, a kormány tehetetlenségének lelepleződése láttán. Ilyen értelemben a Lederer elleni tüntetés igen fontos kérdésre hívta fel a figyelmet — igaz, akkor, amikor az a részleges megoldás fázisában volt már. A tüntetés kétségtelenül elérte célját: Lederer eltávolítását.[94] Más kérdés, hogy a katonaság készülődésének ismeretében kívánatos lett volna, ha nem kerül sor a macskazenére. Batthyány bécsi útja ugyanis biztosította a megoldás lehetőségét, s ennek ténye ekkor már köztudottá vált. A baloldal így a tüntetést presztízsveszteség nélkül elhalaszthatta volna Batthyány hazatéréséig, vagy a május 7-i királyi kéziratnak a hadseregnél való hivatalos publikálásáig, esetleg Mészáros Lázár hadügyminiszter megérkezéséig.

Említettük, hogy a Lederer elleni tüntetést a jelek szerint már május 9-én meg akarták rendezni, de elhalasztották. A halasztás oka ugyanúgy kereshető a belügyminiszter fellépésében, mint pusztán a katonai készületekről érkezett híreken. (Ismerve a baloldalnak Szemere iránti ellenszenvét, amely a Marczius Tizenötödike hasábjain oly gyakran kapott hangot, feltételezhetően a Budáról érkezett hírek tették meg hatásukat.) De miért vált olyan sürgőssé mégis másnap a tüntetés? És kik szervezték meg tulajdonképpen? A sebesültek között ismerős neveket talál az Életképek tudósítása[95] — de a *szervezők* nevéről mit sem tudunk.[96] Mindenesetre a kérdés további vizsgálatot érdemel, annál is inkább, mert felmerülhet a gondolat: *nem provokáció eredménye volt-e* a józan halasztás után mégis megrendezni a tüntetést addig, amíg a katonaságnak „erkölcsi" alapja volt a kormánytól függetlenül cselekedni? Kérdés, nem beugrató ügynököknek („Pecsovics, aki fél!") esett-e igaza tudatában a fiatalság áldozatul akkor, amikor a nyilvánvaló fenyegető készületek ellenére felvonult a Várba — Lederer korlátlan uralmának szinte utolsó pillanatában? A kérdés talán furcsán hangzik, de gondoljunk arra, hogy az olasz katonaság és a honvédek között június 11-én, pünkösd vasárnapján keletkezett összeütközést maga a kormány is ügynökök munkájának minősítette.[97]

Mindenesetre a macskazene, pontosabban az azt követő vérengzés komoly gondot okozott a kormánynak. Láttuk, az éjszakai minisztertanácson a kormány tagjai — Széchenyi kivételével — elítélték a katonaság fellépését, s Lederert hibáztatták. Egyidejűleg megtették az intézkedéseket a további tüntetések megakadályozására. Az ennek érdekében hozott rendszabályok szigorúsága nem csupán Szemere belügyminiszter érzelmeit tükrö-

94 Először az osztrák hadügyminiszter kért négy hónapi szabadságot Lederernek (lásd HNI 1848: 213), majd június 8-án a magyar kormány kérte a királyt, hogy Lederert mentsék fel állásából, aki „mint főhadi kormányzó alig lehetne katonai érdemeihez képest itt kedves viszonyban". (Lásd OL. Az 1848—49-es minisztérium levéltára. Hadügyminisztériumi iratok, kiadványok fogalmazványai 1843: 233, 502.; Lásd még PH. 1848. június 28 [93]. 597. o.)

95 Ék, 1848. május 14 (21). 637. o.

96 Erre sem a sajtó nem ad felvilágosítást, sem a vizsgálat nem tért ki rá. Pedig az egyik tanú, Iványi emlegeti a „macskazenét készítőket". (Lásd *Papp D.:* i. m. I. 95. o.) A Marczius éppen május 10-i számában úgy emlegeti a macskazeneket, mint a közvélemény kifejezőit és formálóit. (Lásd 29. jegyzet.) Ugyanakkor a vizsgálatról szóló egyik tudósítás szerint Korányi, az ifjúság képviselője, mintegy elhárítani látszik a radikálisok felelősségét a macskazenével kapcsolatban, amikor az ifjúságnak a katonaság iránti rokonszenvéről beszél. (Lásd Nemzeti, 1848. május 25 [15]. 57. o.) Jókai pedig arról ír, hogy akik 13-án a Lederert jelképező bábút fel akarták akasztani, nem a forradalmi ifjúság soraiból kerültek ki. (Ék, 1848. május 21 [23]. 658. o.) A Radicallap első száma (június 1.) kis stílű, március 15-ét megcsúfoló demonstrációknak minősíti a macskazeneket.

97 A jelek szerint annyira határozott bizonyítékok állottak a belügyminisztérium rendőri osztályának rendelkezésére, hogy haladéktalanul felállították a fővárosban megforduló idegenek ellenőrzésére az Országos Rendőri Hivatalt. (Lásd erre *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából. XV. Budapest, 1963. 419—420. o.)

zik, hanem azt is, hogy milyen komolynak ítélte a minisztérium a helyzetet. Kossuth, aki a tárgyalt kritikus napokban betegeskedett, később maga is utalt az országgyűlésen a május 10-i fejlemények káros következményeire: „Nyíltan kimondom, a lefolyt három hónap alatt egy dolog sem csinált a ministeriumnak annyi bajt, mint azon gyermekes haszontalanság, s a legjobb esetben semmi jóra nem vezethető pajzánság, hogy itt egy bizonyos magas állású katonatiszt insultáltatott macskazenével. Azt mondom, az embernek kár felvenni az illyen dolgot, de e tény a ministeriumnak végtelen sok bajokat okozott."[98]

Külön kérdés a május 12-én rendezett népgyűlés, mind célját mind tágabb értelemben vett eredményeit tekintve. Ez a népgyűlés ugyanis *egy teljes napot késett*, hiszen Pest megye forradalmian fellépő bizottmánya Nyáry Pál vezetésével már az előző napon kikényszerítette a fordulatot: Lederer menekülését, a beígért vizsgáló bizottság kinevezését. Úgy tűnik, mintha a május 12-i népgyűlés rendezői nem akartak volna lemaradni az előző nap főszereplői (Nyáry, Teleki László, Patay, Jókai, Vasvári) mögött. S bár Petőfi kormányellenes támadása élesebb — és főleg nyilvánosabb — Nyáry fellépésénél, a *követelések* tulajdonképpen csak annyi újat tartalmaznak (az országgyűlés összehívásának sürgetése mellett), hogy a már kijelölt vizsgáló bizottságba vegyék be az ifjúság képviselőt.[99] Tudjuk, a minisztertanács ezt meghallgatta, s még mielőtt intézkedett volna — Nyáry a követelést már valóra is váltotta.[100]

Ez volt tehát a közvetlen eredmény. A május 12-i népgyűlés távolabbi következményei korántsem ilyen pozitívak. A Március Tizenötödike és Petőfi éles támadása ugyanis a közvéleményből meghökkent felháborodást, s gyorsan kibontakozó ellenakciót váltott ki. Ennek egyik megnyilvánulási formája volt a pesti polgárság május 13-án kezdődött kampánya, mely aláírási íveket körözött a kormány iránti bizalom kifejezésére. Május 18-án a főváros nemzetőrsége teljes létszámban felvonulva, ünnepélyesen nyújtotta át a minisztériumnak a tudósítások szerint kb. 15—20 000 aláírást tartalmazó íveket.[101] Az akció mindenesetre azt eredményezte, hogy Pest-Buda konzervatív, addig tartózkodó elemei sietve felsorakoztak a kormány mellett. Batthyány az egész demonstrációt arra használta, hogy leszögezze: „Ő kisszerű demonstrációk végett le nem mond... sem mozdul."[102]

A kormánynak bizalmat szavazó magatartás egyben a baloldal elítélését is jelentette. Ez jellemezte nemcsak a sajtó nagy részének hangját, de a vidékről, a megyéktől és városoktól május végén—június elején érkező felirat-özönt is, amelynek többsége a kormány iránti bizalmát hangoztatva egyben kemény szavakkal kárhoztatja a radikálisokat. Bihar megye május 14-én kelt felirata még „Lederer Ignácz kebellázító merénye" miatt tilta-

98 Kossuth július 21-i felszólalását lásd KÖM. XII. 610. o. — Kossuth Hírlapja augusztus 18-án mégegyszer érinti ezt a kérdést. (Lásd i. m. 744. o.)

99 A napirenden eredetileg az ifjúság felfegyverzése is szerepelt, de a tudósítások szerint a minisztérium előtt csak az 54. jegyzetnél említett három követelés hangzott el. (A felfegyverzést egyébként Pest megye küldöttsége is követelte — a megye számára.)

100 Külön figyelmet érdemel — mint ezt a 76. jegyzetnél jeleztük — Nyáry szerepe ezekben a napokban. Tisztázásra vár még például, hogy május 11-i fellépése után, tudtával került-e az aznap esti MT-be a neve, mint javasolt miniszterelnöké? Valószínű, hogy tudott a vizsgáló bizottsághoz menesztett küldöttségről, ő vitte keresztül az ifjúság jelöltjeinek azonnal bevalasztását. Amikor azonban Kolányi másnap az *ifjúság nevében* felszólalt, Nyáry határozottan figyelmeztette, hogy a bizottmány előtt csak „a törvény és igazság nevében szólalhat fel bárki is..." (Lásd *Pap D.*: i. m. I. 95. o.)

101 A korabeli napi sajtó rendre beszámolt az eseményekről, csak az aláírók számában térnek el a jelentések. A nádor 30 000 aláírót jelentett Bécsbe. (Lásd *Andics*: i. m. II. 98. o.)

102 Széchenyi naplója i. m. I. 316. o. — Batthyány valószínűleg Nádosy Sándor üdvözlő beszédére mondta, akinek nevét a közlő Károlyi tévesen Nádasdynak olvashatta.

kozik,[103] de 16-án Miskolc már „egy pesti párt töredéknek garázda törekvésein" botránkozik, s egy szava sincs katonai vérengzésről.[104] A székesfehérváriak felirata is a macskazenét rendező fiatalokat ítéli el,[105] miként sok más a továbbiakban.

Mindez a baloldal jelentős háttérbe szorulását jelzi. Azt mutatja, hogy a radikálisok, akik márciusban még jelentősen befolyásolták az események menetét, most májusban nem tudtak maguk mögé állítani számottevő tömegeket, sőt szembekerültek a közvéleménnyel. A jelek szerint május—júniusban a baloldal tömegbefolyása mélyponton volt (aminek kifejeződése az országgyűlési választások idején bekövetkezett kudarca), s amíg korábbi egysége megbomlása után[106] újjá nem rendezte sorait, s az új helyzetben fel nem találta magát, ezen nem is tudott változtatni.

Ezek a fejlemények azonban nem választhatók el a május 12-i népgyűléstől, Petőfi ott elhangzott szenvedélyes kormányellenes kirohanásától. Jellemző a Petőfi ellen támadt közhangulatra, a „népszerűség tarpéji szikláját"-ról történt gyors lezuhanására, hogy a belügyminisztérium rendőri osztálya már május 15-én este minden nehézség nélkül elérhette, hogy a Forradalmi Csarnokban egy gyűlésen — a többség helyeslésétől kísérve — *Petőfit és Pálfi Albertet*, a Marczius Tizenötödike szerkesztőjét *hazaárulónak kiáltották* ki![107] Ennek a megdöbbentő eseménynek súlyából keveset von le, hogy rendőri provokációról van szó, hiszen a fejlemények a baloldal legendás gyülekező helyén, a Pilvaxban történtek...

*

Így fonódtak egybe a *kormányzat nehézségei* — amelynek kiéleződését a radikálisok fellépése váltotta ki — a *baloldal problémáival*, amelyek részben egyenes következményei voltak az általuk kirobbantott válságnak. A kérdés tehát bonyolult. Jelen tanulmány keretében nem is követhettük nyomon az összefüggések minden szálát.[108] Célunk elsősorban az volt, hogy megvizsgáljuk a május 10—12-i fejleményeket, bemutassuk azoknak a kormányra és a baloldalra gyakorolt hatását és felhívjuk a figyelmet: a Batthyány-kormány tevékenységének differenciáltabb vizsgálatára van szükség ahhoz, hogy ennek az időszaknak ellentmondásait teljesebben, azok bonyolult összefüggéseiben láthassuk. Ezen ellentmondások között, úgy véljük, a bemutatott események megkülönböztetett figyelmet és — különösen a nem katonai jellegű fejleményeket illetően — még további kutatást igényelnek.

103 HNI. 1848: 302.

104 BM elnöki iratok 1848: 201. — Feltételezhetően Szemere belügyminiszter keze is benne volt abban, hogy szűkebb hazája ilyen gyorsan, s így reagált a fejleményekre.

105 Bp. H. 1848. május 24 (844). 494. o.

106 A márciusi ifjúság szétszéledésére lásd *Vasvári Pál* Válogatott írásai, 301. o.

107 Perczel Mór, a rendőri osztály vezetőjének jelentése Szemere belügyminiszterhez, 1848. május 16. Lásd BM. Rendőri osztály jelentései. — A levélből világosan kitűnik, hogy a nevezett „nem annyira republicanus, mint hóbortos és demagóg" egyének ellen maga Perczel Mór szervezte a provokációt!

108 Így nem foglalkozhattunk például a honvédtoborzás kezdetének, majd a Bécsből érkező híreknek a sorkatonaságra gyakorolt hatásával, mindezeknek, valamint az erősödő nemzetiségi mozgalmaknak a baloldalra tett hatásával.

АЛАДАР УРБАН:

КРОВАВАЯ РАСПРАВА ВОЕНЩИНЫ С ДЕМОНСТРАНТАМИ 10-ГО МАЯ 1848 ГОДА В БУДАЙСКОЙ КРЕПОСТИ

Резюме

Очерк питается изображать — подробным изучением предшествующих событий — хода, и последствий хорошо известного события: демонстрации, организованной пештской радикальной молодежью против австрийского генерала — барона Ледерера, командующего войсками в Буде — как упомянутое событие как повлияло на политику правительства или же на позицию и дальнейшую роль венгерской левой фракции.

Выводы очерка могут быть сгруппированы по ниже следующим пунктам:

1. Об организуемой демонстрации было известно заранее в столице и австрийская армия знала о ней. Сначала они хотели организовать демонстрацию 9-го мая, но услышав о том, что армия тоже готовится, этот срок был отложен. На следующий день все-таки организовали демонстрацию так, как по сообщениям печати король в соответствии с апрельскими законами подчинил рядовой состав армии венгерскому министру обороны.

2. Кровопролитная армия, которая напала на демонстрантов и разбила их без того, чтобы призывать их к прекращению демонстрации, вызвала своим действием огромное возмущение в венгерской столице. В следующий день, 11-го мая депутация Пештской области потребовала строгого расследования дела от наместника короля, Иштвана, и потребовала отдать генерала Ледерера под смешанный (гражданско-военный) суд. По совету наместника тогда генерал тайно убежал в крепость Комаром, а потом оттуда в Вену. 12-го мая на митинге Шандор Петефи, герой мартовских дней, строго осудил правительство, которое — кстати — в этот же день начало расследовать военное кровопролитие. По требованию митинга и представители молодежи были приняты в комиссию по расследованию.

3. Гражданско-военная смешанная комиссия установила, что за необоснованное кровопролитие армии (в последствии которого сказались трое тяжело раненными; один из них в конце мая умер от головной раны) были ответственными офицеры, выведенной на улицу армии, и адъютант Ледерера, который не дал конкретного указания командирам частей, предназначенных для главнокомандующего и расположенных в близости от событий. Расследование не выяснило вопрос о том, собственно кто организовал демонстрацию и почему устроили ее в следующий день после 9-го мая все же, вопреки неизменной боевой готовности армии.

4. Военное кровопролитие — нерешительность правительства в отношении рядового состава — сильно потрясло доверие радикальных. С другой стороны их критика рождала сильное противодействие в защиту Министерства-Баттяни как в столице так и в провинциях, в то же время твердо, обвинительно критиковали левую фракцию радикальных за их нетерпение. Вследствие митинга 12-го мая и популярность Петефи потерпела тяжелый ущерб, и предполагается, что это являлось одной из главных причин неудачи, — потерпевшей им на парламентских выборах, проведенных вскоре после событий. В то же время правительство оказавшись уже под влиянием новейших событий (движения сербов на юге, вторая революция в Вене и бегство короля) вынуждено было принять также меры, как перевод южных крепостей в боевую готовность и издание приказа о вербовке солдат, которые за несколько дней восстановили доверие со стороны общественного мнения. Таким образом правительство-Баттяни стало хозяином положения, т. е. удалось избежать кризиса, вызванного недостаточно обдуманным проведением демонстрации.

5. Наконец автор указывает: В эти дни не только трудности правительства сложились в последствии военной провокации, но и само радикальное левое крыло попало в затруднительное положение. В обтановке кризиса — развязавшегося собственно по их инициативе — выявились неорганизованность радикальных сил и отсутствие единства. Левое крыло на некоторое время изолировалось после указанных событий, его влияние на массы упало до минимума в мае-июне месяцах. Эти являются именно такими вопросами, которые потребуют дальнейшего внимания и исследования в связи с анализом вопроса кровавой расправы над демонстрантами 10-го мая.

ALADÁR URBÁN:

DIE MILITÄRISCHE BLUTTAT IN DER BUDAER BURG AM 10. MAI 1848.

Die Studie versucht durch die ausführliche Untersuchung des bekannten Ereignisses: vorausgehende Vorfälle, Verlauf und Folgen der Demonstration der pester radikalen Jugend gegen den kommandierenden österreichischen General des budaer Genaralkommandos, Baron von Lederer, zu schildern und welche Wirkung das erwehnte Ereigniss auf die Politik der Regierung, bzw. auf das Verhalten und weitere Rolle der ungarischen Linke ausübte.

Die Feststellungen der Studie kann man um folgende Punkte gruppieren:

1. Die bevorstehende Demonstration war der Heupstadt und auch dem österreichischen Militär wohlbekannt. Ursprünglich sollte es am 9. Mai dazu kommen, doch infolge einer Nachricht über die Vorbereitungen des Militärs wurde sie vertagt. Am nächsten Tage — während die Presse bekanntgab, dass der König, im Sinne der Aprilgesetze die regulären Truppen der ungarischen Garnisonen dem ungarischen Landesverteidigungsminister unterstellt hatte —, fand die Demonstration dennoch statt.

2. Das Blutbad anrichtende Militär, das die Demonstranten ohne einen Aufruf, sich aufzulösen, angriff und zerstreute, löste in der Haupstadt durch seine Tat eine gewaltige Entrüstung aus. Die Deputation des pester Komitats forderte am nächsten Tage, dem 11. Mai, den Palatin und königlichen Statthalter István auf, eine tatkräftige Untersuchung einzuleiten und den General Lederer vor ein gemischtes (bürgerlich-militärisches) Gericht zu stellen. Dem Rate des Palatins folgend, floh der General insgeheim in die Festung Komorn und von dort nach Wien. Am 12. Mai verurteilte auf einer Volksversammlung der Held der Märztage Sándor Petőfi, scharf das Kabinett, das übrigens an demselben Tage die Erörterung der Bluttat unternahm. Auf Forderung der Volksversammlung wurden auch die Vertreter der Jugend der Untersuchungskommission beibezogen.

3. Die gemischte, bürgerlich-militärische Kommission stellte fest, dass für die unbegründete Bluttat des Militärs (die drei Schwerverletzte hatte, derem einer Ende Mai seiner Kopfwunde erlag) die Offiziere des abkommandierten Militärs verantwortlich sind. — so auch Lederers Adjutant, der den Kommandanten der Soldaten, die man zum Schutze des Oberbefehlshabers in der Nähe verborgen hielt, keine konkrete Befehle gab. Die Untersuchung klärte es nicht auf, wer eigentlich die Organisatoren der Demonstration waren und auch das nicht, warum man nach der Vertagung vom 9. Mai — trotz unveränderter militärischer Bereitschaft — die Demonstration am nächsten Tage dennoch veranstaltete.

4. Die militärische Bluttat, — ein Zeuge der Schwäche des Kabinetts den regulären Truppen gegenüber, — erschütterte das Vertrauen der Radikalen sehr. Ihre Kritik hingegen erzielte eine scharfe Gegenwirkung im Schutze des Batthyány-Ministeriums, so in der Hauptstadt, wie auch auf dem Lande, während, man die Linke der Radikalen ihrer Ungeduld wegen, einer harten, verurteilenden Kritik unterzorg. Der Volksversammlung vom 12. Mai zufolge litt auch Petőfis Volkstümlichkeit einen schweren Schaden, und das war vermutlich einer der wesentlichen Gründe, warum er auf den kürzlich erfolgten Parlamentswahlen einen Misserfolg erlitt. Durch den Einfluss der neuen Ereignisse (Bewegungen der Serben im Südlande, zweite Revolution in Wien und Flucht des Königs) war das Kabinett gleichzeitig gezwungen zu verfügen, die Südländischen Festungen in Bereitschaft zu stellen und die Honvéd-Werbung zu verordnen, wodurch das Vertrauen der Öffentlichkeit in einigen Tagen wieder hergestellt wurde. Dass Batthyány-Kabinett gewann also Oberland über die Krise, die mangelhaft durchgedachte Demonstration verursachte.

5. Abschliessend weist der Autor auf folgendes: in den Tagen nach der militärischen Provokation vermehrten sich nicht nur die Schwierigkeiten der Regierung, sondern auch die radikale Linke selbst kam auch in eine schwere Lage. Durch die Krise, die sie eigentlich selbst entfesselte, zeigte sich die Unorganisiertheit der Radikalen, der Mangel an Einheit. Nach den erörterten Ereignissen isolierte sich die Linke auf eine Zeit und ihr Einfluss auf die Massen sank in den Monaten Mai—Juni auf den Tiefpunkt. Dies sind die Fragen, die bezüglich der militärischen Bluttat vom 10. Mai noch weitere Aufmerksamkeit und Forschung beanspruchen.

A HUSZÁRSÁG KIALAKULÁSA A XVIII. SZÁZADI OROSZ HADSEREGBEN

Honfi József

A magyar—orosz kapcsolatok történetének kutatása az utóbbi időben egyre differenciáltabbá, egyre sokrétűbbé vált. Míg korábban a magyar történetírás a kiemelkedő személyiségek közötti viszonyt vizsgálta és csak elvétve akadt egy-két munka, mely a gazdasági és kulturális kapcsolatokat vette szemügyre, ma már a kutatók figyelme elsősorban a gazdasági és kulturális kapcsolatok kutatására irányul. Megkezdődött a Szovjetunió egyes köztársaságai és Magyarország népei közötti kapcsolatok feldolgozása is.[1] A nem nagyszámú irodalom tanulmányozása, az eredmények megállapítása mellett arra enged következtetni, hogy a kapcsolattörténet jórészt megreked egyes tények felsorolásánál és nagyon ritkán kísérlik meg a szerzők, hogy a két ország, illetve a két ország népei közötti kapcsolatokat a Közép- és Kelet-Európában lezajló folyamatok egyik megjelenési formájának fogják fel és úgy értékeljék. Ráadásul a haladó kapcsolatok kutatása mellett nem fordítanak figyelmet más, nem a fejlődés irányában ható korábbi kapcsolatokra, s azoknak a különféle előjelű hatásoknak a beható vizsgálatára sem, amelyek az állam és a társadalom különböző területeit egyes időszakokban érték. Így kerül ki a kutatások érdekköréből a hadügyi es a hadtörténeti kapcsolatok kutatása is.[2] Ugyanakkor keresve sem találhatnánk még egy másik olyan területet az államéletben, ahol a kölcsönhatások jobban megmutatkoznának, mint éppen a hadseregben, akár olyan szempontból, hogy az állam és az adott társadalom életének különféle tényezői milyen kölcsönhatást mutatnak a hadüggyel, akár úgyis, hogy a szomszédos országok hadügye miként hat egymásra. És ebben nincs is semmi különös. Ez ugyanis pusztán annak a következménye, hogy az uralkodó osztályok mindig is tudatosan munkálkodtak azon, hogy hadseregük a legmegfelelőbb legyen. A törekvések azonban mégsem eredményezték azt, hogy egy-egy időszakban még az azonos társadalmi rendszerben élő országok hadse-

1 Figyelemre méltó cikkgyűjtemény jelent meg ukrán és magyar szerzők tollából Kijevben. Українсько-угорськи історичні зв'язки. Наукова думка, Київ, 1964.
Ugyancsak érdeklődésre tarthat számot *Tardy Lajosnak* a magyar—grúz kapcsolatokról szóló tanulmánya is. Történelem, 1966.

2 *Győrkei Jenő* és *Józsa Antal:* Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban (Budapest, Kossuth. 1957.) című értékes munkája sem foglalkozik e kérdéssel, noha nem lehet érdektelen annak a vizsgálata, hogy a Vörös Hadsereg internacionalista elemei, milyen mértékben hatottak a forradalmi hadsereg hadművészetének kialakulására.

regei is teljesen megegyeztek volna egymással, mert gátat szabott ennek az adott állam gazdasági helyzete, morális állapota és azok a sajátos vonások, amelyek egy-egy országot jellemeznek.

A hadügy belső mozgástörvényeire, valamint a különböző országok hadügyeinek kölcsönhatására felfigyelt a XVIII. században Rumjancev orosz tábornagy is. Az európai országok és hazája hadügyeit vizsgálva megállapította:

„Némely körülmény következtében az összes európai hatalmak szinte ugyanabban az időben rákényszerültek arra, hogy a hadüggyel — tekintet nélkül egyéb ügyeikre — feltétlenül foglalkozzanak; ám fizikai és morális állapotuk eltérő volta miatt egyikük hadserege sem lehet azonos a másikéval sem számbelileg, sem minőségben, és felismerve, hogy a hadügy súlyos terhet ró az állam egyéb ügyeire, most minden eszközt és módot felhasználnak arra, hogy jó kapcsolat alakuljon ki az államélet különféle területei között... Nekünk még inkább kell ezzel törődnünk, éppen hatalmas területünk miatt... azért, mivel az ország lakossága nem azonos hitű és nem azonos erkölcsű, és a legcsekélyebb mértékben hasonlítunk a többiekre, éppen ezért nekünk ügyelnünk kell arra, hogy csak számunkra hasznos módon és előnyeinknek megfelelően terjeszkedjünk, *és csak a kiváló dolgokban utánozzuk a többi államot* (kiemelés tőlem — H. J.), lehetőségeinknek és jövedelmeinknek megfelelően fegyverkezzünk... és rendkívüli módon tiszteljük azt a forrást, amely számunkra az egyetlen a katonai erők fenntartására, mégpedig a népet... ügyeljünk arra, nehogy elszegényesítsük, hanem olyan eszközöket alkalmazzunk, hogy a veszély idején is legyen tartalékban pénzünk és képesek legyünk erőink meghatványozására anélkül, hogy önmagunknak ezzel érezhetően ártanánk."[3]

Mint látjuk, Rumjancev igen nagy jelentőséget tulajdonított azoknak a különös vonásoknak, amelyek a XVIII. századi Oroszországot, mint soknemzetiségű, a fejlődés különböző fokán álló népekből összetevődő országot jellemzik és megkülönböztetik a kor nemzeti államaitól. Így Oroszország hadügye is sajátos, a körülmények által meghatározott fejlődési vonalon haladt, de más országok hadügyeinek hatásától korántsem mentesen. E hatások különösen akkor válnak érzékelhetővé, amikor az állandó hadsereg felállítása kerül napirendre. Így például a XVII. században felállított „új szervezésű ezredek" (polki novovo sztroja) a nyugat-európai ezredekkel egyeznek meg létszámviszonyok, szervezés és az ezredben szolgáló tisztek rendfokozatai tekintetében egyaránt.[4] Természetesen ezeknek az új szervezésű gyalogos és lovasezredeknek kialakul a sajátos oroszországi arculata, s mind hátrább szorítják a földbirtok nagysága után szolgáló nemesekből álló hadszervezetet, bár egészen a XVIII. század elejéig együtt található a két különböző alapelven nyugvó fegyveres szervezet. Az új hatására némi változás történik ugyan a régi hadszervezetben, így például megszűnik a származás alapján nyugvó rendfokozatok rendszere, de a szervezési forma, a csapatkiképzés módszere és a harceljárás a régi szervezésű alakulatoknál megmarad.[5]

E változások a XVII. századi orosz állam belső szükségleteiből fakadtak, s

3 Rumjancev tábornagy gondolatai a hadsereg állapotáról.
Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: А. Г. Бескровный. Moszkva, 1947. 221. o.

4 Vö. *Razin:* A hadművészet története. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1964. 201. o.

5 *Razin:* i. m. 204—206. o. — Megjegyezzük, hogy ekkor az orosz hadseregben 2707 külföldit tartanak nyilván, s a hadseregben külföldi tisztek is tevékenykednek. A hadsereg belső fejlődése azonban lehetővé teszi számuk csökkentését. Így 1696 végén csak 954 külföldi tábornok és tiszt van orosz szolgálatban. A század végén külföldieknek szolgálatba való lépését már nem engedélyezik.

ezért is bátran nyúltak a külföldi tapasztalatokhoz, s eredményesen használták fel a hadsereg erősítésére a lehetőségeknek megfelelően.[6]

A kétfajta hadszervezet együttélése egyben tükrözte azt a felemás állapotot is, ami a XVII. századi oroszországi társadalmat és gazdaságot jellemezte.

Így a XVII. század második felében a mintegy 370 000 főből álló orosz hadsereg létszáma a különféle szervezésű alakulatok között az alábbiak szerint oszlott meg:

1. *Régi szervezésű csapatok:* 113 000 fő (ezen belül 49 000 lovas, 64 000 gyalogos)
2. *Új szervezésű csapatok:* 90 000 fő (52 000 lovas, 38 000 gyalogos)
3. *Kozákok és irreguláris lovasság:* kb. 160 000 fő
4. *Tüzérséget kiszolgáló személyzet:* 3600 fő[7]

Méltán mondotta Alekszej Mihajlovics cár bécsi követe az Oroszország és a Habsburg birodalom között meginduló tárgyalás alkalmával az orosz hadseregről szóló ismertetőjében: „A mi nagy urunknak, a cár őfelségének az ő ellenségei ellen többféle felépítésű serege van: először nagyszámú huszárkötelékbe szervezett lándzsás század és sok ezer reiter kötelékbe szervezett puskás lovas és megint sok ezer dragonyos, többségük tűzfegyverrel ellátva . . .”[8]

A hadsereg a különféle hatások következtében állandó átalakulásban van, amelynek során egyre jobban előtérbe kerül a minőségileg új hadszervezet, s tűnik el a régi. Ez tapasztalható például mind a régi, mind az új szervezésű lovasság történetében is.

A külföldi eredetű lovassági csapatnemek helyzete, fejlődése, vagy egyikmásik visszafejlődése és megszűnése végigkísér az orosz hadsereg XVIII. századi fejlődése folyamán. Közülük nem annyira a hadszervezetben elfoglalt helyzeténél fogva, hanem a magyar—orosz hadtörténeti kapcsolatok, a XVIII. századi határvédelem, valamint a két ország belső helyzete és a hadügy kapcsolata szempontjából igen figyelemre méltó a huszárság kialakulása és fejlődése az orosz hadseregben.

A huszárság, mint lovassági csapatnem kialakulása Oroszországban

A huszárok oroszországi megjelenését megelőzte hírük. Hogy a huszárság fogalma már a XVI. században is ismeretes volt, arról az írásos emlékek is tanúskodnak.[9] Figyelmet érdemel e tekintetben Iván Pereszvetov Folyamodványa. Nevezett több éven át élt közép-európai uralkodók szolgálatában, s Magyarországon is megfordult Zápolya János udvarában. Oroszországba visszatérve írja meg Folyamodványát, amely tulajdonképpen az abszolút monarchia keleti típusának apologétikája és egyben a központi államhatalom megszilárdításában érdekelt orosz szolgáló nemesség érdekeinek a kifejeződése.[10] Pereszvetov művében beszámol külföldi útjáról is, ma-

[6] Razin az „újrendszerű”, vagy „külföldi mintájú ezred” kifejezést nem tartja helyesnek, arra hivatkozva, hogy ez a kifejezés nem fordul elő a XVII. századi forrásokban. Szerintünk azonban ez a körülmény nem változtat azon, hogy az ezredek külföldi mintára szerveződtek.

[7] *Stein:* Geschichte des Russischen Heeres von Ursprunge desselben bis zur Thronbesteigung des Kaisers Nikolai I. Pawlowitsch, Hanover, 1885. 25. o.

[8] Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: Л. Г. Бескровный. Moszkva, 1947. 111. o.

[9] Lásd: *Fogarasi,* valamint *Kiss* tanulmányát a Studia Slavica, 1958. 4., illetve 1960. 3—4. számában. 270—271. o.

[10] *Г. В. Плеханов:* Развитие русской общественной мысли. Moszkva, 1918. 150—179. o.

gyarországi tartózkodásáról szólva megemlíti, hogy ott többek között megismerte a huszárpajzsot,[11] amelyet igen jó védőfegyvernek tart és javasolta az uralkodónak ezek rendszeresítését az orosz hadseregben. Arra is ajánlkozik, hogy e pajzsokat elkészíti.[12] Fegyvertörténeti kutatást igényelne annak a megállapítása, hogy mennyiben valósult meg ez a javaslat — s megvalósult-e egyáltalán?

Számunkra most Pereszvetov írása csak abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy tisztázni segíti a huszár szó megjelenésének időpontját az orosz társadalomban. A fogalom tehát részben magyarországi közvetítéssel kerül Oroszországba, de ez még nem bizonyít amellett, hogy Oroszországban ismerték volna ezt a lovassági csapatnemet. Erre jelenlegi adataink szerint az 1606—1612. évi lengyel—orosz háború idején került sor. A lengyelországi huszárok azonban nehézlovasok voltak, páncéllal és kopjával felszerelve, s így tulajdonképpen az ún. Lanzenreiter egyik típusát testesítették meg.[13] Hozzájuk hasonló módon szerveződtek meg az első oroszországi huszár alakulatok is. Ezt lehet következtetni Alekszej Mihajlovics cár követének előbb említett beszámolójából is, amely szerint huszáron tulajdonképpen a nehézfegyverzettel ellátott Lanzenreitert (oroszul [illegible]), aki nem az oroszországi lovasságnál megszokott, hanem a lengyel huszárokra jellemző kötelékekbe szerveződik.

A XVII. században az oroszországi huszár tehát nem azonos azokkal a könnyűlovas magyarországi huszárokkal, akikről, harcmódjukról egy kortárs így nyilatkozik: „Ezeket tulajdonképpen lovas kalózoknak is nevezhetjük, akiknek a harceljárásában minden szabálytalan, s ezért lehetetlen is ellenük harcolni, mert habár a roham kezdetén volt is valamiféle harcrendjük, egy perc múlva már szét is szóródnak és mikor már azt hiszitek, hogy így szétszórt állapotban maradnak, újból megjelennek ugyanolyan harcalakzatban, mint először.[14]

A huszárság, mint könnyűlovas csapatnem, csak később jelentkezik az orosz hadseregben. Kezdeti lépései egybeesnek az orosz reguláris hadsereg megteremtésével. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a XVIII. század első negyedének katonai reformjai során a huszárság életrehívása meghatározó része lett volna a hadsereg újjászervezési programjának, hiszen ismeretes, hogy I. Péter reformjai következtében az orosz hadsereg lovassága egységesen dragonyosokból állott. Rajtuk kívül a hadsereg nagyszámú irreguláris könnyűlovassággal is rendelkezett, amelyet a zaporogi, a doni és jaiki kozákok, valamint a kalmükök alkották.

Az irreguláris könnyűlovasság alkalmazása az állandó hadsereg lovassága mellett más európai országokban is gyakorlat volt. Így igyekeztek leküzdeni azt az egyoldalúságot, amely a reguláris hadseregekben a könnyű csapatok hiányából következett. Ezért alkalmazzák a nyugati államok előszeretettel a magyar, horvát könnyűlovasokat és gyalogosokat és kezdik meg később a hazai lakosság toborzása útján a könnyű csapatok felállítását. Az irregulárítás gazdaságossági okokból még sokáig megmarad. Az irreguláris csapatokat csak háború esetén állították össze — a háború végeztével szélnek eresztették.

11 Pereszvetov azt írja, hogy a huszárpajzs azonos a macedon pajzsokkal.
12 *Сочинение И. Пересветова.* Изд. Ак. Наук СССР Moszkva—Leningrád 1956. 163—164. o.
13 *Meynert:* Geschichte des Kriegswesens und Heerfertassungen in Europa. Wien, 1868. 3. köt. 232. o. — *Choppin* P. Meriemere hivatkozva leírja, hogy a lengyel huszárság nehézlovasság volt. (*Choppin:* Les Hussards, Les vieux Regiments 1692—1792. 1898. 2—3. o.
14 Idézi *Gay de Vernon:* Essai historique sur lorganization de la cavalerie légere. Paris, 1853. 30—31. o.

Oroszországban nagy számban álltak rendelkezésre a könnyűlovas irreguláris csapatok, hiszen Ukrajna déli részén Zaporogban, azonkívül a Don és az Urál folyóinál élő kozákokban a könnyűlovas katona minden jótulajdonsága együtt volt. Ráadásul a kozákság önként vállalta a határvédelem feladatait, évszázadok alatt kialakult katonai szervezetben élt, ami szorosan összenőtt közigazgatásával, életformájával, szokásaival és jogrendjével. Mindez előnyére szolgált, ha arról volt szó, hogy irreguláris alakulatban szolgáljon, ahol saját harci szervezetében, kialakult taktikájának megfelelően cselekedhetett. Ugyanakkor az előnyök hátránnyá váltak, ha a XVIII. században kidolgozott taktikai elveknek megfelelően akarták volna őket átszervezni. A régi hadszervezetük megbontása ugyanis egyúttal társadalmi szervezetük megbontását is jelentette volna.

A kozák had- és társadalmi szervezet sajátossága már önmagában is eléggé mutatja azokat a nehézségeket, amelyekkel a kozák irregularitás felszámolása és a kozák reguláris lovasság kialakítása járt volna.

S ha még hozzávesszük, hogy a kozákság az orosz abszolutizmus ellen egyre élesebb formában tiltakozik, akkor önmagától kínálkozik a válasz, hogy reguláris könnyűlovasságot szervezni az adott időszakban a kozákságból nem volt lehetséges.

Az északi háború idején az orosz abszolutizmus két ízben is szembetalálja magát a kozákokkal. Az első alkalom 1707-ben kirobbant felkelés volt. A doni kozákok és parasztok felkelése Bulávin vezetésével azt eredményezte, hogy a doni hadsereg földje (A cárizmus a kozákságot helyhezkötött hadseregnek fogta fel és területüket is így nevezte hivatalosan. Pl. Zemlja Vojszka Donszkovo) elvesztette önállóságát, sok kozák és paraszt esett áldozatul a megtorlásoknak. Erre következett Mazeppa zaporogi hetman árulása, melynek káros következményei a zaporogi kozákok önállósága elvesztésének kezdetét jelentették. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy 1722-ben Zaprozsjét a kisoroszországi kollégiumnak vetik alá.[15] Egyébként a doni kozákok atamánját is 1723-tól kezdődően már a cár nevezte ki, s az önállóságukat vesztett doni kozákok új hadszervezeti formában szerveződtek. A kozákmozgalmak példái is tanúsítják, hogy a reguláris könnyűlovasság szervezetét másban kellett keresni. Az európai tapasztalatok azt bizonyították, hogy a huszárság alkalmas arra, hogy mint könnyűlovasság a reguláris hadsereg egyik alkotóelemévé váljon. A tapasztalat azt is megerősítette, hogy az első huszáregységeket olyan népelemekből kell kialakítani, melyeknél a huszárság hosszú múltra tekint vissza, s ezek a katonák tanítómesterei lehetnek a leendő hazai eredetű huszársságnak.[16]

A kozákok mozgalmaiban látjuk elsősorban azt az okot, ami I. Pétert 1707-ben az első huszárászlóalj megalakításáról szóló rendelet kibocsátására késztette.[17]

A huszárászlóalj létrehozásának ténye nem kerülte ugyan el az orosz hadtörténet kutatóinak figyelmét, az okok kutatásával azonban nem foglalkoztak — a huszárászlóalj felállítását csupán Péter újító szenvedélyének tartották. Így például Puzirevszkij ezt írja 1889-ben megjelent művében:

„Nagy Péternek volt olyan óhaja is, hogy meghonosítja a huszárságot, ezért 1707-ben parancsára magyarokból, szerbekből, moldovánokból és románokból egy könnyűlovas csapatot hoztak létre 300 fővel volgai zászlóalj

15 *Kollégium* a minisztériumnak megfelelő intézmény a XVIII. századi Oroszországban.

16 Az 1736-ban először felállított francia huszárezredekben is voltak magyarok. Vö. *Dr. Melich János:* Az orosz huszárság története. Budapesti Hírlap, 1899. június 16.

17 Полное собрание законов Российской империи. IV. köt., 379.o. (a továbbiakban ПСЗРИ.)

(Волжская хорунгва) néven."[18] Részint Puzirevszkijre, részint más, század végi orosz hadtörténetírókra hivatkozva ír erről a körülményről dr. Melich János is, kiemelve, hogy az első oroszországi huszárok között magyarok is voltak. Melich adatai azonban csak ismétlését jelentik a már idézett orosz hadtörténetírók munkájának, s így részletezni sem érdemes.[19] Sokkal figyelemre méltóbb már az 1912-ben megjelent orosz katonai enciklopédia erre vonatkozó közlése. Az enciklopédia az alábbiakban foglalja össze a kérdéssel kapcsolatos adatokat: „1707. április 20-án Péter hasznosnak találván a könnyűlovasság rendszeresítését, megparancsolta a szerb származású Kigecs Aposztolnak,[20] hogy Oroszország déli részén a szerbek, románok (vlachok) és moldvánok közül szedjen össze 300 derék és katonai dolgokban jártas embert, valamint 8 tisztet is. Ezekből az emberekből szervezett alakulatot vlach zászlóaljnak (Валашская хорунгва) [21] nevezték el. Az 1711-es török háború idején a toborzott huszárok száma emelkedett és az orosz hadseregben 6 vlach ezred és két zászlóalj alakult."[22] Puzirevszkij adatai szerint az egyik szerbekből, a másik moldovánokból állt.[23]

Hogy e növekedésre az 1711. évi hadjárat alkalmával került sor, csak csak részben indokolható azzal, hogy ezt a török háború tette szükségessé. A huszárezredek számának növekedésében közrejátszott azonban az a körülmény is, hogy az északi háború idején a kozákság egy része a Bulavin-felkelés és Mazeppa árulása következtében a cár nem támaszkodhatott, s ezért kellett megfogyatkozott irreguláris könnyűlovas csapatait a más népekből verbuvált huszárezredekkel pótolnia. Ezek a csapatok a prut-i hadjárat után azonban nem maradtak meg. Ennek az volt az oka, hogy a külföldiekből álló alakulatok igen sokba kerültek és így az uralkodó takarékoskodott velük. A csapatok nagyrészének elbocsátása egyben azt is mutatja, hogy a huszárságot még ekkor sem tartották reguláris csapatnemnek, hanem olyan átmeneti formának, amely a reguláris és az irreguláris csapatok között foglal helyet. A feloszlatott ezredek állományából csak 1500 főt tartottak meg, akiket három 500—500 főből álló magyar, vlach és kozák egységbe szerveztek.[24] Azonban ezek létszáma is fokozatosan csökkent. Ennek ellensúlyozására 1714-ben szerbekből egy új irreguláris huszárezredet állítanak fel 963 főnyi létszámmal (10 század),[25] 1723-ban, az északi háború végén helyettük újból huszárezredeket kívánnak szervezni. Ekkor bízzák meg az Oroszországban élő Albanez szerb őrnagyot, hogy szerb huszárokból ezredeket szervezzen.[26] Ezeknek azonban már más feladatot szántak: helyhez kötött ezredekként Ukrajnában a határvédelem feladatát kellett volna

18 *Пузыревский:* Развитие постоянной регулярной армии. Спб. 1889. 86. o.

19 *Denison:* A lovasság története c. munkájában így ír erről: „Péter ... felismerte a könnyűlovasság értékét, kozákjaiban igen nagyszámú könnyűlovassággal rendelkezett ugyan, de már 1707-ben óhajtott egy könnyű-, de rendes lovasságot, és emiatt egy 300 főnyi csapatnak a felállítását határozta el, mely csapat magyarokból, szerbek és moldvaiakból állott." *(Denison:* i. m. Budapest, 1884. 251. o.) Dr. Melich János, aki a Budapesti Hírlap 1899. június 16. számában: Az orosz huszárság története címmel írt tárcát, a huszárokról Markov, neves lovasság történészre és Szacharovra hivatkozik a fentiekkel kapcsolatban.

20 Melichnél valószínűleg elírásból eredően Kegics, de másutt is Kicsics.

21 Szembetűnő a különbség Puzirevszkij és a katonai enciklopédia között a zászlóalj elnevezése tekintetében Míg Puzirevszkij volgai zászlóaljáról beszél, az enciklopédia Vlach zászlóaljáról tesz említést. Véleményünk szerint ez utóbbi a helyes, hiszen könnyebben feltételezhető, hogy a zászlóaljat alkotó népek egyikéről (valószínűleg azokról, akik többségben voltak benne) nevezik el, mint éppen egy olyan folyóról, amely a zászlóalj toborzási helyétől messze esik.

22 Роенная энциклопедия. Спб. 1912. 8. köt. 548. o.

23 *Puzirevszkij:* i. m. 86. o. — Stein szerb és lengyel zászlóaljat említ.

24 Письма Петра Великого к фельдмаршалу графу Шереметеву. Moszkva, 1774. 88. o. (az egységek neve *Kommando)*

25 *Puzirevszkij:* i. m. 86. o.

26 ПСЗРИ. T. VII. 562. o.

ellátniuk az ukrajnai landmilíciával együtt.[27] A huszárezredek felállítása azonban igen vontatottan haladt. I. Péter uralkodása utolsó éveiben mindössze 340 főt sikerült toborozni és ezek száma is 1725-ben 94 főre apadt.[28]

A huszárezredek, vagy a kisebb egységek elnevezése attól függött, hogy melyik nép fiai voltak benne többségben.

I. Péter, amikor 1707-ben rendeletét kiadta, reális lehetőséget látott arra, hogy magyarok és szerbek is felcsapnak huszárnak a vlach zászlóaljba. Nyomban felvetődik a kérdés: honnan kerülhettek magyarok a huszár alakulatokba az oroszországi huszárság fejlődésének első szakaszán.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy Zaporogban, a kozákok között is éltek magyarok, akik különböző okok miatt menekültek el az országból és találtak otthont a szabad kozákok között. Sevcsenko nemrég megjelent tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy már az 1649-ben összeállított kozák lajstromban is találunk olyan neveket, mint Elias Venger, Joszip Vengerin, Homa Ferenc, Marko Ugrin, István Vengrin, Koman Sztaraj stb., ami a nevek tulajdonosainak magyar eredetére vall.[29] Joggal tételezhetjük fel, hogy az ilyen szökések állandóan voltak, s Ukrajna déli részén mindig találhatók voltak szökött magyar jobbágyok, éppúgy, mint románok, bolgárok és szerbek is, akik a török elől menekültek a kozákok közé. Ukrajna déli részén tehát adva voltak azok az emberek, akik ismerték a huszárságot és szívesen álltak fegyverbe, mert az az állapot egy időre legalább felszámolta létbizonytalanságukat.

Az 1711-ben alakított ezredek gyors feltöltését elősegítették a Rákóczi-szabadságharc után Oroszországba menekülő kuruc katonák is, akiknek a cár nemcsak menedéket biztosított, de szolgálatába is fogadta őket.

Jó néhány egykori kuruc tisztet is találunk ezekben az ezredekben. Thaly Kálmán meg is emlékezik róluk, de szerepüket eltúlozza. Thaly nézete szerint a kuruc tisztek és elsősorban Rákóczi egykori főhadsegéde, Máriássy Ádám huszár ezredes kezdték el a huszárságot Oroszországban szervezni.[29a] Előző adataink alapján Thalynak azt az állítását elfogadni nem lehet. Ami Thaly megállapításából elfogadható, a jelenlegi ismereteink szerint abban összegezhető, hogy a volt kuruc tisztek közül néhányan egyes ezredek élére kerültek. Így szolgált hosszabb-rövidebb ideig ezredparancsnokként az oroszországi huszárezredekben Máriássy Ádám, Cserey János, Draguly Ferenc, Turkoly Sámuel és Jávorka Ádám.[30] Szereplésükről, működésükről néhány

27 Einige Worte über die russischen Militär-Kolonien im Vergleiche mit der K. K. österreichischen Militer-Grenze und mit allgemeinen Betrachtungen darüber von Karl Freiherren v. *Pidoll* zu Quintenlach. Wien, 1847. 2—3. o. — A betelepített és részben a zsoldból, részben saját gazdaságából élő határőrség rendszere általános jelenség volt. Miként Perjés Géza rámutat, „a törököknél is így volt, sőt az ókor, illetve a középkor olyan nagy államainál is, mint Róma, Kína, Bizánc." (*Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. 61. o.)

28 Историческое описание одежды и вооружения российских войск с рысунками составленное по высочайшему повелению. 1899. II. 12. o.

29 Українско-угорськи історичні зв'язки, Наукова думка, Київ, 1964. 6. o.

29/a *Thaly Kálmán:* Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes, s a gr Forgách és Rákóczi levéltár. Budapest, 1888. 23. o.

30 Ezzel kapcsolatban Thalynak egy 1898-ban írt cikkéből idéz Thallóczy. Dely név alatt kiadott „Tudákos levelek 1914" című utirajzában. Rendkívül szokatlan műfaj egy történész számára, hogy megállapításait, megfigyeléseit ilyen utirajz formájában mondja el, minden forrásmegjelölés és hivatkozás nélkül. Thallóczy azonban nem él vissza a műfaj kínálta lehetőségekkel és közléseit megbízhatónak tarthatjuk. Különösen értékesek tanulmányunk szempontjából azok az adatok, amelyeket az áttelepült Tisza—Maros vidéki határőrökkel kapcsolatban Mirgorodban való tartózkodás ürügyén közölt. Oroszországi huszárezredek felállítási időpontjának azonban nem 1707-et tartja, szerinte 1707-ben Péternek csak szándékában volt a huszárság bevezetése a hadseregbe, s hogy 1721-ig csupán csak kísérleteztek a huszárezredek felállításával. Ő döntőnek a huszárság oroszországi történetében az 1751-es esztendőt, tehát a tisza-marosi határőrök Oroszországba való áttelepítésének kezdetét tartja. Véleményünk szerint 1707—1721 közötti időszak több volt egyszerű kísérletezésnél, és 1751 előtt — mint ez már tanulmányunkból is kitűnik — az orosz hadseregben értek el eredményeket a huszárság fejlesztésében.

adatot tudunk csupán. Így például Jávorkáról és Csereyről annyit, hogy már a huszas évek elején lengyel szolgálatba mentek, Máriássyról, hogy részt vett még az északi háború utolsó szakaszában, harcolt a török ellen, s a kamenyeci békekötés után tevékeny részesévé vált azoknak a reformtörekvéseknek, amelyek a XVIII. század harmincas évei elején az orosz hadvezetésen belül észlelhetők. Máriássy 1738-ig maradt meg orosz szolgálatban, s amint Thaly írja róla, 1738-ban Rodostóba távozott.[31] Kevés és elégtelen ez az adatmennyiség ahhoz, hogy fel lehessen mérni a magyarok szerepét ezekben az ezredekben, hatásukat az oroszországi könnyűlovasság fejlesztésére. Egyelőre még ismeretlen az ezredekben szolgáló magyar közhuszárok száma és helyzete is.

A magyaroknál jóval jelentősebb szerepük volt a szerbeknek, akiket jó lovasként tartottak számon az oroszországi katonai szakértők — maga I. Péter is. E mellett előnyükre szolgált, hogy mind nyelvi, mind vallási tekintetben is közel álltak az orosz néphez. Mint már előbb is említettük, a török zsarnokság elől menekülő szerbek szívesen telepedtek le Oroszországban és vállaltak szolgálatot mint huszárok az orosz hadseregben. 1723. október 27-én kelt cári manifesztum Ukrajnában szándékszik letelepíteni a huszárezredekbe szervezett szerbeket. Katonáskodásuk ellenértékéül fizetést, „ratios et portios" pénzt, a családok személyre szóló földet kapnak, a toborzók a toborzottak felett parancsnokságot.[32] E cári manifesztum alapelvei irányadóul szolgáltak a század folyamán végbement későbbi telepítések alkalmával is. Albanez őrnagy megbízatása is ezen a manifesztumon alapult. A kivándorlók között találunk olyan csoportokat is, amelyek a magyarországi szerb határőrvidékről távoznak Oroszországba.[33]

Az oroszországi huszárság fejlődésének második szakasza

Az 1729—1733 évek hadügyi reformjai — melyek jelentős részben Burchard—Christophor Münich nevéhez fűződnek — többek között foglalkoztak a határvédelem és a lovasság kérdéseivel is. Ismeretes, hogy Münich tervei alapján építették meg 1733—1742 folyamán az ukrán védelmi vonalat, amely délen mintegy 800 verszt hosszúságban nyúlt el a Don és a Dnyeper között. A védelmi vonal egymástól 10—10 versztre álló kisebb erődökből állott. Az erődöket falak kötötték össze egymással.[34] A határvédelmet a védővonal mögé telepített, ún. landmilícia látta el. Ezek tagjai földet kaptak, „hogy a közelség miatt jobban és alkalmasabb módon tudják mind magukat, mind a határt védelmezni, ugyanúgy, miként azt atyáik és nagyatyáik tették."[35] Hadjáratokba a landmilíciát nem vonták be, legfeljebb az irreguláris csapatokba kellett meghatározott létszámot a háború idejére küldenie.

A védőművek építése igen nagy terhet rótt a környék lakosságára. Később ezek mögött élő landmilícia eltartásának egy részét is fedezniük kellett, mivel katonatelepeken élők gazdasága nem tudta biztosítani a telepített ezredek fenntartását, noha a katonatelepek olyan céllal is létesültek, hogy a szolgálat mellett gazdálkodó katonák maguk teremtsék elő a létfenntartásukhoz szükségeseket.[36]

31 *Thaly Kálmán:* i. m. 30. o.
32 *Bohdaneczky Ervin:* Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanádi vármegyei könyvtár. 36. köt. 17—18. o.
33 Uo. 19. o.
34 Строевая и полевая служба русских войск времен императора Петра Великого и императрицы Елизаветы. Масловский. Moszkva, 1883. 157. o.
35 *Масловский:* Русская армия в семилетнюю войну. 1886. Приложение. I. 217—218. o.
36 *Stein:* i. m. 71. o.

Az oroszországi haderő így két nagy csoportra: helyhez kötött és nem helyhez kötött alakulatokra oszlott. Az utóbbiak adták a tábori haderőt, amely megint reguláris és irreguláris csapatokra oszlott. A helyhez kötött és helyhez nem kötött szervezet az irreguláris alakulatokon keresztül kapcsolódik egymásba s csak — egyelőre igen vékony szálon — a huszárságon át kötődnek a regularitáshoz, mivel a későbbiekben egyaránt találhatunk nem helyhez kötött reguláris és helyhez kötött huszárezredeket.

A nehézlovasság felállítása természetszerűleg megkövetelte más lovassági csapatnemnek kialakítását is. Megjelenik a karabiner, megmarad a dragonyos és növekszik a huszárság létszáma Az idegen behatások következtében egyoldalú lovas csapatnemek alakulnak ki Oroszországban is. A vita a seregek átszervezésénél a körül folyt, hogy melyik csapatnem legyen túlsúlyban a lovasságnál. A cél először a nehézlovasság szaporítása volt, majd újból a nagykiterjedésű hadműveleti területeken manőverezésre alkalmas lovasság felé fordul a figyelem. 1772-ben újból arra a következtetésre jutottak, hogy a nehézlovasság és a karabinerek számát kell növelni a huszárság és a dragonyosok rovására, majd megint a könnyűlovasság kérdése kerül előtérbe. A XVIII. század második felében, a hétéves háború időszakára az orosz lovasság — átesve a sok szervezeti változáson — végül visszanyeri mozgékonyságát — rohamban rajta-rajtában karddal támad.[37]

Nem követhetjük végig e belső szerkezeti változásokat, s kérdésünk szempontjából újból csak a huszárság helyzetének alakulásával foglalkozunk behatóbban.

Az 1727-ben felállított katonai bizottság és a Münich-féle bizottság is figyelmet fordított a huszárság szervezésére, hiszen ez a csapatnem szerencsésen egészítette ki a nehézlovasságot. Az egységek személyi állományát részben továbbra is magyarok, szerbek, moldovánok alkották, akik többnyire vagy szökött katonákként kerültek Oroszországba, vagy pedig toborzás útján léptek orosz szolgálatba.

Az erre az időszakra vonatkozó ezredlistákban, zsoldjegyzékekben és egyéb katonai vonatkozású anyagokban gyakran találkozni magyarokkal, akik az orosz hadseregbe jelentkeztek. Így 1729 márciusában az orosz hadseregbe lépett és esküt tett „a magyar Georgij Alekszandrov, a szintén magyar Fjodor Petrov és az ugyancsak magyar nemzetiségű Ivan Grigorjev", akiket azután a perejaszlavi területen állomásozó szerb huszárezred 6. századába osztották be. Minden szolgálatban álló magyar vagy szerb katonának az eskütétel után 5 rubelt fizettek ki.[38]

A magyarországi eredetű huszárság számát azonban nem kizárólag a szökevények állandó átszivárgása biztosította. A létszámnak verbuválás útján való kiegészítésére is sor került. Ezt lehetővé tette az a viszony, amely a XVIII. században Ausztria és Oroszország szövetsége határozott meg. Az orosz udvar kérésére III. Károly engedélyezte, hogy Magyarországon huszárokat toborozzanak az orosz hadseregbe.

Az első toborzás 1725-ben, a második tíz évvel később volt. Méretét tekintve egyik sem mondható különösen jelentősnek. Lényegesen nagyobb horderejű volt már az 1737-ben rendezett toborzás, amikor Kárpátalján Cumming ezredes, Sztojanov alezredes és Bosics lovassági százados a kárpátaljai ukránok közül lovaskatonákat gyűjtöttek az oroszországi huszárezredek számára.[39] Toborzó körútjuk eredményesen végződött. Egyedül

37 Очерки истории. СССР. XVIII. 2/пол. Moszkva, 1956. 313—314. o.

38 *Шульга І. Г.:* Про зв'язки України з Угорщиною у XVIII ст. Наукови Записки. Т. I. XXXVIII. Ужгород, 1959. 132. o.

39 Biederman Ung megyei levéltári adatra hivatkozva közli a Russische Umtriebe in Ungarn 6—7. lapján.

Ung megyéből 63 fő lépett az orosz hadseregbe, s amint a jelentésekből kitűnik, összesen mintegy 500 fő állt a zászló alá. A toborzások 1740-től egyenesen szükségessé váltak, mert az orosz hadseregben reguláris huszárezredeket állítottak fel s ezek feltöltéséről gondoskodni kellett. Elsőnek a szerb huszárezred alakult meg abból a mintegy 1000 főre tehető szerb huszárból, akik I. Péter uralkodása folyamán és azt követően vándoroltak ki Oroszországba.[40] A katonai kollégium 1741. október 14-én kelt határozata pedig megerősítette egyrészt a szerb, másrészt a magyar, grúz és moldvai ezredek felállításával kapcsolatban hozott eddigi intézkedéseket és rendezte szervezeti formájukat is, előírva, hogy mindegyik ezredben 10 század legyen. A grúz magvát a meglevő három grúz huszár kommandó alkotta és orosz szolgálatba lépő grúz huszárokkal töltötték fel.[41] A moldvai ezredbe kerültek azok a moldvai katonák, akik 1738—39 között Münich parancsnoksága alatt részt vettek a török háborúban és ezt követően Oroszországban maradtak. Számuk mintegy hétszázra tehető. A magyar ezred felállításakot ötszáz magyar huszár állt rendelkezésre. Mivel a kormányzat a létszámhiányt megfelelő nemzetiségűekkel akarta pótolni, ismét csak nem kerülhette el a toborzást.[42] Az így szervezett ezredek a későbbiek során is fennmaradtak — s legalábbis részben megfelelő nemzetbeliekkel töltődtek fel. A magyar huszárezred II. Katalin uralkodásának késői szakaszában is megvolt.[43]

A rendszeres magyarországi toborzások gyakoriságát az is igazolja, hogy Mária Terézia 1750-ben rendeletileg tiltja meg a további toborzást, amelyet eddig a korábbi szokásokra hivatkozva hajtanak végre magyar területen az orosz toborzó tisztek.[44]

Magyarországi katonák azonban nem a korábban említett magyar huszárezredbe kerültek. Elég tekintélyes azoknak a száma is, akik a moldvai huszárezredbe jutnak be. 1741-től egyre inkább tapasztalható, hogy a szökött katonák, vagy jobbágyok Moldvába, onnan a Dnyeszter fő átkelő helyén fekvő Mogiljovba (ma Mogiljov-Podolszkij) igyekeznek, ahol az akkor lengyel kézen levő városban huszártoborzás folyt, amely összefüggött a moldvai huszárezred, az ukrán landmilícia állapotának megvizsgálására 1741-ben kiadott intézkedésekkel. Keit tábornok (főkormányzó) jelentése részletesen foglalkozik a moldvai huszárezred állapotával. A dokumentum bepillantást enged az ezred felépítésébe. Ezek szerint az ezred törzskarhoz 1 ezredes, 1 alezredes és 1 őrnagy tartozik. Az al-törzskarban 1 ezred-szállásmester, 1 ezredírnok, 2 kürtös van. A főtisztek: 4 kapitány, 1 főhadnagy és 6 zászlós. Az altisztek: 6 őrmester, 5 szállásmester, 20 káplár és 5 századirnok. A közhuszárok száma 470 fő. Az adatok alapján tehát ez a lengyel—orosz határon szolgálatot teljesítő ezred — létszáma 500 fő volt — 5 századból állt, ellentétben a hadseregben működő ezredekkel, ahol egy ezred 10 századból állott, s a létszám 960 főt tett ki.[45] Az ezred egészségi állapota kielégítőnek mondható. A fegyelmi állapotot illetően lényeges megemlíteni, hogy a je-

[40] Историческое описание . . . III. köt. 9—10. o.

[41] Высочайшие утвержденные штаты грузинских гусарских рот. 5. III. 1738. u. 14. IV. 1740. ПСЗРИ. X. köt. 446. o. № 1754. — Grúziából is rendszeresen mentek Oroszországba katonai szolgálatot vállalni.

[42] ПСЗРИ. XLIII. k. I. rész. 250—281. o.

[43] Így a Magyar családtörténeti szemle 1938. decemberi számában megjelent rövid cikk közöl egy adatot, amely szerint egy Kerekes Mihály nevű tiszt Oroszországból 1788-ban szökött meg Nagy Katalin vengerszkij regimentjéből. (Dr. *Kerekesházy József:* Nagy Katalin cárnő magyar katonái.)

[44] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL.) General Commando für Ungarn 1750. 1—104.

[45] Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság Központi Állami Levéltára. Kijevi kancellária iratai (továbbiakban USZSZK. KAL. Kijevi kancellária.) fond. (f.) 59. jegyzék (j.) 1. őrszám (ősz.) 781. 41. lap. (l.)

lentés időszakában szökésben levő katona nem volt. A szökés pedig nem volt ismeretlen fogalom, különösen a határmenti ezredekben. S hogy elég gyakran előfordult, azt az ezzel foglalkozó jelentéseken kívül abból is megítélhetjük, hogy a szökött katonák felkutatására időnként meghatározott pénzösszegeket utaltak ki.[46]

A moldvai ezredekről szóló jelentés közli, hogy az ezred 1741 március folyamán újabb magyar közhuszárokkal bővült. „Március 22-én 1 magyar nemzetiségű közhuszár érkezett. Március 25-én Kijevből Leontov vezénylőtábornok őexelenciájától érkezett 2 közhuszár."[47] Hogy az utóbbiak is magyarok voltak, az a jelentés másik részletéből is kitűnik, ahol március 25-i dátummal 2 magyar közhuszárról írnak.[48] Az első, tehát a március 22-i esetben valószínűleg Magyarországból érkező személyről van szó, a másodikban világosan látható, hogy már korábban is orosz szolgálatban álló huszárok az ujonnan érkezettek, akiket új szolgálati helyre vezényeltek. A moldvai ezred anyagában találkozunk olyan esetekkel is, amikor a török fogságból megszökött huszárok jelentkeznek az ezrednél és lépnek az ezred kötelékébe. Az ezred pénzügyi nyilvántartásában is szerepel olyan tétel, amelyben arról van szó, hogy pénzjutalmat adnak a török fogságból szökött katonáknak, „köztük egy magyarnak is, aki orosz szolgálatba kíván lépni."[49]

„Az orosz hadseregben a katonai településeken szolgáló külföldi alattvalók" névjegyzékéből arról értesülünk, hogy a magyarországi szökött katona, bárhonnan is szökik, mind Mogiljovba megy és ott jelentkezik szolgálati kérelmével. Így a 110. tételszám alatt szereplő Szucsányi László is „megjárta Moldovát, Volohiát s Magiljovban Filipovics ezredes parancsnoksága alatt álló ezredbe verbuváltatott."[50] Ugyanez az esete Todor Vasziljevnek, akit a jegyzék szintén magyarként tart nyilván. Ez a katona poroszországi fogságából szökött meg, s ment egészen Volohiáig, ahol meghallván, hogy Mogiljovban orosz huszárezredet állítanak fel, odament és felcsapott a Filipovics-ezred huszárjának. A 122. tételszám alatt szereplő Dimitrij Szemenov nevű magyar „Felvár[51] városból szökött meg egy gyalogos ezredből Volohiába és onnan Mogiljovba ment".[52] Ugyanez az útja Erdélyi Ferencnek (a szöveg szerint Ferenc Erdili), aki Pozsonyból szökött Magiljovba, ahonnan Kijevbe irányították, éppúgy mint sorstársát a Debrecen városbéli Grigorij Kamarovszkit, aki onnan apjával távozott és jelent meg Mogiljovban, ahonnan pedig Kijevbe ment".[53]

A magyarok azonban csak egy kis részét alkották annak a forgalomnak, ami akkor Mogiljovban lebonyolódott. Románok, szlovákok, németek, lengyelek, bolgárok keresik fel Filipovics toborzó tisztjeit.[54]

A katonákról közben lista készült, még pedig nemzetiség szerinti felosztásban. A Filipovics-ezredben levő külföldiek a nyilvántartás elkészítésének időpontjában 107 főt tettek ki, s közülük 27 volt magyarnak bejegyezve.[55]

Az okmányok áttekintésekor szembetűnő azonban, hogy milyen kevés a

46 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 891. 7. l.
47 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária, f. 59. j. ősz. 781. 41. l.
48 Uo.
49 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 891. 7. l.
50 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 1835. 9. l.
51 Valószínűleg Földvár.
52 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 1835. 11. l.
53 Uo.
54 Az orosz hadseregben a katonai településeken szolgáló külföldi alattvalók névjegyzéke nagyszámban sorol fel románokat, szlovákokat, lengyeleket, bolgárokat és németeket is. (Lásd az előbb idézett levéltári jelzeten.)
55 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 1835. 17—22. l.

magyar vezetéknevű emberek száma, s ezzel szemben magyar nemzetiségűnek írnak szláv vezetéknevű embereket is. Feltételezhető, hogy a magyar megjelölés ebben az esetben nem nemzetiséget, hanem Magyarországon élő embert jelent. Ebben az esetben világos, hogy magyarnak írják Iván Irdeljánt, hogy nem is tudták mindig eldönteni a nemzeti hovatartozóságot, s így előfordul, hogy a „magyar" szócskát áthúzzák és helyükbe „szerbet" írnak. Egyes kutatók szerint az oroszos hangzású nevek birtokosai kárpátukránok.[56] Ezt alátámasztani igen nehéz, mivel többségénél nincs feltüntetve, hogy Magyarország melyik részéből jött, s ennek a koncepciónak ellene szól az is, hogy teljesen hiányoznak azok a tipikus kárpátukrán nevek, amelyek első látásra alátámasztják tulajdonosuk kárpátukrán mivoltát. A „magyar" szót nem értelmezhetjük „magyarországinak" más okból sem, éspedig azért, mert a nyilvántartók különbséget tettek magyar és Magyarországon élő, de nem magyar anyanyelvű emberek között. Egy 1741. november 22-én kelt esküszöveg aláírói — Jovan Szokolovszkij, Jovan Grigorevics és Ivan Nyikitics — neve után „ven. szer." bejegyzések szerepelnek, amely egyértelműen a „magyarországi szerb" orosz rövidítése.[57]

Mégis mi lehet e jelenség oka? Véleményünk szerint különösen Magyarország ama területein, amelyek nemzetiségi összetétel szempontjából erős keveredést mutatnak, az összeházasodások következtében előfordulhattak olyan családnevek, amelyek bár magyarnak hangzottak, de viselőjük nem tudott magyarul — s fordítva is. Ez a feltételezés már egy sor más problémát is megold. A másik feltételezés abban áll, hogy az Oroszországban kikerült katona a vállalt szolgálati idő után Oroszországban szándékozott letelepedni, vagy talán azért, hogy a szolgálatban gyorsabban jusson előre áttért a provoszláv hitre, nevet változtatott és orosz alattvaló lett. Ilyen esetek voltak a XVIII. század 50-es éveiben is, s valószínűleg hasonló jelenséggel állunk itt is szemben.[58]

Huszárok Oroszország déli határőrvidékén

Az idegenből származó huszárok jelentősége különösen megnőtt a XVIII. század közepén, mikor is Ukrajna déli részén külön határőrvidéket hoztak létre, ahol a feladatokat már kizárólag a huszárok és pandúrok látták el.

E határőrvidék keletkezésének története szorosan összefügg az orosz birodalomnak az ukrán kozáksággal kapcsolatos politikájával, amely végső soron szükségessé tette az új határőrvidék felállítását. Ez azonban a kérdés egyik oldala. Számításba kell venni vizsgálódásunk során a Habsburg birodalomnak a magyarországi határőrvidékekre irányuló politikáját, mert tulajdonképpen ez a politika tette akaratlanul is lehetővé, hogy az orosz birodalom viszonylag könnyen oldja meg a maga problémáit.

Jelen tanulmány keretei között Ukrajna egészének az adott időszakra vonatkozó kérdésével nem foglalkozhatunk, csupán Ukrajna ama területét vesszük szemügyre, amely adott kérdésünkkel kapcsolatos. Ez a terület Ukrajna déli része, amely határvédelem szempontjából a Krím felől érkező török és tatár támadások miatt mindig igen nagy fontosságú volt. Ezt a területet Zaporozsje néven ismerték s lakói, a kozákok látták el a határvédelem feladatát. Ezért a kozákok egész sor kiváltságot élveztek, a katonai szervezetük teljesen áthatotta életmódjukat, szoros kapcsolatban volt az

56 *Sulha:* i. m.
57 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2186. 48. l.
58 *Sulha:* i. m.

egész kozákság társadalmi, gazdasági életével. Ukrajnának Oroszországgal való újraegyesülése után az ukrán és az orosz földesurak szerettek volna minél több földet megszerezni déli területekből. Ez a birtokszerzési politika a kozákság kiváltságainak megtépázásával, a kozák földek elfoglalásával és a kozákság szegényebb rétegeinek földhöz kötésével, jobbágysorba való taszításával járt együtt.[59]

Ez az állapot politikai tekintetben úgy tükröződött, hogy a cárizmus — bár egyelőre nem nyúlt a régi évszázadok alatt kialakult szerkezethez, és még meghagyta a nép polkokra és szotnyákra való tagozódását, valamint a hetman főségét, mégis már 1709-ben orosz residenst küld Ukrajnába — 1722-ben létrehozta a kisoroszországi kollégiumot Veljaminov brigadéros vezetésével. 1745—50-ben a bonyolult külpolitikai helyzet miatt a cárizmus engedményeket tett a kozák sztanyicák kérelmének, s visszaállította Ukrajna politikai önállóságát.

A feudális viszonyok fejlődése nem ért el oly fejlődési fokot Zaporozsjében, mint Ukrajna egyéb területein. Itt is megfigyelhető, hogy a gazdag kozákok hatalmas birtokokat szereznek, amelyeken a tőlük függésben levő parasztokat dolgoztatják — rendszerint a téli tartás fejében, viszont ezen a területen ismeretlen volt a robot és a földesúri kényszer egyéb eszközei. Ezért Zaporozsje a XVIII. században is úgy tűnt a dolgozó nép szemében, mint a viszonylagos szabadság hazája, ezért a földesúri elnyomás alól igen sokan menekültek e területekre.[60]

Zaporozsje gazdaságában a fő helyet az állattenyésztés, a halászat és a kereskedelem foglalta el. Az utóbbit főként Krímmel folytattak. A kereskedelmet is a kozákság vezető rétege tartotta kezében és óriási vagyont halmozott fel. Életformáját tekintve egyre inkább a földesurakhoz vált hasonlóvá.

A közigazgatási, politikai tekintetben Zaporozsje az orosz kormányzat alárendeltségébe tartozott, s közvetlenül bal parti Ukrajna központi vezető szervei ellenőrzése alatt állott. Zaporozsjében magában a vezetés a kosevoj atamán kezében volt, aki a főemberek, a sztarsinák segítségével kormányzott. Közigazgatási tekintetben Zaporozsjét ún. palánkokra — négy északi és négy déli — osztották. Az egyes palánkok élén az ezredes állott. Fennhatóságuk alá tartoztak a kozák és paraszt közösségek (gromádák) atamánjai. A kozákság vezető szervei minden fokon választott szervek voltak, de ahogy mélyültek a társadalmi ellentétek, úgy váltak e választások egyre névlegesebbekké.

Zaporozsje katonai erejét a terület megerősített központjában, a Szecsben állomásozó fegyveres erő alkotta, amelynek létszáma a XVIII. század 30—60-as éveiben 15—20 ezer főre tehető. A kozák sereg 38 kurenyre oszlott, amelyek élén a kureny-atamán állott. Utaltunk már arra, hogy a zaporozsjei csapatok alkották az orosz hadsereg irreguláris csapatainak egy részét. Az orosz kormány rendszeresen küldött a zaporozsjeiek számára pénzt, lőport, fegyvert, élelmet —, s ezzel együtt fokozatosan erősítette ellenőrzését Zaporozsje felett. Zaporozsjében állandóan állomásoztak orosz erők, mégpedig a Szeccsel párhuzamosan épített Új-Szecs elnevezésű belső védőműben, amelyet nemcsak azért építettek ki, mert Oroszország Zaporozsjét fontos elővédnek tartotta dél felé — ezt a fontosságot a Törökországgal és a Krímmel való gyakori összeütközések még jobban aláhúzták. Korábban is megvolt a Zaporozsje tartománya, a határvédelmet mégis egyedül a kozákság látta itt el.[61]

59 Очерки истории СССР. XVIII ст. 2/пол. Moszkva, 1956. 546. o.
60 История Украины т. I. Киев. 361—364. o.
61 Uo.

A kozák fegyveres erők mellőzését, illetve ellensúlyozását ebben az időszakban két ok magyarázza. Az első ok az a bizalmatlanság, amely az északi háború óta a kozákokkal szemben megmutatkozott. A másik — szerintünk a lényegesebb — ok abban rejlik, hogy nem akarták a kozákság súlyát erősíteni, illetve helyreállítani. Ez ugyanis ama társadalmi állapotnak a megtartásával járt volna együtt, amelyek a korábban felsorolt változások mellett még mindig megvoltak, s nem felelhettek meg a terjeszkedni kívánó ukrán és orosz földesuraknak.[62] Az orosz kormánynak a kozákok ellen irányuló támadása nem közvetlen életformájuk, hanem az ezzel szorosan összefüggő hadszervezetük ellen indult meg. Münich reformjai tervbe vették a kozák csapatoknak reguláris keretek közé való szorítását. Az átszervezések elleni tiltakozásul csoportosan hagyják el lakhelyüket s 1744-ben a Szamara mellékfolyójánál, a Kurchnál telepednek meg, ahol létrehozzák a Cserkasz-sztanyicát.

Katonailag azt a katonaelemet érte támadás, amelyet elővédként, felderítői szolgálatokra és az ellenség üldözésére is egyaránt a legjobban lehetett volna felhasználni. A támadás a katonai szervezeten át a kozákság megszabott életformáját, meglevő önállóságát is veszélyeztette. Az a körülmény, amelyben a kozákság élt, akadálya volt a jobbágyi viszonyok teljes kialakulásának, s már ezért is szét kellett azt robbantani. Mindemellett az északi háború tapasztalatai azt is megmutatták, hogy milyen veszélyeket rejt magában egy katonailag szervezett társadalmi alakulat az államban. Éppen ezért a cári kormány szívesebben látta volna reguláris hadseregbe szervezve a kozákságot, ahol a katona nem azért szolgál, mert kiváltságának ez az ára.[63] A reform egyben kaput nyitott volna a feudális viszonyok erősödésének, a kozák sztarsinák földesúrrá való válásának és az orosz földesurak behatolásának erre a területre is. Ilyen nézőpontból tekintve, a kozák hadszervezettel kapcsolatban tervezett reformok beleilleszkednek ebbe az általános folyamatba, mely egész Ukrajnában a jobbágyrendszer megszilárdulását eredményezte, s amelyre 1784-ben II. Katalin reformja tett pontot, amely kimondta a Szecs feloszlatását, ily módon a Lengyelország felosztása idején Oroszországhoz kerülő jobb parti Ukrajnában is végbement a jobbágyság röghözkötése.

A kozákság vezető rétegei nem óhajtottak osztozkodni a hasznon az ukrán és orosz földesurakkal. Minden erejükkel ellenszegültek azoknak a kísérleteknek, amelyek alapjaiban támadták a kozákság régi jogait. A köznép támogatta vezetőit e harcban, mert más területekhez képest viszonylag szabadabb körülmények között élt. Azok a mozgalmak, amelyekben a kozákok elégedetlensége megnyilvánult, komoly veszedelmet jelentett az orosz birodalom számára — tiltakozás volt ez az egyre erősödő feudális önkény ellen.

A cári kormány nem alkudott meg — a kozákok mozgalmára új határőrvidék felállításával válaszolt Zaporozsjén. E határőrvidék katonaságának, parancsnokainak jelentős részét a Magyarországról Oroszországba kerülő szerbek és magyarok alkották.

Az új határőrvidék felállítását Oroszország szomszédságában, Magyarországon szintén a határőrvidéken lezajló folyamat előzte meg.

Ismeretes, hogy Magyarország déli vidékein a török ellen az évszázadok folyamán kialakult egy összefüggő határőrvidék, amelynek legfiatalabb és legrövidebb életű részét a tisza-marosi határőrvidék alkotta. Felállításának

62 Очерки истории СССР. XVIII ст. 2/пол. Moszkva, 1956. 546 és az azt követő oldalak.
63 Minderre lásd *Anton Spinger:* Die Kosaken című művét. Wien, 1877. 9—15. o.

előzményeihez tartozik, hogy 1690. augusztus 21-én nyert császári engedély alapján mintegy 32 ezer, a török elől menekülő szerb család Magyarországon telepedett le. Egy részük az ország déli területén, kisebb részük Szegeden, Budán, Egerben és Nagyváradon talált otthonra. A császári udvar ezt a betelepítést a magyar rendek megkérdezése nélkül hajtotta végre. A szerb telepeseknek felmentést adott a tizedfizetés alól, katonai szervezetüket megerősítve biztosította a világi rendektől való függetlenségüket. A Tisza és Maros jobb partján telepítette le őket, hogy a török csapatok átkelését megátolják. Az új határőrvidékre való áttelepítés 1703 tavaszára befejeződött.[64]

Az új határőrvidék két kerületből állt, Szeged, illetve Arad székhellyel. A katonák száma a tisztekkel együtt 3854 volt — 1536 lovas, 2318 gyalogos. Fizetésüket különféle juttatásokban kapták, éspedig kétharmadrészében földet, egyharmadában pénzt és gabonát.

A határőrvidék területét a megyétől elkülönítették, sőt a megye életében a határőrvidék parancsnokának igen nagy beleszólása volt: „A megye pénzügyeit csak katonai parancsnokok és a knézek beleegyezésével intézhette. A megyére érkezet rendeleteket a főispán bontotta ugyan fel, de kötelessége volt azokat rögtön a kormányzó tábornokkal vagy a szerb polgári hatóság fejének, a knéznek átküldeni. Minden társas összejövetel, minden tanácskozás meg volt tiltva a parancsnokló tábornok tudta és engedélye nélkül . . .”[65]

Már a vázolt adatokból is világosan látszik, hogy a Tisza és Maros mentén letelepített katonaságnak belső feladatok ellátására is fel kellett készülnie, s a császári udvar által biztosított jogok jelentős csapást mértek a határőrség szomszédságában levő megyékre, a Habsburg centralizáció elkeseredett ellenfeleire.

A Rákóczi-szabadságharc idején a határőrvidék belső funkciók ellátására alkalmasnak bizonyult. Rákóczinak az a kísérlete, hogy a határőrvidéket maga mellé állítsa, még Nagy Péter cár támogatása mellett is teljes sikertelenséggel végződött.

A török ellen eredményesen folytatott háborúban azonban csakhamar visszaszerezték a temesi területet, az ország határa már a Dunánál húzódott. Ily módon a tisza-marosi határőrvidék feleslegessé vált. Az 1718. évi pozsaróváci béke után a török a temesi területekről is kivonult. Nem sokkal lehetett indokolni a Tisza—Maros határőrvidék fenntartásának szükségességét. A határőrvidék feloszlatásáról addig nem is volt még szó az udvar részéről. Ezt csak a magyar rendek követelték. Az azonban észre lehetett venni, hogy az udvar sem számított már ekkor a határőrök fegyveres szolgálataira komolyan. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a horvát—szlovén határvidéken erős alapokon és az uralkodó katonai nézeteknek megfelelő, gyorsan mozgatható, mintegy 50 000 főből álló csapat szerveződött és maga a határőrvidék is fejlődött, a Tisza—Maros határőrvidék katonai tekintetben is megmaradt abban a rendezetlen állapotban, mint a korábbi időben.[66] Amivel ekkor még magyarázni lehetett a határőrvidék fenntartását, az az volt, hogy idegen testet jelentett a centralizációval szembenálló megyék testében. A császári udvar azonban a jövőt illetően szívesebben látta volna

[64] A határőrvidék történetére lásd *Iványi István:* A tiszai határőrvidék. (Hazánk I—III. kötet 1884—1885.) A horváth-szlavon határőrség történetével foglalkozik *Gunter Erich Rothenberg:* The Ausztrian Military Border in Croatia 1522—1744. (The University of Illionis Press [illegible] könyvében a Tisza—Maros határőrvidékről is említést tesz. Megállapításai azonban nem haladják túl az eddig ismerteket. (I. m. 93—94. o.)

[65] *Kiss Miklós:* Erzsébet cárnő szerb telepesei. Marosvásárhely, 1909. 13. o. — Ez az egyetlen magyar nyelvű tanulmány, amely a kivándorlás kérdését részletesen a levéltári anyag alapján tárgyalja. Bár bevezető fejezetei erősen tendenciózusak, mégis a kivándorlás és a letelepedés körülményeiről írottakban véleményünk szerint reális képet fest.

[66] *Fr. Vanicek:* Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. Wien, 1875. I. köt. 571. o.

őket munkából élő telepesekként, s ezért lassan erre igyekezett őket rászorítani. Az udvar e terv megvalósításához eléggé tapintatlanul és legkevésbé célravezető eszközökkel fogott hozzá. Támadást intézett a szerbek nyelve ellen azzal, hogy német tanítókat fogadtatott el a határőrvidék községeivel, majd pedig elrendelte, hogy a görögkeleti hívek is a római katolikus püspökök fennhatósága alá tartozzanak.[67] Hogy mindez csak bevezető volt és később követte a többi kiváltságok elleni támadás is, s hogy a betelepült szerbek társadalmi helyzete hanyatlásnak indult, bizonyítja a Péró-felkelés 1735-ben, amikor a határőrvidék népe és a déli megyék magyar és más nemzetiségű parasztsága közös erővel tiltakozott az elnyomás, a feudális kizsákmányolás ellen.[68]

A határőrvidék puskaporos hordó lett. Mária Terézia 1741-ben Ausztria szorult külpolitikai helyzetében — engedményt téve a magyar nemességnek — beleegyezett, hogy ez a határőrvidék megszünjön és a területet, mint korona- és kamarabirtokokat fokozatosan az illetékes megyék kapják vissza. Ezt a határozatot az 1741. évi országgyűlés 18. törvénycikkében mondta ki.[69]

A határőrvidék megszüntetése redukció útján ment végbe. Már 1743-ban két szegedi huszár és pandúr kompániát feloszlattak. A határőrök egy részét beleegyezésükkel leszerelték, a másik részét a tiszai sáncok más állomáshelyeire osztották be. Új állomáshelyeikre irányított katonák magukkal vihették ingóságaikat is. 1745-ben jelenik meg a parancs a zombori és bresztováci sáncok megszüntetésére. Ez évben helyezik előre a dunai határvidéket is régi vonalából délebbre, s kialakul a határőrvidék pétervárad—zimonyi vonala, amely a Titel—Kovilj vonalán húzódó tiszai határőrvidékbe csatlakozott. 1746-ban megszűnik a határőrvidék jellege a marosi sáncoknál Jenő, Világos, Ohaba, Irratos, Arad és Simanda állomáshelyeken is. 1750. augusztus 15-én a Tisza—Maros határőrvidék még megmaradt részét oszlatják fel, s a terület mint korona- és kamarabirtokok a Bács, Csanád és Arad megyékhez kerül.[70]

A négy fokozatban lebonyolított redukció a határőrvidék egész lakosságát létérdekében érintette. A lakosságnak két választási lehetősége volt: vagy letelepszik a kamarától kapott telken a jelenlegi lakhelyén, vagy megmarad határőrnek s áttelepszik az új dunai határőrvidékre, mely a Száva mentén Szerém, Pozsega, Valkó Verőce, Bács-Bodrog megyékről leválasztott területen alakult meg. A tisztek is kételkedve fogadták azt az ígéretet, hogy a szolgálattól való megváltásuk esetén magyar nemességet kapnak.

Különösen nagy makacsságot tanúsítottak a Tisza—Maros határőrvidék telepesei. Az új határőrvidék nem vonzotta őket, nem szívesen hagyták ott a Tisza—Maros vonal jól termő földjeit sem. Emellett joggal úgy érezhették, hogy rövid idő elteltével az udvar esetleg az új határőrvidéken is megkísérli jogaik nyesegetését. Ezért sokan azt kérték az udvartól, hogy inkább a temesi kerületben telepedhessenek le. Báró Engelshofen altábornagy, a határőrvidék felszámolására rendelt bizottság elnöke 3592 családot le is telepített a Tisza bal partján a Maros torkolatától Nagybecskerekig, s ezekből a nagykikindai illir ezredet alakította meg.[71]

A megmaradt rész továbbra is előbbi állomáshelyén maradt. A megyék ugyanakkor változatlanul sürgették e határőrvidék felszámolását is. 1751. október 23-án az udvar meg is feddi őket magatartásukért. „... semmi sem természetesebb, minthogy a határőrző katonák birodalmunknak határainál telepíttesenek le, ott mind sajátmagok, mind a közjóért, szabadságért és

67 *Kiss Miklós:* i. m. 16—17. o.
68 *Márki Sándor:* Péro lázadása. Értekezések a történettudomány köréből. XV. 10. o.
69 *Fr. Vanicek:* i. m. 571. o.
70 Uo. 572—573. o.
71 *Kiss Miklós:* i. m. 19. o.

biztonságért örködendők ... ez oknál fogva, változván hatalmasan Magyarország végei, a Maros és Tisza melléki kerületek bekebelesítéséért illedelmesen könyörgők kérelmeiket nem lehetett meg nem hallanunk" — hangzik a levélben.[72] Egyébként a leirat változatlanul hangoztatja a kiváltságok garantálását, s figyelmezteti a határőröket, ne válogassanak, ne bújtogassanak a rendelkezések ellen.[73]

A határőrvidék lakosságának jó része mégis más irányba kereste a kiutat. Lehetőségként csillant meg előttük az, hogy Oroszországba utazzanak, s ott telepedjenek le, abban az országban, amelynek népe nyelvi és vallási tekintetben hozzájuk közel állt.

„Sokat beszélgettünk Oroszországról, s a beszélgetés alatt felébredt bennem a vágy, szintén Oroszországban megtelepedni" — írja emlékirataiban Piscsevics.[74]

A beszélgetések alapjául szolgálhattak azok a meg-megújuló toborzások is, amelyeket az orosz kormány Magyarországon folytatott. Az egyre többször megjelenő toborzó tisztek — különösen a határőrvidék redukciójának éveiben — aggodalommal töltötték el a bécsi udvart, amely bár külpolitikájában nem nélkülözhette Oroszország segítségét, s így a jószomszédi viszony fenntartása volt a célja, mégis arra kényszerült, hogy 1750-ben királyi leirattal megtiltsa a verbuválásokat.

A királyi leirat szövege így hangzik: „Bizonyos orosz tisztek Magyarországra küldettek, hogy ott a korábbi példák szerint és az elnyert engedély alapján az orosz huszárezredek számára rekrutákat toborozzanak, jóllehet mi most azonnal azt válaszolhattuk, hogy a mostani állapotok az előbbiektől nagymértékben különböznek, mert eleinte csak kevés magyar nemzetiségű regimentjeink voltak, most azonban ezekből már sok van, és hogy minden a kiegészítésükre fordított fáradozás csaknem elégtelen lesz, ezért az idegen toborzást ebben a királyságban szigorúan megtiltjuk." A továbbiakban a királynő kéri a követeket, hogy a verbuválás betiltásának ezt az okát közöljék a cári udvarral, s amíg a tárgyalások ez ügyben nem fejeződtek be, a toborzó tisztek ne kíséreljék meg a toborzást. Azt parancsolja, udvariasan tudassák a toborzó tisztekkel, hogy „vagy térjenek vissza, vagy a következő határozat megérkeztéig anélkül, hogy toboroznának, maradjanak jelenlegi tartózkodási helyükön".[75]

Egyébként a külföldi szolgálat iránti érdeklődés mértékét mutatják azok a kimutatások is, amelyeket az első redukció alkalmával készítettek abból a célból, hogy a tisztek szándékával, terveivel az udvar tisztába legyen. Közkatonák esetében fel sem merült, hogy ők is gondolnak esetleg az Oroszországba való áttelepülésre. Így a határőrvidék népének megkérdezésekor nem derült ki, hogy azok, akik továbbra is katonáskodni kívánnak, hol akarnak szolgálni. A Tisza—Maros határőrvidéken a tisztek közül 72 kívánt katonáskodni, 50 meg akart válni a szolgálattól. A katonák közül 1881 jelentette be, hogy továbbra is szolgálni óhajt. A pétervári kerületben 224 ember vállalta továbbra is a katonáskodást, 149 pedig bejelentette, hogy a polgári foglalkozást választja. A reinkorporációs bizottság, hogy a határőrvidéki szerbekkel megkedveltesse az ittmaradást, javasolta, hogy a tisza—marosi határőrvidék idősebb tisztjeinek, akik a polgári állás mellett szavaztak, magyar nemességet és kuriális birtokot kellene adományozni. Mária Terézia

72 *Szalay László:* A magyarországi szerb telepesek jogviszonya az államhoz. 1861. 58—61. o.
73 Uo.
74 Piscsevics orosz tábornok vándorlásai és kalandozásai. Budapest, 1900. 75. o. — Piscsevics is határőrvidéki tiszt volt, s 1753-ban vándorolt ki. Kiutazásának körülményeit és oroszországi életét izgalmas visszaemlékezésben örökítette meg.
75 HIL. General Commando für Ungarn 1750 — 1 — 104.

beleegyezett a tervbe. 1751. március 11-én kihirdették, hogy a tisza—marosi határőrvidék tisztjei — akik legalább 1740 óta szolgálnak — nemességet és 10 évre megfelelő földet kapnak szabad használatra; azon a földön 500 forintig építhetnek; 10 év múlva az építési költség megtérítése után az állam visszaveheti tőlük a földet. 1765. július 15-én a kapott föld tulajdonukba ment át.[76] Ez sem csökkentette a kivándorlási kedvet. Az 1751-ben még a Tisza—Maros határőrvidéken tartózkodó tisztek közül többet úgy tartanak nyilván, mint akik orosz vagy más meghatározatlan idegen szolgálatba akarnak állni. Így a névsorban szereplő 41 tiszt közül 12 kíván orosz, vagy más külföldi szolgálatba lépni.[77]

Nézetünk szerint a „meghatározatlan idegen szolgálat" megjelölése is jó részben oroszországi szolgálatra vonatkozik, csak az oroszországi huszártoborzások tilalmazása arra késztethetett egyeseket, hogy ne fedje fel terveit, nehogy meghiúsuljon az.

A határőrvidéki események és a toborzás beszüntetése között feltétlenül összefüggés van. A bécsi udvar így is elejét akarta venni a Tisza—Maros szögében készült kivándorlásnak. Az abszolutizmusnak törekvése volt mindig a gyér népességű területek betelepítése, nemcsak Ausztria-Magyarországon, hanem például Oroszországban is, s egy ezzel ellentétes folyamat kedvezőtlenül hatott az állam gazdasági helyzetére.

A határőrvidék lakosságának 1751 októberéig véglegesen döntenie kellett: megválik-e a katonai szolgálattól és letelepül, vagy pedig átköltözik az új határőrvidékre.

1751 tavaszától azok a határőrök, akik a két lehetőséget egyformán elvetették, foglalkozni kezdtek az Oroszországba való áttelepülés megszervezésével. Az áttelepülni szándékozók csoportja nőttön-nőtt. Vezetője Kurticsi Horvát János[78] ezredes lett, aki Erzsébet cárnőhöz írott levelében a határőrök befogadását kérte az orosz birodalomba. Horvát ezredes kérvénnyel fordult a magyar királynőhöz is, kérve, tegye lehetővé, hogy a megyékhez visszacsatolt határőrvidékről Oroszországba távozhassanak.

Itt találkozik tehát az a két folyamat, amely közül az egyik Oroszországban, az ukrajnai Zaporozsjén, a másik Magyarországon, a tisza—marosi határőrvidéken érik meg, s amely nagyban hozzájárult az előbbi megoldáshoz.

A bécsi udvar külpolitikai okokból nem zárkózott el a kitelepülést kérelmező tisztek elől, s megbízta a haditanácsot, hogy a kivándorolni szándékozók részére útlevelet adjon ki. A kivándorlási kedvet csak annyiban korlátozta, hogy Engelshofent utasította; csak azoknak a határőröknek adja ki a fizetését, akik írásos nyilatkozatban kötelezik magukat az itthonmaradásra. Ezek az intézkedések nem voltak elégségesek a kivándorlás megakadályozására, ennek szervezése ugyanis sokkal erélyesebben folyt.

Kiss Miklós a már idézett munkájában ír Kurticsi Horvátnak és híveinek arról a tevékenységéről, amellyel minél több határőrt rá akartak venni a kivándorlásra. Megállapítja, hogy Horvát rémítette a határőrvidékieket, hogy az ittmaradtakat erővel is a katolikus egyházba fogják téríteni.[79] Hivatkozik a szerző arra is, hogy Arad megye figyelmét is felkeltette a kivándorlás és ennek megakadályozására katonaságot kért, „mert enélkül nem lehet a nyugalmat helyreállítani és a fenyegető *kivándorlást, mely a vármegyére és az országra egyaránt káros, megakadályozni*". (Kiemelés tőlem — H. J.)[80]

76 *Bohdaneczky Ervin:* i. m. 19. o.
77 OL. Orig. ref. 155. 9—12. 1751.
78 Thallóczy megjegyzi Horvátról, hogy „a magyar alvidéken született 1749-ben, 40—42 év körül járhatott." Azt is megemlíti, hogy magyarul és latinul is jól beszélt. (*Dely:* Tudákos levelek 1914. o.)
79 *Kiss Miklós:* i. m. 24. o.
80 Uo. 25. o.

Természetesen Horvát ilyen „fenyegetéseket" a vita során megengedhetett magának, érhetett is célt vele. Véleményünk szerint azonban hatásosabb argumentum lehetett kezében az, amikor arra hivatkozott, hogy aki vele tart, az eggyel magasabb rendfokozattal léphet kint szolgálatba, ha marad, akkor a bizonytalanságra marad.[81] A kiváltságoktól való megfosztottságot jelentő jövő minden körülmények közt a leghatékonyabb eszköz volt Horvát kezében. A közkatonák a határon túlra a jobbágyi sorból menekültek a kivándorló tisztjeiket kísérve. Arad megye jelentése szerint a szervező munka megakadályozására a megye intézkedéseket tett és néhány embert, akikkel Horvát beszélt, össze is fogatott. Kihallgatásuk fényt derített a szervezés augusztus elejei állapotára, noha megállapításunk szerint a tanúvallomások természetéből fakadóan az adatok ellenőrzésre szorulnak. A megyei jelentés már 38 olyan tisztről tud, akik Horváttal akarnak kivándorolni. Július 30-án kihallgatott Egyed István azt vallotta, hogy Boros Jenőn Csácsi Lázártól megkérdezte, milyen katonatoborzás folyik, mire Csácsi azt felelte, hogy Horvát generális a cárnő számára gyűjt katonákat, akik lehetnek szerbek, vagy magyarok. Mintegy 2000—3000 főt szándékozik Horvát kivinni. A pozsonyi származású Bukovszki József — Horvát kocsisa vallomásából kiderül, hogy július 31-én már 250 főt tett ki a jelentkezők száma, amely elsősorban szerbekből és románokból állt.[82]

Ezt a számot a magyar kancellár, Nádasdy Lipót a királynéhoz intézett felterjesztésében is megerősíti.

A létszám növekedését elősegítette, hogy Horvát a jelentkezők közé befogadta azokat is, akik nősek voltak, ígéretet téve, hogy az asszonyokat és gyermekeket szekéren magukkal viszik.

A tanúk kihallgatása már csak a továbbiakra nézve szolgálhatott tanulságul, mert 1751. július 5-én megérkeztek az útlevelek a haditanácstól. Az első csoport Horváttal 1751. július 27-én útra is kelt.

Látszólag — a kiadott útlevelek száma szerint — nem nagy csapat hagyta el az országot, mégis amikor távozásával népszámlálást rendeltek el a határőrvidéken, kitűnt, hogy számuk meghaladta a háromezret.

A kivándorlók száma kerületenként és ezen belül községenként a következőképpen alakult.[83]

Marosi kerület		*Tiszai kerület*	
Glagovác	180	Kanizsa és Martonos	221
Mondorlak	85	Zenta	286
Csicsér	25	Osztrovo	168
Szabadhely	115	Petrovoszello	140
Paulis	106	Becse és Szt. Tamás	253
Pécska	578	Földvár és Thuria	214
Szemlak	149		
Sajtény	138		
Nagylak	359		
Csanád	182		
Összesen:	1917	Összesen:	1182

81 Nádasdy Lipót magyar kancellár a királyné számára összeállított e kérdéssel kapcsolatos jelentése, amely 1751. augusztus 19-i keltezést visel Arad megye jelentéséből idéz: a jelentés elmondja, hogy Horváth Kurticson két aradi polgárt kapacitált, menjenek vele. Egyiknek zászlótartó, másiknak hadnagyi rangot ígért. „Si venire nolunt, pascant ergo Vice Comitis s(alva) v(enia) porcos" OL. Canc. Orig. Referada. 1751. N. 102.

82 OL. Canc. Orig Referad. 1751. N. 102.

83 Kiss Miklós által összeállított táblázat szerint. (i. m. 26. o.)

Az adatok azt bizonyítják, hogy nem ez volt az egyetlen csoport, amely 1751-ben elhagyta az országot. Engelshofen jelentése — mely 1751 novemberében került Batthyány grófhoz, aki felterjesztette azt az udvarnak — arról ad hírt, hogy újabb 200 fő készül Kijevbe menni és ez valószínűleg nem lesz kevesebb, mint az első alkalommal eltávozottak száma volt. A jelentés beszámol arról is, hogy egyesek a július 27-i kivándorlást követően léptek át az orosz hadseregbe. Így megemlít két testvért, akik lovassági századosi rangot kaptak az orosz hadseregben és készülnek a kivándorlásra.

A jelekből és kétséget kizáróan az első kivándorló csoporttal kapcsolatos tanulságokból kiindulva Engelshofen javasolja, hogy tudtul kell adni a határmenti hatóságoknak, hogy senkit át ne engedjenek a határon, akinek neve nem szerepel az udvari haditanács által kiadott útlevélben, vagy túllépik azt a számot, ahány embert az útlevél tulajdonosa magával vihet. Erre azért van szükség — jegyzi meg Engelshofen —, mert az Oroszországba menő tisztekkel a háziszolgák képében katonák mennek ki. Engelshofen figyelme azonban másra is kiterjed. „Szükségesnek látszik, hogy Szlavoniában, a Bánátban és a Tisza—Maros vidékén levő s a titkos verbuválással megzavart személyekkel szemben is kemény kezet alkalmazzunk".[84]

A helyi hatóságok tehát hathatós beavatkozást kívántak kezdettől fogva, az udvar azonban — főként külpolitikai helyzetére való tekintettel — nem sietett ezek bevezetésével. Ezt mutatja az 1751-ben összehívott minisztertanács határozata is, amely kimondja, hogy nagyon óvatosnak kell lenniük a kivándorlás meggátlására hozott rendszabályokkal, hogy ezzel az orosz uralkodónőt meg ne sértsék, vagy eddig tanúsított jóindulatát a hatalmas szövetségesnek el ne veszítsék, mert bizonyos, hogy az ellenséges külföldi, különösen a francia udvar, mindent felhasznál, a legkisebb eszközt vagy ürügyet is, hogy Mária Teréziát ettől a szövetségestől megfossza."[85]

A kivándorlás megakadályozására tett lépések csak olyan területre szorítkoztak, hogy megerősítették a szerbek kiváltságlevelét, kísérletet tettek a pravoszláv papnevelde felállítására, s megpróbálták lebeszélni a szerbeket a kivándorlásról. Az utóbbi munkában a bécsi udvar nagymértékben támaszkodott a görögkeleti pópákra, akik anyagilag is érdekeltek voltak abban, hogy híveik ittmaradjanak.

Hogy váltak be ezek az eszközök? A határőrségnek elég tapasztalata volt már a bécsi udvar által biztosított kiváltságokról. A bizalmukat az is csökkentette, hogy az 1751-es rendelet pontosan azt mondta ki, hogy a szerb határőrök többé ne saját fegyverükkel szolgáljanak, hanem új, az akkori elveknek megfelelő katonai alakulatokban.[86] Ez a rendszabály éppen a szerb határőrség kiváltságainak forrásait szüntette meg. Nem jött létre a görögkeleti papnevelde sem, ellenkezőleg, tovább folyt a görögkeletieknek az unióhoz való áttérítése. Különösen rossz hatást váltottak ki az olyan jelenségek, amelyek azt bizonyították, hogy a bécsi udvar nem állja szavát. A Tisza—Maros határőrvidék feloszlatásakor ugyanis ígéretet tett, hogy azok a tisztek, akik nem kívánnak más ezredben szolgálni, megválhatnak a szolgálattól s birtokot és magyar nemességet kapnak. További kutatások szükségesek ahhoz, hogy megállapíthassuk, valóban hány tiszt lett nemes a redukció idején. Arra azonban máris akad példánk, hogy voltak olyanok, akik folyamodtak a magyar nemességért, de sem birtokot, sem nemességet nem kaptak. Az ilyen emberek elkeseredettsége a legjobb akitációs erő volt s csak növelték maguk is, ismerőseik is a kivándorlók számát.[87]

[84] Engelshofen jelentésével kapcsolatban lásd OL. Canc Orig Referat, 1751. N. 155.
[85] Idézi *Kiss Miklós:* i. m. 29. o.
[86] Srpski Letopisi, 1844. 65. köt. 137—141. o.
[87] Lásd ezzel kapcsolatban *Kiss Miklós:* i. m. 28. o.

Így 1751—52 tele és tavasza a Tisza—Maros mellékén megint csak a kivándorlásra való készülődés jegyében telt el. A csoport vezetője és szervezője ekkor Sevics alezredes volt. Ismét megindultak a kérelmek az útlevelek kiadásának ügyében. Az útiokmányt valamennyi kérelmező tiszt meg is kapta. Minthogy az útlevélkérelmek ügyét továbbra is a bécsi udvari haditanács intézte, s a szervezőmunka pedig titokban folyt, a magyarországi hivatali szerveknek kevés tudomásuk volt a készülődésekről. Az év első felében szórványosan előforduló távozási kísérletekről értesülve a magyar királyi kamara sietett felhívni az udvar figyelmét és rendszabályok foganatosítását sürgette. Maga a királyi kamara a bácsi districtus adminisztrátorának, az aradi kamarai prefektusának és a péterváradi harmincad inspektorának szigorúan meghagyta, hogy „az emigrálni szándékozó alattvalókat éber szemmel figyeljék", különösen azokat, akik a titkos toborzásokat folytatják, és időről időre erről jelentést tegyenek. A királyi kamara engedélyt kért Lobkovitztól arra, hogy a kivándorolni szándékozókat katonai segédlettel visszatarthassa.

Az itt ismertetett jelentés hírt ad arról is, hogy a kamara elrendelte a kivándorlók útjának szigorú ellenőrzését is. „Minthogy ezek az emigrálók nagyrészben Felső-Magyarországon át mennek Moszkoviába, ezért mi a Királyi Kassai Kamarai Igazgatóságnak, valamint az összes felső-magyarországi harmincad állomásoknak a mai napon elrendeltük, a tettenért emigránsokat semmiképpen ne engedjék továbbutazni, hanem katonai segédlet bevonásával tartóztassák fel őket". Ezt a rendelkezést másolatban megküldték a felső-magyarországi, az aradi és szegedi katonai parancsnokságoknak, azzal a kéréssel, hogy szükség esetén biztosítsák a kamara szerveinek a katonai segítséget.[88] Megkapták ezt a leiratot a munkácsi, kassai, eperjesi, huszti várparancsnokok, az e területen állomásozó ezredek, nevezetesen a Beleznay, Károlyi, Desőwffy huszárezred is.[89]

E rendelkezések eredményességéről semmi adat nincs: nem is valószínű, hogy volt. Ellenben oly közlések, amelyek a titkos toborzás továbbfolytatásáról szólnak, bőven állnak rendelkezésünkre. Ezenkívül megmaradt a kivándorlást elősegítő táptalaj a határőrvidék lakosságának közjogi állapotában. Az 1741-ben megszakított életmód továbbfolytatására más eszköz, mint a kivándorlás nem áll rendelkezésre. Ébren tartotta a távozás gondolatát az a körülmény is, hogy megfordultak az országban olyan egykori határőrvidéki tisztek, akik már az orosz hadsereg tagjai voltak, s ügyes-bajos dolgaik elintézése végett (örökség, családtagok kiutazása) jöttek. Elbeszéléseikből, a magukkal hozott, bajtársaik rokonainak szóló levelekből kibontakozott az áttelepültek életének képe. S ha volt is egyikben-másikban némi túlzás, az mégis megállapítható, hogy megvolt mindegyikben a reális alap: a kitelepültek kiváltságokkal rendelkeztek, és olyan életmódba kerültek, mint amilyent a redukció előtt Magyarországon folytattak.[90]

Az ország elhagyására irányuló készülődések július hónapban újból megélénkültek. Ezt tükrözik azok a nagyszámú jelentések is, amelyeket a magyarországi katonai főparancsnokság kapott. Ezekben már hír van arról is, hogy Sevics, aki már megkapta útlevelét és az orosz hadseregben pedig tábornoki rangot nyert, azon fáradozik, hogy minél több embert vihessen magával. A jelentések újból hangsúlyozzák: miután csak tiszteknek kell útlevelet kérniük, a közemberek számát meghatározni nem sikerül, annál is

88 HIL. General Commando für Ungarn. 1752. 3—25.
89 Uo.
90 Kiss Miklós ismertet 3—4 ilyen levelet a bécsi állami titkos levéltár Illyrico—Serbica anyagából. A levelek pontos szövegét azonban nem közli. (*Kiss Miklós:* i. m. 37. o.)

inkább, mivel ezek a tisztek kísérő szolgák címén mennek ki az országból. Gróf Brunyanil alezredes összefoglaló jelentésében azt is megírja, hogy a kivándorlók míg Tokajig el nem jutnak, zsoldot nem kapnak. Tokajban a cári udvar borvásárló bizottságának parancsnoka ad nekik előleget és indítja őket tovább.[91] Olyan hírek is keringtek, hogy Valahiából és Törökországból mintegy 15 ezer főnyi szerbekből és románokból álló tömeg készül a kivándorlásra, hogy Sevics is azért folytatja még a titkos toborzást, mert még 30 tisztre van szüksége.[92] Ezek az utóbbi adatok szerfelett kétséges hitelességüek, más okmányok nem is támasztják alá. Egy dolgot azonban világosan tükröznek: a kivándorlási hullám 1752-ben igen magasra csapott, s a vele kapcsolatos hírek — bár erősen eltúlozták a számokat — a kivándorlás nagy kiterjedettségére utalnak.

A császári udvar a kivándorlással kapcsolatban ellentmondásos helyzetbe került. Ez abban nyilvánult meg, hogy az önként betelepült szerbeket — miután azoknak a redukció utáni állapot nem felelt meg — erőszakkal igyekezett visszatartani. De ellentmondásos volt a helyzet az erőszak gyakorlásában is. A július elején tapasztalt jelenségek következményeként 1752. július 21-én szigorú rendelet jelent meg, amely a katonai és polgári hatóságokat egyaránt arra kötelezte, hogy erélyesen lépjenek fel a titkos toborzással és a kivándorlással kapcsolatban. A kivizsgálást gyorsított eljárással kellett lefolytatni, s négy napon belül a titkos toborzás végrehajtásában bűnösnek kimondott személyt halállal, útlevél hiányában szökni akarókat pedig börtönnel, illetve szigorú sáncmunkával kellett büntetni.[93]

Amint azonban az adatokból kitűnik, a hatóságok képtelenek voltak a rendelkezéseknek eleget tenni. Ennek egyik oka a kivándorlás nagy aránya, a másik pedig az a szövetségi viszony volt, amely Ausztriát Oroszországhoz fűzte, s amelyet külpolitikája érdekében sem akart felborítani. Tulajdonképpen ennek a rendelkezésnek csak az lehetett a célja, hogy lassítsa a kivándorlást — s lehetőleg minél több embert tartson vissza.

1752. július 22-én, tehát egy nappal a rendelet meghozatala után készült el az a kimutatás, amely a Csanád megye területéről elment, vagy elmenni szándékozók névsorát rögzíti. Ez a névsor 27 főt sorol fel — a tiszteken kívül az őrmestereket és a káplárokat is. Az okmány azt is feltünteti, hogy a kivándorlók közül kik viszik magukkal fiaikat.[94] A névsorban nemcsak katonák szerepelnek. Ott található köztük például egy kereskedő, aki rokonságban volt a határőrségnél szolgáló Csorba testvérekkel. Ő is — mint a többi kivándorolni készülő — minden vagyonát, házát stb. eladta és az indulásra várt. Az adatokból megtudhatók, hogy ezek mind Seviccsel készülnek kimenni, de voltak közöttük olyanok is, akik már előbb elindultak. Így a Csorba fivérek Nagylakról június elején, Bredik Jurkó július 22-e előtt pár nappal, Daniel Marko pedig július 19-én éjjel hagyta el a községet.

A július 21-i rendelet végrehajtásának első adatai 1752. augusztus 5-én keltezett, Valentiani, a szegedi várparancsnok jelentéséből állapíthatók meg. Valentiani, túllépve a rendeletben lerögzítetteket, egy útlevéllel utazó tisztet, névszerint Bayai Pétert tartóztatott fel, aki egy kocsival, egy poggyászt szállító szekérrel, nyerges lovakkal tartott Oroszország felé. Vele volt felesége, három gyermeke, 1 szolga és négy más személy. A négy személy közül az egyiknek oly igazolása volt, hogy Bayai hadnagy kocsisa, a másik Kanizsa városától származó pecsétes írással rendelkezett, amely igazolta, hogy ő a

91 HIL. General Commando für Ungarn. 1752. 3—21.
92 Uo.
93 *Kiss Miklós:* i. m. 30. o.
94 HIL. General Commando für Ungarn 1752. 3—30. 20. o.

gyermekek házi tanítója, két személynek igazoló iratai nem voltak. Valentiani a négy embert az erődbe záratta, Bayait kihallgatta, majd pedig a négy embert fogta vallatóra, akik közül kettő magyar volt. Nem tartjuk szükségesnek részletesen leírni, vagy idézni az idevonatkozó jegyzőkönyveket, csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy mind a négy ember esetében fiatal, 21—28 évesekről van szó, bár egyikük iparos ember, munkahelye nincsen. Munkanélküli a két magyar is. A Szatmár megyei születésű Balogh András arra sem tudott válaszolni, hogy hány éves, s csak a bizottság számítása alapján írták be, hogy 27—28 év körüli. Balogh András kóborlásai során jutott le a határőrvidékre, ahol tiszteknél kocsis volt. A debreceni születésű 28 éves Katona András a Körös mentén keresett munkát. Ott is dolgozott, amíg egészséges volt. Betegségéből felgyógyulva már nem fogadták vissza. Munka utáni vándorlása során került a határőrvidékre, ahol nyolc napig tartózkodott, míg végre Bayai felfogadta.[95]

A négy ember sorsa és helyzete szintén bizonyítja, hogy a kivándorlás megcsillantotta a szegény emberek előtt is a jobb élet lehetőségeit s nemcsak katonák, hanem kóborló nincstelenek is szaporították a kivándorlók számát. Így aztán nem állja meg a helyét Kiss Miklósnak az a megállapítása, miszerint a magyarok közül kevés embernek volt kedve a kivándorlásra. Kiss Miklós ezt a következtetését arra alapozza, hogy Debrecenből csak 5, Dorogról 6 fő hagyta el az országot, s megállapítja, hogy „Nagyváradról és Sátoraljaújhelyről már többen távoztak, de számuk így sem haladja meg százat.[96] Ugyanakkor elismeri azt is, hogy állandó kivándorlási lehetőséget biztosított a magyarok számára az a körülmény, hogy a Tokajban tartózkodó orosz ezredes a borszállítmányok kísérőit mindig nagyszámban válogatta össze, s ezek közül az emberek közül sokan kintmaradtak s katonai szolgálatba léptek.[97] Éppen ezért már az idézett szerző adatai alapján is feltételezhető, hogy a kivándoroltak között a magyarok száma sem volt csekély. Ezt azonban pontosítani majd csak akkor áll módunkban, ha sikerül megállapítanunk az Oroszországban alakult új határőrvidék és a huszárezredek nemzetiségi összetételét.

A bécsi udvar nemcsak az 1752 júliusi rendelettel hadakozott a kivándorlók ellen, hanem úgy is, hogy maga is verbuvál — azaz toborzás útján kísérli meg a határőrvidéken letelepedni nem akarókat, más ezredekbe bevonultatva a maga számára megtartani.[98]

Ilyen körülmények között azok, akiknek már megvolt az útlevelük, igyekeztek minél előbb távozni. 1752. szeptember 27-én indult útnak a Sevics alezredes által szervezett csoport — mintegy 116 fő, 29-én 64 fős csoport hagyta el az országot. Az egyes csoportok Sárospatakon át mentek Oroszországba. Az 1752. október 10-én kelt, ezzel kapcsolatos jelentés közli, hogy Sátoraljaújhelyen a hatóságok ellenőrizték a kivándorlók útlevelét és továbbengedték őket.[99] Kiss Miklós szerint ez volt a legnagyobb kivándorló csapat, de számszerűen ő sem említi őket. Az általunk közölt adatokban a kivándoroltak szolgái és családtagjai is szerepelnek. Valószínű, hogy Szevics

95 Uo. 3—42.
96 *Kiss Miklós:* i. m. 31. o.
97 Uo. — Tokajban a cári udvar számára vásárolandó borokkal kapcsolatos ügyek lebonyolítása végett állomásozó orosz főtisztről lásd még Piscsevics már idézett emlékiratait (121. o.), valamint *J. Mohl und A. G. Laszgallner:* Das Tokayer Weingebirge, Kaschau, 1828. 74—75. o. Legújabban a borvásárló bizottság történetét *Tardy Lajos* foglalta össze, sok új adattal és modern felfogásban. A tokaji orosz borvásárló bizottság története (1733—1798) c. kitűnő munkájában. (Sárospatak, Rákóczi Múzeum kiadása, 1963.)
98 HIL. General Commando für Ungarn 1752. 3—46.
99 Uo. 4—1.

által toborzott emberek nem két, hanem több alkalommal, több csoportban távoztak.[100]

Sevicséket rövidesen követte Preradovics Rajko csoportja, mely számbelileg mögötte marad a Horvát és Sevics által kivitt embereknek.

Ezt követő nagyobb számú kivándorló csapatra nem került sor, noha még 1752-ben is kértek útlevelet haátőrvidéki tisztek, de ekkor már csak az útiokmányban felsoroltak távozhattak, mások, például felfogadott szolgák nem[101] Természetesen ilyenkor is sor kerülhetett arra, hogy valaki útlevél nélkül hagyja el az országot, hiszen az a „szolga", aki a határig elkísérte urát, a rosszul őrzött határon át is szökhetett.

A kivándorlás utolsó hulláma 1756 tavaszán volt, amikor is Sevics kérelmére a királynő megengedte, hogy elhagyják az országot a korábban kivándorolt volt határőrök vérrokonai. Ezzel a kivándorlási mozgalom véget is ért.

Külön figyelmet érdemelnének azok a diplomáciai tárgyalások, amelyek a bécsi udvar és az orosz kormány között a kivándorlókkal kapcsolatban folytattak. Erre azonban forrásanyag hiányában egyelőre nem vállalkozhatunk. Arra viszont szeretnénk rámutatni, hogy az orosz kormány igen erélyesen lépett fel a szerbek védelmében, leleplezve azt a vallási türelmetlenséget, amelyet a néppel szemben a bécsi udvar tanúsított.

A bécsi udvar argumentumai között a török dúlás következtében elnéptelenedett ország benépesítése szerepelt, s arra is hivatkoztak, hogy a határőrvidéket nemcsak a török ellen tudták eredményesen felhasználni, mert „valahányszor Magyarországon zavargás támadt, mindig bebizonyult, hogy milyen hasznos, szükséges, sőt nélkülözhetetlen volt ez a népség a megzavart béke helyreállítására."[102]

Eléggé eltérőek a kitelepültek számára vonatkozó adatok.[103] A létszám megállapítására bizonyos támpontul szolgálhat az a tény, hogy a cári udvar 20 huszár- és 20 pandúrszázad verbuválására adott engedélyt Horvát tábornoknak, s ezek a századok létre is jöttek.[104] Ha a négyezer katonához hozzászámítjuk a velük, illetve később utánuk települő családtagokat is, 12—13 000-re tehetjük számukat.

A kivándorlók letelepítésével a cári udvar igen gondosan foglalkozott. 1751. december 24-én a huszár- és pandúrszázadok helyét, amelyet Új-Szerbiának neveznek el, a Dnyeper jobb partján a Kavorlik és az Amelnyik folyók torkolata közti részen jelölik ki.[105]

Az áttelepültek a település kijelölésének idejét, az előkészítő munkálatokat és ezzel együtt a téli hónapokat Kijev Podolje nevű külvárosában, ideiglenes szálláshelyén töltötték el. Közben Horvát tábornok 1752. január 11-én újabb megbízatást is kapott, egy huszár- és egy pandúrezred alakítására.[106] Kijevből 1752 tavaszán vonultak le a huszárok és pandúrok Új-Szerbiába, ahol az orosz hadmérnökök segítségével berendezkedtek.

100 Erre enged következtetni a kijevi kancellária iratanyagában talált zsoldjegyzék is, amely Sevics Kijevben tartózkodó embereinek névsorát tartalmazza. A lista 1752. augusztus 27-i keltezésű. (USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária f. 51. j. 1. ősz. 2163. 50—54. o.)

101 1753-ban kapták meg az engedélyt Piscsevics kapitány és Ábrahám Raskovics, „hogy feleségükkel, gyermekeikkel szolgáikkal és szolgálóikkal, 3—2 szekérrel Oroszországba utazhassanak". (OL. Canc Orig Referat. 1753. N. 192.)

102 *Kiss Miklós:* i. m. 39. o.

103 *Czörning:* Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie III. kötet 125. lapon 2400 családban állapítja meg a kivándorlók számát. Kiss Miklós a bécsi állami titkos levéltár 1753. március 23-án kelt 9. sz. protokollumára hivatkozva 30 000 főre becsüli az Oroszországba bevándoroltak számát. Bohdaneczky idézett munkájában 3652-re teszi a kivándorlók számát. Nyilvánvaló, hogy a szerző csak az 1751. évi kivándorlást vette figyelembe.

104 ПСЗРИ. XVII. kötet. IV. o. 9919. 552. o.

105 ПСЗРИ. XIII. köt. N. 9924. 581. o.

106 ПСЗРИ. XIII. köt. N. 9921, N. 9935. N. 9967, az 571, 598, és a 625. lapon.

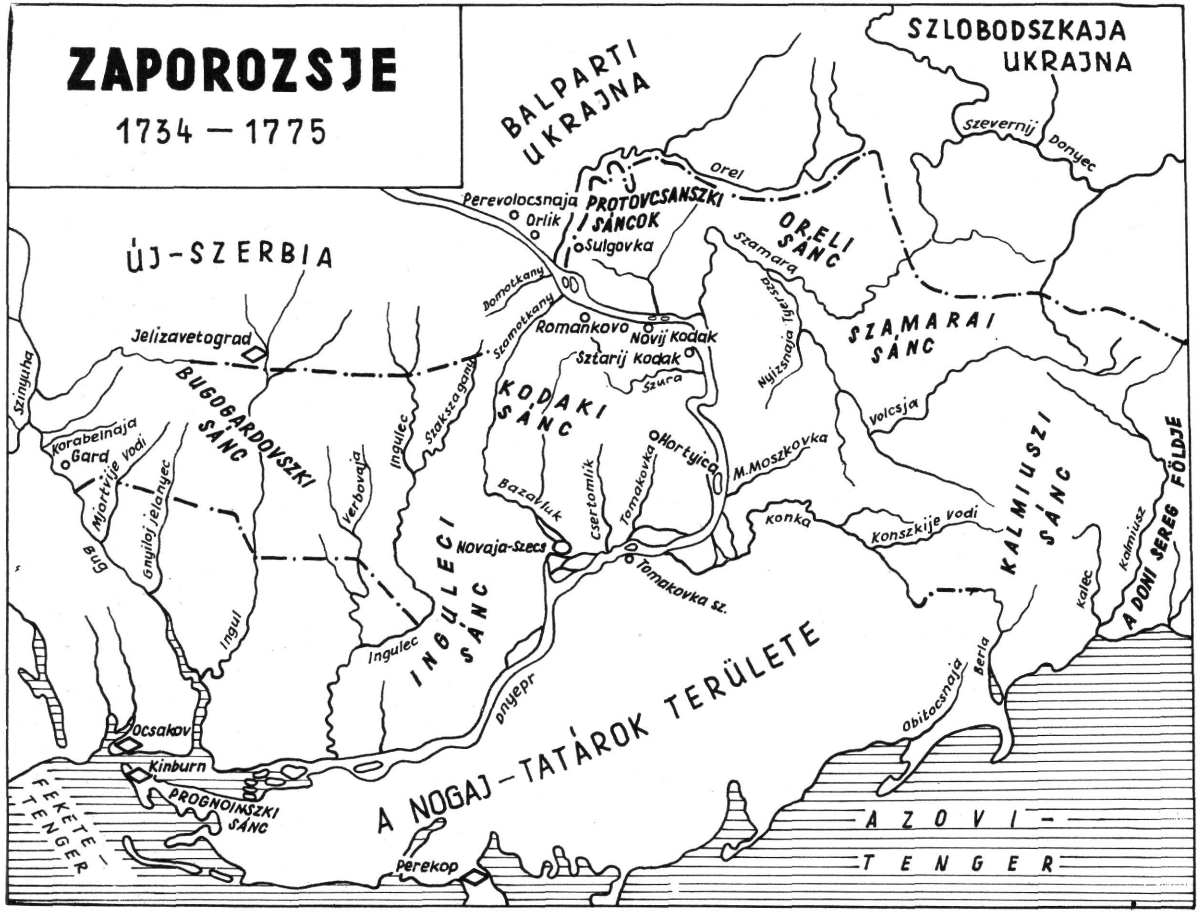
ZAPOROZSJE
1734 — 1775
BALPARTI UKRAJNA
SZLOBODSZKAJA UKRAJNA
Szevernij Donyec
Orel
Perevolocsnaja
Orlik
Sulgovka
PROTOVCSANSZKI I SÁNCOK
ORELI SÁNC
ÚJ-SZERBIA
Szamara
Bomotkany
Romankovo
Novij Kodak
Sztarij Kodak
Szura
Ilyec-szo
Nyizsnaja
SZAMARAI SÁNC
Jelizavetograd
Szamotkany
Szakszagan
KODAKI SÁNC
Szinyuha
BUGOGARDOVSZKI SÁNC
Korabelnaja
Gard
Mjortvije Vodi
Gnyiloj jelanyec
Bug
Ingul
Verbovaja
Ingulec
Volcsja
Hortyica
M.Moszkovka
Bazalyuk
Csertomlik
Tamakovka
Novaja-Szecs
Tamakovka sz.
konka
Konszkije Vodi
KALMIUSZI SÁNC
Kalmiusz
Kalec
A DONI SEREG FÖLDJE
INGULECI SÁNC
Ingulec
Dnyepr
Obitocsnaja
Berla
A NOGAJ-TATÁROK TERÜLETE
Ocsakov
Kinburn
PROGNOJINSZKI SÁNC
FEKETE-TENGER
Perekop
AZOVI-TENGER

A területről 1764 májusában készített orosz térkép adataiból látható, hogy Új-Szerbiát a Taszmin és a Balsaja Vis választotta el Lengyelországtól, nyugatra a Szinjuha, keleten a Dnyeper képezte a határt.[107] Délnek a terület földrajzilag nyitott volt, s erődökkel tették védetté. Itt, a délre eső területen volt Új-Szerbia legnagyobb erőssége, Jeliszavetograd is. A terület déli határa nyugatról Dobrjankától indul ki, majd enyhén délkeletre fordulva Jeliszavetográd—Verbljuska alatt folytatódik, a Dnyeper mellékfolyóinak medreire támaszkodva éri el Puskarevkát.

Új-Szerbia területét a letelepítéskor kettéosztották. A keleti részre a gyalog- vagy pandúrszázadok, a nyugati részre a huszárszázadok kerültek. A kivándorlók az újonnan keletkezett településeket korábbi tartózkodási helyükről nevezték el.

A térkép feltünteti a századok tartózkodási helyét is, s így képet alkothatunk a határőrvidéken tartózkodó századok diszkolációjáról és a kialakult települési viszonyokról egyaránt.

A huszárszázadok megerősített városkákban, falvakban foglaltak helyet, félkörívet alkotva Jeliszavetográd körül. Így nyugatról keletre haladva Novoarchangelszkben volt a 7. század, Semlésben (Szkalevaja) a 6., Kanibláton (Jampol) az 5., Nadlakban a 4., Petroosztrovban a 3., Pécskán (Korobcsino) a 2., Novomirogorodban az 1. század, Novomirgorodtól keletre Martinosban a 8. század, Pancsován (Pancsevo) a 9. század, Kanizsán (Kanis) a 10. század és Zentán a 11. század alakította ki állomáshelyét. Zentától északra Vukováron a 12. század, a Tyaszmin folyó közelében épült Versecen a 20. század tartózkodott, tőle délkeletre terült el Glinszk, ahol a 19. század állomásozott. Zentától a félkörív folytatásaként Cibulevóban a 15., Fedvárban a 13., Szuboticán a 14., Dmitrovkán a 17., Mosorinban a 16., Zomborban a 18. század települt le. A megerősített állomáshelyektől délre a századok előőrsei, őrhelyei helyezkedtek el a terepadta lehetőségek maximális kihasználásával. A századok őrhelyeit rendszerint a közeli folyók mellett állították fel.

A huszárok elhelyezkedésének ezt a formáját az magyarázza, hogy biztosítaniuk kellett a határ védelmét Lengyelország felől is, másrészt lovasságról lévén szó, nagyobb térközökre széthúzott állomáshelyekre támaszkodva is teljesíthették feladatukat.

Más volt a helyzet a pandúrok által lakott területen. Itt megint csak a csapatnem sajátosságából kiindulva az állomáshelyek sűrű hálózata biztosította a védelem sikerét. A pandúrok állomáshelyi ily módon egy szabálytalan sakktáblához hasonlóan betöltik a védelmükre bízott területet.

A pandúrszázadok állomáshelyei a következőképpen helyezkedtek el.

1. A Tyaszmin és a Dnyeper mentén: Solmoson a 16., Csongrádon a 17., Krilovban az 1., Taborisban a 2., Krinkovban a 3., Kamenkán a 4., Zimonyban az 5., Slatosban (Világos) a 6. század.

2. Velük párhuzamosan Pavlisban a 18., Mondorlakon a 19., Koviban a 9. század állomáshelyei voltak.

3. A pandúrterület nyugati határán délnek, végig az Ingulec partján Enován a 15., Glagovácon a 14., Varasdon a 13., Becsén a 12., Zalánkeményen a 11. század állomáshelyeit találjuk. A déli határt Smederon, Tomesanci, Csoma zárta el, amelyekben sorrendben a 10., 8. és 7. század állomáshelyei voltak. Mögöttük északra csekély távolságra volt Szenttamás, ahol a 20. század állomásozott.

107 Karte von neum Serbien B. XI. a. 47. Hadtörténelmi Intézet Térképtára. (Síkfilm) — A térkép az 1764. évi állapotot rögzíti. Új-Szerbiáról tudósít *Ioanis Tomka* Szászki is Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographicam . . . című kötete is, amely 1777-ben jelent meg. (Lásd i. m. 424. o.) A kötet is az 1764-es állapotot rögzíti. A falvak jelenlegi elhelyezkedése nyomon követhető a Nagy Szovjet Enciklopédia 21. köt. 118—119. oldal közötti térképen. (Kirovogradszkaja Oblaszty.)

A pandúrok területén koránt sincs annyi őrállomás, mint a huszároknál, ezek is általában az utak mentén fordulnak elő. Kivétel a pandúrterület déli határa, a Dnyeper és az Amelnyickaja folyó által bezárt háromszög, amely a 7. század közelében volt, de olyan távolságra, hogy a terület biztonságos ellenőrzését a terület közepén szerteágazó vízmosásokban elhelyezett őrségekkel tudták csak ellátni.

Pandúrezred tisztje

A századok állomáshelyei között mindkét területen utak épültek, lehetővé téve, hogy az állomáshelyek egymással könnyen érintkezhessenek, s gyorsan kapcsolatba léphessen velük a terület parancsnoksága is, amely Jeliszavetográdban székelt. Az orosz kormány Új-Szerbia élére Glebov tábornokot állította. Mellette továbbra is megtartotta vezető szerepét Horvát tábornok, aki állandó tartózkodási helyéül Novomirgorodot jelölte ki.

Új-Szerbia jelentősebb erődjei két vonalban haladtak nyugatról keletre. A sűrűbb erődvonal Új-Szerbia északi határánál alakult ki. Archangelszk, Petrosztrov, Mirgorod, Zenta, Cibulevo, Glinszk, Krilov, Taburis, Krinkov és Micsurin-Rog a jelentősebb erőddel rendelkező települések nyugatról a Dnyeper vonaláig. Délen a Szuchoj Toglik folyó vonalán, annak két kiszáradt mellékága között állt az első déli erősség, ezt követte a Krasznaja erőd, majd Jeliszavetográd. Ettől keletre egészen a Dnyeperig állandó jellegű erődök nem voltak. A Dnyeper bal partján a déli erődvonal folytatásaként ismét jelentkeznek az erődök és az ezeket összekötő védőfalak (Orlih), amelyek a Münich által felállított Dnyeper—Don védővonal nyugati szárnyát sejtetik.

A kormány a határőröknek földet adományozott úgy, hogy a pandúrok több szántót, a huszárok pedig több legelőt kaptak. A gazdaságok megindításához ellátták őket mindennel, amire csak szükségük volt, sőt ezenkívül katonai felszerelésük beszerzésére is kellő mennyiségű összeget utaltak ki számukra.

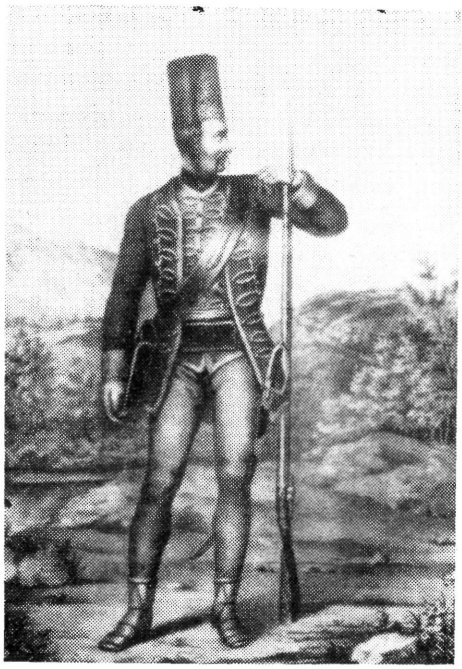

Pandúrezred gránátosa

Érdemes párhuzamot vonni, hogy a határőrök lényegében ugyanazért a szolgálatért milyen javadalmazásban részesültek Ausztriában és milyenben Oroszországban.

A határőrség tisztjei — mint már előbb is rámutattunk — Magyarországon készpénzben fizetésüknek csak egyharmadát, a többit gabonában és földben kapták meg. Ennek megműveléséről maguknak kellett gondoskodni. Így a főkapitány 200, a kapitány 100, a lovas hadnagy 60, a gyalogos hadnagy 48 forintot kapott egy évre. A közkatonák pénzbeli fizetést nem kaptak, hanem adómentességet és földbirtokot, s ezért a szolgálat mellett el kellett magukat látni élelemmel, ruházattal és fegyverrel is.

Új-Szerbiában mind a tisztek, mind pedig a katonák fizetést kaptak. Az ezredes 600, az őrnagy 300, a II. osztályú százados 180, a hadnagy 135, a szakaszvezető 15, a közlegény 10 rubelt kapott évente. A legénységet ellátták ruhával, fegyverzettel, szolgálatban élelemmel is. A tisztek számára a zsoldon kívül ruházat és fegyvervásárlás céljára külön illetményt biztosítottak.

Mindezt egybevetve tehát az Új-Szerbiában letelepültek jobban éltek, mint a Tisza—Maros határőrvidéken.

Horvát tábornok kérésére az orosz kormány elrendelte, hogy a külföldről érkezőket mind Új-Szerbiába telepítsék le. Ennek a rendelkezésnek szegült

ellen Sevics tábornok, aki miután 1752 októberében Kijevbe megérkezett, kijelentette, hogy nem hajlandó Horvát tábornok parancsnoksága alá tartozni, s kérte, hogy a vele érkezetteket más területen telepítsék le. Ugyanezt a kívánságát fejezte ki Preradovics is.

Minthogy az áttelepültek most már igen nagy számban voltak, az orosz kormány rendelkezésére 1753-ban felállították a szláv—szerb bizottságot, amelynek azt a feladatot adták, hogy a szerbek letelepítésével, a huszárezredek kiegészítésével és ellátási problémáival foglalkozzon.[108] A bizottság Sevics és Preradovics emberei számára a Donyec és a Lugana folyók mellett két különálló területet jelölt ki. Az itt letelepültek egy-egy huszárezredet alkottak, az egyik élén Sevics tábornok fia, Sevics János alezredes állt, a másik ezred parancsnoka, Preradovics fia, Preradovics György volt. Preradovics és Sevics mellé a szenátus Bibikov tábornokot rendelte, aki Bachmut várát jelölte ki székhelyéül. A két ezred számára átadott területet itt is hadmérnökök segítségével szervezték meg, építették ki a falvakat. Ezt a határőrvidéket Szláv-Szerbiának nevezték el.[109] Letelepítésük az 1753. május 17-i rendelet alapján történt.[110]

A katonákat Sevics ezredében is nemzetiség szerint tartották nyilván. Még a kijevi tartózkodásuk alatt összeállított listából megtudható, hogy a Sevicscsel érkezett kapitányok és zászlósok közül két-két magyar is volt: Szentjányi Péter és Szabó Lázár, valamint Szabó László és Szentjányi Lázár. Közkatonák közül magyaroknak jegyezték be: Szenne Ferencet,[111] Iván Erdlijant, Sztyepán Szentjanyint, Ivan Csonkát, Ivan Takácsot, Janko Szabót, Fedor Velicskovot, Ilja Darvast és Joan Marosant.[112]

Az az ügydarab, amely az orosz állampolgárságot felvett és felesketett katonák ügyével foglalkozik, tartalmazza Sevicsnek egy okmány hátlapjára írt feljegyzését is, miszerint 1752. október 14-től még két magyar huszár csatlakozott ezredéhez.[113]

Ilyenformán nyugodtan állítható, hogy Sevics ezredében is voltak különféle okok következtében kivándorlásra kényszerült magyarok.

Ugyancsak hasonló jelenséggel találkozunk Preradovics ezredének irattárában is, ahol fennmaradt számunkra egy, a katonák személyleírását tartalmazó dokumentum is, amelyben szintén bőven találunk magyar származású huszárokat.[114]

Sevics és Preradovics ezredeinek a létszámát is 1000—1000 főben határozták meg, azokat azonban teljes létszámra feltölteni sohasem tudták.[115]

Hasonló módon lehetne képet alkotni arról, hány moldován, román, bolgár található Új-Szerbia és Szláv-Szerbia határőrei között, akik itt, új őrhelyükön folytatták a harcot a közös ellenség, a török ellen.

E huszárezredek helyhez kötött ezredek voltak. De Horvát és Sevics arra is ígéretet tett, hogy a bevándoroltak közül nem helyhez kötött szervezésű huszárezredet is kiállít. Ismeretes, hogy 1759-ben Horvát tábornok engedélyt kap, hogy nem helyhez kötött makedon és bolgár huszárezredeket szervez-

108 Szláv-szerb bizottság iratai. USZSZK. KÁL. f. 379.
109 *Kiss Miklós:* i. m. 49—52. o.
110 ПСЗРИ. XIII. köt. No. 10104. 840. o.
111 A Ferenc nevet még az orosz átírásban is meghagyták.
112 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2163. 51—53. o.
113 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2186. 48. o.
114 Szemléltetésül idézzük a Király Iványról szóló személyleírást: „Közép termetű, arca sápadt, szeme szürke, haja és bajusza szőke . . . bárányból subát, öreg csizmát, fekete huszárnadrágot visel. Fehérneműje egyszerű vászonból van és huszárosan varrott, lajbija vörös posztóból". (USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2825. 18. o.)
115 *Stein.* i. m. 120. o.

zen.[116] Mind a bolgár, mind a makedon huszárezred megalakult, majd 1761-ben egy egységbe a makedon ezredbe egyesítették. 1756 szeptemberében közvetlenül Új-Szerbia déli határai mögött új alakulatot állítottak fel. A nem helyhez kötött szlobodai kozák huszárezred foglalja itt el állomáshelyét és szétszórt őrállomásokban helyezkedik el a határon.[117]

Pandúr sapka gránátos lemeze

Ez a két utóbbi jelenség azt látszik igazolni, hogy az orosz hadseregben a huszárság fejlődése új szakaszba lép: a figyelem a nem helyhez kötött huszárságra irányul. A fejlődésnek ez az új fázisa kihat az új-szerbiai helyhez kötött huszárezredekre is, ami abban mutatkozik meg, hogy az állomány negyedrészét alkalmanként igénybe veszik másutt is, sőt háború esetén lehetségessé válik, hogy a helyhez kötött ezredek elhagyják Új-Szerbia területét és csatlakoznak a hadrakelt hadsereghez.[118]

Jó példa erre a hétéves háború története, amikor a nem helyhez kötött huszárezredek mellett ott látunk 1—1 új-szerbiai és szláv-szerbiai ezredet is.[119]

A helyhez kötött huszárezredeket tehát könnyen lehetett alkalmazni a hadrakelt hadseregben is, mivel olyan csapatnemből állottak, amelyet minden különösebb átszervezési nehézség nélkül alkalmazni lehetett a hadsereg

116 Записки, заключающие в себя сведения собранные по повелению блаженныя памяти Государя императора Павла I-го о начале регулярного войска . . . 295. o.
117 ПСЗРИ. XLII. köt. I. r. 372. o.
118 Vö. *Stein:* i. m. 119. o.
119 A parancsnokok közül legismertebb Thököly Péter, aki 1759-ben az Ausztriának küldött segítőcsapat élén harcolt. Vö.
Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: *Beszkrovnij*, Moszkva. 1947. 181—182. o.

huszárezredeinek száma megemelésénél, hiszen szervezet, létszám, fegyverzet és harcmód tekintetében ezek a helyhez kötött ezredek is tökéletesen azonosak voltak a nem helyhez kötött huszárezredekkel.

1760-ban a nem helyhez kötött huszárezredek száma az ún. sárga huszárezred felállításával ismét bővül.[120]

A novomirgorodi helyőrség tisztje és gránátosa

1761-ben a lovassági csapatnemek az orosz hadseregben a következőképpen alakultak: 6 vértes ezred, 6 lovasgránátos ezred, 18 dragonyos ezred (2 gránátos, 10 dragonyos század 1—1 ezredben), 2 számfeletti dragonyos ezred (1 gránátos és 10 dragonyos század 1—1 ezredben), 8 huszárezred (szerb, magyar, grúz, moldvai, román, szlobodai, makedon és a sárga huszárezred). A nyolc ezred 9000 főt tett ki. Négy új-szerbiai ezred (2 huszár- és 2 pandúrezred, valamint a novomirgrodi helyőrségi zászlóalj, egy gránátos és három pandúrszázadból.[121] Két szláv-szerbiai huszárezred. A két településen élő katonák létszáma ekkor 18 000 fő volt.[122]

Mindezek alapján elmondható, hogy a huszárság polgárjogot nyert. További igen változó fejlődésében újabb szakaszt jelentett Patyomkinnek az egész hadseregre kiterjedő reformja, melynek előfeltételeit Oroszország gazdasági erősödése, az abszolutizmus kiteljesedése teremtette meg. Ennek során többek között az orosz állam megtörve a kozákság önállóságát egyre inkább felszámolja azok sajátos hadszervezetét is, és reguláris alakulatokat szervez belőlük. Így 1765. március 3-án a szenátus rendeletet adott ki, melynek ér-

[120] Melich szerint a sárga ezred kizárólag magyarokból állt. (Lásd i. m.)
[121] ПСЗРИ.) XLIII. köt. I. r. 378. o.
[122] *Stein:* i. m. 135. o. jegyzetében.

telmében a Szlobodszkaja Ukrajna területén is 5 helyhez kötött huszárezredet kellett felállítani a szlobodszkajai kozákok helyébe. Az ezredek felállításával, kiegészítésükkel, egészségügyi helyzetével, az ellátás kérdésével külön bizottság foglalkozott. A huszárok itt nem bevándorolt elemekből állottak, hanem a kozákságot szervezték be huszárezredekbe. Ezek a huszár

Sárga ezredbeli huszár

csapatok részt vettek az ukrajnai parasztfelkelések leverésében,[123] a poszszesszionális manufakturákhoz kötött munkások mozgalmainak elfojtásában és segédkeztek az adóbehajtásoknál is. Fegyverük a karabély és a szablya volt, amelyekkel Tula látta el őket.[124]

Új-Szerbia megalakulásától kezdve egészen az 1764-ben bekövetkezett kormányzósági reformig önálló terület volt. A kormányzósági reform beolvasztotta a Novorosszija kormányzóságba, s így önkormányzatát elveszti. Katonai szervezete azonban érintetlen marad még egy évtizeden át.

Az 1774-ben megkötött Kücsük-Kajnardzsii béke mind a zaporogi kozákok, mind a helyhez kötött huszárezredek életében újabb változást hozott. Az orosz birodalom határa immár a Fekete-tengernél húzódott, s így sem az új-szerbiai kordonra, sem a kozákok szolgálatára nem volt már szükség jelenlegi állomáshelyeiken. Szolgálatukat akkor lehetett volna eredményesen igénybe venni, ha az új határ mellett telepednek ismét le. Megismétlődött tehát most Oroszországban az, ami nem is olyan régen a magyarországi határőrvidéken történt. A helyzet mindenekelőtt a zaporogi kozákokra nézve volt igen súlyos. A cári kormányzat szétrombolta a Szecst, s választhattak:

123 ПСЗРИ. XVII. kötet. N. 12344
124 USZSZK. KÁL. Szláv—szerb bizottság anyaga. f. 402. j. 1. ősz. 211.

vagy békés foglalkozásra térnek át és helyükön maradnak, vagy leköltöznek az új határvidékre, vagy kivándorolnak. Sokan választották a kivándorlást. A kivándorlók többsége Törökországba vonult, de néhányan Magyarországra is eljutottak és a Dunai hajóhadban csajkásokként szolgáltak.[125] Sokan a helyükön maradtak és mint koronaparasztok éltek. Egyesek a reguláris hadseregbe léptek. Területüket a Novorosszija-i kormányzóságba kebelezték be. A Fekete-tenger mellé lehúzódó kozákság „fekete-tengeri kozákok" néven élt tovább és vett részt a határvédelemben. Köztük találhatunk újszerbiai katonákat és tiszteket is. Elkezdődik tehát az új-szerbiai és szláv-szerbiai ezredek lassú felszívódása más alakulatok között.

1776-ban a helyhez kötött huszáralakulatoknak el kellett foglalniuk az előretolódott határszélen a Novajarosszijai és az Azovi kormányzóságban kialakított és erődökkel jól felszerelt új védelmi vonalat. A határvédelemre rendelték a 9 meglevő helyhez kötött huszárezredet és hat pikásezredet, melynek legénysége jobbadán kozákokból állott.[126]

*

Eddig követhetjük a huszárság történetét adataink alapján. Hozzátehetjük még hogy a XVIII. század végén kialakult az egységes, reguláris huszárság, amelynek személyi állományát már oroszországiak alkották. Az egykori új-szerbiai és szláv-szerbiai tisztek jó része fényes pályát futott be. Thököly Rankó altábornagy, majd gróf lett, Horvát, Sevics, Piscsevics, Preradovics tábornoki rangot kaptak, sokan értek el főtiszti rendfokozatot. Horvát, Thököly és mások pl. Erdili leszármazottai megtalálhatók még a XX. század elején is a cári hadseregben. S a nép? Akik nem kerültek az ezredekhez, vagy nem mentek az új határvonalra, a helyükön maradva csakhamar összekeveredtek szomszédaikkal, közös lett sorsuk, örömük, bánatuk — s harcuk is a jobbágytartó cárizmus ellen. Az egykori Új-Szerbia emlékét néhány falu neve (Nadlak, Martinos, Kanis, Fedvar, Zentovo) őrzi mindmáig.

A huszárság oroszországi történetében ezután sem következett be stagnálás. Ezek tárgyalásához azonban megint csak szemügyre kellene vennünk mindazokat a tényezőket, amelyek a gazdasági-társadalmi életre, valamint a hadseregre, ezen belül a huszárságra hatottak, s amelyek eredményeképpen végül is az 1882. augusztus 18-i rendelkezés értelmében a huszárezredek dragonyos ezredekké szerveződnek át.

Mi csak arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk a csapatnem megjelenésének és fejlődésének körülményeit Oroszországban a reguláris hadseregek kialakulásának időszakában, s néhány adattal hozzájáruljunk a tárgyalt időszak hadtörténetének teljesebbé tételéhez.

ЙОЖЕФ ХОНФИ:

СФОРМИРОВАНИЕ ГУСАРСТВА В РУССКОЙ АРМИИ XVIII-ГО ВЕКА

Резюме

Автор очерка описывает процесс оформления гусарства как легко-кавалерийского рода войск в русской армии и одновременно указывает на те внутренние и внешние факторы, которые в конце концов содействовали внедрению гусарства в России. Известно, что ознакомление с гусарством сперва произошло с помощью посредничества

125 *Markó Árpád:* Zaporogi kozákok bevándorlása Dél-Magyarországra 1785-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1928. 474—381. o.

126 A fekete-tengeri kozákok történetére lásd *V. A. Golobuckij:* Черноморское казачество. Киев, 1956.

Польши. А гусарство организованное поляками была тяжелая кавалерия. Гусарство как легкая кавалерия появилась во время сформирования российской регулярной армии, вначале как нерегулярные подразделения организованные не из российских частей. Личный состав полков, организованных в 1711 году состоял из румын, молдован, сербов, и частью из венгеров, т. е. из сыновей таких народов, у которых гусарство было уже давно известно. Применение гусарских частей, организованных из иноземцев, в такой стране, где выдающиеся легко-кавалерийские отряды уже имелись из казаков, нельзя считать лишь одной новаторской страстью Петра первого. Причины скорее можно найти в тех изменениях, которые произошли в отношениях между казачеством и царизмом, с одной стороны из-за восстания, руководимого Булавиным, а с другой стороны из-за предательства Мазеппа.

Первый этап оформления гусарства закончился в 1741 году, когда военная коллегия приняла решение о создание сербских, венгерских, грузинских и молдавских полков постоянного характера. Даже при организации гусарских частей, непостоянного характера царский двор прибежал к вербовке гусаров. В Венгрии такие вербовки происходили в 1725 и 1737 годах. После 1741 года вербовки участились настолько, что в 1750 году распоряжением Терезии Марии вербовки были запрещены.

Значение гусаров происходивших из зарубежных стран особенно выросло в середине XVIII-го века, когда на южной части Украины была создана такая пограничная зона, в которой одни лишь гусары и пандуры несли службу. Создание этой зоны произошлшо в то время, когда в Венгрии была ликвидирована пограничная зона Тиса—Марош. Солдаты стремившиеся изменить свое неопределенное положение создавшееся в ликвидированной зоне, обротились с просьбой расселить их в России, так как они — будучи в большинстве сербами считали Россию ближе к себе по языку и религии. Полковник Янош Куртичи Хорват организовал процесс переселения происходивший при участии русского посольства в Вене и русской комиссии по закупке вин работавшей в Токае. Переселение произошло в 1751—1756 годах в трех этапах. Новая пограничная зона — Новая Сербия с центром Елизаветоград — обеспечила место для 20-и гусарских эскадронов и 20-и пандурских эскадронов. В каждом селении — как правило — разместился один эскадрон. Села назывались именами тех помещений, откуда выселенцы приехали. Этой пограничной зоной сформировался и стационарный тип российского гусарства. Пограничная зона сохранилась вплоть до 1774-го года, когда она — вследствие сдвига границ на юг — потеряла свое значение. Но к этому времени уже отряды организованные из иноземцев, выполнили свой долг и к концу XVIII-го века сформировались единообразные регулярные гусарские полки, личный состав которых состоял уже из российских гусаров.

JÓZSEF HONFI:

DIE AUSGESTALTUNG DER HUSAREN IN DER RUSSISCHEN ARMEE DES XVIII. JAHRHUNDERTS

Der Verfasser der Studie beschreibt die Ausgestaltung der Husaren als eine Truppenart der leichten Kavallerie in der russischen Armee und weist zugleich auf jene innere und äussere Faktoren hin, die letzten Endes zur Einführung der Husaren in Russland beigetragen haben. Wie bekannt, lernte man dort die Husaren erst durch polnische Vermittlung kennen. Doch die polnisch-organisierten Husaren zählten zur schweren Kavallerie. Als leichte Kavallerie erscheinen die Husaren in Zeitraum der Bildung der russischen regulären Armee, anfangs als irreguläre, nicht aus Russen organisierte Einheiten. Der Personalbestand der 1711 errichteten Regimente besteht aus Rumänen, Moldauern, Serben und kleinenteils aus Ungarn, also aus Söhnen deren Völker, bei denen die Husaren schon längst bekannt waren. Die Anwendung der aus Fremden organisierten Husaren in einem Lade, das über hervorragende Leichtkavallerieeinheiten der Kosaken verfügte, darf nicht nur als eine Neuerungspassion Peters des I. betrachtet werden. Die Gründe sind vielmehr darin zu suchen, dass teils des Bulatin-Aufstandes, teils Mazeppas Verrat zufolge im Verhältnisse des Zaren zu den

Kosaken gewisse Veränderungen eingetreten sind. 1741 schloss die erste Phase der Gestaltung der Husaren, als das militärische Kollegium beschloss serbische, ungarische, grusische und moldauische Husarenregimente ständigen Charakters aufzustellen. Auch zur Zeit der Organisierung von Husareneinheiten nicht ständigen Charakters wandte sich der Hof des Zaren zur Husarenwerbung. In Ungarn fanden solche Anwerbungen 1725 und 1737 statt. Nach 1741 wurden die Anwerbungen so häufig, dass sie Maria Theresia 1750 durch eine Verordnung verbot.

Die Bedeutung der aus der Fremde stammenden Husaren nahm besonders Mitte XVIII. Jahrhunderts zu, als man ein Grenzbewachungsgebiet im Süden der Ukraine bildete, in welchem den Dienst ausschliesslich Husaren und Panduren versahen. Die Aufstellung dieses Grenzbewachungsgebietes wurde beschlossen, als in Ungarn das Theiss—Marosch-Grenzbewachungsgebiet liquidiert wurde. Die Soldaten des liquidierten Grenzbewachungsgebietes versuchten an ihrer unsicheren Lage so zu ändern, dass sie um ihre Ansiedlung in Russland baten, da sie — in der Merheit Serben — den Russen sprachlich und religiös näher standen. Die Umsiedlungsaktion wurde vom Obersten János Horvát Kurticsi, unter der Mittwirkung der russischen Gesandtschaft in Wien und des in Tokaj stationierenden Weinkaufskomites organisiert und durchgeführt. Die Umsiedlung fand zwieschen den Jahren 1751—1756, in drei Wellen statt. Das neue Grenzbewachungsgebiet — Neuserbien — mit dem Mittelpunkt Jelisavetograd, gab zwanzig Husarenschwadronen und zwanzig Pandurenkompanien Platz. Ein Schwadron bildete im allgemeinen eine Gemeinde. Die Gemeinden wurden nach den Orten benannt, woher die Ansiedler kamen. Mit diesem Grenzbewachungsgebiet entwickelte sich in Russland auch ein Typ der ortsgebundenen Husaren. Das Grenzbewachungsgebiet bestand bis 1774, als es seine Bedeutung infolge der Grenzverschiebung gegen Süden verlor. Aber bis dahin haben die aus Ausländern organisierte Formationen ihre Aufgabe auch erfüllt und bis Ende des XVIII. Jahrhunderts haben sich die einheitlichen, regulären Husarenregimente ausgestaltet, deren personaler Bestand schon Russen bildeten.

KÖZLEMÉNYEK

A SZOVJET HADSEREG A MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT FOLYÓ HARCOKBAN

(Visszaemlékezés)

I. Afonyin

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai 1944 végén—1945 elején hatalmas méretű hadászati támadó hadműveletet bontakoztattak ki, mely Magyarország felszabadításához vezetett. E hadművelet felemésztette a német hadsereg hadászati és hadműveleti tartalékainak jelentős részét, s ezzel elősegítette az események további sikeres kifejlődését a hitleri Németország kapitulációjáig.

23 év telt el azóta, hogy e hadművelet folyamán a szovjet hadsereg alakulatai a nagyváros nehéz viszonyai között vívott súlyos és szívós harcokban másfél hónapos ostrom után, 1945. február 13-án befejezték a Budapesten körülzárt német fasiszta csapatok csoportosításának szétverését, majd 1945. április 4-re felszabadították egész Magyarországot.

A szovjet hadsereg 1944-es sikeres támadó hadműveleteinek gigantikus méretei, folytonosan növekedő, egymást követő megsemmisítő csapásai kisöpörték a német fasiszta területrablókat a szovjet földről Ezek a hadműveletek eredményezték az ellenséges csapatok szétzúzását Északon és Leningrád alatt, a Baltikumban és Bjelorussziában, Nyugat-Ukrajnában és Iaşi—Kisinyov körzetében. Miután saját szent földjét a fasiszta területrablók alól felszabadította, a szovjet hadsereg átkelve a Nyeman folyón, 1944 november elejére eljutott Németország határáig, elérte a Visztulát, amelynek nyugati partján hídfőállásokat létesített és átkelt a Kárpátok hegygerincén. A Balti-tengertől a Kárpátokig terjedő arcvonal teljes hosszában szünet állt be. E hadműveleteket befejezve csapataink előkészületeket tettek egy még nagyobb támadás kibontakoztatására. A Kárpátoktól délre azonban a szovjet hadsereg folytatta csapásait, amelyek Románia és Bulgária felszabadításához vezettek. Ezt követően a két ország hadat üzent Németországnak.

A 2. Ukrán Front egységei és magasabbegységei Magyarországon elkeseredett harcokban októberben szétzúzták a németek nagyváradi csoportosítását, amely Aradtól északnyugatra ellencsapást készült mérni csapatainkra, és szétverték azt az ellenséges csoportosítást is, amely Szolnok körzetéből szándékozott támadni.

A 2. Ukrán Front csapatai Debrecen felszabadítása, valamint Szolnok térségében a Tisza keleti partján levő ellenséges hídfőállás felszámolása

után október végére nagyrészt kijutottak a Tiszához, majd azon átkelve, a Duna—Tisza közén budapesti irányba fordultak.

A 3. Ukrán Front alakulatai ebben az időben Jugoszlávia területén támadtak és felszabadították annak fővárosát, Belgrádot. A szovjet parancsnokság elhatározása szerint frontcsapatai erőik egy részével védőállást foglaltak el a Duna mentén Zombor—Újvidék szakaszon, míg a főerőket október 28-ra átcsoportosították a Duna északi partjára, a 2. Ukrán Front csapatainak bal szárnyára zárkózva. Erre az időre a főparancsnokság tartalékaiból a front csapatai állományába sorolták a 4. gárdahadsereget, amely ugyancsak ebben az irányban volt összpontosítva.

Ilyen értelemben november elejére a Budapesttől délkeletre elterülő körzetben összpontosították két frontunk csapásmérő erőit a célból, hogy szétzuzzák az ellenség budapesti csoportosítását és felszabadítsák Budapestet. Csapataink déli szárnya erre az időre a szovjet—német arcvonal más szakaszaihoz viszonyítva jelentősen előretolódott.

A felek ilyen állapota, valamint Budapest, ennek a hatalmas közlekedési csomópontnak — rajta haladnak át a közlekedési vonalak Bécs és Csehszlovákia ipari területeire — földrajzi helyzete lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy a szovjet hadsereg betörjön Dél-Németországba és Berlint délről átkarolja. Természetes, hogy az ilyen helyzet nem kerülhette el a német hadsereg főparancsnokságának figyelmét sem. Ehhez a Budapesttel kapcsolatos problémához járult még Németország utolsó háborús szövetségesének létkérdése is. Ezért igyekezett hát a hitlerista csapatok parancsnoksága minden áron tartani a magyar fővárost, mint Dél-Németország előterét, miután a szovjet hadsereg előnyomulása ebben az irányban Berlinnek délről való átkarolásával veszélyeztetett. A Budapest körül kifejlődő harctevékenységek körzete alapvetően Magyarország területén húzódott, s részben magába foglalta Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia egy-egy kis részét. E területet északon a Szlovák Érchegysék déli nyúlványai, nyugaton a Nyitra folyó és a Balaton, délen a Dráva, keleten pedig a Tisza határolták.

A körzet kiterjedése északról délre (Zólyomtól a Dráva torkolatáig) 340 kilométer, keletről nyugatra (Aradtól Nagykanizsáig) ugyancsak 340 kilométer. Területe mintegy 115 600 km^2

A körzet déli és délkeleti részén a terep nyílt, sík, északon és északnyugaton hegyes, erdős. Az erdőkkel borított dombok itt mintegy 300 méterre emelkednek a környező síkság fölé.

A legnagyobb vízi akadályt körzetünkben — jobb oldali mellékfolyójával, a Drávával, és bal oldali mellékfolyóival, a Tiszával, Nyitrával, Garammal és Ipollyal — a Duna alkotta. Ezen kívül vízi akadály volt még a Dunától jobbra elterülő területeken a Balaton és a Velencei-tó.

A Duna Budapestnél jut ki a Nagy Magyar Alföldre, ahol számos mellékfolyójával megdagadva szétterül a mélyen fekvő, lapos partjai között. A folyó völgyének szélessége eléri a 22 kilométert is. A Duna szélessége Budapestnél 970 méter, mélysége 7—12 méter között váltakozik. A folyam sebessége kb. 1 m/sec.

A keletről nyugat felé támadó csapatainknak rendkívüli nehézségeket kellett leküzdeni, míg az ellenség a számára kedvező irányokban elhelyezkedő természetes védelmi szakaszokkal rendelkezett.

A harctevékenységek körzetének mű- és földút hálózata teljes egészében biztosította a csapatok és a manőverezés szükségleteit. Domborzatával, terepjellegével és közlekedési útjaival e terület egészében lehetővé tette a nagy összfegyvernemi, gépesített és páncélos magasabbegységek alkalma-

zását — kivéve a körzet északi és északnyugati részeit, ahol az erdős-hegyes terep az utak téli járhatatlanságának viszonyai között komoly nehézségeket támasztott és korlátozta a csapatok tevékenységét.

A hitlerista tábornokok esztelen makacssága a Budapestért folyó harcban nem hozott számukra babért, és konokságuk a német alakulatok igen nagy veszteségein kívül sok ártatlan, békés lakós pusztulásához és Európa egyik legnagyobb városának nagyméretű lerombolásához is vezettek. Már semmi sem állíthatta meg az események folyamatát ebben az irányban, még a hatalmas tartalékok — közöttük a nyugati arcvonalról, az Ardennekből elvont 6. SS páncélos hadsereg átcsoportosítása sem. Az ellenség említett manőverei csupán rövid időre tartóztatták fel sorsuk beteljesülését és Magyarország, Ausztria, valamint Csehszlovákia népeinek felszabadítását.

A német hadsereg-főparancsnokság tartalékainak Budapest körzetében való szétzúzása elősegítette a szovjet hadsereg lenyűgöző hadműveletének sikeres előkészítését és szétbontakozását a berlini irányban. A szovjet csapatok egyre fokozódó csapásai alatt a teljes vereség és a hitlerista rezsim összeomlása kikerülhetetlenül a vég felé közeledett.

Az ellenséget a Duna—Tisza közén szétverve a 2. Ukrán Front alakulatai bal szárnyukkal délről és keletről kijutottak a Budapest körül védekező hitleristák külső védelmi övéhez. Az ellenség hatalmas átcsoportosítások árán megerősítette csapatait a budapesti irányban. December első napjaiban jelentős tartalékok bevetésével a 2. Ukrán Front egységei átcsoportosítást hajtottak végre, és felkészültek arra a csapásra, mely északról való átkarolással a Budapesten védekező ellenség bekerítését célozta.

A 3. Ukrán Front csapatai erre az időre átkeltek a Dunán, és felkészültek a támadás kibontakoztatására délről északra.

A városnak északról és délről való átkarolása céljából mért összehangolt csapások biztosították az ellenség teljes szétverését a budapesti irányban.

1944. december 26-án Budapesttől északnyugatra, Esztergom térségében a két ukrán front csapatai egyesültek, s ezzel befejeződött a Budapesten védekező 12 hadosztályból, 3 dandárból és néhány egységből és alegységből álló jelentős ellenséges csoportosítás bekerítése. December 27. és 31. között a frontok csapatai különböző körzetekben megsemmisítettek több ellenséges csoportot és megerősítették helyzetüket az arcvonal külső sávjában Budapesttől nyugatra.

E harcok idején a Budapesttől északkeletre fekvő Fót község körzetében teljes fegyverzettel átállt hozzánk egy század magyar katona — hazafi. Az alegység katonái előzőleg összekötözték az SS-ekből álló őrséget, és áthurcolták őket az arcvonalon.

December végén az Ipolynál, Márianosztra és Szob községek térségében a szovjet hadsereg oldalára állt a 2. magyar páncélos hadosztály gyalogos ezrede.

Az ezredet menetben Jászberénybe irányítottuk, ahol később megalakult az új magyar hadsereg 1. gyaloghadosztálya.

December 29-én a Budapesten bekerített német-fasiszta csoportosítás parancsnoksága visszautasította a kapitulációt, sőt vadállati kegyetlenséggel meggyilkolták a hozzájuk küldött parlamentereinket. (Erre később még részletesen visszatérek.)

Ezt követően megkezdődtek a nehéz harcok a bekerített ellenséges csoportosítás megsemmisítésére. Egyidejűleg az ellenség szívós és elkeseredett harcot indított csapataink külső arcvonalán azzal a céllal, hogy egységein-

ket visszavesse a Duna túlsó oldalára, áttörjön Budapestre, és kiszabadítsa a városban körülzárt csoportosítást.

A 2. Ukrán Front főerői elhárították az ellenség Budapesttől északnyugatra, a Garam folyó térségében kifejtett nyomását, és Magyarország északi részén továbbfolytatták támadó tevékenységüket. A 3. Ukrán Front főerői pedig egymás után verték vissza az ellenség hatalmas erőkkel végrehajtott támadásait a Duna jobb partján, az Esztergomtól a Balatonig húzódó arcvonalon.

A fentiekből következően csapataink előtt két alapvető feladat állott:

a) az ellenség körülzárt erőinek szétzúzása és Budapest felszabadítása, mely feladatot főleg a 2. Ukrán Front csapatai hajtották végre;

b) a második feladat a hitleristák nagyméretű támadásainak visszaverése és szétzúzása a külső arcvonalon, amit a két front főerői oldottak meg. Különösen elkeseredett csaták folytak Budapesttől nyugatra a 3. Ukrán Front Esztergomtól a Balatonig húzódó arcvonalszakaszán.

Az ellenség körülzárt csoportosításának szétzúzása és Budapest felszabadítása

E feladat megoldása lényegében eldöntötte a fő kérdést: Magyarország felszabadítását, Németország utolsó szövetségesének elvesztését is.

Már december 28-án Magyarország Ideiglenes Kormánya a Debrecenben összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján megszakított minden — a régi kormány által kiépített — kapcsolatot a fasiszta Németországgal, és hadat üzent neki.

A körülzárt ellenséges csapatok gyors felszámolására a 2. Ukrán Front létrehozta a szovjet alakulatok budapesti csoportosítását, amelynek állományát a 18. gárda lövész-, a 30. lövészhadtest és a 7. román hadtest alkotta. E csoportosítás parancsnokságával engem bíztak meg.

A városért és környékéért igen elkeseredett, könyörtelen harcok folytak, amelyek sok békés polgár pusztulásához és a város romhalmazzá válásához vezettek. Ezért — az emberiesség nevében — ennek a gyönyörű városnak a rombolástól való megóvása és a város békés lakóinak, közöttük gyerekeknek, nőknek és öregeknek mentése érdekében szovjet parancsnokságunk az ellenséges csapatokat kapitulációra, fegyverletételre szólította fel, miután a további ellenállás esztelenné és céltalanná vált. A német tábornokoknak, tiszteknek és katonáknak a háború után akadálytalan visszatérést ígértünk Németországba, vagy tetszésük szerint bármely más országba — a magyaroknak azonnali hazatérést, a sebesülteknek és betegeknek orvosi segítségnyújtást. Ezt tartalmazta a megadásra szóló ultimátum, amely minden hadifogoly tiszt és katona méltóságának a tiszteletben tartását garantálta.

Parancsomnak megfelelően önként jelentkezőkből egy parlamenter csoportot készítettünk fel és elküldtük a körülzárt csoportosítás parancsnokságához az ultimátum átadására. A három önkéntesből álló csoport, a kommunista Steinmetz kapitánynak, a 317. lövészhadosztály politikai osztálya instruktorának a vezetésével tisztában volt a veszéllyel, azzal, hogy a német fasisztákhoz menni még a parlamenterek fehér zászlajával is a biztos halált jelentheti. Szovjet harcosaink azonban készek voltak arra, hogy teljesítsék katonai kötelességüket. Minden készen állt, pontosan a megjelölt időpontban, 1944. december 29-én 11 órakor parlamentereink gépkocsija a rajta lobogó nagy fehér zászlóval lassú menetben haladt a Vecsés—Budapest-i műúton, és Pestszentlőrincnél a peremvonalat átlépve közeledett az

ellenség állásaihoz. A harctevékenység ezen a szakaszon mindkét fél részéről szünetelt. Steinmetz kapitány a gapkocsi ajtaját kinyitva integetett egy másik fehér zászlóval.

Az ellenség mindezt jól látta, és tudta, hogy a szovjet parlamenterek közelednek, de a fasiszta fenevad elvakult, erőtlen dühében közvetlen közelről golyószóróból és lövegből lőni kezdte a gépkocsit a fegyvertelen parlamenterekkel együtt. A jármű felborult és elégett, meghalt Steinmetz Miklós kapitány és Filinomenko tizedes. Kuznyecov hadnagy, a tolmács megsebesült és megmenekült. Csaknem ugyanebben az időben Budán a német-fasiszta parancsnokság fogadta a 3. Ukrán Front parlamentereit Osztapenko kapitánnyal az élükön, de visszafelé haladtukban a peremvonalon a fasiszták hátulról lelőtték Osztapenko kapitányt.

Így haltak hősi halált a kiváló elvtársak, szovjet harcosok: a hazájukhoz hű és önfeláldozó kommunisták. Jól tudták ők, hogy már közel a háború vége, de katonai kötelességüket teljesítve feláldozták magukat az élet és a béke nevében, az emberiség boldogságáért, azokért is, akiket nem is ismertek. Hatalmas és dicső az a nép, amelynek fiai ilyen önfeláldozó hőstettekre képesek.

Válaszul a vadállati és embertelen gaztettre hatalmas pergőtüzet zúdítottunk az ellenségre. A bal parti városrész egész arcvonalszakaszán heves harcok lobbantak fel. Csapataink ezen a részen hozzákezdtek a körülzárt ellenséges csoportosítás szétszórásához és megsemmisítéséhez. Ugyanakkor — a helyzet igen bonyolult körülményeiből kifolyólag — Buda körül a 3. Ukrán Front magasabbegységei tartós védelembe mentek át azzal a feladattal, hogy megakadályozzák az ellenséges csapatok áttörését és kijutását a gyűrűből.

A város körül előkészített védelmi rendszerre, a rendkívül megerősített állásaira támaszkodva — melyek a város mindhárom körúti sávjában és Pest belső negyedeiben is ki voltak építve — az ellenség kemény és igen elkeseredett ellenállást tanúsított.

Valóban, az ellenség egy olyan nagyon erős és megközelíthetetlennek tűnő erődítmény mögött ült, mint amilyen nagy és szilárd építményrendszerű város, Budapest volt. A körülzárt alakulatok parancsot kaptak, hogy utolsó emberig küzdjenek. A hitlerista parancsnokság viszont megígérte nekik, hogy a felmentő csapatok minden körülmények között áttörnek Budapestre. A 9. hadtest parancsnokát, Pfeffer von Wildenbruchot Hitler vezérezredessé léptette elő. Mindez — a parancs, az ígéret, a biztatás, de legfőképp a német-fasiszta egységek aktív tevékenységei a Garam folyó és a Balaton körleteinek belső arcvonalán, valamint nagy hadászati tartalékainak bevetése — valóban erősítette az ellenség körülzárt csapatainak a megmentésük lehetőségébe vetett hitét, és táplálta erejüket a kemény, de már esztelenné vált ellenállásra. A németek és követőik, a magyar szálasisták eszeveszetten, halálraszántan küzdöttek. Ám semmiféle erődítés, sem a bekerített ellenség dühödt ellenállása, sem pedig a körülzártak felmentését célzó elkeseredett kísérletek nem tudták őket megmenteni a szétzúzástól. A magyar fővárosig eljutott szovjet csapatok, a különböző körülmények között vívott nagy csaták gazdag tapasztalatával rendelkezve fényesen végrehajtották mind a körülzárt csoportosítás, mind pedig azoknak a nagy ellenséges erőknek a szétzúzását, amelyek különböző irányokból a Budapesten bekerített erők felmentésével kísérleteztek. A szovjet katonák megszabadították e Duna menti várost a barna pestistől és visszaadták az embereknek a napot, a szabadságot, az életet és a boldogságot.

Elsőként a 18. gárda lövészhadtest bátor és váratlan csapással áttörte az

ellenség védelmének egész külső gyűrűjét. A hadtest ezt Frolov tábornok és Guscsin ezredes parancsnoksága alatt harcoló két hadosztályának erőivel hajtotta végre. Csapataink ezek után közvetlenül a város szegélyén húzódó erődítési öv előtt álltak. Grafszkij ezredes és Aljehin, Atamonov, Lebegy, Hripko alezredesek egységeinek katonái és tisztjei elkeseredett ütközetekben törték meg az ellenség ellenállását, visszavetették erőit, hadifoglyokat ejtettek és hadizsákmányra tettek szert.

A parlamenterek meggyilkolása után kibontakozó heves harcok felfedték az ellenség védelmének leggyengébb pontjait Rákoskeresztúrtól nyugatra és erdővel övezett hatalmas kiterjedésű köztemető körzetében. A 18. gárda lövészhadtest a fasiszták előtt rejtve és váratlanul itt készítette elő az ellenséges állások áttörését. 1945. január 3-án reggel rövid, de heves légi és tüzérségi előkészítés után a temetőn keresztül, fő iránnyal a Valéria-telep irányában csapást mért az ellenségre azzal a céllal, hogy a Csepel-szigettől északra a Dunához kijutva kettévágja az ellenséges csoportosítást a város délkeleti részén. Ez a csapás valóban váratlan volt és megzavarta az ellenséget. Természetesen ők semmiképp sem számítottak arra, hogy mi, szovjet harcosok a holtak birodalmán, ezen a hatalmas temetőn keresztül rohamozunk. Szó se róla, mi nem számoltunk az ellenség kívánságával, manőverünk sikerrel járt és az ellenséget Kovtun-Sztankevics és Frolov tábornokok magasabbegységeinek erőivel megsemmisítettük, védelmét január 5-re 10 kilométer mélységben áttörtük, és kijutottunk a Lóversenytér és a Népliget körzetében a város központi területéig.

A Budapest középpontja irányába végrehajtott ilyen betörés azzal fenyegette az ellenséget, hogy a város egész délkeleti részén átkarolják, s ezért Guscsin ezredes és Nyekraszov tábornok egységei által üldözve gyors visszavonulásba kezdett. Január 10-re a fasisztákat a város délkeleti részéből teljes egészében kivertük és Nyekraszov tábornok egységei ezen kívül megtisztították az ellenségtől Csepel-szigetet is. A 18. gárda lövészhadtest csapatai a hitleristákat szétverve délről és délkeletről kijutottak a város központjához.

Az eredmények hatásaként kedvező helyzet alakult ki a 30. lövészhadtest támadására a város központi negyedeitől északra. E hadtest magasabbegységei Lazko tábornok vezetése alatt az ellenséget üldözve felszabadították Újpestet és Angyalföld északi negyedeit. Pest keleti részén azonban a fasiszták még mindig szilárdan ellenálltak a 7. román hadtest magasabbegységeinek. Segítségükre délről sürgősen átcsoportosítottuk és bevetettük Guscsin ezredes hadosztályát. Ennek egységei baráti és testvéri együttműködésben a 7. román hadtest csapataival szétzúzták az ellenséget, néhány ezer hadifoglyot ejtettek és nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányoltak. E harcokban a 7. hadtest harcosai nagyfokú bátorságról, önfeláldozásról, hősiességről és szilárdságról tettek tanúbizonyságot. Ebben a hitlerista területrablók ellen vívott elkeseredett és súlyos harcokban született és edződött a fegyverbarátság hadseregeink és népeink között — közös harci célunkra és a békére alapozva. A 7. hadtest — becsülettel teljesítve harcfeladatát — január 15-én tartalékba, majd később Csehszlovákia területére, a román hadsereg csapatainak állományába került.

Megkezdődött a város központi negyedének ostroma. A fasiszták köré font gyűrű kérlelhetetlenül szorult, a Pestért folyó harc döntő szakaszába lépett. Az elszánt és elkeseredett küzdelem még inkább fokozódott. Az ellenség helyzete rendkívül megromlott. Egész csoportjai megsemmisültek, a hadifoglyok száma magasra szökött, és ezek az őrök által, valamint a pincékből előbújó városi lakosság átkaitól kísérve ezrével haladtak csüg-

gedten az utcákon keletre. Január 16-án és 17-én a város központi részei felszabadításának csupán e két napján csapataink mintegy 10 000 hadifoglyot ejtettek.

Elérkeztek az utolsó csapások. Az ellenséget a város centrumában körülzárva csapataink január 18-án reggel kijutottak a Duna keleti partjára. Nagy robbanások rázkódtatták meg a várost, lángok csaptak fel, forrott, tajtékzott a Duna vize. A hidakat, Budapest szépségeit és ékességeit az ellenség felrobbantotta. A város központjában körülzárt ellenséges csoportosulást szétszórtuk, részben megsemmisítettük és csapatainak nagy részét fogságba ejtettük. Pestet teljesen megtisztítottuk az ellenségtől. A hadifoglyok újból vonultak a város utcáin mögöttes területeink felé. Ezen a napon 18 787 katona, tiszt és tábornok esett fogságunkba. A pincékből — egyelőre még bátortalanul, de mind többen és többen jöttek fel a napfényre, a szabad levegőre. Budapest utcái megteltek lelkesedő és örvendező emberekkel. Katonáinkhoz, tisztjeinkhez és tábornokainkhoz egyre gyakrabban és teljes bizalommal fordultak különböző kéréseikkel. Sokan pedig egyszerűen csak látni akarták a szürke katonaköpenyben megjelent szovjet embereket, velük valahogy nyugodtabban érezték magukat a sorsdöntő napokban.

Budapest külterületének egyik falujában a helyi asszonyok egész delegációja jött el hozzám, akik elragadtatással beszéltek a szovjet katonákról. Magyarország egyszerű népe nagy bizalommal és szeretettel vette körül harcosainkat.

A jobb parti városrész központjában — Budán — a körülzárt ellenségnek azonban még meglehetősen nagy számú csoportja folytatta az elkeseredett és heves ellenállást: táplálta őket az a remény, hogy a hitlerista parancsnokságnak azok a kísérletei, amelyeket Budapest felmentése érdekében tettek, sikeresek lesznek. Annál is inkább, mivel január 18-án, Budapest bal parti városrészének felszabadítása napján az ellenség a bekerítés külső arcvonaláról nagy páncélos csoportosítással mért csapást a Velencei-tó és a Balaton között; előretört a Dunához, és annak jobb partja mentén szándékozott áttörni a körülzárt erőkhöz. Ebben a helyzetben főhadiszállásunk a Budán körülzárt csapatok szétzúzására ismét a 2. Ukrán Front parancsnokának adott utasítást, a szovjet csapatok csoportosításának parancsnokául pedig újra Afonyin tábornokot, a 18. gárdahadtest parancsnokát nevezte ki. A 3. Ukrán Front erőfeszítéseit teljes egészében a támadó ellenség visszaverésére irányították. E front állományába került a 2. Ukrán Fronttól a Pesten felszabadult 30. lövészhadtest és a 68. gárda lövészhadosztály.

Miközben heves harcokat folytatott a Garam folyó körzetében, a 2. Ukrán Front végrehajtotta a 18. gárda lövészhadtest átcsoportosítását a Dunán keresztül Budára.

Így azután a 18. gárda-, a 37. és 75. lövészhadtestekből álló budapesti harccsoport január 21-én megkezdte Buda ostromát. Január 30-án kivertük az ellenséget a Margitszigetről, és megtörve ellenállását, február 11-re megtisztítottuk a fasisztáktól Buda egész déli részét, és kijutottunk a régi Várig. Csapataink a hitleristákat teljes gyűrűben egy kis területre szorították össze. Elkövetkezett a döntő, a reménytelen helyzetben vergődő, elállatiasodott ellenség teljes megsemmisítése. A február 12-re forduló éjjel a kétségbeesésre kárhoztatott banditák még kitörést kíséreltek meg északnyugati irányban. A kitörési kísérleteket felszámoltuk, az ellenség igen nagy veszteségeket szenvedett. Az éj leple alatt azonban mintegy 7000—10 000 főnek kisebb csoportokban mégis sikerült az északnyugati erdőkbe

jutni, de a visszavonulási útjukat elzártuk. Február 12-ének hajnalán csapataink döntő harccal befejezték az ellenség erőinek szétzúzását. Budát teljesen bevettük, miközben több mint 21 000 hadifoglyot ejtettünk. Közöttük volt a körülzárt budapesti német csoportosítás, a 9. hadtest parancsnoka, Pfeffer von Wildenbruch vezérezredes és egész törzse, annak főnökével, Lindenau alezredessel egyetemben. Február 13-án csapataink megtisztították Budát az ellenség maradványaitól, megsemmisítették, illetve foglyul ejtették a Budáról kiszabadult, az erdőkben bujkáló ellenséges csoportokat.

*

1945 január végén Budán súlyosan megsebesültem: egyszerre tizennyolc sebet kaptam, és gyógyításra Szolnokra, a frontkórházba szállítottak. Itt egészségem helyreállításáig két hónapot töltöttem. A budapesti csoportosítás parancsnokságát az 53. hadsereg parancsnoka, Ivan Mefogyijevics Managarov tábornok vette át.

A Budáért folyó harcokban a szovjet hadsereg csapataival együtt hősiesen küzdöttek azok a magyar katonák és tisztek is, akik átálltak a mi oldalunkra. Ezek önálló századokban egységeink kötelékében vettek részt a Déli pályaudvar, a Gellérthegy és a Várhegy körzeteinek ostromában. A Budáért folyó harcok utolsó napjaiban Variházi Oszkár alezredes parancsnoksága alatt alakult meg a Budai Önkéntes Ezred. Itt, az elállatiasodott fasizmus ellen vívott súlyos harcban vérrel pecsételődött meg a szovjet és a magyar hadsereg és népeink megbonthatatlan barátsága.

Így végződött a magyar főváros, Budapest felszabadításáért folyó harc. Mindnyájan örültünk a győzelemnek, ennek ki-ki a maga módján tanújelét is adta. Sajnos, a győzelem mámorában nem tudott osztozni sok kedves és hős elvtársunk: katonák és tisztek, akik Budapest felszabadításáért, népének boldogságáért, békés munkájáért áldozták életüket. Sokan megsebesültek és kórházi ápolásra szorultak. Közülük sokan nyomorékká váltak. Róluk, nekünk élőknek sohasem szabad elfeledkeznünk. A harcok már messze zajlottak a várostól, és Magyarország fővárosa, Budapest és lakói élvezték a békét és a szabadságot.

Az ellenség támadó tevékenységének visszaverése

A német hadsereg főparancsnoksága — azt a feladatot tűzve maga elé, hogy megállítja csapataink támadását Magyarországon és megpróbálja a Budapesten körülzárt csoportosítása megmentését — csapataiból sietve nagylétszámú tartalékokat, köztük páncélos hadtesteket és hadosztályokat dobott át a bekerítés külső arcvonalára.

Hatalmas erőket összpontosítva 1945. január 2—15. között csapást mért a Komáromtól délre fekvő körzetből a Duna jobb partján, Bicskén át Budapest irányába. Az ellenség ebben az irányban bevetette a 4. páncélos hadtestet (három páncélos hadosztályt), a 3. SS „Halálfejes" páncélos hadosztályt, az 5. SS „Wiking" páncélos hadosztályt, négy gyalog- és egy lovashadosztály, a 130. páncélos ezredet és két önálló ezredet. A csapást összesen 10 hadosztály, három önálló ezred és más alegységek mérték. Ez az igen jelentős páncélos csoportosítás a támadás kezdetén nagy fölénnyel rendelkezett csapatainkkal szemben. Január 6-ig áttörte alakulataink hevenyészett védelmét, mintegy 18—25 km mélyen tört be hadrendünkbe, amivel harcászati sikert ért el.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága ekkor gyors és ügyes manővert hajtott végre. A mélységből és a nem támadott arcvonalszakaszokról az áttörés körzetébe átcsoportosította a 18. páncélos, az 1. és 2. gépesített hadtestet, négy lövész- és egy lovashadosztályt, néhány tüzér- és tüzér páncélelhárító egységet és magasabbegységet.

Ezenkívül tartalékként az ellenséges támadó csoportosítás szárnyán készen állt a 7. gépesített hadtest, hogy a lehetőségektől függően aktív tevékenységet hajtson végre.

Csapataink merészsége és bátorsága, valamint az ügyes manőver javunkra változtatta meg az erőviszonyokat. Az ellenség támadását megállítottuk, majd eredeti állásaikba vetettük vissza.

Az ellenség ellencsapásának visszaverésében szerepet játszott a 2. Ukrán Front 6. harckocsi- és 7. gárdahadseregének január 6-a és 10-e között végrehajtott támadása. E hadseregek csapatai január 6-án éjszakai rohammal meglepetésszerűen áttörték az ellenség védelmét a Garam folyónál és a Duna bal partja mentén Komárom felé fordultak. Ezzel igen veszélyes helyzetet teremtettek a Budapest felé törő német csoportosítás szárnyán és hátában. A két front csapatai erőfeszítéseinek eredményeként az ellenséget szétvertük és visszavetettük. Ezután rövid szünet következett, de az ellenség nem állt el szándékaitól és erőfeszítéseit most délre helyezte át.

A német csapatok ismét ellencsapást készítettek elő, melyet 1945. január 18. és február 15. között hajtottak végre.

A fasiszta parancsnokság Székesfehérvár térségében újabb átcsoportosítást hajtott végre, ahol jelentős páncélos erőket vont össze. Ezekkel az erőkkel január 18-án a Velencei-tó és a Balaton között mért csapást csapatainkra. A német csoportosítás hét páncélos és egy gyaloghadosztályból (1., 2., 3., 5., 9., 12. és a 23. páncélos hadosztályok, valamint a 356. gyaloghadosztály), az 509. királytigris páncélos osztályból, a 325. rohamlöveg dandárából, a 24. páncélos ezredből és lovas egységekből állt.

E hatalmas páncélos csoportosításnak az volt a feladata, hogy törje át a 252. lövészhadosztály, az 1. megerősített körlet és a 7. gépesített hadtest 63. dandárjának védelmét, és támadását a Duna mentén északkelet felé kifejlesztve egyesüljön a Budapesten körülzárt csoportosítással. Végül, hogy Budapesttől nyugatra verje szét a 4. gárdahadsereg csapatait.

A főcsapás irányában az ellenségnek erőben és eszközökben — kiváltképp harckocsikban — döntő fölénye volt. Ennek következtében, csapataink hősiességének és szilárdságának ellenére, a támadás második napján sikerült áttörnie védelmünket és 65 km mélységben és 45 km szélességben kijutniuk a Dunához.

A hitleristák fő erőfeszítésüket észak felé, Budapest irányába fejtették ki.

Csapataink halogató harcokat folytatva manővereket hajtottak végre abból a célból, hogy a veszélyeztetett irányban erőket és eszközöket összpontosítsanak, és ellencsapást mérjenek az eredeti helyzet visszaállítására.

E harcok lehetővé tették, hogy a harmadik nap végén a Velencei-tó és a Duna között új védelmi körletet rendezzünk be és csapataink el is foglalták azt.

Az elkeseredett harc folyamán az egységeknek és magasabbegységeknek az arcvonalból való kivonása útján, valamint a 2. Ukrán Fronttól és a főhadiszállás tartalékaiból kapott csapatokkal növekedve kiegészítő tartalékokat képeztünk.

Végeredményben — hála a gyors manővernek, az áttörés körzetébe összpontosított nagy összfegyvernemi és harckocsi magasabbegységeknek, a szét-

bontakoztatott nagyszámú tüzéregységnek — az erőviszonyok határozottan a mi javunkra változtak meg.

Ilyen körülmények között készültek fel a 3. Ukrán Front csapatai a január 27-én végrehajtott ellencsapásra, melynek az volt a célja, hogy szétzúzza az ellenség csapásmérő páncélos erőit és visszaállítsa az eredeti helyzetet. Az ellencsapást hatalmas tüzérségi és légierő támogatással az 1. gépesített hadtest, a 135. lövészhadtest egy hadosztálya, két harckocsi (23. és 18.) és három lövészhadtest (30., 104. és a 133.) erői mérték. A manőver a négy irányból kiinduló koncentrikus csapás jellegét viselte.

Csapataink ellencsapása teljes sikerrel végződött. Az ellenség főképpen páncélos csapatokból álló csapásmérő csoportját szétzúztuk és visszavetettük kiindulási helyzetébe. Ez időben egybeesett az ellenség Budapesten körülzárt csoportosításának teljes felszámolásával.

Ilyenformán — a német-fasiszta csapatok szétzúzásával Budapest körzetében — lényegében eldőlt Magyarország felszabadításának kérdése is, 1945. február közepére a szovjet csapatok felszabadították Magyarország területének mintegy kétharmad részét. A hitlerista megszállók hatalma alatt maradt országrész a 2. és 3. Ukrán Front bécsi támadó hadművelete folyamán szabadult fel.

A budapesti csoportosítás szétzúzása ellenére azonban a hitlerista csapatok parancsnoksága újból nagy támadásra készülődött a Balaton térségében. Arra számított, hogy a szovjet csapatokat Nyugat-Magyarország területén szétveri és visszaállítja korábbi helyzetét a Duna vonalában. Ennek érdekében március első napjaira a Balaton térségében az ellenség újabb tartalékokat vont össze.

A támadásra összpontosított hatalmas csoportosítást nagy gyalogos, tüzérségi és légierők, valamint tizenegy páncélos hadosztály (köztük a 6. SS páncélos hadsereg négy hadosztálya) erői képezték. Összesen több mint 1200 harckocsi és rohamlöveg, 870 páncélozott csapatszállító jármű, mintegy 3500 különböző kaliberű löveg, kb. 2200 aknavető és 850 repülőgép állott itt rendelkezésükre. E támadásban a döntő szerepet az Ardennekből ide átdobott 6. SS páncélos hadseregnek szánták.

A nagy támadás álcázása céljából csapataikat két páncélos hadosztállyal megerősítve a németek február 17. és 24. között Komáromtól keletre csapást mértek a 2. Ukrán Front csapataira és a Garamhoz szorították vissza. Hadműveleti sikert azonban nem értek el és több mint 100 harckocsi elvesztése után február 24-én beszüntették támadó tevékenységüket ebben az irányban.

A szovjet parancsnokság idejében felfedte az ellenség készülőben levő nagy támadását és intézkedett, hogy a 3. Ukrán Front körzetében szilárd és lépcsőzött védelmi rendszert építsenek ki és jelentős tartalékokat képezzenek. A 2. Ukrán Front állományából is ide csoportosították át a 27. hadsereget, három önálló hadtestet, páncélelhárító tüzéregységeket és végezetül a 6. gárda harckocsihadsereget.

Ezenkívül a főhadiszállás tartalékából beérkezett a 9. gárdahadsereg. A harc folyamán — ugyancsak az ellenséges csoportosítás szétzúzására — a Balaton térségébe összpontosították a 2. Ukrán Front légi hadseregének erőfeszítéseit is. Csapataink előtt az a feladat állott, hogy védelmi harcban őröljék fel és gyengítsék meg az ellenséges csoportosítást, és azután menjenek át döntő támadásba a bécsi irányban.

Március 6-án a németek megindították támadásukat. A főcsapást ismét a Velencei-tó és a Balaton között mérték. Azzal számoltak, hogy a légierő-

vel és tüzérséggel támogatott hatalmas páncélos támadó ékkel visszanyomják csapatainkat és átdobják azokat a Duna bal partjára.

Ezt az igen erős csapást azonban egy fölöttébb szilárd és szervezett ellenállás fogadta és így a németek sikert nem értek el. A szovjet csapatok előkészített állásokra, valamint az ellencsapásokat és ellentámadásokat végrehajtó, szélesen manőverező tartalékokra épített védelme vissza tudta verni az ellenség támadását, amelynek során 10 nap alatt mindössze 7—10 km mélységben sikerült beékelődnie állásainkba.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai egymással szorosan együttműködve meg tudták oldani feladatukat. A védelmi harcban igen nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek, a támadásról való lemondásra kényszerítették azt, és a kezdeményezést magukhoz ragadva a hadműveleti és hadászati tartalékok bevetésével március 16-án a Duna jobb és bal partján, a bécsi irányban döntő támadásba mentek át.

Erre az időre — az orvosokon kívül hála a magyar emberek segítségének — Szolnokon sikerült visszanyernem egészségemet, és 1945. március 21-én újra jelentkeztem szolgálattételre és átvettem a 18. gárdahadtest parancsnokságát (gyógykezelésem alatt a hadtestet a törzsfőnök, Szoszedov tábornok vezette), amellyel részt vettem Nyugat-Magyarországon Győr és Mosonmagyaróvár felszabadításában.

A bécsi hadművelet folyamán, 1945. április 4-én a szovjet hadsereg teljesen felszabadította Magyarországot a német-fasiszta megszállás alól.

A 2. és 3. Ukrán Front Magyarország felszabadításáért folytatott hadműveleteinek történelmi jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy felszabadították a magyar népet a fasizmus alól, lehetővé téve, hogy maga döntsön saját sorsáról. Ezenkívül Budapest körzetében, majd tőle nyugatra harcolva a szovjet csapatok reális veszélyt teremtettek Németország számára a déli irányból.

A szovjet parancsnokság a két frontnak Budapest térségében folytatott aktív tevékenységével úgy számolt, hogy

Először: elvonja a német hadsereg főparancsnokságának figyelmét a támadás fő irányáról, amelyet a szovjet csapatok Lengyelországon keresztül Németország központja, Berlin irányába készítettek elő:

Másodszor: ha lehetséges, lekötni a német hadsereg mennél több tartalékát Budapest körzetében.

E számítás megalapozottságát és helyességét az események története igazolta. A német parancsnokság Budapest térségében hatalmas páncélos erőket vont össze (mintegy 16 páncélos hadosztály), nem is számolva egyéb tartalék magasabbegységeit és egységeit. A szovjet csapatok aktív tevékenysége eredményeként mindezek az erők a szó szoros értelmében tönkrementek. Ez elősegítette a szovjet hadsereg hadműveleteinek sikeres kifejlődését a berlini főirányban, ami a hitlerista Németország teljes kapitulációjához vezetett.

A szovjet csapatok gazdag gyakorlati tapasztalatai, a tábornokok és tisztek katonai mesterségbeli tudása, harcosaink vakmerősége és bátorsága, a szovjet haditechnika fölénye biztosította hadseregünk győzelmét a német-fasiszta csapatok felett Magyarországon.

Az azóta eltelt években a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével sikeresen megvalósult Magyarországon — mind a városon, mind a falun — a szocialista átalakulás. Az országban befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása.

A baráti és testvéri magyar nép örök hálát érez a Szovjetunió iránt önzetlen és testvéri segítségéért.

Az elmúlt esztendőben — élve a lehetőséggel — újból eljöttem Magyarországra. Ennek során meglátogathattam néhány falut és várost, közöttük Budapestet is. Megfordultam intézményekben, gyárakban, üzemekben, iskolákban és voltam néhány elvtárs lakásán is. Különösen örömteli és nagyszerű volt a szolnoki, székesfehérvári, veszprémi és budapesti ifjúsággal töltött együttlét. Ezek a forró hangulatú találkozások, a sugárzó életöröm és boldogság lenyűgöztek bennünket. Kellemes volt nézni a nép pezsgő életét — és lehet-e nem örülni az ember boldogságának?

Igen! Magyarország dolgozó népe az elmúlt években nagyot haladt előre. Élcsapatának, a Magyar Szocialista Munkáspártnak a vezetésével sikeresen lerakta országában a szocializmus alapjait. A szovjet és más szocialista országok népeivel szoros barátságban Magyarország biztosan megy előre a haladás és a béke útján.

Igen! Öröm volt nézni a Gellérthegyről a megújhodott Budapestet, a boldog Magyarország fővárosát. Itt, a szabadságot jelképező harcos katona bronzalakjánál akaratlanul is azokra a távoli napokra gondoltam, amikor itt, a Dunánál, gonosz emberek akaratából a második világháború egyik legkönyörtelenebb harcának a lángja dühöngött. És lám, nem hiába áldozta akkor sok szovjet harcos és magyar hazafi fiatal életét, ontotta vérét a békéért, a népek barátságáért és boldogságáért. Éljen hát örökre a nemzedékekben az emléke a távoli napnak — a fasizmus sötét erői felett aratott győzelem napjának!

HARCBAN A PÁNCÉLVONAT ELLEN

(Visszaemlékezés)

Mautz János

Alig múltam 16 éves, amikor — egy születési adat téves beírása következtében — besoroztak katonának. Anyám hiába tiltakozott ellene, bizonygatva, hogy még nem vagyok 17 éves. Mint esztergályost és műkedvelő csillagászt a tüzérséghez osztottak be. Bécsbe vittek, és egy telefonista tanfolyamon megfigyelő főtüzérnek képeztek ki.

A tanfolyam elvégzése után a budapesti Pálffy-laktanyában állomásozó 31-es tüzérezred ARTILLERI MESS Abteilungjához osztottak be, majd kivittek a galíciai frontra. Innen, mivel mint vézna fiú nem bírtam a nagy megerőltetést, a lembergi kórházba kerültem, ahonnan szépszerével hazaszöktem — első alkalommal. Itthon újra jelentkeztem az ezrednél. A változatosság kedvéért ekkor a Piavehoz vittek a Montelora, ahonnan ismét megszöktem. Hazaérve megint jelentkeztem a frontra, és ezt a manővert többször megismételtem.

Közben kétszer lefokoztak, és úgyszólván Ausztria-Magyarország összes katonai fogdájában és Arestjeiben ültem 1—2 napot, illetve hetet — kivéve Prágát. Ez alatt hihetetlenül meggyűlöltem a hierarchikus és kapitalista társadalmat, és Bohr, Curie, Rutherford és Einstein elektrofizikai kísérleteinek hatására abszolút materialista lettem.

1918-ban azonnal önként jelentkeztem katonának. Mint megbízható személyt vidékre, a tolnai 17-es vörös tüzérezred negyedik ütegéhez helyeztek megfigyelő főtüzérnek. Állomáshelyünk a Fejér megyei Velencén egy majorsági épületben volt.

1919 június elsején Esztergomnál átkeltünk a Dunán és a párkánynánai országúton meneteltünk Köbölkút felé, ahol kisebb utóvéd harcok is voltak, tüzérségi harcra azonban nem került sor. A falun túl a két arcvonal között volt Ulmann báró sertéshizlaldája. A falu tanácselnökének a javaslatára Kovács tizedessel vállalkoztunk arra, hogy hajnalban kinyitjuk a sertésólak ajtaját. A félhomályban oda is osontunk és szabadjára engedtük a több száz állatot. A disznók óriási röfögés közepette rohanni kezdtek Köbölkút felé — erre volt ugyanis a legelőjük. Így történt ennek a sok disznónak az átmentése a mi oldalunkra. Reggel azonban megtudtuk, hogy nem kellett volna ennyire vigyáznunk, mert közben a csehek kiürítették a környéket és a Nyitra vonalára vonultak vissza. Másnap — az ország- és dűlőutakon — továbbmeneteltünk Kürt és Perbete felé. Késő este volt, amikor Udvardra értünk. Ütegünk 3-án hajnalban már állásban is volt egy kisebb akácosban,

Udvardtól északra. Innen mi, telefonisták — Kovács tizedes (akinek a mestersége is kovács volt), egy Gaál nevű Hirmann-gyári rézesztergályos és én azonnal megkezdtük a telefonhuzal lefektetését. A vezetéket addig fektettük le, ahol a Komárom és a Párkánynána vasútvonalat metszi az Udvard felől jövő országút, Érsekújvár felé menet (lásd az alábbi vázlatot) kétoldalt. A vasúti és az országúti töltés három méter magas volt. A két vasúti töltés között kb. 70—80 méter széles sáv terült el, amely egyre szűkült, s a Nyitra hídon a két vasútvonal már egyesülve megy át. A periszkóp táv-

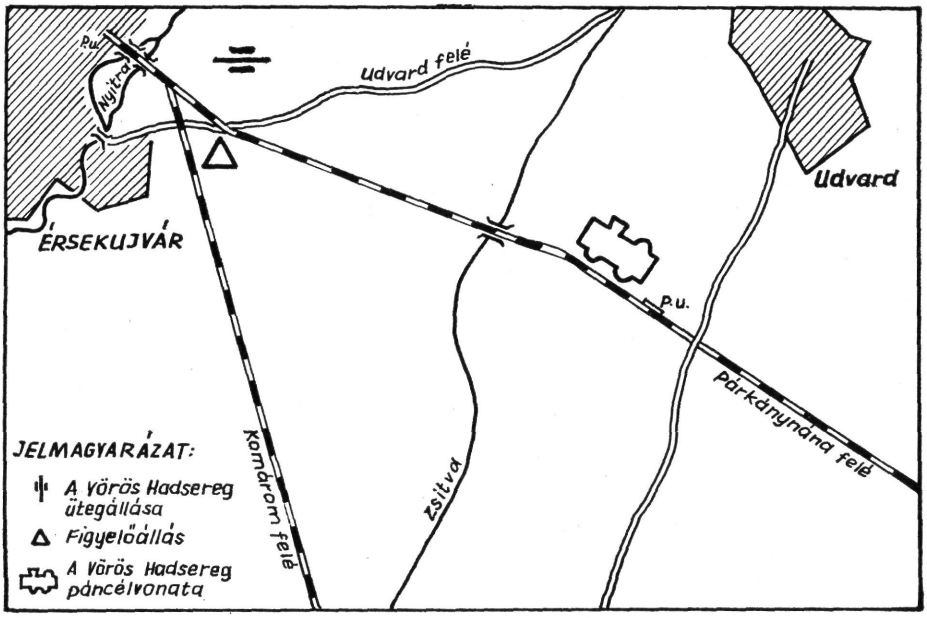

csövet a Komárom felől jövő vasútvonalat záró sorompó két vasoszlopa közé tettem, mert innen jó kilátás nyílott a vasúti hídra. A közelben található kövekből mellvédet csináltunk. Ezt gallyakkal álcáztuk. A munkával reggel 7 óra felé már készen is voltunk. Nemsokára megérkezett egy 19 emberből álló gépfegyveres osztag is 5 géppuskával. Ők az országút töltésén készítettek maguknak állásokat Egy-egy gépfegyverállás között 12—15 méter volt a távolság. Valóságos kis erőd alakult itt ki. A géppuskások örültek a tüzérségi megfigyelő állásoknak, mert tudták, hogy az ágyúk szükség esetén az ő részükre is segítséget nyújtanak. Mi, megfigyelők is kedvezően fogadtuk a géppuskásokat, mert fegyvereiket nagyon jónak találtuk az esetleges gyalogsági támadás visszaverésére.

Kellemes, szép napos idő lett. 9 óra felé kijött a főhadnagyunk. A székesfehérvári fiút Neuhauser Pálnak hívták. Német neve dacára igazi magyar és szociális érzelmű ember volt. A kiépített figyelőállással, de különösen a két vasoszlop közé helyezett távcsővel nagyon meg volt elégedve.

Mindjárt meg is kezdtük a belövéseket. A parancs úgy szólt, hogy a hidakat nem szabad szétrombolni, mert esetleg nekünk is szükségünk lehet rájuk — tekintve, hogy a mi páncélvonatunk is ott vesztegelt a párkányná-

nai vasútvonalon, tőlünk kb. 3—4 km-re. A vonat azért nem tudott előbbre jönni, mert a Zsitván átvezető vasúti híd fel volt robbantva. A pionírok (műszakiak) azonban már dolgoztak a híd helyreállításán. A Nyitra hídját már a második lövéssel belőttük. Ezt követően hárman — a főhadnagy, Kovács tizedes meg én — átugrottunk a vasúti töltésen, és hol az országút töltése mellett, hol pedig az országút árkában — amely akkor lövészárok is volt — elindultunk Érsekújvár felé. Gaál ottmaradt a telefonnál. Az úton haladva magunk mellett vezettük a telefonhuzalt is — és vittünk egy magnértelefont is, hogy a figyelő- és ütegállással állandóan összeköttetésben legyünk. Az országút árkában néhány részeg baka feküdt. Egy józan tizedestől végre megtudtuk, hogy nem messze van egy gazda nélküli kocsma — ott isszák le magukat. A tizedes jelentette a főhadnagyunknak, hogy a Nyitrán túl a szemben levő malomban van egy ellenséges gépfegyverállás. A parancsnok utasítására felhívtam az ütegállást. A tüzérek a második lövésre megsemmisítették a célt. Abból, ahogy Neuhauser főhadnagy megadta a lőelemeket, megtudtam, hogy ugyancsak érti a mesterségét, mert a Piavenál a Montelon levő figyelőállásokban sok belövésnek voltam a tanúja, de ott számos tiszt még a 4—5 belövésnél is alig ért el találatot. E kis epizód után hamarosan elértünk a szóban forgó kocsmához. Parancsnokunk utasításának megfelelően Kovács tizedessel lementünk a pincébe és egy ott talált baltával kivertem a hordók fenekét.

Ezt követően átmentünk az égő Batta Cipőgyárba, ahol Kovács tizedessel összeszedtünk 20—20 pár bakancsot és magunkkal vittük, mert az ütegállásban levő legénység közül soknak rossz volt a lábbelije. Délután 3 óra volt, amikor visszatértünk a figyelőállásba. Parancsnokunk az ebédet kihozó kocsival — amelyre felpakoltuk a bakancsokat — visszament a stábhoz.

Másnap, július 4-én ismét szép, napos időre ébredtünk. 8 óra felé elküldtük Gaált a Zsitva felrobbantott hídjához azzal, hogy tudja meg, mikorra lesznek készen a pionírok a híd helyreállításával és azon mikor jöhet át a páncélvonatunk? Gaál dél felé tért vissza azzal a hírrel, hogy a híd másnapra elkészül. Nem sokkal Gaál után megérkezett a főhadnagyunk is a géppuskások parancsnokával együtt, aki megszemlélte a tüzelőállásokat, majd visszatért állomáshelyére. Parancsnokunk kint maradt. és velünk együtt sütkérezett a töltés oldalán. Délután, valamivel 5 óra után váltottuk egymást: Kovács ment a látcsőhöz, én pedig a telefonhoz. A tizedes egyszercsak izgatottan elkiáltotta magát:

— Főhadnagy elvtárs, jön az erdő!

— Ne mondjon már ilyen marhaságot — szólt rá a tiszt, de nyomban felállt, és felmászott a töltésen a távcsőhöz. Ám alighogy belenézett, már adta is a parancsot, hogy a tegnap belőtt lőelemekkel azonnal lőni kell a hidat.

Az történt ugyanis, hogy az érsekújvári állomásra befutó vasútvonalon, amelyet két oldalról fák szegélyeztek, egy intervenciósokkal megrakott páncélvonat jött kifelé, maga előtt tolva egy gallyakkal rafinált módon álcázott üres vasúti kocsit. Ezt nyilván azért tették, hogy ha netán az éjjel alá-aknáztuk volna a sineket, akkor előbb az üres vagon és ne a páncélvonat robbanjon fel. Ezért a páncélvonat lassan jött, meg-meglökve az üres vagont.

Gépfegyvereseink azonnal akcióba léptek. Az egyik géppuska alig 2 méterre volt a telefontól. Ütegünk útján jelentettük az ezrednek a helyzetet, és kértük, hogy minden rendelkezésre álló erővel lövesse a hidat!

Az előttünk beásott intervenciósoknak nem volt ágyújuk, ily módon a

páncélvonatot — amely egyelőre még nem avatkozott be a harcba — géppuskák tüzével támogatták. Rövidesen tüzérségünk is megkezdte a tüzelést, a lövések azonban nem a legjobban sikerültek. A nagy harci zajban ugyanis nem értették meg pontosan a bemondott lőelemeket. Közben a mi oldalunkon is érezni lehetett az ellenséges nehéz géppuskák hatását. Már 4 halott katonánk volt — nyak- és fejlövést kaptak. Kovács tizedes mindent megtett megmentésükért, de fáradozása hiábavaló volt. Hősi halált haltak. Gaál és az egyik magára maradt gépfegyveres, akinek két társát lelőtték, a zűrzavart kihasználva elszaladt, a többi azonban bátran kitartott. Mi tagadás, én is remegtem a félelemtől, mert a páncélvonat, ha lassan is, de közeledett felénk. Ebben a válságos helyzetben számunkra parancsnokunk magatartása jelentett legtöbbet, aki bátran kitartva irányította a tüzérség tüzét, bár az ellenséges páncélvonat már csak alig 200 méterre volt tőlünk az első híd másik oldalán.

Sajnos, megint találat ért egy gépfegyverest. Szegény vért hányva gurult le a töltésről. Vesztünkre a saját páncélvonatunk lövései is — amely ágyúival szintén beavatkozott a harcba — rövidebbre sikerültek, és gránátjai közvetlenül a fejünk fölött robbantak. Ezt telefonon jelentettem, arra kérve az ütegállást, hogy az ezreden keresztül értesítse a páncálvonatunk parancsnokát — akit közben szidtam mint a bokrot —, hogy legalább 100 méterrel hosszabbakat lőjjön. Persze, az igazsághoz tartozik, hogy részükről ez a tévedés érthető volt, mert ők nem rendelkeztek megfigyelőkkel, csak a térkép alapján lőttek.

Ezalatt az intervenciósok páncélvonata egyre közelebb jött. Már a vasútvonal és a túlsó híd találkozásához ért. Ekkor érkezett el az az utolsó másodperc-töredék, amikor a mi lövéseink egyike a mozdony kazánházába csapódott. A találat következtében a mozdony nagy gőz- és füstfelhőbe burkolva óriási robajjal félig lefordult a kőhídról az ártérre. A másik találat egy páncélkocsit ért, amely szintén felrobbant. Mindez még a híd másik oldalán történt. Az épen maradt kocsikból ekkor az intervenciósok elkezdtek kiugrálni — akik között sok francia volt.

Most a mi gépfegyvereseinknek volt alkalmuk megtorolni bajtársaik halálát. Páncélvonatunk is hosszabbakat lőtt, mert már az ő találataik is az ellenséget érték. Az ellenség támadását tehát sikeresen visszavertük!

Mindez úgy tűnt, mintha a harc órák hosszat tartott volna, pedig legfeljebb 12—15 percig, vagy még rövidebb ideig folyt a küzdelem. Ezt a rövid és rémes ütközetet azonban azóta sem tudtam elfelejteni.

A támadás visszaverése utáni napon a Vörös Hadsereg bevonult Érsekújvárra. Ütegünk azonban nem ment tovább a Vörös Hadsereggel. Stromfeld Aurél 6-án az udvardi községháza udvarán felsorakozott ezred előtt az egész üteget dicséretben részesítette. Parancsnokunk külön dicséretet kapott. Szokolyai ezredparancsnok pedig közölte, hogy engem és Kovácsot a dicséret mellett még kitüntetésre is felterjeszt.

Az ünnepélyes parancskihirdetés után pedig — szó szerint így igaz — az egész üteget jutalomképpen elvitték Balatonszabadiba két hétre nyaralni. Ebből azonban csak 10 nap lett, mert ütegünket a csongrádi hídfőhöz vezényelték. Az itt vívott harcunkat hosszú volna leírni, de az bizonyos, hogy ezen a helyen nem jött át a bojárok, intervenciósok hadserege, bár több rohamot hajtottak végre a hídfő ellen. Ezeket azonban még a Tisza másik partján szétlőttük.

Nagyon sajnálom, hogy erről a harcról, a csongrádi hídfő védéséről so-

hasem olvastam sem újságokban, sem emlékezési rovatokban, sem a Tanácsköztársaság háborús történetében.

A Tanácsköztársaság bukása után sokáig nem mertem hazamenni, a rokonoknál bujkáltam. Decemberben azonban mégis elfogtak, toloncházba vittek, onnan pedig a debreceni internáló táborba (amely a Debrecen—Hajdúszoboszló-i országút mellett, a Nyulas dülőben volt felállítva) vittek, ahol másfél évet raboskodtam. Csupán egy kis epizódot írtam le a Magyar Tanácsköztársaság harcából. Mégis vissza-vissza gondolva ezekre a napokra, úgy vélem, megtettük azt, amit akkor a legjobb lelkiismeretünk szerint tennünk kellett.

SZEMLE

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN ÉS A POLGÁRHÁBORÚBAN

1917—1922

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó. I. köt. 1967. 586 o.)

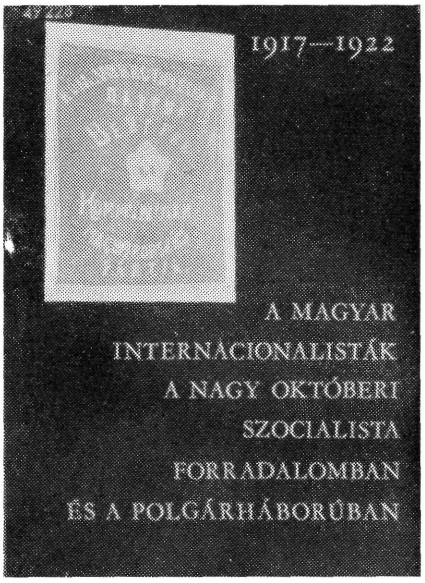

Két ország hat tudományos intézetének tucatnyi történésze és levéltárosa dolgozott esztendőkön át azon a munkán, amelynek köteteit a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának előestéjén párhuzamos kiadásban kapták kézhez a magyar és szovjet olvasók. Ez a vállalkozás jelentős lépésnek számít történettudományunkban. A munkatársak Prágától Irkutszkig két kontinens területéről gyűjtötték össze az itt felsorakoztatott értékes forrásokat. A központi levéltárak anyagai mellett a könyv olyan dokumentumokat is közöl, amelyeket a távoli Perm, Szaratov, Taskent vagy Tyumen archívumaiban őriznek.

Önkéntelenül is felmerül a kívánság: milyen hasznos is lenne, ha arra hivatott szerveink más országok, más témák viszonylatában is szorgalmaznák hasonló közös munkák létrehozását. A jó példa már megvan. Ez a kiadvány beszédes tanú arra, hogy a történészeknek milyen előnyöket nyújthat az együttműködés, a baráti összefogás.

A szerkesztő bizottság a munka most megjelent I. kötetébe 273 dokumentumot vett fel. A bevezetőből tudjuk, hogy 458 értékes okmány a rövidesen megjelenő II. kötetben kap helyet. Az előkészítő munkák során azonban a kutatók sok ezer olyan iratot is találtak, amelyeket jelen válogatásnál mellőzni kényszerültek. Célszerű lenne ezeket valahol összpontosítani, megteremtve így a téma kutatásának leendő centrumát. Érdemes lenne megvizsgálni az iratok teljes közzétételének lehetőségét is.

Az aggódó sorokat az a kétely íratja velem, hogy vajon jól sáfárkodunk-e nemzeti múltunk e méreteiben is kiemelkedő, nagy jelentőségű hagyományával. Ezen a téren sok a tennivaló. Még a szakembereket is meglepi a források nagy száma, érzelmi telítettsége, az az őszinte érzés, ahogyan a magyar foglyok sokasága egyéni életét, sorsát, jövőjét a forradalom nagy ügyéhez kapcsolta. Úgy érzem, hogy a kötet nyomán módosítanunk kell a magyar internacio-

nalista mozgalom méreteiről, súlyáról, szerepéről, társadalomformáló hatásáról közvéleményünkben és történészeink körében élő képet. Ezt a hagyományt — fokozottabban mint eddig, nem a rossz értelemben vett propaganda fogássá silányítva — élővé, elevenné, nemzeti tudatunk részévé kell tennünk. Ez a munka minden fáradságot megér. Számomra ez a kiadvány egyik legfontosabb tanulsága.

A dokumentumok sokasága mint eleven áramlat, úgy sodor bennünket a következtetéshez: itt keresendő a magyar szocialista forradalom csírája, amelyből az 1919-es kommün is kinőtt. Aztán így visz tovább az út a felszabadulást követő elemi népmozgalmakig. A tanulság önmagát kínálja. A szocializmus nálunk az élet eleven valóságából kinövő mozgalom, társadalmi szükségszerűség volt és maradt. Eszméit — mások mellett — azok a hazatérő magyar internacionalisták hintették szét, akik ott Szovjet-Oroszországban tanulták meg a forradalmi cselekvés ábécéjét. Ez a kötet mindenki számára mai rendszerünk mély történelmi gyökereit tárja fel.

A könyv most megjelent I. kötete a magyar hadifoglyok forradalmi mozgalmának alakulását kíséri végig a februári forradalom időszakától. Tanúi vagyunk szervezkedésüknek, a szovjetrendszer támogatásának. 1917. november 7-ét követően meggyorsult politikai fejlődésük, létrejöttek az első kommunista csoportok is. A magyar forradalmárok hatékony nevelőmunkát folytattak bajtársaik körében, így azok közül sokan vállalták a harcot a fehérek és intervenciósok ellen.

Honfitársaink szerepét az 1918 őszétől 1919 nyaráig terjedő időszakban két fejezet is tárgyalja. Sok okmány foglalkozik a Tanácsköztársaság leverése nyomán támadt új helyzettel, a magyar kommunisták ebből adódó feladataival. A nehéz harcban álló Vörös Hadsereg támogatása, soraiba való belépés egyike a könyv leggyakrabban visszatérő témáinak.

A kötetet záró VII. fejezetben 82 dokumentum mutatja be a szovjet-oroszországi magyar kommunisták tevékenységét a polgárháború végső időszakában. Itt — és már korábban is — számos okmány tükrözi a magyar hadifoglyok hazatérését, a forradalmi munkára való felkészítésüket.

Lehetetlen számba vennünk a kiadvány minden iratát. Nagyjából azonban sorra beilleszthetők a fenntebb említett témakörök valamelyikébe. A szerzők a forrásoknak egészen széles skáláját szólaltatták meg. Van itt levél, napló, parancs, újságcikk, jelentés, szépírói mű és harcra hívó röplap. A forma a legkülönbözőbb lehet, a tartalom azonban mindenhol azonos: a magyar hadifoglyoknak és internacionalistáknak a vajúdó Oroszország népeivel való testvéri összefogása.

E dokumentumokat egyszerűen nem lehet hideg tárgyilagossággal forgatni. A láz, a tavasz, az új élet pezsgése, zászló lobogás, gyűlések, beszédek és újra szónoklatok, a forradalom pezsgő levegője — ez csapja meg az embert az írásokból. Érződik, hogy a bolsevikok minden egyes szívért és értelemért külön-külön is megbirkóztak. Kommunisták terrorja? Nevetséges! Érdemes lenne megszámolni, hogy az iratokban hány esetben kérnek fegyvert, puskatöltényt, s ugyan hányszor az igaz szót hirdető nyomtatott írást.

Milyen őszintén és keresetlenül hangzik például annak a kis kommunista sejtnek a határozata, melyet 1921. február 15-én írtak Szimferopol városában. „Mi, akik önkéntes katonái vagyunk az orosz forradalomnak, akik az imperialista érdekekért küzdöttünk, kerültünk fogságba a hideg Szibériában, Ázsiának homoksivatagaiban, ahol a mindenféle megpróbáltatásban az 1918-as orosz forradalomnak magasan lengő szabadság vérpiros lobogója megdobbantotta szíveinket, és fegyverrel kezünkben az orosz testvérekkel együtt küzdöttünk nemcsak a saját érdekeinkért, hanem az egész világ elnyomott munkásságának érdekeiért. És megvédtünk, kivívtunk, levertünk mindazon ellenforradalmat, amely a Tanács-Oroszország elnyomására törekedett..."

A kötet lapjai a magyar kommunista mozgalom történetét is dokumentálják. Tanúi vagyunk annak, hogyan hatol be az új gondolat a hadifoglyok soraiba, látjuk az első kis csoportok megszületését. Az eszme aztán nő, erősödik, előttünk szökken szárba. A forradalmi marxizmus igazságai szemünk láttára válnak hatalmas, a társadalmat gyökerestől felforgató tanítássá. Alig van olyan okmány, amelyben ne találkoznánk a gigászi munka ihletőjével és szervezőjével: a bolsevikok pártjával. Még kevesen vannak, de egy-egy emberük mö-

gött ezrek és ezrek állnak. A szó amit mondanak, az eszme amit hirdetnek egyformán hangzik az orosz munkásnak, parasztnak és a csukaszürkébe öltöztetett magyar proletárnak.

Ha csak egy órácskát is töltünk a könyv társaságában, nyomban szemünkbe ötlik két jellemző vonása: a párt és a hadsereg tevékenysége végigvonul a kötet lapjain. Mint két összefonódó kéz, oly harmonikusan kapcsolódik össze az általuk végzett munka. A hadsereg pártirányításának ez idő tájt kialakuló leninl módszere kiállta az idők próbáját, s mindmáig egyik legfőbb jellemzője a szocialista országok fegyveres erőinek.

A kötetet egy 56 oldalas bevezető tanulmány előzi meg. Míg az iratok az élet eleven valóságának megkövesült darabjai, itt már-már sokszor axióma tömörségűen tudományos igazságokká sűrűsödnek a forradalom és polgárháború drámaian gyors eseményei.

Rendkívül fontos dolgoknak is sokszor csak néhány sor, vagy alig egy bekezdésnyi hely jut. A szerzők minden lényegeset el akarnak mondani, s ezért fokozott tempót diktálnak. Mint a film kockái, olyan gyorsan peregnek a könyv eseményei.

A tanulmány íróit, amikor az események teljes keresztmetszetét adják, nyilván az a szándék vezette, hogy az összefüggés nélkül álló egyedi dokumentumokat az olvasó beilleszthesse a történelmi valóságba. Indokolja tettüket az is, hogy az érintett kérdésről magyar nyelven még nem jelent meg tudományos alapossággal írott összefoglaló tanulmány. Ez az első ilyen munka. Az itt jelentkező probléma is arra mutat, hogy szükséges lenne mielőbb megjelentetni egy, a kérdést tárgyaló monográfiát.

A szerzők mindenről beszélni akarva kénytelenek voltak röviden és tömören fogalmazni. Felmerül a gondolat, hogy nem lett volna-e célszerűbb a sarokpontok kiemelése és azok alaposabb leírása.

Bár szigorúan tudományos munkáról van szó, mégis kissé száraznak találom a tanulmány nyelvezetét, stílusát. Elvégre az azóta elkelt 2500 példánynak csak kicsiny része került a szakemberek kezébe. Ellentétet érzek a dokumentum rész életszagú eseményei és a tanulmány nagyon is értekező hangja között. Mintha a szerzőknek nem maradt volna erejük, idejük a bevezető szépírói kidolgozására. Pedig az októberi forradalom témája már eleve egy élvezetesnek ígérkező leírás felé sugall.

Úgy érzem, nem kellett volna félni, ha egy kicsit a pátosz is átüt a könyv sorain. Ezt itt senki nem érezte volna talmi csillogásnak. Elvégre október számunkra nemcsak egy történelmi esemény, hanem mély érzelmekkel telített szimbólum is. A megoldás az lett volna, ha a bevezető helyenként az esszé felé hajlik. Mindezen megjegyzések azonban semmit sem vonnak le a tanulmány magas színvonalából, tudományos értékéből.

Kitűnő a könyv jegyzetanyaga is. A szerzők nagyszerűen értenek hozzá, hogy apróbb jelenségeket magyarázva megmutassák azok helyét a nagy folyamat egészében. A problémákat tovább gyűrűztetik a magasabb politika síkján, föltárják rejtett összefüggéseit, kitágítják, egyetemes érvényűvé teszik a rész jelenségeket is. A munka jegyzeteiben a téma alapos ismeretét és széles tárgyi tudást érezhet meg az olvasó.

A magyar internacionalisták történetét tárgyaló kötet színvonalas, kitűnő munka, méltó ajándék a nagy forradalom félévszázados évfordulójára. A közlésre került okmányok mindegyike a magyar és szovjet népek barátságát is erősíti. Az internacionalizmus nemes eszméi történelmi gyökereinek feltárásával az ismertetett munka jó szolgálatot tehet napjaink munkásmozgalmának is. Csak sajnálni tudjuk, hogy az évforduló előtt nem kerülhetett piacra a forráskiadványnak mind a két kötete. A teljes ítéletalkotás lehetősége így szerény ismertetésünk esetében is korlátozott volt.

Az 51 ív terjedelmű, szép külső formátumú munka a Párttörténeti Intézet, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a Levéltárak Országos Központja gondozásában, a Kossuth Könyvkiadó segítségével jutott el az olvasóhoz. A kötet ihletésében, a dokumentumok felkutatásában, nyomdai előkészítésében a hazai munkatársak közül különösen nagy szerepe volt Milei Györgynek, Józsa Antalnak és Bélay Vilmosnak. Illesse köszönet melletük azokat a történészeket és levéltárosokat, akik a nagy gépezet névtelen csavarjaiként e forrásközlés sok száz iratát szorgos kezeikkel napvilágra hozták.

G. J.

HETÉS TIBOR:

STROMFELD AURÉL

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 382 o.)

A magyar történelem iránt érdeklődők mindig örömmel fogadták a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregével és harcaival foglalkozó műveket. Ezek sorából mindezideig hiányzott egy tudományos igénnyel megírt munka arról az emberről, aki katonai képzettségét, tudását, szervező- és vezetőkészségét e hadsereg megteremtésének, hadműveleti irányításának szolgálatába állította. Ezt a hiányt igyekszik pótolni *Hetés Tibor* Stromfeld Aurél című könyve.

A szerző munkáján meglátszik a téma szeretete, az hogy nem az első e tárgyhoz vágó írása. A téma mély ismeretéből fakad az a gondosság, amellyel a különféle források és dokumentumok széles körű és igényes felhasználásával megrajzolja Stromfeld portréját, tevékenységét a gyermekkortól korai haláláig.

A vállalkozás nagyságát akkor érti meg az olvasó, ha végiggondolja Stromfeld Aurél ellentmondásokkal terhes, de mégis pozitív irányba haladó fejlődését. E plasztikus, sokoldalú ábrázolás Hetés Tibor munkájának egyik legerősebb oldala.

A gyermekkorral és a pályakezdéssel foglalkozó fejezet jól mutatja be a fiatal Stromfeldet, azokat az alapvető emberi és katonai tulajdonságokat, amelyek élete későbbi szakaszaiban teljesednek ki és válnak döntően fontossá.

További élete szempontjából jelentős mély és őszinte hazafisága és az élet fény és árnyoldalának korai felismerése nyomán felszínre törő szociális igazságkeresése és igazságérzete. Egész eljövendő tevékenységét meghatározzák papírra vetett sorai: „Átéreztem, hogy... az egyén egy magasabb cél, »a köz« részére született..."

Kiváló képességei, fáradhatatlansága, tudományos munkássága, hivatástudata teljesen magától értetődővé teszik felfelé ívelő karrierjét, felelősségteljes beosztásait és a Krauss Alfréd tábornoktól származó háború előtti utolsó kitűnő minősítését és ajánlását magasabb vezérkari beosztásba.

Krauss nem tévedett Stromfeld meg-

ítélésekor. Bizonyítja ezt az, hogy Stromfeld — aki végigharcolta 1914-től az egész háborút — mind a XIII., mind a XXVI. hadtestnél betöltött vezérkari beosztásában megállta helyét. Bár a háború elsősorban katonai képességei további kibontakozását segítette elő, jelentősen hatott emberi fejlődésére is.

A háború véres iskolája nyomán jobban meglátta a hibákat, világosabbá váltak előtte a rendszer takargatott, de mindinkább felszínre kerülő ellentmondásai. Mind többet érdeklődött a politikai események iránt. A háború vége az olasz arcvonalon érte Stromfeldet. Emberfeletti munkát végzett hadteste érdekében. A „kötelességérzet kényszere" hajtotta, úgy érezte, végig a süllyedő hajón kell maradnia, ezt kívánta a férfi és a katona becsülete. Kiábrándultsága nem fordította szembe a rendszerrel, nem jutatta el a „lázadás szellemeig". Ezért elítélte a háború befejezésének azt a radikális módját, amelyet a katonatömegek választottak, akik nyíltan kijelentették, nem akarnak többé háborút, haza akarnak menni. Elítélte ezt a magatartást, de mint ember megértette, hiszen a Monarchia szétesésekor maga is azzal állt parancsnoka elé: „Köteles erőit veszedelemben forgó, szűkebb hazája rendelkezésére bocsátani". Stromfeld a kimúlt Monarchia romjai fölött a jövendő független Magyarország felé tekintett. Nem tévedünk, ha állítjuk, ez adott erőt neki a visszavonulás megszervezésére és arra, hogy minden nehézség ellenére az 5. honvéd hadosztállyal rendben magyar földre érkezzék.

Cselekvésének indítéka a hazafias érzés. A magyar nép érdekeinek féltése esetleges védelme állt gondolatai előterében, a belső, társadalmi problémák még másodrendűek.

Bármennyire érdekes és tanulságos Stromfeld eddigi élete és tevékenysége, az olvasót elsősorban 1918—19-es működése, magatartása érdekli.

Érzi ezt a szerző is, hiszen könyvének terjedelemben két legnagyobb fejezete ezeknek az éveknek történetét tárgyalja.

A háború után a Ludovika Akadémia parancsnokává nevezték ki. Parancsnoksága idején az akadémia az egész tisztikart érintő politikai viták színhelye lett. Ezek részben a közvetlen jövőre, az egzisztenciára vonatkoztak (állás, fizetés, sokaknál a különleges társadalmi helyzet stb.), másrészt felvetődött, hogy az ország jövője érdekében, milyen politikát kövessenek, kit vagy mit támogassanak.

Stromfeld, aki hazaérkezése után azonnal tájékozódott a belső helyzetben is, olyan erőnek, amely képes az ország függetlenségét és demokratikus fejlődését biztosítani, a Szociáldemokrata Pártot találta. Így jutott közelebbi kapcsolatba a munkásmozgalommal, nem e párt elveihez és politikájához csatlakozva, hanem benne a szervezettséget és a nemzet érdekvédelmének bázisát látva és keresve.

Jelentős ez a — mint Hetés írja — „feltételes szocialistává" válása, mert minden ellentmondásossága ellenére is azt jelenti, hogy elfogadta: az ország további sorsának alakulásában döntő szerepet a munkásosztály céljai, törekvései és ereje játszanak. Ez az álláspont juttatja majd politikai fejlődésében (és még mennyi ellentmondáson keresztül) oda, hogy merev elhatárolódása a baloldaltól feloldódjék és végső fokon eljusson a kommunista pártig.

Átmeneti és az általános intézkedésekből fakadó nyugdíjazása érzékenyen érintette. Úgy érzi, akkor küldik el, amikor szükség van rá, és amikor őszintén és hatalmas energiával dolgozik, akkor, amikor új érzést fedezett fel magában: „a népért, a néppel előre!".

Ezt a problémáját az 1919 januári kormányválság és Böhm hadügyminiszteri kinevezése megoldotta. Stromfeld Böhm mellé került, mint hadügyi államtitkár. Valószínűtlenül rövid idő alatt kidolgozta egy toborzott hadsereg felállítására vonatkozó javaslatát, és érdemes rámutatni, hogy Böhmmel ellentétben nála ennek a hadseregnek külső funkciói dominálnak.

Stromfeldet most új oldaláról, mint a hadseregszervezés szakértőjét ismerjük meg. Figyelembe véve az ország helyzetét, mozgékony, önálló akciókra képes hadosztályokat kívánt szervezni, melyek dandárai valódi összfegyvernemi szervezésűek. Jellemző, hogy a kiegészítést a területileg illetékes hadosztályok toborzó bizottságára hárította, ami gyors és eredményes munkát tett lehetővé. A hadosztályparancsnokságok elhelyezése pedig (1—3 Budapest, 4., 5., 6. pedig Győr, Miskolc, Szeged) azt mutatja, hogy erősen számított a feltöltésnél a munkásságra és a politikai helyzetet figyelembe véve koncentrálta a fegyveres erőt.

Miután rámutat e szervezés pozitív vonásaira, Hetés Tibor helyesen állapítja meg, hogy a végrehajtásra előirányzott rövid határidő — ismerve a hadsereg állapotát és az ország helyzetét — más egyéb körülményeket kizárva is kétségessé tette a megvalósítást.

Ugyancsak helyes a szerző megállapítása, hogy bár a KMP bírálata a létrehozandó hadsereggel szemben jogos, arról nincs szó, hogy ez a hadsereg reakciósabb lenne elődjénél, vagy pláne egy ellenforradalmi diktatúra eszköze lett volna.

Egyébként Stromfeldet ebben az időben annyira lekötötte a szervezéssel járó munka, hogy mindent ennek szemüvegén át nézett. És mivel a kibontakozó politikai küzdelmek a hadseregszervezés ügyét is érintették, egyre halasztották, a pillanatnyi erőviszonyokat értékelve úgy látta, tervei megvalósíthatatlanok, ezért 1919. február 20-án lemondott. A szerző sokoldalúan és érdekesen vázolja a lemondás mélyebb indítóokait, azt, hogy Stromfeld bizalma megrendült a szociáldemokrata pártban: hogy a Budapesti Katonatanácsban gátló körülményt látott, mert nem értette meg azt, hogy a baloldalra tolódás, amely a közvetlen kommunista agitáció sikerét jelentette, pozitív és a további előrehaladás szempontjából szükséges.

Lemondását nem fogadták el — s miután biztosították a szükséges támogatásról, maradt.

Március közepére a polgári demokratikus kormány csődje teljessé vált, a hadseregszervezési kísérlet megbukott, a meglevő erők is akcióképtelenek voltak. Magyarország számára külpolitikailag is válságossá vált a helyzet (Vix-jegyzék) és e súlyos krízisből és zsákutcából kiutat csak politikai síkon kereshettek.

Stromfeld előtt is világossá vált az egyetlen lehetőség: keleti orientáció a külpolitikában, megegyezés szükségessége a kommunistákkal a belpolitikában. Az antant követeléseit pedig elfogadhatatlannak tartotta

Stromfeld a tanácskormány megalakulása után lemondott tisztségéről és Győrben lakó öccséhez utazott. A győri magány nem volt pihentető, szíve mélyén visszavágyott a hadseregbez, nem akart otthon rostokolni. Ez időben kelt naplójegyzetei további politikai fejlődésének is bizonyítékai.

Többször járt Pesten, érdeklődött, de nem lépett vissza a szolgálatba. Ezt még április 16-án a román támadás napján is megtagadta.

Mikor azonban 20-án már teljes egészében látja az országot fenyegető veszélyt, habozás nélkül eleget tesz a Hadügyi Népbiztosság utasításának és örömmel fogadja el Böhm mellett a vezérkari főnöki beosztást a tiszántúli hadsereg parancsnokságán.

Első és legfontosabb feladatának tekintette, hogy a hadseregparancsnokság működéséhez szükséges személyi és anyagi feltételeket biztosítsa, tájékozódjék a helyzetben és kiadja első utasításait a csapatok csoportosítására, feladataira és a vezetés megszilárdítására. Intézkedései rövidek, pontosak, valamennyiből kitűnik, hogy a védelmi feladatokat is a csapatok aktivitásának maximális megvalósításával tartja megoldhatónak. Fő gondja megfelelő tartalékok létrehozása, Amikor azonban ezt a súlyos helyzet miatt nem tudta végrehajtani — látva csapatainak alacsony harcértékét, nem riadt vissza a terület feladásától sem: „A csapatok teljes használhatatlansága a hadseregparancsnokságot arra kényszeríti, hogy a csapatokat a Tisza mögé vonja vissza, s ott ezekből a jelenleg csak csapat nevet viselő alakulatokból fegyelmezés és kiképzés után használható alakulatokat teremtsen . . ."

A visszavonulás nem jelenti a további harcról való lemondást, hanem a csapatok és a vezetés kellő felkészítésével a soronkövetkező támadó hadműveletek céljait szolgálta.

A cseh burzsoá haderő támadása módosította a helyzetet. Kun Béla április 25-i javaslatának megfelelően megalakította a hadseregparancsnokságot, amely átvette az egész haderő legfőbb irányítását. Stromfeld vállalta az új, nagyobb megterhelést és felelősséget jelentő vezérkari főnöki megbízást. A katonai helyzetet nem látta elveszettnek, bízott a hadsereg talpraállításában, de hangsúlyozta „csakis és kizárólag" a munkásosztály mozgósításával lehet javulást elérni. Nyilvánvaló az, amit itt Hetés úgy fogalmaz meg, hogy egész politikai karakterének új vonását látjuk, és mindez a következő nehéz időkben pozitívan fog hatni és érvényesülni.

Azokban a napokban, amikor a proletárdiktatúra fennhatósága kérdésében

a felső politikai vezetésben felszínre kerültek az ellentétek, Stromfeld a hadműveletek folytatása mellett volt. Most már világos előtte a proletárdiktatúra és a nemzet ügyének összefonódottsága. Megértette, hogy a májusi fordulat a kommunistáknak köszönhető, hogy a KMP komolyan veszi az intervenció elleni küzdelmet, az ország védelmét. Látta, hogy a párt felhívására a tömegek fegyvert fognak és számára valóra válik az ütőképes magyar hadsereg megszervezése. Ettől kezdve teljes odaadással, minden tudásával a proletárdiktatúra ügyét támogatta.

A Vörös Hadsereget továbbra is toborzás útján szervezték, de most a bevonulók zöme Budapest gyárnegyedeiből jött — a munkásosztály legérettebb, forradalmi rétegei sorakoztak a zászlók alá.

Jelentős a Hadügyi Népbiztosság és a hadseregparancsnokság hatáskörének szétválasztása és szabályozása.

A vezérkar összeállítását Stromfeld végezte. Igaz, hogy egy részük később ellenforradalmivá lett, de azokban a napokban hazaszeretetről beszéltek, ellátták feladataikat és lelkesedtek az elért sikereken. Stromfeld helyzete és munkája nehéz volt velük.

Egyébként vele sem volt könnyű együtt dolgozni, mert vasfegyelmet, állandó készenlétet, tájékozottságot, pontosságot követelt, ebben a hatalmas fizikumának köszönhetően mindig elől járt.

Május 15-ig — erőfeszítései eredményeként — kialakult a hadsereg szervezete. Fenntartotta a hadosztály kötelékébe vont dandárcsoportok bevált rendszerét és leglényegesebb változtatásként felállította a hadtestparancsnokságokat. Megfelelően átszervezte a többi fegyvernemeket is. Elsősorban a mozgékonyságot és a támadólagos tevékenység követelményeit tartotta szem előtt Az egész átszervezésre természetesen rányomta bélyegét, hogy a hadseregnek egyidejűleg hadműveleteket is kellett folytatni.

Stromfeld benne élt e hadműveleteknek a dinamizmusában. Intézkedéseiben látszik a helyzet ismerete, a gyors reagálóképesség, a kínálkozó lehetőségek azonnal kiaknázására való törekvés. Döntésének mozgatórugója mindig a támadásba való átmenet. Csak támadással látta elérhetőnek a sikert.

Meggyőződése, hogy „a Vörös Hadsereget csak a támadás tüze képes összeforrasztani".

A május 11-i tanácskozáson előterjesztett elgondolásaihoz végzett helyzetértékelése a követendő módszer mintaképe. Hetés helyesen és sokoldalúan elemzi e tanácskozás döntését és annak kihatásait, hasonlóan a miskolci sikerre épülő, de elgondolásában már régebben gyökerező „északi hadjárat" tervezési körülményeit is.

Részletesen igyekszik bemutatni a miskolci hadművelet és az északi hadjárat eseményeit. Eközben mindenütt rámutat Stromfeld kimagasló tevékenységére. A katonaolvasók számára különösen értékesek azok az oldalak, amelyeken vezetési tevékenységét írja le. A különféle jelentések elemzése, a helyzet logikus értékelése, az egymást követő intézkedések, Stromfeld következetessége, határozottsága újabb és újabb oldalakról gazdagítják a róla eddig kialakult képet. Meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy Stromfeld Aurél nemcsak kiválóan képzett katona, de nagyszerű harcászati-hadműveleti érzékkel is rendelkezik és a hadászat kérdéseiben is otthonosan mozog. Nyilvánvaló, hogy a Vörös Hadsereg sikerei újabb, nagyszabású és messzemenő célokat kitűző hadműveletek elgondolására késztették őt, ugyanakkor erősítették demokratikus nézeteit és tovább szilárdították hűségét a proletárdiktatúra iránt.

Azok az események, amelyek az ismeretes Clemenceau-jegyzék nyomán kialakultak, akarata ellenére voltak és nem is értett velük egyet. Stromfeld e súlyos napokban nem mozdult ki a főhadiszállásról, bízott abban, hogy a tanácskormány nem üríti ki a felszabadított területeket. Június 21-én még a támadás folytatására adott parancsot, de a következő napon látta, hogy ellenvetéseit elutasították és a kormány elfogadta az antant követeléseit. Stromfeld ezt kapitulációnak tekintette és írásban is tiltakozott. Július elejéig még helyén maradt, de 3-án — „az én aláírásommal ez a kiürítés nem történik meg" — elbúcsúzott a hadseregparancsnokságtól, mert kötelességének érezte, hogy egyet nem értésének kifejezéseképpen lemondjon. Elhatározását nem helyeselhetjük. Ő maga is vádolta magát ezért, de amikor augusztus elsején Gödöllőre siet, már csak a teljes összeomlást állapíthatja meg.

A könyv két utolsó fejezete 1919 és 1927 közötti éveit rajzolja meg, bemutatva bátor, egyenes magatartását az ellenforradalom hadbírósága előtt, politikai fejlődését, tevékenységének aktivizálódását, eljutását a kommunista párthoz, és gyakran ellentmondásos, de igaz és gazdag életének oly korán véget vető halálát.

Hetés Tibor sikeresen oldotta meg a könyv megírásával maga elé tűzött feladatot. Ha befejezésül egy-két hiányosságot megemlítünk, ez munkája értékéből mit sem von le.

A szerző érezhetően és túlságosan arra épít, hogy olvasói mindegyike tökéletesen ismeri 1918—19 történelmét. Ez nem indokolt, a megértést ezzel megnehezíti a kevésbé tájékozott olvasó részére.

Nem szerencsés megoldás, hogy a hadseregszervezés tárgyalásánál sehol sem ad rajzhadrendet, ami ezt — a nem katonaolvasó számára nehéz kérdést — áttekinthetővé tenné. A hadműveletek részletes ismertetése feltétlenül megköveteli a vázlatokat, mert ezek nélkül az események (naponta, zászlóaljakig bezárólag!) nem követhetők.

A katonai terminológia használatában, a hadműveleti helyzetek ismertetésénél és a hadművészeti összefoglalásnál érezhető, hogy Hetés Tibor elsősorban történész és nem katona. Gondosabb szaklektori átnézés az ebből fakadó hiányosságokat (amelyek néhol pontatlanságot is eredményeznek) kiküszöbölhette volna.

Hetés Tibor könyve jelentős munkával gazdagította a Tanácsköztársaság történelmi irodalmát, örömmel ajánljuk katona- és nem-katona olvasóink figyelmébe!

Szása Péter

Á. F. FJODOROV:

AZ UTOLSÓ TÉL

(Budapest—Uzsgorod, Magvető Könyvkiadó—Kárpáti Kiadó, 1966. 437 o.)

Az ízléses kiadású könyv, amelynek tartalma rendkívül érdekfeszítő, írói megoldásai újszerűek, nagy sikerre számíthat a magyar könyvbarátok körében.

A kiadvány szerzője, Fjodorov ismert személyiség hazánkban: úgy is mint legendáshírű partizánvezér, és úgy is mint író — a Partizánok élén című korábban megjelent könyve ugyanis jelentős sikert aratott az ifjú és felnőtt olvasók között egyaránt.

Új művének alapvető érdeme, hogy az objektív tények bemutatásán messze túlmenően a személyes élmény szuggesztív erejével is segít emberközelbe hozni a partizánéletet, a partizánharcot.

A partizánmozgalom, habár nagy múltra tekinthet vissza, a második világháború folyamán érte el tetőfokát. Mint tudjuk, a Szovjetuniót váratlanul érte a hitlerista agresszió, s ezért reguláris alakulatai az első időszakban hátrálni kényszerültek. A kiürített területeken azonban a fasiszták nem érezhették magukat biztonságban egy pillanatra sem. Sztálin helyesen ismerte fel a spontánul meginduló védekezési módszert, és a lenini elv alapján ideológiai alapot adott az össznépi ellenállás kibontakozásának érdekében: „Az ellenség megszállta körzetekben lovas és gyalogos partizánosztagokat kell alakítani, diverziós osztagokat kell létesíteni az ellenséges hadsereg csapatai elleni harcra, a partizánháború kilobbantására az ellenség megszállta terület minden zugában, a hidak, az utak felrobbantására, a telefon- és távíróvezetékek megrongálására, az erdők, raktárak, szállítmányok felgyújtására. Az elfoglalt körzetekben elviselhetetlen viszonyokat kell teremteni az ellenség és összes csatlósa számára, az ellenséget lépten-nyomon üldözni és irtani kell, minden intézkedését meg kell hiúsítani."[1]

1 A marxizmus—leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Moszkva, Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1945. 124. o.

Mivel a Vörös Hadsereg visszavonulása az említett okok miatt gyors volt, nem lehetett szó szervezett mozgalom hátrahagyásáról. A későbbi legendás partizánosztagok szinte reménytelen helyzetből fejlődtek erős, félelmetes, ütőképes erővé.

A háború folyamán — nem utolsó sorban a Vörös Hadsereg győzelmeinek következtében — a partizánok is normalizáltabb viszonyok között folytathatták a betolakodók elleni harcukat. Erről a korszakról ír Fjodorov.

AZ UTOLSÓ TÉL szervesen illeszkedik A PARTIZÁNOK ÉLÉN című munkához. Míg az utóbbi mű az 1943-ig terjedő időszak krónikája, a most megjelent könyv az 1943—44. évi partizánharcokkal foglalkozik. A kiadvány szerzője hű képet ad arról, miként módosult a harc jellege, és módszereiben milyen változások következtek be.

A Fjodorov-osztag 1943 tavaszán indult el a csernyigovi területről a volinyi körzetbe, és örökös harcok közepette közel 1000 kilométeres utat tett meg. Feladatként a koveli vasúti csomópontnak a fasiszta utánpótlási hálózatból való kikapcsolását kapták. Fjodorov röviden beszámol arról, miként rendezkedtek be az új bázison és hogyan készültek fel aprólékos gondossággal a feladat végrehajtására.

A szerző könyvének előszavában azt írja, hogy nem ragaszkodik a memoár műfajban szokásos szoros időrendhez, csupán az egymást követő epizódok szerves egységére törekszik. Ennek ellenére szinte teljes egészében elénk varázsolja a partizánosztag harci tevékenységét és bemutatja fejlődésének útját. Látjuk, mint lesz a kezdetben viszonylag erős csoportból a fasisztákat rettegésbe tartó egység. Szemünk előtt zajlik az élet a partizántáborban — s csak csodálattal tudjuk követni, hogyan birkóznak meg ezek az emberek az elébük tornyosuló nehézségek sorozatával, miként lesz a kiképzetlen, félig civil emberből a harcok folyamán a robbantás minden csinját-binját ismerő mester, mi módon változnak az emberi ész és találékonyság eredményeként a maguk által készített kezdetleges eszközök félelmetes fegyverré a fasiszták ellen.

De próbáljuk meg mi is nagy vonalakban szemmel kísérni az osztag harci útját és tevékenységét.

Mint említettük, Fjodorov osztaga 1943 tavaszán Volinybe tette át működésének színhelyét. A telet Kovel közelében, a Sztohod és Sztir folyók között elterülő erdőben töltötte a maga építette partizánvárosban. Valóban városról beszélhetünk, hiszen rádióadó, raktárak, egészségügyi bunkerek — tágas műtővel, külön fogorvosi rendelővel stb. Ugyancsak külön körletben kapott helyet az élelmiszer-raktár, a kolbász-, kenyér-, gyertya-, fehérneműs-, cipő-, sapka-, szekér- stb. készítő részleg. S mindezt a partizánok szervezték különösebb segítség nélkül. Erdővár — így nevezték városukat a partizánok — azonban csak kiinduló pont volt. Az osztag innen indult rövidebb-hosszabb útra és ide is tért vissza.

A partizánok nemcsak a németek ellen harcoltak, hanem a hitleristákat támogató hírhedt ukrán nacionalista banda ellen is, amely ebben a körzetben ütötte fel tanyáját, és a háború folyamán hazug propagandával ideiglenesen megtévesztett becsületes szovjet embereket is.

A harc sok áldozatot kívánt. Az ellenség nem ismert kíméletet. A lakosság azonban nem adta meg magát, mert tudta: nem messze vannak a partizánok, akik a németek ellen harcolva segítik a polgári lakosságot is. Szinte szemünk előtt halnak meg emberek, akiket barátoknak tekintünk, s mi is átérezzük a partizánparancsnok és osztaga minden egyes tagjának fájdalmát.

A szerző a harcoknak azonban nemcsak a dicsőséges, hanem árnyoldalait is bemutatja.

Fjodorov nem szépít, de nem is torzít a valóságon.

Az osztag a háború folyamán napról napra hőstettek sorát hajtotta végre. Az író többször hangsúlyozza, hogy a katonák harckészsége nagymértékben függ a sikerélménytől. Ám a győzelem eléréséhez — írja — feltétlen szükséges az akció alapos előkészítése és megszervezése, a feladatoknak időben való ismertetése, begyakorlása, a partizánok kellő eszmei és politikai felkészítése. A parancsnok egyik legfontosabb szerepe e tényezők kialakításában és összehangolásában van.

A mű egyetlen fejezetében sem találkozunk fölösleges himnikus hanggal, sok szerzőnél még napjainkban is fellelhető, s néha éppen fortisszimós jellege miatt hamisan csengő pátosszal. Fjodorov alparancsnokai és partizánjai nem emberi gyengeségektől mentes, égi

ösvényekről földre tekintő csodalények, hanem közöttünk élő emberek, akik félnek a haláltól, de hazájukat szeretik, s ezért bátrak; emberek, akik parancsnokuk utasításait végrehajtják, és egymásért is mindenre képesek.

Fjodorov is eltér attól a már idejétmúlt sablontól, amely a második világháború történetét problémátlan győzelmek sorozataként állítja elénk. Figyelmeztet arra, hogy a katonák hősiessége, ha felettébb jelentős is, önmagában nem elegendő. A partizánok sok esetben tehetetlenségre voltak kárhoztatva, mert egyszerű technikai nehézségek következtében nem érkezett meg a Nagy Földről a robbantó anyag.

A cselekménysorban beállt lélekzetvételnyi szüneteket Fjodorov remekül használja ki. Megismerkedünk a melegszívű, tehetséges tollú, népi elbeszélő hagyományokra támaszkodó krónikással. Művészete ebben az esetben sem öncélú, hanem kifejezője annak, hogy ezek a jókedélyű, leleményes és bátor emberek — akik bármikor szembenéznek a halállal, ha kell — nem meghalni, hanem a győzelemért fognak fegyvert, s amikor új és új fortélyokat eszelnek ki az ellenség megsemmisítésére, gyűlöletük mellett életösztönük is hatásos tényező.

Érdekes és elgondolkoztató adalékot nyújt a szerző a reguláris hadsereg és a partizánok harcmodora közötti különbségről.

Túr falut együttesen támadja meg a Vörös Hadsereg egyik egysége és egy partizánkülönítmény. A falu elfoglalásában nagy szerephez jutnak a partizánok, mivel a rajtaütésszerű támadás az ő specialitásuk.

Fjodorov — ha nem is közvetlenül — felhívja a figyelmet arra, hogy a korszerű háborúkban is szükség van a széles népi tömegekre a helyi jellegű harcoknál.

A zárótörténet méltó befejezése a humanista ihletű könyvnek.

A Vörös Hadsereg egységei elérték a partizánterületet, s a Fjodorov-osztag küldetése véget ért. A sok viszontagságon átment emberek végre felszabadultan élvezik a bontakozó tavasz részegítő pompáját. S ekkor félelmetes erővel jelentkezik ismét az alig múlt háború.

„Most senki sem volt az állomásépületben. Minden utas a peron végén tolongott, fejüket a szemafor felé fordítva, feszülten, látható izgalommal figyeltek valamit.

— Akna! Aknát találtak!..."[2]

Kiderült, hogy az aknát társuk, Klokov rakta le egy bevetés alkalmával. Most fel kell szedni.

Így válik a veszedelmes szerszám pillanatnyi barátból, békeidőben ellenséggé. Az akna végül is megszelídült szakavatott mestere kezében: „Mielőtt a partizánok a vonathoz mentek volna, Klokov kihúzta a robbanószerkezetből a felső kihúzhatatlan gomb csövét, és emlékül zsebre vágta. Sokáig hordozta magával a kis csövet, mígnem valahol elvesztette."[3]

A legsikerültebb békepropaganda!

Mint már említettük, az ismertetés korántsem öleli fel a könyvben felvetett kérdések összességét. Nem tértünk ki olyan jelentős mozzanatra, mint a magyarok és lengyelek részvétele a szovjet partizánmozgalomban stb. Szándékunk csupán annyi volt, hogy felvillantsuk, mi foglalkoztatja az írót húsz egynéhány évvel a háború befejezése után.

Kiss Sándor

2 *A. F. Fjodorov:* Az utolsó tél. Budapest—Uzsgorod, Magvető Könyvkiadó—Kárpáti Kiadó, 1966. 401. o.
3 Uo. 413. o.

A SZÁZADOK 1967. ÉVI 1—2. SZÁMÁRÓL

Ha napjaink történetírása már a historiográfus kutatási területe és nem a ma vitáinak tárgya lesz, akkor a kérdés kutatója az utóbbi tíz év magyar történettudományának fejlődését legjobban talán abból az eszmecseréből ítélheti meg, amely a feudális kori magyar történet periodizációjáról, az MTA Történettudományi Intézet rendezésében 1966. március 4-én lezajlott. Nem túlozunk, ha azt mondjuk: minden olyan történész, aki a feudális Magyarország problémáinak értője, jelen volt az ülésen, és legtöbbjük hozzá is szólt vagy az alapreferátumhoz, vagy önállóan egy-egy korszak problematikájához. A Századok VITA-rovata igen bő terjedelmű kivonatot közöl az alapbeszámolóról. A vita célja a 10 kötetes Magyarország története c. munka periodizációjának kidolgozása, illetve előkészítése volt. Ennek során mérlegre kerültek az eddigi szintézisek; egy-egy korreferátum készült a művészettörténeti, irodalomtörténeti periodizációs problémákról, valamint a francia és szovjet történettudománynak a feudalizmuskori történettel kapcsolatos álláspontjáról. A hozzászólók a gazdaság—társadalom—politika—és hadtörténelem oldaláról közelítették meg az egyes korszakok fő kérdéseit. Külön ki kell emelni, hogy az elhangzottak általánosító jellegét szerfölött megnövelték azok a hozzászólások, amelyek a periodizáció és történetszemlélet, történetfelfogás összefüggésére, szoros kapcsolódásukra hívták fel a figyelmet. A beszámoló előkészítőjét dicséret illeti azért is, mert nem ragaszkodott a korreferátumok menetének követéséhez, hanem kronológiai rendben tagolta és egymás mellé illesztette a különböző hozzászólások egy adott korra, időszakra vonatkozó mondanivalóját.

A szám egyetlen feudális kori tanulmányát *Káldy-Nagy Gyula* írta (Adatok a levantei kereskedelem XVII. század eleji történetéhez). Igyekszik árnyalni, illetve módosítani azt a középkori történetekben már közismert tételt, hogy a nagy földrajzi felfedezések a XV. század utolsó éveitől kezdve eltérítették az európai kereskedelmet addigi irányától, azaz teljesen tönkretette a levantei kereskedelmet. A fiatal kutató a szultáni szeráj levéltárából előkerült — s eddig olvasási nehézségek miatt fel nem használt — aleppói kereskedelmi naplók alapján bizonyítja, hogy noha a holland hajózás már mind jobban visszaszorult, a francia kereskedelmi hajók pedig sokkal ritkábban érintették a XVII. század első felében a levantei kereskedelem központját, Aleppót, mégis az 1620-as években még határozott forgalomnövekedésről tanúskodnak a kikötő vámnaplói.

Az Osztrák—Magyar Monarchia történetét három tanulmány tárgyalja. *Diószegi István:* Kálnoky, Andrássy és a bolgár válság 1885—87-ben c. rövid közleménye azt vizsgálja egy konkrét példa alapján, hogy a Monarchia külpolitikájának és nemzetiségi politikájának — mint a belpolitika egy részének —, milyen együttmozgatóit lehet kitapintani a XIX. század 80-as éveiben.

Bemutatja az 1887-es politikai válság kusza szálait, elemzi a konzervatív külpolitikai koncepcióhoz visszatérő Kálnoky politikáját, s levonja a következtetést: a bolgár válság — a San Stefano-i békében szétszakított ország újraegyesítése — már megmutatta az osztrák—magyar külpolitika rövidlátását, és ez majd csak akkor jár számára végzetes következményekkel, amikor a világháború megkezdésekor Szerbia

mögött ott találja Oroszországot. Az 1907. évi osztrák—magyar kiegyezésről *T. M. Iszlamov,* a hazai történészek körében is jól ismert fiatal szovjet kutató ír. Az eddig ismert magyar levéltári anyagon, korabeli ismert politikusok visszaemlékezésein túl felhasználja az Oroszország Külpolitikai Archívumában található bécsi és budapesti orosz követi jelentéseket, amelyek a tárgyalások hangulatát és az általános politikai helyzetet színesen mutatják be. A 10 évenként újból megkötendő gazdasági kiegyezések felszínre hozták azokat az ellentéteket, amelyek a két részállam uralkodó osztályai és vezető körei között fennállottak. Az 1907. évi tárgyalásoknál Ausztria méltánytalannak találta a közös ügyekben való megterhelés arányát (65,8:34,2), Magyarország pedig a vámtarifák módosítását, s a magyar vámtarifák megszabásában nagyobb önállóságot akart elérni. Ez utóbbi azért is volt lényeges kérdés, mert osztrák oldalról a mind nagyobb politikai súlyhoz jutó „Gesamtmonarchie" hívei (Ferenc Ferdinánd trónörökös köré csoportosulva) a vámszerződés szorosságából nemhogy engedni nem akartak, hanem a 10 év helyett a 20 évenkénti megújítás periódusát ajánlották. Az 1906 őszén megindult tárgyalásoknál a felek kezeit legjobban a vezető hazai pártok belpolitikai koncepciója kötötte. Magyarországon a koalíciós kormány többségét alkotó Függetlenségi Párt követelte a hadseregben az önálló vezényleési nyelvet, osztrák részről a trónörökös köre igyekezett mindent elkövetni, hogy tárgyaló partnerüknek semmi „engedményt" ne tegyen az osztrák kormány. A megszakadó tárgyalások végül is eredménnyel jártak, hiszen — mint a szerző megállapítja — mind a magyar uralkodó osztályoknak (elsősorban az agrárius köröknek), mind az osztrák burzsoáziának fontos érdekeltségei voltak a szomszédos területeken. Amikor aztán a magyar kormány az ún. alkotmánybiztosítékok kérdését helyezte előtérbe, a császár — a trónörökös minden mesterkedése ellenére — hozzájárult a kiegyezés szentesítéséhez. Az első világháborúban a központi hatalmak szövetségi rendszerének viszonyait boncolja *Gonda Imre* tanulmánya. (A hadi- és békecélok a Monarchia háborús politikájában.) A központi hadi- és békecélok körül a viták már — a Monarchián belül is — Szerbia esetleges bekebelezésének terve körül kialakultak. Lényeges nézeteltérések voltak azonban Németország és a Monarchia között is mégpedig a hadicélok meghatározásában, a háborús célok nyilvánosságrahozatalának és a hadicéloknak a többi szövetséggessel való egyeztetése kérdésében. A két fél követeléseit igen nehezen lehetett volna összhangba hozni, hiszen mindkét országban, de különösen Németországban jelentős volt azok száma, akik irreális célkitűzéseikhez igen mereven ragaszkodtak. Ez ítélte tulajdonképpen kudarcra az 1916 decemberi „békeakció"-t is. A szerző ismerteti azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a Monarchia külügyminiszterei — mindenekelőtt 1916 után gróf Czernin — tettek egyrészt az antanttal kötendő béke előkészítésére, másrészt a szövetséges Németország irányában, amelyet arról akartak meggyőzni, hogy a Monarchia teljes csődben van. Ez úton is közelebb akartak jutni tehermentesítésükhöz, és békekísérleteik megértetéséhez. A tanulmány összefoglalóan megállapítja, hogy noha a Monarchia egy annexióellenes minisztertanácsi határozattal ment a háborúba, céljai között — nem kis részben német hatásra — 1916—1917-re ott szerepeltek az egyes szomszédos területek felosztásai is. A célok egyeztetése már azért sem történhetett meg, mert közben a német—osztrák—magyar viszony megromlott. A Monarchia e vonalon is haladt a felbomlás útján előre. *Szekeres József* az 1940. évi általános bányászsztrájk történetéről ír. A sztrájk, mint ismeretes az ellenforradalmi rendszer történetének egyik — méreteiben és hatásában egyaránt legnagyobb — munkásmegmozdulása volt. Történetírásunk eddig mégis feldolgozatlanul hagyta történetét, amelyben a szerző szerint elsősorban az játszott szerepet, hogy a sztrájkban — különösen irányításában — nem kis részük volt a nyilaskereszteseknek. A szerző bebizonyítja, hogy a sztrájk nem egy nyilas-fasiszta akció volt, hanem bonyolultságával, ellentmondásosságával is a bányamunkásság helyzetének javításáért folyt. Mind szerkezeti felépítésével, mind forrásanyagának csoportosításával arra törekszik Szekeres, hogy szétválassza, különbséget tegyen a bányamunkásság katonai alávetése, nyomora miatt kiérlelődő sztrájkmozgalom és a nyilas puccskísérletek között. A kormány szociálpolitikáját, a bánya-

munkásság helyzetét, majd a nyilasok szervezkedéseit mutatja be, s ezután részletesen, az eseményeken napról napra haladva ismerteti a salgótarjáni és az ezeket követő dorogi-tokodi és pécsi munkabeszüntetéseket. A nyilasok a bányászok elkeseredését hatalmi terveik megvalósítására akarták felhasználni. A kormány elsősorban rendőri és nyilas-kérdésként kezelte a sztrájkot, s csak a munkásoknak a nyilasokról való leválasztása érdekében volt hajlandó azokra, a gyakran igen jelentős, engedményekre, melyek végeredményben a sztrájkot eredményes munkásmegmozdulássá tették.

A Párttörténeti Intézet és az MSZMP Pártfőiskolája 1966. szeptember 30-án „Társadalmi fejlődésünk tíz éve" címmel tudományos ülésszakot rendezett. Az ülésszakon Vass Henrik az elmúlt tíz esztendő történetének alapvető gazdasági, politikai, ideológiai folyamatait vázolta, majd az 1956-os ellenforradalom és leverése, a párt gazdaságpolitikája, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a társadalmi struktúra változásai, Magyarország és a KGST témakörökből hangzott el előadás, illetve korreferátum. Ezeket egészítették ki a kulturális és tudományos életünk fejlődéséről szóló korreferátumok. Az ülésszakról a VITA rovatban olvashatunk részletes beszámolót.

Az utóbbi években fellendült struktúrakutatás egyik igen érdekes terméke *Karl Obermann:* Társadalmi struktúra és politikai ideológia a kapitalizmus kibontakozásának korszakában c. tanulmánya. A német professzor tanulmánya nemcsak azért érdekes, mert a Németország történetével foglalkozók előtt is új összefüggéseit világítja meg a XIX. századi német történelemnek, hanem elsősorban azért, mert megkísérli egy adott konkrét történelmi tényanyagon bemutatni, hogy a gazdasági fejlődés, a politikai eszmék alakulása, a politikai intézmények milyen kölcsönhatásban állnak. Túlmegy azokon az általános megállapításokon, hogy a gazdasági fejlődés határozza meg a társadalom többi szférájának fejlődését, és egy fél évszázad társadalmi mechanizmusának átfogását igyekszik adni. A tanulmány a nyugati struktúrakutatás leghaladóbb képviselőinek (Ernest Labrousse és köre) felfogását vallja kiindulásában s ezt szerencsésen olvasztja bele a marxista társadalomfelfogásba.

A történelmi társulat és a Századok múltját tárgyaló rovatban *Glatz Ferenc* a Történelmi Társulat megalakulásának történetéről ír. Nyomon követi a megalakulás körül kialakuló tudománypolitikai álláspontokat, ezek összecsapását, s a kor általános művelődéstörténeti képébe ágyazva igyekszik azokat mérlegre tenni. Megállapítja, hogy a társulat jellegét, vezetésének összetételét alapjában a kiegyezés politikai és társadalmi hatásai határozták meg, s így történt, hogy a társulat nem egy szűk, szakmai szervezet, hanem a nagyközönségre támaszkodó, határozott politikai funkciókat teljesítő szervezet lett. A tanulmány után közli a legfontosabb forrásanyagokat is.

A TÖRTÉNELEMOKTATÁS KÉRDÉSEI rovatban jelent meg *Bodó László:* A hadtörténeti irodalom és az életrajzi kisregények szerepe a szocialista hazaszeretetre nevelésben c. rövid írása. Először sorra veszi a szocialista hazaszeretet szerinte legfontosabb összetevőit, igyekszik megállapítani ennek a haza védelmére történő felkészüléssel meglevő kapcsolatát, majd a második világháborúra vonatkozó tudományos és népszerű feldolgozások, riportregények, visszaemlékezések alapján mutatja meg, miként válhat az ezekből levonható tanulság az „állampolgári" és „katonai" erények egységének kialakítójává.

A tanulmányokat követő ismertetések, FOLYÓIRATSZEMLE, FIGYELŐ, és KRÓNIKA rovatok közül a KRÓNIKA rovat beszámolóit kell feltétlenül kiemelnünk. Helyet kapott itt az 1966 októberében Budapesten megrendezett Nemzetközi Kollokvium a Duna menti országok 1938—1945 közti történetéről tárgykörében készült ismertetés, *Hanák Péter* és *Ránki György* beszámolói az Amerikai Egyesült Államok múlt évi nemzetközi történészkonferenciáiról, az ELTE bölcsészkarán immár rendszeresen megrendezett helytörténeti ankétról készült összefoglaló, a Történelmi Társulat, az Országos Levéltár, a Történettudományi Intézet hírei, s végül beszámolók *Nevelő Irén* és *Urbán Aladár* kandidátusi disszertációjának vitáiról. A számot az 1965. év második felében megjelent hazai történeti munkák bibliográfiája zárja.

Glatz Ferenc

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

„EZEK GYILKOLNAK MINKET..."

(Egy munkaszolgálatos honvéd drámai naplója 1942-ből)

A Horthy-fasizmus bűneinek végtelen sokaságából is kiemelkedik az a szörnyű gaztett, amelyet a „Legfelsőbb Hadúr" tudtával és beleegyezésével, a katonai vezetés teljes támogatásával, a hadműveleti területre hurcolt magyar és nemzetiségi munkaszolgálatosokon elkövettek.

Ismeretes, hogy az úri Magyarország Ukrajnába szállította azokat az embereket, akiket a rendszer számára megbízhatatlannak tartott. Baloldali szociáldemokraták, üldözött zsidók, szakszervezeti funkcionáriusok, elfogott kommunisták, polgári értelmiségiek, cigányok, jehovisták és a különböző nemzetiségekhez tartozó személyek tíz- és tízezreit küldték a frontra „munkaszolgálat" címén. Az alakulatokhoz beosztott keretlegénységet úgy tájékoztatták, hogy embereik „veszélyesek a társadalomra", és ezért mindent el kell követniük, hogy közülük egy se kerüljön haza élve. A pribékeket egyenesen arra biztatták, hogy minél előbb szabaduljanak meg szerencsétlen áldozataiktól, s így ők is hamarább visszajuthatnak a biztonságot jelentő hátországba.

A szenvedők és megalázottak sorsáról kevés hiteles dokumentum maradt az utókorra. Különösen ritkák az olyan anyagok, amelyek az átélt borzalmakat közvetlenül, egyidejűleg tükröznék. A fasiszták gondosan ügyeltek arra, hogy a bűntetteiket igazoló iratok idejében megsemmisüljenek. A Hadtörténelmi Intézet Levéltárából a közelmúltban került elő Faragó István hegedűművész töredékes naplója, mely bepillantást enged a pusztulásra ítélt munkaszolgálatosok tragikus sorsába.

Faragó István Pécsett kezdte meg zenei tanulmányait. Első mestere a városi konzervatórium egykori igazgatója, Kürschner Emánuel volt. A nagy tehetségű fiatalt 1923 őszén felvették a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Akadémiára. Mambriny Gyula növendéke lett, aki ez időben a hegedűsök képzését vezette. Faragó oly mesterien bánt hangszerével, hogy mint „akadémiai hegedűs" egyenesen a II. évfolyamra került. A következő esztendőben pedig már a IV. osztály anyagán is túl jutott. 1924-ben elnyerte a zeneakadémia Reményi Ede díját, amit csakis rangos tehetségű fiatal muzsikusok kaphattak meg. Megbecsülésének tekinthetjük azt is, hogy a huszas évek végének nehéz gazdasági viszonyai közepette az akadémia két éven át ingyenes tanulási lehetőséget biztosított a szegény varrónő gyermekének.

1926-ban újra Mambriny Gyula, majd később Kemény Rezső növendéke volt, mint hegedűs tanárképzős. Gyakran találkozunk nevével a zeneakadémia koncertjein is, ahol többnyire mint másodhegedűs, vagy vonósnégyesek tagjaként tűnt ki. Az 1927. február 22-i kamarazenei estre pl. Weiner Leó készítette fel. A fiatal növendék kedvenc hangszere a mélyhegedű volt.

Tanulmányait 1928-ban fejezte be, amikor is részt vett az akadémia oklevélpályázatán. A nagyszerű intézményt ezekben az években Hubay Jenő vezette, aki alatt a magyar hegedűművész iskola a világon páratlan színvonalat ért el, s tucatnyi kivételes tehetséget adott a zenei életnek. Faragó István Hubay művész-

képzős növendéke lett. A nagy mester tanítványául fogadta. Úgy érzem, hogy ez már elegendő garancia művészi kvalitásaira.

Hubay halála után a növendékek szétszóródtak a világban. Faragó István is külföldön kereste boldogulását. A svájci „Salzburg", Winterthur város zenekarához szerződtették, mint első hegedűst. A filharmonikusok élén ez idő tájt Hermann Abendroth, a rendkívül igényes, világhírű német karmester állt. Faragó zenekari munkája mellett vonósnégyest szervezett, amellyel több nagysikerű hangversenyt adott.

A svájci kormány több éves tevékeny munkája ellenére se járult hozzá letelepedéséhez. A tartózkodási engedélye is csupán évi 10 hónapra szólt, így minden esztendőben 60 napra haza kellett térnie. 1940-ben se kerülhette el a kényszerszabadságot. Mivel magyar útlevele volt, a BM megtagadta kiutazását, itthon kellett maradnia. Így került aztán később a fajüldöző törvények hatályaként a munkaszolgálatosok halállistájára.

A naplót a 254/60. tábori postaszámú alakulathoz tartozó Gerencsér nevű hadnagy küldte el Bányász Klárához, az elhunyt Faragó István menyasszonyához. Az itt közlésre kerülő dokumentum — gépírásos másolat formájában — egy kegyetlenkedéseiért felelősségre vont katonatiszt hadbírói iratainak mellékletei közül került elő. A szörnyű bűnjelet valószínűleg egy hozzátartozó juttathatta el a katonai törvényszékhez.

A toll nehezen tudja leírni, a szó nem képes visszaadni mindazt a sok szenvedést, amiben ezeknek a védtelen embereknek részük volt, míg el nem pusztultak, vagy a Vörös Hadsereg oltalmába nem kerültek. A napló sebtiben papírra vetett szavai szörnyű vádként tanúskodnak egy letűnt világ és annak vezetői ellen. A feljegyzéseket ezennel átadjuk a nyilvánosságnak — a fiataloknak tanulságul, a kortársaknak emlékeztetőül.

*

1942. május 5.

Iszonyú éjszaka, szörnyű hideg, egy percig nem aludtam. Délután Angyal László hadnagynak adtak ki, aki 12 km gyaloglással iszonyú munkát végeztetett.

Május 6.

3 óra alvás. Felsőbb parancsra kitolás.

Május 7.

Otthoni foglalkoztatás. A másik fél század kivonult. Egy embert agyonvertek, másiknak félszemét kiütötték. Pánik. Barmok. Rettenetes a hangulat. Ütöttek, rúgtak.

Május 10.

Dögfáradt. Reggel 4-kor riadó, motozás pénz után. Rémes. Nem hiszem, hogy a fegyencélet rosszabb.

Május 20.

Egész éjjel baromi kirakodó munka. 25 órai szolgálat. A kezeim roncsok. Kevés a kenyér. Állati életmód, a bánás gyalázatos. Csak arra gondolok, mi lesz azután és hogy megérjem.

Május 22.

Minden reggel ez az őrjítő izgalom — hova osztanak be. Ütnek, vernek most is. Sokan vannak a pimasz elemek.

Május 24.

Délelőtt általános mosakodás a patakban. Teljesen ki vagyok pumpálva, főleg az éhségtől és a túlzott munkától. Leírhatatlan a kosz, amiben élek. Az evés ugyanolyan. Úgy érzem, fogy az erőm, de talán rendbejövök.

Május 26.

Eddigi legnehezebb munkám az elosztónál. Jól bírtam, mert előző nap este rendesebben ettem. Lengyel estére ismét hozott egy nagy tál lekvárt. Elosztottam. Öt napja krumpli ebéd.

Június 3.

Életem legrémesebb napja. Fázva, nem aludva, útépítés esőben, szélben. Délben 2 kanál hideg bab, este semmi, kenyér 3 nap óta semmi. Állati jelenetek az evés kiosztáskor. Az emberek, feletteseink, barmok, ostobák. Egymás közt sem jövünk ki. Pénz és pofa dirigál. Megvesztegetések.

Június 4.

Éjjel három sebesült a szakaszban aknaszedés közben. Egyik lábfejét vesztette. A főhadnagy őket okozta, nem a kiképzetlenségüket. Kíméletlen, embertelen, pimasz módon viselkedik. Tóth kimondottan szadista. Az az érzésem néha, hogy ő miatta nem fogjuk megérni a leszerelést. Én bírni fogok minden megpróbáltatást. Eldobálás helyett felszedek holmit. Haza kell jutnom.

Június 10.

A napot nehéz mérni, mert a munka szakadatlan. Reggel 5-től este $^1/_2$7-ig, esetleg még tovább, közben esetleg menetelés. Az emberek kondíciójára, aminek a munkánál fontosnak kell lenni, nincsenek tekintettel. A főhajcsár, a századparancsnok, ostoba és gyáva, jellemtelen, durva. Tóth teljesen demoralizált, felfújt senki.

Wassilenke, június 12.

Nagy magasságokba kell felemelkednem, hogy a lealázottság, kisebbrendűség érzete ismét eltűnjön belőlem, amit itt naponta minden baka és káplár belémver. Majdnem sikerült a biztonságérzetemben, emberi méltóságomban megingatni.

Tóth Sándor őrmester úr idegháborút vezet ellenünk. Gyáva kutya, remek fizikai kondícióval. Kínzója a századnak, szadista kéjelgő, felesleges tettek és szavak mestere. Naponta ígér felkoncolásokat, lelövést, különleges elbánást, terjeszt vészhíreket kivégzésekről, kilátásba helyez olyan büntetéseket, amelyek a hatáskörét tulajdonképpen túl is lépik. Ez elég ahhoz, hogy begyulladjon az, aki csak kis százalékban is hitelt ad neki.

Június 18.

A betegeket, míg össze nem esnek, vizsgálatra nem engedik. Nedves ruhákban vagyunk éjjel, nappal. Rajtunk szárad, ha nap van. Piszkos kézzel eszünk, szennyes edényekből. Szakadó esőben ülök vizes bokorban.

Június 19.

Ez őrület. Lombsátorban 11 órás menetelés után, egy elhagyott erdőben, ahova nem tudjuk, miért hoztak ki. Hirtelen, riadó után, étlen, szomjan. A víz 16 kmnyire van ide. A vezető főhadnagy tehetetlensége megnyilvánult az idevezetésnél, legalább dupla utat tetetett meg. Félő, hogy még jóindulattal sem tud innen visszavinni minket haza. Ő pedig gonosz és pimasz.

Június 25.

Ma éjjel útjavítás olyan szakaszon lesz, mit belőttek, s a nappali munka lehetetlen. Ezzel kapcsolatban felmerül a háború és az én személyes viszonyom kérdése, közvetlen érintkezésben. Egyelőre nem félek, a félelemérzés ismeretlen előttem, talán azért, mert eddig még közülünk senkinek sem esett komoly baja. Egy embert agyonvertek, hármat komolyan megsebeztek. Ez nem a háború volt, hanem közönséges kínzás, melyre most néhány pimasznak lehetősége nyílt. Egy orvos öngyilkossági kísérletet követett el elkeseredésében, szintén az emberietlen kínzások elviselni nem tudása miatt. Ez még nem háború.

Tim, július 4.

Novemberi hideg, bánat és rossz gondolat, kevés evés, három naponként ha egy kevés vízhez jutunk. 3—4 órai alvás, soha több mint 15 perc pihenő, felesleges munkák, óriási menetelések még a munkahelyre is. Leszerelési kilátások a hírek szerint csökkennek. Halál és veszély vár reám felülről, oldalról és alulról. A fiúk egy része ma aknaszedésre indult. Kevés kilátás van rá épp bőrrel, jó idegzettel és hamarosan szabadulni.

Tim, július 5.

A felettesek 90%-ban rosszindulatúak és 99%-ban ostobák, s ezért lehetetlenné teszik a helyzetet. Leírhatatlan dögvészes levegőt produkálnak és terjesztenek.

Július 6.

Egész életem legszörnyűbb napja. 50 km erőltetett menetelés kánikulában, alvás és majd minden evés nélkül. Starioskol. Végén futólépés. Közben pimasz feljebbvalók.

Július 8.

Reggel 3-kor riadó. Indulás valahova, még rémesebb nap, mint tegnapelőtt. Érkezés faluba, kánikulában. 12 óra, rögtön munkába, egy óra ebédszünettel estig.

Július 9.

Az emberek egymásután esnek össze. Orvosszer nincs, csak legyezik őket, szimulánsoknak tartják. Vacsora nincs.

Július 11.

Őrült mars. Második halott menet közben. E heti veszteség egy halott, 2 súlyos, 2 könnyű sebesült, 11 eltűnt. Állandó erőltetett menetelés, közben munka, kevés alvás (2—3 óra), kevés evés, ma már kenyér sincs. A legénység módszeres lerontása úgy fizikailag, mint erkölcsileg. Elöljáró ebben Tóth. Schuller butaságánál csak a felelőtlensége és kíméletlensége nagyobb.

Július 14.

Nehéz árokozás, ebéd alig. A század harmadik halottját — Kovács — hajnalban kaparták be. Végelgyengülés. Azt hiszem, én következem. Lógok, alig van erőm.

Július 15.

Úgy érzem már tegnap óta, nem bírom tovább. Nem bírom a folytonos hajszát, az üvöltést, a bornírtságot, a céltalan kínoztatást, a beszédeket, a fenyegetéseket, a piszkot kívül-belül, az éhezést és egymás meg nem becsülését, a légkört, a munkát, az állandó talponlevést, a sorbanállásokat, a káromkodást, a piszkos szájat és mocskos beszédet. Nem bírom a nélkülözést, a fizikumom teljesen leromlott. Aszott vagyok, a lábam alig visz. Most majd minden történhető büntetést kockára téve teljesen beszüntetem a munkát, hogy erőm legyen a hátralevő menetelésre és megpróbáltatásokra. Már nem is hiszem, hogy olyan hamar jönne a leszerelés. A tegnapi halottunk végkimerültség következtében esett össze. Néha én is közel érzem magam hozzá.

Július 16.

Nagyon rossz bőrben vagyok, most az energiatakarékossággal az életemért harcolok. Nekem nincs pénzem élelmet szerezni, zabálni, én csak a kincstárit eszem három hónapja. Arra sincs, hogy egy jobb írnoki, vagy szolgai állást vegyek magamnak. Senki sincs, aki segítsen, tehát magam próbálok hazakerülni. Ez pedig azon múlik, hogy a legközelebbi menetnél és az azutániaknál ne essem ki a sorból.

Július 20.

Most délben egy faluban pihenünk, 10 km menetelés és egy rossz éjszaka után. A kondícióm a 24 órás koplalás miatt elég gyenge. Ma is 1/4 kenyér lesz. Evés egyszer naponta. Most jött állítólag egy parancs, hogy 5 nap alatt Kurszkba kell érnünk. Ez kb. 200 km-t jelent. Nem tudom, hogy a kilátásba helyezett koplalás mellett győzni fogom-e. Bírni akarom, de már a végére járok az erőmnek.

Július 21.

10 órát gyalogoltunk erőltetett menetben. Tegnap este 5-kor volt ebéd, azóta egy falatot sem ettem. Most dél van, 5 előtt nem lesz kész a konyha. Körülöttem mindenkinek van valamije, mind eszik, kinézem a falatot a szájukból.

Archangelszkoje, július 22.

Nagyon koplalunk. 4 nap óta összesen 1/4 kenyér, vételezés alig. A keret persze zabál, soha ilyen életük nem volt. Szardíniát, sajtot, háromfogásos ebédet, egész borjút csak nekik, húskonzerv, dupla fekete, tripla adagok. Nekünk tilos a krumplifőzés is.

Július 23., úton.

Tegnap kikötöttek 3 embert nálunk. Szörnyű demonstráció volt. Gúzsba állandóan kötnek. A testi fenyítés lealacsonyító módja 30—45 éves emberekkel szemben visszataszító. Bottal állandóan vernek, akár kiszabott büntetésként, akár mint őrmesteri hisztérikus dühkitörés. Lelövéssel való fenyegetés állandóan napirenden van. Fektetés divatos, kínos azonban a futtatás, mikor munkában és éhezésben kimerültünk. Pálcával egyes altisztek arcba is vernek, ezek aztán a puskatust és a csövét is szeretik az ember bordái közé dugdosni. Büntetések többnyire ok nélkül vannak, vagy csak egyes személyek botlásának vagy ügyetlenségének köszönhetők.

Rengeteg a civódás és veszekedés, az idegek teljesen tönkrementek ezen az idegklinikán, aminek megszervezésével feletteseink oly behatóan foglalkoztak.

Számkivetetten, állandó életveszélyben, fertőben, fizikai piszokban, teljes kulturálatlanságban, éhezve úgy, ahogy ezt a tapasztalataim alapján elképzelhetőnek nem tartottam.

Július 27.

Délelőtt kellemetlen, hajszolt útmunka, megállás nélkül. Délután utászoknál gerendahordás, eddigi legmegerőltetőbb, legrosszabb munka. Hajsza, verés, fektetés, egyeseknél kikötés.

Augusztus 1.

Eddig 500 km-t meneteltünk. Az első 200-nál azt hittem, összeroskadok, aztán ment. Vizes ruhát bírom. Koplalást tűröm. Semmi nem számít, haza kell kerülni valamikor, ép bőrrel. Tóthot nehéz bírni, s a keret ostobaságát, durva sötétlelkűségét és a főhadnagy gyáva kíméletlenségét. A bajtársak olyanok, mint a valójukból kivetkőzött állatok. A szenvedéseknek, úgy látszik, nincsenek határai. Mindent el kell tudni viselni. Ha a lovak el nem fáradnának, pihenőt sem adnának az úton.

Kolbinc, augusztus 19.

Barátságtalan idő, eső, szél, munka az úton, idegesség, veszekedés, kilátástalanság, koplalás, lealázások, szidalmak, odavetve átvonuló katonáktól. A főhadnagy hibája miatt, mert parancs nélkül idehozott, ahol sem munka, sem szállás, sem víz számunkra. Dr. Szüszt bottal verik, néhányat a főhadnagy sajátkezűleg pofoz. En, épp hogy elkerültem.

Front a Donnál, szeptember 30.

Első vonalban harmadik napja. Most déli nyugalom van, ebéd nélkül. Különben fütyülnek a golyók fejünk felett, előretolt állásokat ásunk. A katonák szerint ránk nem lőnek. Nagy az éhezés, 3 napja előre éltem a kenyérből, mert főtt étel nem volt. A helyzetünk a katonákéhoz viszonyítva összehasonlíthatatlanul roszszabb. Ők nem dolgoznak, elég a veszélynek kitenniük magukat, mi meg egész nap hajszolva leszünk. Ezenkívül vernek és rosszul bánnak velünk, mint rühes kutyákkal. Igaz, hogy ez sem általánosítható. A dolgot még bírom, de már el vagyok készülve egy leromlásra. Ez katasztrófához vezethet. Lásd Helinger. Ott hagyták este az útszélen megdögölni. Deprimáló saját tisztjeink bűnös gondatlansága és belátástalansága. Ezek gyilkolnak minket.

Október 4.

Rossz szállás, fedetlen. Éjjeli munkára, bakkhordás vonal elé, baromi munka.

Október 5.

Nagyon fáradt vagyok. Támadásba vetnek be, első vonalban, mely hajnalban kezdődik. Karjaimban hal meg Lefkovits, szörnyű eset ez. Éhes vagyok, álmos, fázom, szakadt és sebes. Jó, ha élve lekerülök.

Október 9.

Nehéz munka, futóárok. Minden ködös már, nem tudok hazagondolni. Dögfáradt vagyok, semmi kenyér, mert megzabálom mindig idő előtt.

Október 10.

Pokol. Verés. 20—22 km napi menet. Alig ebéd, semmi kenyér. Éjjel egy kenyeret lopok. Rettentő tetves vagyok. Egész éjjel vakaródzom. Nyers káposztát zabálok. Nincs feltámadás?

Október 12.

Árokásás, nagyon fárasztó, alvás lehetetlen, végkimerülés, kezem-lábam genynyes. Kezet mosni lehetetlen két hét óta. Kötözésre jelentkeztem, nem lehet, mert sötét van. Leírhatatlan kosz, csajkám mosatlan.

Október 13.

Menettől elmaradok, alig járok. Idő komolyan romlik, igen hideg van. Dr. Popper, Nyíró és Bitter végelgyengülésben meghaltak, mint szimulánsok. Mindenkit kivonultatnak.

Október 14.

Szokásos munka, nehéz gyaloglásokkal.

Október 16.

Köves elesik, három súlyos sebesült.

Október 17.

Egy halott, végelgyengülés.

Október 18.

Hajsza, mind kevésbé bírom.

Október 19.

Somló végelgyengülésben meghal. 25 km gyaloglás, plusz munka. Fagy.

Október 20.

Súlyosan hajszolt munka. Eső, fagy, szél, Salgó meghal.

Október 21.

Berger Lászlót holtan találtuk. Gennyes kezek. Gyárfás meghal.

Október 22.

Szörnyű verés árkászoknál, lógás miatt. Deutsch meghal. Nincs kenyér.

Október 23—24.

Klein László meghal. Nincs kenyér. Hocheiser és Szilasi meghalt. 42 kivonuló, 14 érkező. Nagy verések, rúgások. 62 eddigi veszteség.

Október 25.

Vég, ha ki kell vonulni. Kevés krumpli. Szolgálatmentes. K. kórházban meghal.

Október 26.

Dichstein meghal, én ásom el. Nadrágom vége, meghűltem.

Október 27.

Baróti meghal.

Október 28.

Éjjeli munkára.

Október 29.

Szolgálatmentes, hideg. Elbogen haldoklik.

Október 30.

Éji munka. Lógás. Elbógen meghal. Krumplizás.

Október 31.

Kikötnek egy órára, reggeli elvonás. Komisz, hosszú éjjeli munka. Kenyér kevesebb, krumplizás.

November 1.
Krumplizás, szolgálatmentes.

November 2.
Citrom meghal.

November 5.
Schulner meghalt.

November 6.
Borzalmas időben éjjeli kivonulás. Friedländer dr. meghalt. Pollák dr. meghalt. Nem vonulok ki.

November 7.
Löwi megfagy, nem vonulok ki.

November 8.
Folyton fekszem.

November 12.
Teller megfagy.

November 13.
Geiermann, Szarvasi dr., Markovics meghal.

A napló írója 1942. november 21-én meghalt. A hivatalos közlés szerint szívbénulás végzett vele.

Közreadja: *Gazsi József*

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1966

I. rész*

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák, historiográfiák, folyóiratismertetések
Katonai levéltár- és múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
- Tudományos kongresszusok és konferenciák
- A hadtörténetírás szervezeti kérdései
- A hadtörténetírás elmélete
- A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Hadijog
Fegyvernemek és csapattestek története
Hadkiegészítés, katonai szolgálat
A haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
- Ókori hadtörténelem
- Középkori hadtörténelem
- Újkori hadtörténelem
  - 1866
  - 1867—1914
  - Az első világháború és előzményei
- Legújabbkori hadtörténelem
  - A két világháború közötti korszak hadtörténelme
    - A spanyol polgárháború
  - A második világháború
    - A háború jellege, a második világháború hadtörténetírásának problémái
    - Dokumentumok
    - A második világháború politikai és diplomáciai története
    - Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
    - Szervezés, vezetés és hadművészet a második világháborúban

* A bibliográfia II. részét folyóiratunk 2. számában közöljük. — a Szerk.

Katonai hírszerzés
Katonai propaganda
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
Háborús bűnök
Haditengerészet
Légierő
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
Keleti hadszíntér
A Szovjetunió Kommunista Pártja — a győzelem szervezője
A Nagy Honvédő Háború hadművészettörténete
A szárazföldi haderő a keleti hadszíntéren
A légierő a keleti hadszíntéren
A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata (1941)
Leningrád védelme és felszabadítása
Az 1942. évi hadműveletek
1943—1944
Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
Magyarország felszabadítása
Csehszlovákia felszabadítása
Hadműveletek Ausztria területén
A berlini hadművelet. Az európai háború befejező eseményei
Szovjet hőstettek a Nagy Honvédő Háborúban. — Visszaemlékezések
Távol-keleti hadszíntér
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Hadtörténelem országok szerint
Amerikai Egyesült Államok
Ausztria
Bulgária
Csehszlovákia
Franciaország
Jugoszlávia
Kanada
Korea
Kuba
Lengyelország
Magyarország
Mongol Népköztársaság
Nagy-Britannia
Németország
Német Demokratikus Köztársaság
Német Szövetségi Köztársaság
Olaszország
Románia
Spanyolország
Svájc
Szovjetunió
A gyarmati háborúk története
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

A	Armor
AF	L'Armée Francaise
AHR	The American Historical Review
AK	Aviacija i Koszmonavtika
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
BH	Burgenländische Heimatsblätter
CCH	Ceskoslovensky Casopis Historicky
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
DWJ	Deutsches Waffen Journal
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Francaises
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
HC	Historicky Casopis
HisP	Historijski Pregled
HJ	The Historical Journal
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IC	Istoriski Casopis
IP	Isztoricseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JCH	Journal of Contemporary History
JGO	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
JIC	Jugoslovenski Istorijski Casopis
JMH	The Journal of Modern History
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
Ko	Korunk
Ktr	Kampftruppen
KVSZ	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
KZ	Krasznaja Zvezda
Le	Lengyelország
M	Militärwesen
MA	Military Affairs
MF	Morszkoj Flot
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung
MR	Military Review
MRB	Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NAA	Narodü Azii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
O	Ordnance
ÖGL	Österreich in Geschichte und Literatur
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
PH	Przegląd Historyczny
PKw	Przegląd Kwatermistrowski
PWL	Przeglad Wojsk Ladowych
RAF	The Royal Air Forces Quarterly
RDN	Revue de Défense Nationale
RESE	Revue des Études Sudest Européenne
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée

RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale
RHMC	Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine
RIHM	Revue Internationale d'Histoire Militaire
RM	Rivista Militare
RMG	Revue Militaire Générale
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
RUSIJ	The Royal United Service Institution Journal
S	Der Soldat
SH	Sbornik Historicky
SMHW	Studia i Materialy do Historii Wojskowoscy
SRI	Studii Revista de Istorie
SS	Der Schweizer Soldat
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Tr	Truppendienst
Trp	Truppenpraxis
TSzSzA	Tül i Sznabzsenii Szovetszkoj Armii
TV	Tehnika i Vooruzsenie
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VF	Voproszü Filoszofii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VM	Voennaja Müszl'
VoG	Vojnoistorijski Glasnik
VoM	Voenna Miszöl
VPVO	Vesztnik Protivo Vozdusnoj Oboronü
VV	Voennüj Vesztnik
VVM	Vesnik Vojnog Muzeja Jugoslovenske Narodne Armije
VZ	Voennüe Znanija
W	Wehrkunde
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przegląd Historyczny
WPL	Wojskowy Przegląd Lotniczy
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZfH	Zeitschrift für Heereskunde
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZM	Zeitschrift für Militärgeschichte

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK, FOLYÓIRATISMERTETÉSEK

Knigi po isztorii vojn i voennogo iszkuszsztva. — VIZs, 1966. 6. sz. 110—116. p.
[Hadtörténeti és hadművészeti könyvek.]

Recent writings on military history. — MA, 1965—66. 29. köt. 4. sz. 214—218., 1966. 30. köt. 1. sz 52—55., 40., 2. sz. 113—117., 3. sz. 170—174. p.
[A legújabb hadtörténeti művek bibliográfiája.]

Wolthe, G: Zeitschriftenaufsätze zur Militärgeschichte — 1965. Ausgewählt u. zgst. v. — —. — ZM, 1966. 2. sz. 244—253., 3. sz. 374—382., 4. sz. 498—510., 5. sz. 628—638., 6. sz. 759—766. p.
[Hadtörténeti folyóiratrepertórium — 1965.]

Bibliografija jugoslovenske istoriografije 1960—1965. Knjige. — VoG, 1966. 1. sz. 91—104., 2. sz. 105—116., 3. sz. 101—115., 5. sz. 101—115., 6. sz. 101—115. p.
[A jugoszláv történetírás bibliográfiája 1960—1965. Könyvek.]

Novaja literatura po isztorii SzSzSzR. — ISzSzSzR, 1966. 1. sz. 186—189.. 2. sz. 159—162., 3. sz. 185—188., 4. sz. 186—190., 5. sz. 142—145., 6. sz. 145—147. p.
[A Szovjetunió történetére vonatkozó újabb irodalom.]

Zeitschriftenaufsätze zur deutschen und zur allgemeinen Geschichte. — ZG, 1966. 1. sz. 177—183., 3. sz. 506—513., 5. sz. 856—866., 7. sz. 1262—1268. p.
[Német és egyetemes történeti folyóiratrepertórium.]

Kocárniková, Jarmila: Prusko-rakouská válka 1866. Vyberová bibliografie. Sest.: — —. — HV, 1966. 3. sz. 492—558. p.

[A porosz—osztrák háború, 1866. Válogatott bibliográfia.]

Knöchel, H.—*Gloede,* B.—*Golombek,* G.: Auswahlbibliographie zur Vorbereitung des 30. Jahrestages des national-revolutionären Krieges des spanischen Volkes 1936—1939. Zgst. v.: — —. — ZM, 1966. 2. sz. 240—243. p.
[Válogatott bibliográfia a spanyol polgárháború 30. évfordulójának előkészítéséhez.]

Ziegler, Janet: Répertoire international des bibliographies publiées de 1945 á 1965 sur la seconde guerre mondiale. — RHDGM, 1966. 63. sz. 69—80. p.
[A második világháborúról 1945-től 1965-ig megjelent bibliográfiák nemnemzetközi repertóriuma.]

Bibliografija strane istoriografija o drugom svetskom ratu. — VoG, 1966. 1. sz. 105—112., 2. sz. 117—128., 3. sz. 117—128., 5. sz. 117—131., 6. sz. 147—161. p.
[A második világháborúra vonatkozó külföldi történetírás bibliográfiája.]

Materialy do bibliografii 2. wojny swiatowej. Oprac. F. Czaplicka, J. Kapuscik etc. — WPH, 1966. 1. sz. 406—422., 2. sz. 432—449., 3. sz. 425—443., 4. sz. 373—388. p.
[Új anyag a második világháború bibliográfiájához.]

Michel, Henri: Bibliographie. — RHDGM, 1966. 61. sz. 115—128., 62. sz. 109—123., 63. sz. 103—120., 64. sz. 125—140. p.
[1965 szeptember — 1966 szeptember között megjelent második világháborúval foglalkozó művek bibliográfiája.]

Alekszeev, M.: Zaversajuscsaja kampanija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü v Evrope. — VIZs, 1966. 5. sz. 82—87. p.
[A Nagy Honvédő Háború befejező hadművelete Európában. — Bibliográfiai áttekintés.]

Vogelsang, Thilo: Bibliographie zur Zeitgeschichte. Zgst. v. — —. — VfZ, 1966. 1. sz. Beilage 65—80.. 2. sz. 81—96., 3. sz. 97—112., 4. sz. 113—131. p.
[A jelenkor történetének bibliográfiája.]

Duchesne, A.—Lorette, J.: L'histoire militaire en Belgique depuis 1959. Essai bibliographique. — RIHM, 1965. 24. sz. 514—546. p.
[A belga hadtörténetírás 1959-től.]

Ivanov, Petkov: Voennata isztorija v t. 1 i 2 na „Kratka bölgarszkata enciklopedija". — IP, 1966. 3. sz. 118—121. p.
[A „Kis Bolgár Enciklopédia" 1—2. kötetének hadtörténelmi címszavai.]

Miller, I. Sz.: Izdano v sztoletie voszsztanija 1863 goda. — NNI, 1966. 2. sz. 116—124. p.
[Az 1863. évi lengyel felkelés 100. évfordulójára kiadott dokumentumpublikációk. Historiográfia.]

Polikarpov, V.: Nekotorüe voproszü isztoriográfii grazsdanszkoj vojnü. — VIZs, 1966. 7. sz. 75—84. p.
[A polgárháború történetírásának néhány kérdése.]

Alekszasenko, A.: Szovetszkaja isztoriográfija razgroma denikinscsinü. — VIZs, 1966. 1. sz. 80—89. p.
[A szovjet történetírás a gyenyikinisták szétveréséről.]

Clair-Louis, J.: La littérature militaire universelle de la période entre les deux guerres mondiales. — RHA, 1966. 4. sz. 141—155. p.
[Az általános katonai irodalom a két világháború között.]

Schnitter, Helmut: Die „Bibliothik für Zeitgeschichte (Weltkriegsbücherei)" in Stuttgart. — ZM, 1966. 4. sz. 457—459. p.
[A Stuttgartban megjelenő „Kortörténeti könyvtár (Világháborús könyvek) sorozatról.]

Filatov, G. Sz.: Isztoriografija fasizma i antifasisztszkogo dvizsenija v Italii. — NNI, 1966. 6. sz. 140—150 p.
[Az olaszországi fasizmus és az antifasiszta mozgalom historiográfiája.]

Baudot, Marcel: Sur la résistance francaise. RHDGM, 1966. 61. sz. 89—105. p.
[A francia ellenállási mozgalomról szóló könyvek részletesebb tartalmi ismertetése.]

Iwanowski, Wincenty: Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale roczniki 1964—1965. — WPH, 1966. 4. sz. 319—339. p.
[A Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale c. folyóirat 1964—65. évfolyamainak ismertetése.]

Margules, Józef: „Wojenno-istoriczeskij Zurnal" rocznik 1963. — WPH, 1966. 1. sz. 338—359. p.
[A „Voenno Isztoricseszkij Zsurnal" 1963. évfolyamának ismertetése.]

Alfabetyczny indeks materialów zamieszczonych w „Wojskowym Przegladzie Historycznym" w latach 1956—1966. — WPH, 1966. 4. sz. mell. 1—69. p.
[A Wojskowy Przeglad Historyczny 1956—1966. évfolyamainak tartalommutatója.]

KATONAI LEVÉLTÁR- ÉS MÚZEUMÜGY

Konárek, Jan: K problematice vytváreni fondu ve vojenskych archivech. — HV, 1966. 5. sz. 932—939. p.
[A katonai levéltárak kialakításának problémái.]

Stovicek, Ivan: Zvlástnosti kategorizace písemnosti vojenskych archivních fondu. — HV, 1966. 4. sz. 686—694. p.
[A katonai levéltári állomány kategorizálásának sajátosságai.]

Hrisztova, Nadezsda: Cenni archivni fondove i dokumentalni materiali za voennata isztorija na Bölgarija. — VISz, 1966. 1. sz. 55—58. p.
[Értékes levéltári anyagok és dokumentumok Bulgária hadtörténelméhez.]

Boháckovú, Eva: Prusko-rakouská válka ve fondech Vojenského historického

archivu. — HV, 1966. 5. sz. 940—967. p.
[A porosz—osztrák háború a cseh katonai levéltár anyagában.]

Lewandowicz, Leszek—*Woszczynski,* Boleslaw. Dwadziescia lat Centralnego Archiwum Wojskowego. — WPH, 1966. 2. sz. 388—397. p.
[A varsói Központi Katonai Levéltár 20 éve.]

Kun József: Das ungarische Kriegsarchiv. — Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 1964—1965. 17—18. köt. 672—679. p.
[A magyar Hadtörténelmi Levéltár.]

Rödel, G.: Das Archivwesen in der Nationalen Volksarmee. — M, 1966. 1. sz. 60—66. p.
[A levéltárügy a Német Nemzeti Néphadseregben.]

Hartmann, Josef—*Lötzke,* Helmut: Die neue Verordnung über das Archivwesen der DDR und ihre Bedeutung für die Geschichtsforschung. — ZG, 1966. 3. sz. 441—445. p.
[Új rendelet az NDK levéltárügyére vonatkozólag és ennek jelentősége a történelmi kutatások szempontjából.]

Erasztov, D. P.: Optiko-fotograficseszkoe iszszledovanie i resztavracija dokumentov (szosztavov) po isztorii Kreszt'janszkoj vojnü pod rukovodsztvom Bolotnikova. — ISzSzSzR, 1966. 3. sz. 79—80. p.
[A Bolotnikov-féle parasztháború történetére vonatkozó dokumentumok fénytani és fényképészeti vizsgálata és restaurálása.]

Szmirnov, I. I.: Iz isztorii voszsztanija Bolotnikova. (Povolzsszkie otpiszki, najdennüe V. I. Koreckim, i „pravitel'sztvo carja Dmitrija". — ISzSzSzR, 1966. 3. sz. 67—78. p.
[A Bolotnikov-féle felkelés történetéből. A V. I. Koreckij által talált volgamenti dokumentumok és „Dmitrij cár kormányzata."]

Reitzenstein, Alexander v.: Heeresmuseum und Heereskunde. — ZfH, 1966. 207. sz. 117—121. p.
[Hadimúzeum és hadtudomány.]

Cejvan, Idris: Rad Vojnog Muzeja u 1964. i 1965. godini. — VVM, 11—12. sz. 1966. 402—409. p.
[Évi jelentés a belgrádi Hadimúzeum 1964—1965. évi működéséről.]

Vinski, Zdenko: O primjeni rendgenskog snimanja pri istrazivanju ranosrednjovjekovnih maceva. — VVM, 11—12. sz. 1966. 70—88. p.
[Koraközépkori kardok röntgenvizsgálata.]

Radisavljevic, Slobodan: Neki podaci o falsifikatima i drugim promenama na oruzju. — VVM, 11—12. sz. 1966. 234—264. p.
[Néhány adat fegyverek és páncélok másolatairól, hamisításáról s egyéb változatokról.]

Rasic, Bogdan: Prilog proucavanju problema zastite spredpunecih topova iz Vojnog Muzeja su bili pod uticajem primorskog ambijenta. — VVM, 11—12. sz. 1966. 339—358. p.
[Adalék a parti tüzérség ágyúi karbantartásának problémájához a belgrádi Hadimúzeumban.]

Lukovic, Petko: Nekoliko podataka o izlozenim puskama srpskih vojnika u vojnom muzeju sa solunkog fronta (1916—1918.) — VVM, 11—12. sz. 1966. 207—232. p.
[Néhány adat a szaloniki fronton harcolt szerb katonák fegyvereiről a belgrádi Hadimúzeumban.]

Franjkovic, Pavle: Sacuvani originalni zigovi nekih vojnih jedinica iz NOR-a. — VVM, 11—12. sz. 1966. 309—323. p.
[Néhány egység eredeti pecsétje a népi felszabadító háborúk időszakából.]

Cejvan, Idris: Zavrsne operacije jugoslavenske armije. — VVM, 11—12 sz. 1966. 285—308. p.
[A jugoszláv hadsereg utolsó hadműveletei. A fasizmus fölötti győzelem 20. évfordulója alkalmával a belgrádi Hadimúzeumban rendezett kiállítás.]

Konieczky, Kazimierz: Problemy prac naukowo-badawczych w dzialalnosci Muzeum Wojska Polskiego w okresie XX-lecia. — WPH, 1966. 1. sz. 367—373. p.
[A tudományos kutatómunka problémái a varsói Lengyel Hadimúzeumban az utolsó 20 évben.]

Haberland, Ernst—*Lachmann,* Manfred: Fünf Jahre Deutsches Armeemuseum. — ZM, 1966. 1. sz. 103—110. p.
[A Német Hadseregmúzeum 5 éve.]

Mehlhorn, Hans: „Spaniens Freiheitskampf 1936—1966". Eine Ausstellung des Museums für Deutsche Geschichte in Berlin. — ZM, 1966. 5 sz. 600—603. p.
[„A spanyol szabadságharc 1936—1966" címmel kiállítás nyílt a Német Történelmi Múzeumban Berlinben.]

Mehlhorn, Hans: Sonderausstellung des Deutschen Armeemuseums „Spanien 1936—1939. Um Spaniens und Deutschlands Freiheit". — ZM, 1966. 3. sz. 353—356. p.
[A Német Hadseregmúzeum különkiállítása: „Spanyolország 1936—1939. Spanyolország és Németország szabadságáért" címmel.]

Laufkötter, Hermann—*Rein,* Horst: Die Darstellung der Militärpolitik der SED im Deutschen Armeemuseum. ZM, 1966. 5. sz. 595—598. p.
[A Német Szocialista Egységpárt katonapolitikájának bemutatása a Német Hadseregmúzeumban.]

Kolomiec, G.: Relikvii szlavü — v dar muzeju. — VIZs, 1966. 3. sz. 116—118. p.
[A dicsőség relikviái — az Állami Történeti Muzeum ajándékai közt.]

Centraln'üj muzej Vooruzsennüh Szil SzSzSzR. — KVSz, 1966. 12. sz. 67—71. p.
[A Szovjetunió Fegyveres Erőinek Központi Múzeuma.]

Central'nüj Voenno-morszkoj muzej. — KVSz, 1966. 23. sz. 50—54. p.

[A Szovjetunió Központi Haditengerészeti Múzeuma.]

Lachmann, Manfred: Zur Geschichte und zum Charakter der imperialistischen deutschen Armeemuseum. — ZM, 1966. 6. sz. 695—703. p.
[Az imperialista Német Hadseregmúzeum történetéhez és jellegéhez.]

Urrisk, Otto R.: Schicksalsjahr 1866. Die Sonderausstellung 1866 im Heeresgeschichtlichen Museum. — S, 1966. 18. sz. 16. p.
[Ausztria sorsdöntő éve: 1866. Különkiállítás a bécsi Hadtörténeti Múzeumban.]

Allmayer—Beck, Joh. Chritoph: Soll man seine eigene Niederlage feiern? — ÖMZ, 1966. 3. sz. 247—248. p.
[Az osztrák Hadtörténeti Múzeum 1866. évi emlékkiállítása.]

Lorette, Jean: La section iconographique du Musée Royal de l'Armée a Bruxelles. — RIHM, 1965. 24. sz. 483—506. p.
[A brüsszeli Királyi Hadimúzeum ikonografiai osztálya.]

Ortenbung, Georg: Braunschweig gedenkt des 1. Weltkrieges. — ZfH, 1965. 197. sz. 21—22. p.
[A Braunschweigi Múzeum emlékkiállítása az 1. világháborúról.]

Schmidt, Julius: Das Kurhessische Heeresmuseum. — ZfH, 1966. 204. sz. 55—58. p.
[A Hesseni Hadimúzeum.]

100 Jahre Bayerisches Armee-Museum in München. — DWJ, 1966. 6. sz. 70—75. p.
[100 éves a müncheni Bajor Hadseregmúzeum.]

Jaekel, Helmut: Luftwaffenmuseum Uetersen. — ZfH, 1966. 204. sz. 59. p.
[Légierő-múzeum Uetersenben.]

Ortenburg, Georg: Ein neues Kavallerie-Museum entsteht in Vornholz. — ZfH, 1966. 204. sz. 58—59. p.
[Új lovassági múzeum létesült Vornholzban.]

Medüncev, B.: Znaki boevoj druzsbü. — KZ. 1966. 165. sz. 4. p.
[A „Normandia—Nyeman" repülőezred emlékjelvényei.]

Lengyel kitüntetések. Írta: F. T. — Lengyelország, 1965. 2. sz. 12—13. p.
[A Lengyel Népköztársaság érdemérmei és kitüntetései.]

Stemenko, Sz.: Pobediteljam i gerojam. — VIZs, 1966. 7. sz. 15—29. p.
[Győzteseknek, hősöknek adományozott második világháborús rendjelek és kitüntetések.]

Mowery, Robert W.: Decorations of the United States Army. — A, 1966. 3. sz. 34—37. p.
[Kitüntetések az Egyesült Államok hadseregében.]

Guinard, P.: Les tenues des chasseurs á pied jusqu'en 1940. Avec complément 1940—1945, par Gauché. — RHA, 1966. 2. sz. 183—192. p.
[A francia gyalogos vadászok egyenruhája kezdettől 1945-ig.]

Möller-Witten, Hanns: Historisches und Unbekannter über den Orden Pour le Mérite 1—2. — ZfH, 1965. 199. sz. 62—68., 200 sz. 89—96. p.
[A porosz Pour le Mérite katonai érdemrendről.]

Ogg, A. C. A.: Some medals of the first (King's) dragoon guards. — JSAHR, 1966. 44. köt. 177. sz. 11—13. p.
[Az első (angol) királyi dragonyos gárda néhány kitüntetése.]

Burdick, Charles B.: The Gibraltar armband. — AQ, 1966. 91. köt. 2. sz. 214—218. p.
[Gibraltár nagy ostroma (1779—1783) emlékére alapított karszalag.]

Herrmann, Friedrich: Marineuniformen 1815—1840. — ZfH, 1966. 206. sz. 90—91. p.
[Tengerészegyenruhák. 1815—1840.]

Schirmer, Friedrich: Die Uniformierung der Königlich-Hannoverschen Armee auf ihrem letzten Waffengange 1866. — ZfH, 1966. 207. sz. 126—133. p.
[A királyi hannoveri hadsereg egyenruházata utolsó fegyveres fellépése idején, 1866-ban.]

Müller, Hans Ernst: Was die Schulterklappen erzählen. — ZfH, 1965. 197. sz. 7—10. p.
[Amiről a váll-lapok mesélnek. Egyenruhatörténeti tanulmány.]

Herrmann, Friedrich: Uniformen der Sanitätsoffiziere in den Streitkräften von 14 Staaten nach dem Stand von 1914. — ZfH, 1965. 202. sz. 142—149. p.
[Egészségügyi tisztek egyenruhái 14 állam haderőinél az 1914. évi helyzet alapján.]

Tinsley, A. F.: Swords in the R. A. F. — RAF, 1966. 2. sz. 143—145. p.
[Kardviselés az angol légierőnél.]

Derbidge, G.: A history of the drums and fifes 1650—1700. — JSAHR, 1966. 44. köt. 50—55. p.
[A dobok és sípok története. 1650—1700.]

Guinard, P.: Fanfares et fanions. — RHA, 1966. 2. sz. 171—182. p.
[A francia gyalogos vadászok harsonái, dalai, zászlói.]

Klietmann, K.—G.: Die Standarte des 1. Brandenburgischen Dragoner-Regiments Nr. 2. 1807—1918. — Fg, 1966. 5. sz. 121—123. p.
[Az 1. brandenburgi dragonyos ezred. 2. ezredzászlójának története. 1807—1918.]

Rauschhaupt, Wilhelm Volrad v.: Paukenfahnen. — ZfH, 1965. 197. sz. 10—20. p.
[Lovas-dobok díszzászlói, dobosok díszegyenruhái.]

Brunon, Jean et Raoul: Les drapeaux des chasseurs a pied. — RHA, 1966. 2. sz. 154—170. p.
[A francia gyalogos vadászok zászlói. 1841—1960.]

Scheulenberg, Friedrich: Die Königlich Preussische Armee-marsch-Sammlung. I—II. — Fg. 1966. 3. sz. 57—63., 5. sz. 115—117. p.
[A Porosz Királyi Katonainduló-Gyűjtemény Berlinben.]

Naskau, Johann: Heerführer auf Briefmarken. — Tr, 1966. 2. sz. 120—121. p.
[Hadvezérek bélyegeken.]

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Gol'man, L.: Voenno-isztoricseszkie voproszü v pisz'mah K. Marksza i F. Engel'sza. — VIZs, 1966. 11. sz. 20—30. p.
[Hadtörténeti kérdések Marx és Engels leveleiben.]

Helmert, Heinz: Friedrich Engels und die Aufgaben der marxistischen Militärgeschichtsschreibung. — ZM, 1966. 1. sz. 72—84. p.
[Engels és a marxista hadtörténetírás feladatai.]

Zevin, B.: Novüe leninszkie materialü po voennüm voproszam. — VIZs, 1966. 4. sz. 90—98. p.
[Új lenini adatok a katonai kérdésekről. Lenin összes műveinek új teljes kiadása alkalmából.]

Kirjaev, N.: V. I. Lenin o zascsite szocialisztics eszkogo otecsesztva. — VV, 1966. 6. sz. 14—18. p.
[Lenin a szocialista haza feladatairól.]

Golikov, Sz. Z.: V. I. Lenin o roli tehniki v vooruzsennoj bor'be. — VPVO, 1966. 4. sz. 9—13. p.
[Lenin a technika szerepéről a fegyveres harcban.]

Golubev, A.: O voenno-sztrategicseszkom rukovodsztve V. I. Lenina v oszenne-zimnej kampanii 1918—1919 gg. — VIZs, 1966. 4. sz. 9—23. p.
[Lenin a katonai hadászati vezetésről az 1918—19. évi őszi—téli hadjáratban.]

Freistetter, Franz: Lenins Notizen zu Clausewitz' „Vom Kriege". — ÖMZ, 1964. 6. sz. 409—414. p.
[Lenin jegyzetei Clausewitz: A háborúról c. könyvéhez.]

Blasius, Dirk: Carl von Clausewitz und die Hauptdenker des Marxismus. — WR, 1966. 5. sz. 278—294., 6. sz. 335—354. p.
[Clausewitz és a marxizmus nagy gondolkodói. A háborúról szóló marxista tanítás problémájához.]

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

TUDOMÁNYOS KONGRESSZUSOK ÉS KONFERENCIÁK

Förster, Gerhard—*Otto,* Helmut: XII. Internationaler Historikerkongress. — ZM, 1966. 1. sz. 113—118. p.
[A 12. Nemzetközi Történészkongresszus.]

Deist, Wilhelm: Erörterungen zur Geschichte des ersten Weltkrieges auf dem XII. Internationalen Historikerkongress in Wien. — WR, 1966. 5. sz. 295—297. p.
[Az első világháború történetére vonatkozó viták és megbeszélések a XII. Nemzetközi Történészkongresszuson Bécsben.]

Boltin, E.: Obszuzsdenie problem isztorii dvizsenija szoprotivlenija na vszemirnoj kongreszsze isztorikov. — VIZs, 1966. 1. sz. 113—117. p.
[Az ellenállási mozgalom története problémáinak megvitatása a XII. Nemzetközi Történészkongresszuson Bécsben, 1965-ben.]

Müller, Klaus-Jürgen: Das Kollokvium über die Geschichte des Widerstandes in Europa auf dem XII. Internationalen Historikerkongress in Wien. — WR, 1966. 4. sz. 228—230. p.
[Konferencia az európai ellenállási mozgalom történetéről a XII. Nemzetközi Történészkongresszuson Bécsben.]

Golubev, A.: Dühanie boevoj isztorii. — KZ, 1966. 130. sz. 4. p.
[Hadtörténeti és fegyvertörténeti múzeumok 4. nemzetközi kongresszusa Moszkvában.]

Radisavljevic, Slobodan: Prvi internacionalni kongres ljubitelja starog oruzja. VVM, 11—12. sz. 1966. 387—392. p.
[Hadtörténelmi és hadművészeti tárgyak amatőr gyűjtőinek első nemzetközi kongresszusa Torinóban régi fegyverekről és egyenruhákról, 1965-ben.]

Nowak, Tadeusz: Dyskusja naukowa na temat „Zarysu dziejów wojskowosci Polskiej do r. 1864". — WPH, 1966. 3. sz. 399—401. p.
[Tudományos vita a „Lengyel hadügy történetének vázlata 1864-ig" c. témáról.]

Krwawicz, Marian: VI. konferencja naukowa Akademii Sztabu Generalnego im. Karola Swierczewskiego poswiecona historii wojskowosci polskiej. — WPH, 1966. 3. sz. 394—399. p.
[A „Karol Swierczewski" Vezérkari Akadémiának a lengyel hadügy történetével foglalkozó 6. tudományos konferenciája.]

Mitev, Jono: Naucsna szeszija, poszvetena na Aprilszkogo vösztanie. — VISz, 1966. 4. sz. 82—86. p.
[Tudományos ülésszak az 1876. áprilisi felkelés 90. évfordulójára.]

Stysiak, Marian—*Tarnogrodzki,* Tadeusz: Sesja naukowa poswiecona 70-leciu ruchu ludowego w Polsce. — WPH. 1966. 1. sz. 374—379. p.
[A lengyelországi népi mozgalom 70. évfordulójára rendezett tudományos konferencia katonai problémái.]

Danilov, V. A.—*Petrjaev,* K.D.: Trudjascsieszja-internacionalisztü i Velikij Oktjabr'. — NNI, 1966. 2. sz. 175—176. p.
[Össz-szövetségi történész ülésszak Odesszában. Internacionalisták és a Nagy Október.]

Nenarokov, A. P.—*Razgon*, A. I.: Vszeszojuznaja szeszszija isztorikov v Odeszsze. — ISzSzSzR, 1966. 2. sz. 233—235. p.
[Össz-szövetségi történész ülésszak Odesszában. Internacionalisták részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban.]

30-letie antifasisztszkoj vojnü v Iszpanii. — KZ, 1966. 162. sz. 3. p.
[A spanyol antifasiszta háború kitörésének 30. évfordulója. Ünnepi ülés Moszkvában.]

Bron, Michal—*Krawczyk*, Edward: Konferencja naukowa w Drezdie poswiecona XXX rocznicy wojny hiszpanskiej i udzialowi w niej ochotników brygad miedzynarodowych. — WPH, 1966. 2. sz. 402—404. p.
[A spanyolországi polgárháború és a nemzetközi önkéntes dandárok részvétele. Tudományos konferencia Drezdában a 30. évforduló alkalmából.]

Findeisen, Otto: Wissenschaftliche Konferenz zum 30. Jahrestag des national-revolutionären Krieges des spanischen Volkes. — ZG, 1966. 3. sz. 446—449. p.
[Tudományos konferencia a spanyol polgárháború 30. évfordulója alkalmából.]

Borgisch, Gerhard: Zum Anteil junger deutscher Antifaschisten am Kampf der Internationalen Brigaden in Spanien. — Wissenschaftliche Konferenz in Greifswald. — ZG, 1966. 6. sz. 965—967. p.
[Fiatal német antifasiszták részvétele Spanyolországban a Nemzetközi Brigád harcaiban. Tudományos konferencia Greifswaldban.]

Müller, Hermann—*Arnold*, Karli: Wissenschaftliche Konferenz der Militärakademie „Friedrich Engels" über den Kamf deutscher Interbrigadisten im national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. — ZM, 1966. 2. sz. 215—219. p.
[Az Engels Frigyes Katonai Akadémia tudományos konferenciája a német nemzetközi brigádok harcairól a spanyol polgárháborúban.]

Krwawicz, Marian: Konferencja naukowa poswiecona badaniom zbrodni Wehrmachtu w Polsce w okresie drugiej wajny swiatowej. — WPH, 1966. 3. sz. 380—393. p.
[A Wehrmachtnak Lengyelországban a második világháború alatt elkövett bűneit tanulmányozó tudományos konferencia, 1966.]

Groehler, Olaf: Wissenschaftliche Konferenz anlässlich des 25. Jahrestages des faschischen Überfalls auf die Sowjetunion. — ZM, 1966. 6. sz. 733—736. p.
[Tudományos konferencia a Szovjetunió elleni fasiszta támadás 25. évfordulója alkalmából.]

Kircheisen, Peter—*Weinberger*, Gerda: Wissenschaftliche Konferenz zum faschistischen Überfalls auf die Sowjetunion. — ZG, 1966. 6. sz. 960—965. p.
[Tudományos konferencia a Szovjetunió elleni fasiszta támadás 25. évfordulóján.]

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Brajovic, Petar: Dve decenije rada Vojnoistorijskog instituta. — VoG, 1967. 6. sz. 3—12 p.
[A Jugoszláv Hadtörténelmi Intézet 20 éves tevékenysége.]

Stysiak, Marian: Z dzialalnosci sekcji Historii Wojskowosci Towarzistwa Milosników Historii w Warszawie. — WPH, 1966. 2. sz. 399—401. p.
[A varsói Történelmi Társulat hadtörténelmi osztályának tevékenysége.]

Tomczak, Edward: Z dzialalnosci sekcji Historii Wojskowosci Polskiego Towarzystwa Historycznego w Toruniu. — WPH, 1966. 2. sz. 401—402. p.
[A toruni Történelmi Társulat hadtörténelmi osztályának tevékenysége.]

[Grülev] Grylew, A.: Zur militärgeschichtlichen Arbeit in den sowjetischen Streitkräften. — ZM, 1966. 3. sz. 302—307. p.
[A szovjet hadseregnél folyó hadtörténeti munkáról.]

Szaharov, E.: Za dal'nejsee razvitie szovetszkoj voenno-isztoricseszkoj nauki. — VIZs, 1966. 5. sz. 3—9 p.
[A szovjet hadtörténeti tudomány további fejlődéséért.]

Nojkov, Sztiljan: Voennoisztoricseszkijat otdel na japonszkata armija. — VISz, 1966. 3. sz. 81—86. p.
[A japán hadsereg hadtörténelmi osztálya.]

Conn, Stetson: The army's historical program. — MR, 1966. 5. sz. 40—47. p.
[Az Egyesült Államok hadseregének programja a hadtörténetírás és kutatás terén.]

Appatov, Sz.: O dejatel'noszti isztoricseszkogo otdela v Vooruzsennüh Szilah SzSA v Germanii. — VIZs, 1966. 3. sz. 114—116. p.
[Az amerikai fegyveres erők hadtörténeti osztályának tevékenységéről Németországban a második világháború után.]

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETE

Howard, M. E.: Thoughts on writing military. — RUSIJ, 1966. 111. köt. 642. sz. 99—108. p.
[Gondolatok a hadtörténetírásról.]

Regling, Volkmar: Militär- und Kriegsgeschichte. — Trp, 1966. 5. sz. 324. p.
[Katonatörténet és hadtörténelem.]

Demidov, F.: Iz opüta voenno-isztoricseszkoj rabotü. — VIZs, 1966. 8. sz. 99—101. p.
[A hadtörténeti munka tapasztalatiból.]

Dasicsev, V.: Sire iszpol'zovat' dokumentü v naucsnüh trudah. — VIZs, 1966. 1. sz. 89—95. p.
[A dokumentumok szélesebb körű felhasználása a tudományos munkában.]

Conn, Stetson: The pursuit of military history. — MA, 1966. 30. köt. 1. sz. 1—8. p.
[Gondolatok a hadtörténelemről. Az American Historical Association és az American Military Institute közös ülésszakára kiadott tanulmány.]

Ropp, Theodore: Military history and the social sciences. — MA, 1966. 30. köt. 1. sz. 8—13. p.
[A hadtörténelem és a társadalomtudományok. Az American Historical Association és az American Military Institute közös ülésszakára kiadott tanulmány.]

Mahon, John K.: Comments at the joint session. — MA, 1966. 30. köt. 1. sz. 13—15. p.
[Megjegyzések az American Historical Association és az American Military Institute közös ülésszakával kapcsolatban.]

Lauro, Ferdinando di: Benedetto Croce e noi militari. — RM, 1966. 10. sz. 1151—1161. p.
[Benedetto Croce és mi katonák. Historiográfia.]

Paret, Peter: Hans Delbrück on military critics and military historians. — MA, 1966. 30. köt. 3. sz. 148—152. p.
[Hans Delbrück a katonai kritikusokról és a hadtörténészekről, 1878.]

A HADTÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSÁNAK ÉS TANÍTÁSÁNAK JELENTŐSÉGE ÉS PROBLÉMÁI

Szolov'ev, P.: Iz opüte rabotü voennonaucsnogo obscsesztva. — VIZs, 1966. 7. sz. 103—104. p.
[A hadtudományi kör munkájának tapasztalatából.]

Lorenz, Karl Heinz: Geschichtsbetrachtung auch in der heutigen Zeit eine Notwendigkeit für den Offizier! — Trp, 1966. 5. sz. 322—324. p.
[A történelmi szemlélet a mai időkben is szükséges a tiszt számára.]

Szolov'ev, B.: Ob oszvescsenii dejatel'noszti komandnogo szosztava v voenno-isztoricseszkih trudah. — VIZs, 1966. 9. sz. 27—35. p.
[A parancsnoki állomány részvétele a hadtörténeti munkában.]

Kemp, P. K.: War studies in the Royal Navy. — RUSIJ, 1966. 111. köt. 642. sz. 151—155. p.
[A háborús tapasztalatok tanulmányozása az angol haditengerészetnél.]

Rendulic, Lothar: Über das Gewinnen von Kriegserfahrungen. — ÖMZ, 1966. 3. sz. 209—213. p.
[Háborús tapasztalatok szerzése és gyakorlati haszna.]

Egorov, P.: Za dal'nejsee povüsenie metodiki prepodavanija isztorii voennogo iszkuszsztva. — VIZs, 1966. 7. sz. 3—14. p.
[A hadművészettörténet tanítás módszertanának további fejlesztéséért.]

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Urrisk, Otto R.: Ssun-dses „Traktat über die Kriegskunst" und die „Theorie des Guerillakrieges" von Mao Tse-tung. — S, 1966. 19. sz. 12., 21. sz. 12—13. p.
[Szun-cü: Értekezés a hadtudományról és Mao Ce-tung: A gerillaháború elmélete.]

Niemann, Gerhard: Die Kriegslehre Friedrichs des Grossen — zeitloses militärisches Erfahrungsgut. — Ktr, 1966. 5. sz. 160—162. p.
[Nagy Frigyes hadtudománya a katonai tapasztalatok el nem évülő kincse.]

Dudley, C. E. S.: Insurrection: from the Jacobins to Mao Tse-Tung. — RUSIJ, 1966. 111 köt. 642. sz. 163—168. p.
[Népfelkelő háború. A jakobinusoktól Mao Ce-tung-ig.]

Gersdorff, Ursula v.: Der unbekannte Clausewitz. — WR, 1966. 12. sz. 709—712. p.
[Az ismeretlen Clausewitz.]

Schneider, Fernand-Th[iébaut]: En relisant Clausewitz: La „Grammaire de la Guerre". — RMS, 1966. 12. sz. 562—570. p.
[Clausewitz „Vom Kriege" c. műve mai szemmel.]

Lozek, Gerhard: Genesis, Wandlung und Wirksamkeit der imperialistischen

Totalitarismus — Doktrin. — ZG, 1966. 4. sz. 525—541. p.
[Az imperialista totalitarizmus-elmélet eredete, változása és hatékonysága.]

Liddell Hart, Basil Henry: Die Idee der mechanisierten Kriegführung. — ASM, 1966. 5. sz. 251—256. p.
[A gépesített hadvezetés eszméje.]

Bowers, Ray L. Jr.: The beginnings of armored warfare. — MR, 1966. 12. sz. 18—28. p.
[A páncélos hadviselés kezdetei.]

Tomlinson, William H.: The father airpower doctrine. — MR, 1966. 9. sz. 27—31. p.
[A légiuralom doktrínájának atyja: Giulio Douhet.]

Kozlov, Sz.: Formirovanie i razvitie szovetszkoj voennoj doktrinü. — VM, 1966. 7. sz. 38—51. p.
[A szovjet katonai doktrína létrejötte és fejlődése.]

O'Ballance, Edgar: Evolution of Soviet armoured doctrine. — AQ, 1966. 92. köt. 2. sz. 153—161. p.
[A szovjet páncélos doktrína fejlődése.]

Pavlenko, N.: Nekotorüe voproszü razvitija teorii sztrategíi v 20-h godah. — VIZs, 1966. 5. sz. 10—26. p.
[A stratégiai elmélet fejlődésének néhány kérdése az 1920-as években.]

Galickij, I.: Iz opüta operatinovnoj maszkirovki pri podgotovke nasztuplenija fronta. — ViZs, 1966. 5. sz. 40—48. p.
[A hadműveleti álcázás tapasztalataiból arcvonal támadás előkészítésénél.]

HADIJOG

Schönfelder, Hermann: Das Recht der Kriegswaffen Kontrole. — DWJ, 1966. 1. sz. 17—20. p.
[A fegyverek ellenőrzésének joga.]

Truger, W.: Der Weg zur Neutralität. — Weg und Ziel, 1965. 4. sz. 243—256. p.
[A semlegesség utja.]

Mulinen, Frédéric de: Le champ d'application des convention de La Haye et de Genéve. — RMS, 1966. 11 sz. 533—539. p.
[A hágai és genfi egyezmények alkalmazási területe.]

Mulinen, Frédéric de: Le probléme des réserves aux Conventions de La Haye et de Genéve. — RMS, 1966. 12. sz. 571—576. p.
[A hágai és genfi egyezmények kikötéseinek problémái.]

Fair, Stanley D.: Gas and a just war. — O, 1966. 51. köt. 279. sz. 272—276. p.
[A gáz felhasználása egy igazságos háborúban és a genfi jegyzőkönyv.]

MacArtur, D. M.: Treaties and the use of of military chemicals. — O, 1966. 50. köt. 275. sz. 464., 466. p.
[Nemzetközi szerződések és a vegyi hadviselés.]

Sprengstoffgesetz von 1884. Gründe für die beabsichtigte Neuregelung. — DWJ, 1966. 7. sz. 23—24. p.
[Az 1884. évi robbanóanyag-törvény. Okok a tervezett új szabályozáshoz.]

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Von der k. u. k. Traintruppe zur Versorgungstruppe von heute. — S, 1966. 5. sz. 11. p.
[A cs. és kir. tréncsapatoktól a mai ellátócsapatokig.]

Müller, Hans Ernst: Der Train. — ZfH, 1966. 204. sz. 46—48. p.
[A vonatcsapat.]

Panzerabwehr. — ASM, 1966. 12. sz. 753—755. p.
[A német páncélelhárítás rövid történeti áttekintése, fegyverei és jelenlegi helyzete. A Soldat und Technik 1966/6, 7. sz.-ban megjelent cikkek alapján.]

Kerutt, Hellmut: Luftlandetruppen gestern und heute. — W, 1966. 6. sz. 312—316. p.
[A légideszant csapatok tegnap és ma.]

Müller, Hans Ernst: Garde. — ZfH, 1965. 189. sz. 72—76. p.
[A „gárda". Nyelvi és kultúrtörténeti adatok a testőrség eredetéről és múltjáról.]

Graewe, Richard: Regimentstöchter im Scheinwerferlicht der Opern- und Schauspielbühne — und wie sie in Wirklichkeit aussahen. — ZfH, 1965. 198. sz. 40—48. p.
[Az „ezred lányai" — markotányosnők — a színpadon és a valóságban.]

HADKIEGÉSZÍTÉS, KATONAI SZOLGÁLAT

Dellers, Emil: Militärstrafen früherer Jahrhunderte. — SS, 1966. 42. évf. 2. sz. 24—26. p.
[Katonai büntetések a korábbi századokban.]

Zimmermann, Jörg: Das Problem des Zivildienstes aus der Sicht des Militär historikers. — ASM, 1966. 7. sz. 382—383. p.
[A polgári szolgálat problémája a hadtörténész szemszögéből.]

Gayler, Erich: Nochmals zum Problem des Zivildienstes. — ASM, 1966. 10. sz. 621—623. p.
[Még egyszer a polgári szolgálati kötelezettség problémájához. Hozzászólás Zimmermann cikkéhez.]

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Nohn, Ernst August: Zur Geschichte der Wehrtechnik im Rahmen der Technikgeschichte. — WM, 1966. 3. sz. 81—86. p.
[A haditechnika története a technikatörténet keretei között.]

Seifert, Gerhard: Die Helmbarte. — DWJ, 1966. 6. sz. 36—41. p.
[A csatabárd.]

Pugacsenkova, G. A.: O pancirnom vooruzsenii parfjanszkogo i baktrijszkogo voinsztva. — VDI, 1966. 2. sz. 27—43. p.
[Parthus és baktriai harcosok páncéljai egykorú emlékeken.]

Todorovic, Jovan: Klasifikacija keltskih stitova otkrivenih u donjoj Panoniji i balkanskom poluostrvu. — VVM, 11—12. sz. 1966. 361—374. p.
[Alsó-Pannoniában és a Balkán-félszigeten talált kelta pajzsok osztályozása.]

Piletic, Dragoslav: Rimski legionarski slem iz Cuprije i pitanje determiniranja okvirne hronoloske skale rimskih slemova. — VVM, 11—12. sz. 1966. 9—22. p.
[A Cuprijaban talált legionárius-sisak és időrendi táblázat felállítása a római legionárius-sisakokról.]

Pribakovic, Dusan: Prilog hronologiji naoruzanja slovena u VI i VII veku. — VVM, 11—12. sz. 1966. 24—57. p.
[Adalék a 6—7. századi szláv fegyverzet kronológiájához.]

Schenk, Christian: Afrikanische Waffen. — DWJ, 1966. 2. sz. 70—76. p.
[Afrikai fegyverek.]

Gras, Georges: Un survol de l'armement francais: des freres Bureau a Gribeauval et Treuille de Beaulieu. — RHA, 1966. 4. sz. 17—44. p.
[A francia fegyvergyártás története a Bureau testvérektől Gribeauval-ig és Treuille de Beaulieu-ig. 14—18. század.]

Wenzel, Marion: Stitovi i grbovi na steccima. — VVM, 11—12. sz. 1966. 89—109. p.
[Pajzsok és címerek a 14—15. századi hercegovinai „Stecci" sírköveken.]

Skrivanic, Gavro: Samostrel i njegova primena u XV veku. — VVM, 11—12. sz. 1966. 381—386. p.
[A számszerij és alkalmazása a 15. században.]

Seifert, Gerhard: Ein Schwert aus der Zeit des 30 jährigen Krieges. — DWJ, 1966. 3. sz. 36—37. p.
[Egy kard a harmincéves háború idoszakából.]

Korotkov, I.: Ob osznovnüh etapah razvitija ogneszstrel'nogo oruzsija. — VIZs, 1966. 7. sz. 97—102. p.
[A lőfegyverek fejlődésének alapvető fokozatai.]

Von den Anfängen des Munitionsdienstes in der Schweiz. — SS, 1966. 41. évf. 15. sz. 377—378. p.
[A svájci lőszerszolgálat kezdetei.]

Petrovic, Durdica: Neki podaci o izradi topovskih kugli u Srbiji i Bosni. — VVM, 11—12. sz. 1966. 162—183. p.
[Adatok az ágyúgolyók gyártására Szerbiában és Boszniában a 15. és 16. század folyamán.]

Nowak, Tadeusz: Problem stosowania broni palnej przy obronie i zdobywaniu umocnien przez Wojska Polskie w XVI—XVII w. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 50—69. p.
[A tűzfegyverek alkalmazásának problémái a 16—17. századi lengyelországi várharcokban.]

Wendel, H.: Über die Entstehung des Bayerischen Schützenwesens. — DWJ, 1966. 7. sz. 68—73. p.
[A bajor lövészegyletek keletkezéséről.]

Mudra, Miroslav: Pokusy o zavedeni hromadné vyroby pusek v Cechách. — HV, 1966. 2. sz. 192—219. p.
[Kísérletek a lőfegyverek sorozatgyártására Csehországban 1705-ben.]

Lisková, Marie: Puskarská manufaktura ve Vernérove (1709—1772.) — HV, 1966. 5. sz. 817—845. p.
[Puskaüzem Vernerovban, 1709—1772.]

Denig, Heinz: Die Anfertigung von Handfeuerwaffen vor hundert und mehr Jahren. — DWJ, 1966. 4. sz. 42—50. p.
[Tűzfegyverek készítése az elmúlt századokban.]

Crossman, Jim: Guns for war and peace. — O, 1966. 51. köt. 278. sz. 176—179. p.
[A Remington Arms Company fennállásának 150. és a Winchester cég fennállásának 100. évfordulójára.]

Schenk, Christian: 100 Jahre Winchester. — DWJ, 1966. 9. sz. 12—23., 10. sz. 68—75. p.
[A Winchester 100 éve.]

Hoenecke, H.—O.: Preussische und österreichische Waffentechnik im Jahre 1866. — ZfH, 1966. 206. sz. 96—110. p.
[Porosz és osztrák fegyvertechnika 1866-ban.]

Pearse, Richard.: The use of the matchlock when mounted. — JSAHR, 1966. 44. köt. 180. sz. 201—204. p.
[Mikor kezdték használni a kanócos puskát?]

Das Hunt-Gewehr von 1849. — DWJ, 1966. 7. sz. 42—43. p.
[Az 1849-es Hunt-puska.]

Heinrich, Fritz: Bayerisches Infanterie-Gewehr Modell 1869 System Werder. — DWJ, 1966. 10. sz. 42—48. p.
[Az 1869 M. Werder rendszerű bajor gyalogsági puska.]

Das Infanteriegewehr M 1871. — DWJ, 1966. 7. sz. 40—41. p.
[Az 1871 M. gyalogsági puska.]

Pirkl, Jürgen: Der Mannlicher-Selbstlade-karabiner M/1901 und die Mannlicher-Karabinerpistole M/1901. — DWJ, 1966. 9. sz. 54—58. p.
[Az 1901 M. Mannlicher ismétlő karabély és pisztoly.]

Morawietz, Otto: Parabellum-Pistolen. — DWJ, 1966. 1. sz. 70—77. p.
[A Parabellum-pisztolyok története.]

Brunnthaler, E.: Der russische Kipplauf Revolver Modell 1870 System Smith et Wesson. — DWJ. 1966. 1. sz. 42—45. p.
[Az orosz 1870 M. Smith/Wesson rendszerű billenő pisztoly.]

Brunnthaler, E.: Der gasdichte Revolver Nagant 7,62 mm Modell 1895. — DWJ, 1966. 3. sz. 42—44. p.
[1895 M. 7,62 mm-es Nagant gázpisztoly.]

Morawietz, Otto: Der Automat Kalaschnikow. — DWJ, 1966. 12. sz. 52—58. p.
[A szovjet Kalasnikov géppisztoly.]

Das Schweizer Sturmgewehr Modell 57. — DWJ, 1966. 6. sz. 58—69. p.
[57 M. svájci rohamfegyver.]

Siebmann, Peter: Das tschechoslowakische Gewehr M 58. — DWJ, 1966. 3. sz. 60—61. p.
[58. M. csehszlovák géppisztoly.]

Morawietz, Otto: Die französische Mitrailleuse 1870/1871 und die deutschen Maschinengewehre bis zum MG-Modell 1908. — SuT, 1966. 12. sz. 662 667. p.
[Az 1870/71. francia golyószóró és a német géppuskák az 1908-as géppuska modellig.]

Morawietz, Otto: Das „Nordenfeld-Maschinengewehr" beim Leib-Garde-Husaren-Regiment im Jahre 1887. — ZfH, 1965. 199. sz. 58—61. p.
[A „Nordenfeld-géppuska" a porosz testőr-huszár ezrednél 1887-ben.]

Weller, Jac: The rise and decline of the M. M. G. — AQ, 1966. 92. köt. 1. sz. 78—86 p.
[A közepes űrméretű géppuska jelentőségének emelkedése és hanyatlása 1904-től napjainkig.]

Böhm: Die Mörser im Wandel der Jahrhunderte. — Ktr, 1966. 1. sz. 23—25. p.
[A mozsárágyú az évszázadok folyamán és jelentősége ma.]

Bleckwenn, H.: Zur Handhabung der Geschütze bei der friederizianischen Feldartillerie. — ZfH, 1965. 200 sz. 96—105. p.
[Az ágyú kezelése Nagy Frigyes tábori tüzérségénél.]

Spielberger, Walter J.: Rad—Selbstfahrlafetten des deutschen Heeres 1908—1935. — Fg, 1966. 1. sz. 7—20. p.
[Kerékreszerelt önjáró lövegtalp a német hadseregben 1908-1935.]

Penther, H. W.: Das Zeitalter der Eisenbahngeschütze. — ASM, 1966. 11. sz. 679—683. p.
[A sínenfutó lövegek korszaka. Technikai visszapillantás.]

Baldini, Arturo—*Tore,* Carlo: Evoluzione del calibró dell' — artiglieria da campagna dalla seconda guerra mondiale ad oggi ed esigenze per il futuro. — RM, 1966. 12. sz. 1550—1561. p.
[A tábori tüzérség űrméretének fejlődése a második világháborútól napjainkig és a jövő követelményei.]

Weiher, W.: Deutsche Hohlladungen und Hohlladungsgeschosse des 2. Weltkrieges. — DWJ, 1966. 5. sz. 63—66. p.
[Német üregestöltés és az üregestöltetű lövedékek a második világháborúban.]

Storm, Peter-Christoph: Geschichte der Raketenartillerie des 19. Jahrhunderts. — Sonderhefte der Artillerie Rundschau, 1966. 3. sz. 21. p.
[A rakétatüzérség története a 19. században.]

Bazurin, R.: M. N. Tuhacsevszkij i razvitie reaktivnoj techniki. — AK, 1966. 12. sz. 17—20. p.
[Tuhacsevszkij és a reaktív technika fejlődése.]

Scheinsignalraketen in der Luftverteidigung. — Fg, 1966. 1. sz. 1—6., 2. sz. 41—50., 3. sz. 74—80. p.
[Megtévesztő jelzőrakéták a légvédelemben a második világháború idején.]

Vor 53 Jahren: „Kraftfahrgeschütz". Unbeachteter Panzerentwurf. — SuT, 1966. 2. sz. 69—71. p.
[53 évvel ezelőtt: „járműlöveg". Figyelmen kívül hagyott harckocsiterv.]

John Walter Christie. Der umstrittene Panzerkonstrukteur. — SuT, 1966. 11. sz. 576—580. p.
[John Walter Christie, a vitatott harckocsi konstruktőr.]

Carver, R. M. P.: From Carden-Lloyd to Chieftain. The development of British tanks. — A, 1966. 1. sz. 21—27. p.
[A Carden-Lloyd-tól a Chieftain-ig. Az angol harckocsik fejlődése.]

Clemens, Alfred J.: Devidson's armored cavalcade. — A, 1966. 6. sz. 38—42. p.
[Davidson ezredes páncélos támadása az első világháborúban.]

Boylan, Bernard L.: The search for a long range escort plane 1919—1945. — MA, 1966. 30. köt. 2. sz. 57—67. p.
[Kutatás nagy hatótávolságú kísérő repülőgép után, 1919—1945.]

Sommermeyer: Zur Geschichte des Fallschirms. — Ktr, 1966. 2. sz. 51—53. p.
[Az ejtőernyő történetéből.]

Breyer, Siegfried: Vor 20 Jahren: Eine Flotte im Zentrum atomarer Explosionen. Ausgangspunkt neuer Erfahrungen im Schiffbau. — SuT, 1966. 8. sz. 421—423. p.
[Húsz évvel ezelőtt: egy flotta az atomrobbantások centrumában. Újabb tapasztalatok kiindulási pontja a hajóépítésben.]

Hartleif, Friedrich: Das Fremdpeilverfahren „Flamme". — Trp, 1966. 2. sz. 132—133. p.
[1943-ban folytatott német rádióbemérő kísérletek légvédelmi célokra.]

Une invention francaise dans la bataille de l'Atlantique. — RDN, 1966. 8—9. sz. 1466—1475. p.
[Francia találmány az Atlanti-csatában, Automatikus rádió szögmérő készülék.]

Bouley: La fortification. — RHA, 1966. 1. sz. 55—82. p.
[Az erődépítésről.]

Kiric, Milan: Proucavanje nasih srednjovekovnih utvrdenja. — VVM, 11—12. sz. 1966. 110—126. p.
[Középkori erődítéseink kutatása.]

Romanák, A.—*Picková,* V.: Z dejin novodobého pevnostného stavitelstva. — HV, 1966. 6. sz. 1061—1090. p.
[Az újkori erődépítés történetéből.]

Lobocki, Jan M.: Problemy fortyfikacji nowozytnej w praktice urbanistycznej na ziemaich Polski historycznej od XVI do przelomu XVIII/XIX w. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 38—49. p.
[Az újkori erődítés problémái a várostervezési gyakorlatban a történelmi Lengyelország földjén a 16. századtól a 18/19. század fordulójáig.]

Herbst, Stanislaw: Stan badan nad fortyfikacja nowozytna w Polsce. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 7—16. p.
[Az újkori erődítések kutatásának helyzete Lengyelországban.]

Zachwatowitz, Jan: Kryteria konserwatorskie ochrony fortyfikacji nowozytnych. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 17—18. p.
[Az újkori erődítések megóvásának szempontjai.]

Ptasnik, Mieczyslaw: Potrzeby i mozliwosci w dziedzinie ochrony nowozytnych fortyfikacji w Polsce. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 19—21. p.
[Az újkori erődítések védelmének szükségessége és lehetőségei Lengyelországban.]

Stankiewicz, Jerzy: Twierdza Kostrzyn — zarys dziejów. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 163—184. p.
[Kostrzyn (Küstrin) vára történetének vázlata.]

Bogdanowski, Janusz: Twierdza Kozle. Problem planu w swietle systemu kleszczowego szkoly staropruskiej i szkoly Arad. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 153—162. p.
[Kozle (Cosel) vára. Tervezésének problémája a régi porosz és az aradi iskola várépítési rendszere szempontjából.]

Tomczak, Edward: Twierdza Torun. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 185—197. p.
[Torun vára.]

Gruszecki, Andrzej: Metoda i winiki badan fortyfikacji bastionowej zamku w Tykocinie. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 22—37. p.
[A tykocinai vár erődítésének kutatási eredményei és módszere.]

Gruszecki, Andrzej: Twierdze rosyjskie na ziemiach Polskich. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 198—230. p.
[Orosz várak lengyel földön.]

Bogdanowski, Janusz: Fortyfikacja austriacka na ziemiach Polskich w latach 1850—1914. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 70—105. p.
[Osztrák erődítés Lengyelország területén 1850—1914 között.]

Stankiewicz, Jerzy: Ze studiów nad fortyfikacjami pruskimi na ziemiach polskich. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 106—152. p.
[A lengyelországi porosz erődítések tanulmányozásából.]

Ciałowicz, Jan: Fortyfikacje na ziemiach Polskich w czasie pierwszej wojny swiatowej. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 236—280. p.
[Erősítések lengyel területen az első világháború alatt.]

Rawski, T[adeusz]: Niemieckie umocnienia na ziemiach polskich w XX wieku. — MW, 1965. 10. sz. 83—97. p.
[Német erődítések lengyel földön a 20. század folyamán.]

Rawski, Tadeusz: Niemieckie umocnienia na ziemiach polskich w latach 1919—1945. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 281—301. p.
[Német erődítések lengyel területen 1919—1945 között.]

Tuszynski, Waldemar: Niemieckie umocnienia przeciwpartyzanckie na ziemiach polskich w latach 1939-1945. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 302—305. p.
[Német partizánellenes erődítések lengyel területen 1939—1945 között.]

Szczepanski, Stanislaw: Wal Pomorski. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 323—333. p.
[A Tengermellék erődítési rendszere.]

Sobczak, Kazimierz: „Festung Warschau" wedlug koncepcji dowództwa niemieckiego jesienia 1944 r. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 306—322. p.
[A „Varsó-erőd" a német hadvezetés felfogása szerint. 1944 őszén.]

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

ÓKORI HADTÖRTÉNELEM

Litvinszkij, B. A.—*P'jankov*, I. V.: Voennoe delo u narodov szrednej Azii v VI—IV vv. do n. e. — VDI, 1966. 3. sz. 36—52. p.
[Hadjáratok Közép-Ázsiában az i. e. 6—4. században.]

Rickli, D.: Portrait d'un général du premier siécle. — RMS, 1966. 11. sz. 539—546. p.
[A hadvezér eszményi tulajdonságai Onaszander görög szerző i. sz. 1. századi leírása alapján.]

KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNELEM

Bisson, Thomas N.: The military origins of medieval representation. — AHR, 1966. 71. köt. 4. sz. 1199—1218. p.
[A középkori képviseleti rendszer katonai eredete.]

Boxhall, P. G.: Khalid ibn Walid and the great Arab empire. — AQ, 1966. 91. köt. 2. sz. 237—240. p.
[Khalid ibn Valid és a nagy arab birodalom eszméje.]

Leyser, Karl: The Battle at the Lech, 955. A study in tenthcentury warfere. — History, 1965. febr. 168. 1—25. p.
[A Lech-mezei csata, 955. Hadviselés a 10. században.]

Dziewulski, W[ladyslaw].: W sprawie pobytu Beli I wegierskogo w Polsce. — PH, 1966. 2. sz. 270—276. p.
[I. Béla magyar király lengyelországi tartózkodásáról. Vita Lengyelország XI. századi történetével kapcsolatban a Piaszt-ház válságáról.]

Dowiat, J.: W sprawie uwag krytycznych Wladyslawa Dziewulskiego. — PH, 1966. 3. sz. 447—452. p.
[Dziewulski kritikai észrevételeivel kapcsolatban, a magyar I. Béla király lengyelországi tartózkodásáról.]

Golubcov, I. A.: O meszte Ledovogo poboiscsa 1242 g. — ISzSzSzR, 1966. 8. sz. 231—232. p.
[Az 1242. évi jégcsata helyéről.]

Zajaczkowski, Stanislaw Marian: W sprawie najazdu Litewskiego na Leczyce w 1294 r. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 2. 321—331. p.
[Az 1294. évi litván támadással kapcsolatos vitához.]

Meyer, Bruno: Die Schlacht am Morgarten. — SZG, 1966. 2. sz. 129—179. p.
[A morgarteni csata, 1315.]

Widmer, Berthe: Die Schlacht bei Sempach in der Kirchengeschichte. — SZG, 1966. 2. sz. 180—205. p.
[A sempachi csata az egyháztörténetben, 1386.]

Green, Howard: A./Q. at Agincourt. — AQ, 1966. 91. köt. 2. sz. 230—236. p.
[Hadsereg közigazgatás és hadtáp szolgálat V. Henrik 1415. évi franciaországi hadjáratában.]

Lombarés, Michel de: Patay 18 juin 1429. — RHA, 1966. 4. sz. 5—16. p.
[A patay-i csata, 1429. június 18-án.]

Kissling, H. J.: Militärpolitische Problematiken zur Türkenfrage im 15. Jh. — Bohemia, 1965. 108—136. p.
[A török kérdés 15. századi katonapolitikai problematikájához.]

Pall, Fr.: A Hunyadi János által a török ellen vezetett 1442—1443-as háború feltételei és nemzetközi visszhangja. — RESE, 1965. 3—4. sz. 433—464. p.

Genov, G.: 520 ans depuis la bataille pres de Varna. — Études Balkaniques, 1965. 2—3. sz. 349—354. p.
[A várnai csata 520. évfordulója.]

Kiszling, Rudolf: Politische Ziele und Strategie der Türken in Südosteuropa bis 1664. — ÖMZ, 1964. 4. sz. 255—256. p.
[A törökök politikai céljai és stratégiája Délkelet-Európában 1664-ig.]

Bonkov, Krószto: Szövmesznata vöoruzsena borba na ungarci, szörbi, rumönci i bölgari szrestu turszkite zavoevanija prez XVI. vek. — VISz, 1966. 1. sz. 48—54. p.
[Magyarok, szerbek, románok és bolgárok közös fegyveres harca a török ellen a 16. században.]

Franzosi, Pier Giorgio: Attualita del pensiero politico-militare de Niccoló Machiavelli? — RM, 1966. 11. sz. 1419—1425. p.
[Machiavelli katonapolitikai gondolatainak időszerűsége.]

Mariotte, Jean-Yves: Francois Ier et la Ligue de Smalkalde. De la treve de Nice a la paix de Crespy, 1538—1544. — SZG, 1966. 2. sz. 206—242. p.
[I. Ferenc és a Schmalkaldeni Szövetség. A nizzai fegyverszünettől a crespy-i békéig.]

Smith, N. F.: The siege of St. Elmo. — AQ, 1966. 91. köt. 2. sz. 226—229. p.
[St. Elmo ostroma 1565-ben.]

Charles, Jean-Léon: Le sac des villes dans les Pays-Bas au XVIe siécle. — RIHM, 1965. 24. sz. 288—301. p.
[Németalföldi városok kifosztása a 16. századi háborúk idején.]

Adolph—Auffenberg—Komarow, H.: Die Seeschlacht von Lepanto. — S, 1966. 19. sz. 11. p.
[A lepantói tengeri csata, 1571.]

Hogg, O. F. G.: England's war effort against the Spanish Armada. — JSAHR, 1966. 44. köt. 177. sz. 25—43. p.
[Anglia háborúja a spanyol armada ellen, 1588.]

Rothrock, George A.: Positional warfare: A reappraisal. — MR, 1966. 4. sz. 77—88. p.
[A 17. századi álló hadviselés újraértékelése.]

Graewe, Richard: Die Feldprediger der Armeen im 17., 18. und 19. Jahrhundert. — ZfH, 1966. 202. sz. 159—164., 203. sz. 8—10., 204. sz. 39—43. p.
[A tábori lelkészek a 17—19. században.]

Stromer, W.: Die Belagerung von Ofen und die Einnahme von Pest durch Erzherzog Matthias und Feldmarschall Russwurm im Herbst 1602. — Südostforschungen, 1964. XXIII. 116—131. p.
[Buda ostroma és Pest bevétele Mátyás főherceg és Russwurm tábornagy részéről 1602 őszén.]

Teodorczyk, Jerzy: Bitwa pod Gniewem (22. IX. — 29. IX. — 1. X. 1626.) — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 2. 70—172. p.
[A svéd—lengyel háború. Az 1626. évi Gniew alatti csata.]

Franzosi, Giorgio: Un modello di guerra in montagna nel 1635 in Valtellina. — RM, 1966. 7—8. sz. 919—926. p.
[A hegyvidéki háború példája 1635-ben Valtellinaban.]

Godello, Aleksander: Wydarzenia wojenne na Zmudzi i w Kurlandii 1656—1660. — PH, 1966. 1. sz. 49—69. p.
[A katonai események 1656—1660 között Kurlandban és Nyugat-Litvániában.]

Peball, Kurt: Die Schlachten bei Léva — St. Benedikt und St. Gotthard — Mogersdorf 1664. — ÖMZ, 1964. 4. sz. 257—262. p.
[A Léva—Garamszentbenedek és Szentgotthárd—Mogersdorf melletti csaták 1664-ben.]

Wolinski, Janusz: Materialy do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672—1676. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 2. 274—320. p.
[Okmányok és adalékok az 1672—1676. évi lengyel—török háború történetéhez.]

Torntoft, Preben: William III and Denmark—Norway, 1697—1702. — EHR, 1966. 81. köt. 318. sz. 1—25. p.
[III. (Orániai) Vilmos és Dánia—Norvégia, 1697—1702.]

ÚJKORI HADTÖRTÉNELEM

Lossowski, Piotr: Internacionalistyczne tradycje polskich walk wyzwolenczych. — WL, 1966. 7. sz. 72—77. p.
[Lengyel internacionalisták Európa szabadságharcaiban a 18—19. században.]

Grouvel: Le Royal—Suédois. — RHA, 1966. 4. sz. 45—64. p.
[Svéd csapattestek francia emigrációban a 18. században.]

Bleckween, H.: Europa kämpft in Flandern . . . — ZfH, 1966. 202. sz. 150—153., 1966. 203. sz. 4—8., 207. sz. 122—125., 208. sz. 166—168. p.
[Európai csapatok Flandriában a 18. században.]

Ortenburg, Georg: Das Exerzitium der Zimmerleute in bildlicher Darstellung. — ZfH, 1965. 201. sz. 125—127. p.
[Az ácsok (műszakiak) gyakorlata képekben, 18. századi ezredgyakorlatokon.]

Gay, Alfred: Das Exerzitium der Offiziere mit dem Sponton. — ZfH, 1966. 203. sz. 12—20. p.
[Tisztek gyakorlata spontonnal.]

Kospach, Horst: Englische Stimmen über Österreich und Prinz Eugen während des spanischen Erbfolgekrieges. — MÖG, 1965. 73. köt. 1—2. füzet, 39—62. p.
[Angol vélemények Ausztriáról és Savoyai Jenőről a spanyol örökösödési háború alatt.]

Hummelberger, Walter: Die Schlacht bei Höchstädt am 13. August 1704. — ÖMZ, 1964. 6. sz. 374—379. p. 3 t.
[A höchstädti csata, 1704. aug. 13.]

Kaminski, Andrzej: Przeciwko Szwedom i Leszczynskiemu. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 2. 230—259. p.
[A svédek és Leszczynski ellen. Az orosz seregek harctevékenysége Lengyelország területén 1705—1706-ban.]

Kiss Gábor: Franz Rákoczi II., Peter der Grosse und der polnische Thron (um 1707). — Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1965. 3. sz. 344—360. p.
[II. Rákóczi Ferenc, Nagy Péter és a lengyel trón 1707 körül.]

Breuer, J.: Matériaux pour l'histoire du Corps du Génie dans les Pays-Bas autrichiens de 1717 a 1756. — RIHM, 1965. 24. sz. 337—354. p.
[Adalékok az osztrák Németalföld műszaki csapatainak történetéhez, 1717—1756.]

Groehler, Olaf: Probleme der preussischen Kriegskunst im Zeitalter der Schlesischen Kriege (1740—1763). — ZM, 1966. 3. sz. 286—301. p.
[A porosz hadművészet problémái a sziléziai háború időszakában.]

Zahorski, Andrzej: „Moniteur" lat 1789—1795 o sprawach polskich. — PH, 1966. 1. sz. 70—96. p.
[A „Moniteur" 1789—1795. évfolyamai a lengyel kérdésről.]

Spurrier, M. C.: Espionage expedition. — AQ, 1966. 93. köt. 1. sz. 69—71 p.
[Angol kém-expedíció a spanyolok ellen 1790-ben.]

Dellers, E.: Schweizer Truppen in englischen Diensten. — SS, 1966. 41. évf. 9. sz. 205—206., 15. sz. 408—409. p.
[Svájci csapatok angol szolgálatban.]

Sherower, Abbott William: Napoleon's military strategy. — MR, 1966. 8. sz. 87—91. p.
[Napóleon stratégiája.]

Halicz, Emanuel: Epoka napoleonska na zie-

miach polskich. — WL, 1966. 6. sz. 60—68. p.
[A napóleoni korszak lengyel területen.]

Bur, Marta: Die Österreische Militärgrenze im XIX. Jahrhundert. (Neue Angaben zur Geschichte der Wojwodina.) — Études Balkaniques, 1965. 2—3. sz. 213—232. p.
[Az osztrák katonai határvidék a 19. században. Új adatok a Vajdaság történetéhez.]

Valentic, M.: O nekim problemina vojne Krajine u XIX. stoljecu. — Historijski Zbornik, 1964. XVII. 359—383. p.
[A határőrvidék néhány problémája a 19. században. (Történeti kritikai visszapillantás.]

Ruszszkie diplomatü o vojne za nezaviszimoszt' v Latinszkom Amerike. — NNI, 1966. 1. sz. 112—121., 5. sz. 109—119. p.
[Orosz diplomaták a latin-amerikai függetlenségi háborúról]

Niemann, Gerhard: ... so bricht der Spähtrupp durch. — SS, 1966. 41. évf. 13. sz. 326—327. p.
[1807 februárjában így tört keresztül egy porosz felderítőcsapat Königsberg mellett.]

Haggard, D. J.: With the Tenth Hussars in Spain: letters of Edward Fox Fitz-Gerald. — JSAHR, 1966. 44. köt. 178. sz. 88—113. p.
[A 10. huszárokkal Spanyolországban, Edward Fox FitzGerald levelei a napóleoni háborúk idejéből.]

Szymanski, Staniszlaw: Niezrealizowany rosyjski projekt ufortyfikowania Grodna przed wyprawa Napoleona na Moskwe. — SMHW, 1966. Tom XII. Cz. 1. 231—235. p.
[Meg nem valósított orosz terv Grodno erődítésére Napóleon Moszkva elleni hadjárata előtt.]

Pavlov, N.: Ob artillerijszkom rezerve M. I. Kutuzova v borodinszkom szrazsenii. — VIZs, 1966. 3. sz. 111—114. p.
[Kutuzov tüzérségi tartalékáról a borodinói csatában.]

Holodkovszkij, V. M.: Napoleon li podzseg Moszkvu? — VI, 1966. 4. sz. 31—43. p.
[Napóleon gyújtatta-e fel Moszkvát?]

Schwarz, Richard: Die sächsische Landwehr im Befreiungskrieg. — ZM, 1966. 3. sz. 351—353. p.
[A szász népfelkelés a felszabadító háborúban, 1813—1814.]

Ringoir, H.—*Hermann*, F.: Niederländische Freiwilligen- und Eliteformationen 1813—1815. — ZfH, 1966. 207. sz. 134—137. p.
[Németalföldi önkéntes- és elitalakulatok, 1813—1815.]

Herrmann, Friedrich: Das preussische Heer im Feldzug von 1815. — ZfH, 1965. 201. sz. 114—119. p.
[A porosz hadsereg az 1815. évi Napóleon elleni hadjáratban.]

Bikár, André: Les Belges a Waterloo. — RHM, 1965. 24. sz. 365—392. p.
[Belgák a waterloo-i csatában.]

Rowbotham, W. B.: The bombardement of Algiers, 27th August, 1816. — RUSIJ, 1966. 111. köt. 643. sz. 248—252. p.
[Algír bombázása 1816. augusztus 27-én.]

Manko, V. A.: Vtoroto maszovo preszelvane na bölgarite v Ruszija v perioda na Ruszko-turszkata vojna 1828—1829. — VISz, 1966. 2. sz. 53—60. p.
[Bolgárok második tömeges áttelepülése Oroszországba az orosz—török háború idején, 1828—1829.]

Sweetman, John: „Grim var does summon me hence". — AQ, 1966. 93. köt. 1. sz. 99—110. p.
[A Krím angol elözönlése 1854 szeptemberében.]

Selby, J. M.: Accounts of the war in the Crimea, written on the battlefield. — JSAHR, 1966. 44. köt. 177. sz. 44—49. p.
[Anthony Morgan hadnagy harcteri beszámolója a krími háborúból.]

Riva: Ein Schweizer Offizier berichtet über den Sezessionskrieg. — ASM, 1966. 2. sz. 86—87. p.
[Egy svájci tiszt beszámolója az amerikai polgárháborúról. Levelek 1863-ból.]

Wacker, Peter: Das Herzoglich Nassauische Jäger-Bataillon 1855—1866. — ZfH, 1966. 208. sz. 146—157. p.
[A nassaui vadászzászlóalj, 1855—1866.]

1866

Chronik und Zeittafel. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 69. p.
[1866. Krónika és időrendi tábla.]

1866. Wendepunkt in der Geschichte Europas. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 1—68. p.
[1866. Fordulópont Európa történetében.]

Hantsch, Hugo: 1866 — ein Schicksalsjahr Europas. — ÖGL, 1966. 8. sz. 414—422. p.
[1866. Európa sorsdöntő éve.]

Dirrheimer, G.: Schicksalsjahr 1866. — S, 1966. 12. sz. 11., 13. sz. 11. p.
[A sorsdöntő 1866. év.]

Peball, Kurt: Sendung und Erbe. Die österreichische Armee und das Schicksalsjahr der Donaumonarchie 1866. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 55—65. p.
[Küldetés és örökség. Az osztrák hadsereg és a dunai monarchia sorsdöntő éve 1866.]

Neck, Rudolf: 1866 in der österreichischen Geschichte. — ÖGL, 1966. 6. sz. 287—294. p.
[1866 az osztrák történelemben.]

Schwab, Herbert: Von Düppel bis Königgrätz. Die politische Haltung der

deutschen Bourgeoisie zur nationalen Frage 1864—1866. — ZG, 1966. 4 sz. 588—610. p.
[Düppeltől Königgrätzig. A német burzsoázia politikai magatartása a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. 1864—1866 között.]

Wandruszka, Adam: Die Vorgeschichte des Krieges. — ÖMZ, 1966. Sonderheft. 3—7. p.
[Az 1866. évi háború előzményei.]

Kiliani, Emanuel v.: Politik und Kriegführung vor 100 Jahren. — W, 1966 7. sz. 341—343. p.
[Politika és hadvezetés 100 évvel ezelőtt, 1866-ban.]

Svaton, Sáva: K stému vyroci prusko-rakouské války. — HV, 1966. 3. sz. 337—355. p.
[A porosz-osztrák háború 100. évfordulója.]

Rosztunov, I.: Avsztro-pruszszkaja vojna 1866 goda. — VIZs, 1966. 6. sz. 125—128. p.
[Az 1866. évi porosz-osztrák háború 100. évfordulójára.]

Kluke, P.: 1866 in der preussischen und deutschen Geshichte. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 47—54. p.
[1866 a porosz és német történelemben.]

Nehring, Walther K.: Feldmarschall Graf Helmuth v. Moltke und die Zeit um 1866. — Ktr, 1966. 3. sz. 94—95. p.
[Moltke tábornagy és az 1866 körüli idők.]

Nehring, Walther K.: Unglückseliger deutscher Bruderkrieg! — Ktr, 1966. 5. sz. 163. p.
[Hozzászólás a „Moltke tábornagy és az 1866 körüli idők" c. cikkel kapcsolatos vitához.]

Voight, Horst: Unglückseliger deutscher Bruderkrieg! — Ktr, 1966. 4. sz. 124—125. p.
[Hozzászólás a „Moltke tábornagy és az 1866 körüli idők" c. cikkhez.]

Erfurth, Siegfried: 100 Jahre Königgrätz. — Ktr, 1966. 2. sz. 59—60 p.
[A königgrätzi csata 100. évfordulója.]

Plaschka, Richard Georg: Zwei Niederlagen um Königgrätz. — MÖG, 1966. 74. köt. 3—4. sz. 393—420. p.
[Az osztrákok kettős veresége Königgrätznél, 1866.]

Wagner, Anton: Österreichische Stosstaktik gegen preussische Feuertaktik im Krieg von 1866. — Tr, 1966. 3. sz. 211—215. p.
[Osztrák rohamtaktika a porosz tűztaktika ellen az 1866. évi háborúban.]

Marcus, G.: Chirurg bei Königgrätz. — S. 1966. 13. sz. 12. p.
[Egy sebész Königgrätznél. D. Johannes v. Dumreicher.]

Doepner, Friedrich: Ein Rückblick auf Königgrätz. 1866. 3. Juli. — Trp, 1966. 7. sz. 481—491. p.
[Visszapillantás Königgrätzre.]

Mast, Heinrich: Die Ereignisse im Rücken der preussischen Armee im Juli 1866. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 21—26. p.
[A porosz hadsereg hátában folyó események 1866. júliusában.]

Schmidt, Julius: Kurhessens Armee-Division 1866. — ZfH, 1966. 208. sz. 157—165 p.
[A hesseni hadosztály 1866-ban.]

Wacker, Peter: Bayerische Offiziere 1866. — Fg, 1966. 5. sz. 107—110. p.
[Bajor tisztek 1866-ban.]

Kaulbach, E.: Zum Feldzug in Böhmen. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 7—21. p.
[Az 1866. évi csehországi hadjárat.]

Kubsky, Gustav: Polni tazeni v Cechach v r. 1866. — HV, 1966. 4. sz. 620—657. p.
[A csehországi hadjárat 1866-ban.]

Blume, Wilhelm v.: Kriegserinnerungen 1866. — WR, 1966. 6. sz. 324—334. p.
[Háborús emlékek 1866-ból.]

Barbetta, Guido: Alcune considerazioni sulla campagna del 1866 in Italia. — RM, 1966. 12. sz. 1473—1488. p.
[Gondolatok az 1866. évi olasz—osztrák háborúról.]

Wagner, Anton: Der Feldzug gegen Italien. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 27—36. p.
[Az 1866. évi itáliai hadjárat.]

Santoro, Piero: Custoza 1866—1966. — RM, 1966. 12. sz. 1489—1502. p.
[A custozai olasz—osztrák csata 100. évfordulója.]

Radmanovic, Mirko: Viska bitka. (20. jula 1866. godine.) — VoG, 1966. 2. sz. 81—97. p.
[A lissai olasz—osztrák tengeri csata, 1866.]

Handel-Mazetti, Peter: Die Seeschlacht von Lissa. — S, 1966. 14. sz. 11. p.
[A lissai tengeri csata, 1866.]

Berger, Walter: Lissa — Episode und Wendepunkt in der Geschichte der Seekriegstaktik. — ÖMZ, 1966. 4. sz. 303—305. p.
[A lissai tengeri csata — fordulópont a haditengerészeti taktikában.]

Lauro, Ferdinando di: Il 1866 nella storia del nostro Risorgimento. — RM, 1966. 2. sz. 151—166. p.
[1866 a Risorgimento történetében.]

Jedlicka, Ludwig: Die Folgen von 1866 für Österreichs Innenpolitik und Armee. — ÖMZ, 1966. Sonderheft, 37—40. p.
[1866 következményei az osztrák belpolitika és a hadsereg szempontjából.]

Stöckelle, Gustav: Von Königgrätz nach Potsdam. — S, 1966. 16. sz. 11. p.
[Európa katonai és politikai erőviszonyainak fejlődése 1866-tól az osztrák—magyar monarchia történelmének tükrében.]

Kiszling, Rudolf: Die militärischen Vereinbarungen Österreich—Ungarns 1867—1914. ÖGL, 1966. 8. sz. 427—435. p.
[Ausztria—Magyarország katonai egyezményei 1867—1914 között.]

Dellers, Emil: Reiterattacken im Deutsch—Französischen Krieg 1870. — SS, 1966. 41. évf. 21. sz. 548—549. p.
[Lovastámadások az 1870-es német—francia háborúban.]

Lacombe, Fernand: Les transmissions pendant le siége de Paris 1870—1871. — RHA, 1966. 4. sz. 113—134. p.
[Híradószolgálat Párizs ostroma alatt 1870—1871-ben.]

Hackethal, Eberhard: Der Einfluss der Pariser Kommune auf die militärpolitischen Auffassungen in der deutschen Sozialdemokratie (1871—1875). — ZM, 1966. 6. sz. 645—662. p.
[A Párizsi Kommün hatása a német szociáldemokrácia katonapolitikai felfogására 1871—1875. között.]

Genov, Conko: 90 godini ot szözdavaneto i bojnite podvigi na ruszko—bölgaraszkata brigada v Szröbszko-turszkata vojna 1876 g. — VISz, 1966. 2. sz. 16—26. p.
[90. évforduló. Az orosz—bolgár brigád megalakulása és hőstettei a szerb—török háború idején, 1876-ban.]

Kalinkov: Aszen: Organizirane otbranata na vidinszkata kreposzt prez Szröbszko—bolgarszkata vojna 1885 g. — VISz, 1966. 2. sz. 27—41. p.
[A vidini erőd védelmének megszervezése a szerb—bolgár háborúban, 1885.]

Smythe, Donald: Pershing in the Spanish—American war. — MA, 1966. 30. köt. 1. sz. 25—33. p.
[John J. Pershing a spanyol—amerikai háborúban, 1898.]

Reynolds, Clark G.: Sea power in the twentieth century. — RUSIJ, 1966. 111. köt. 642. sz. 132—139. p.
[Tengeri hatalom a 20. században.]

Franz-Willing, Georg: Das menschliche Elend im 20. Jahrhundert. — WR, 1966. 7. sz. 412—416. p.
[A huszadik század emberi nyomorúsága. Embervesztességek háborúban, hadifogságban, egészségügyi adatok stb.]

Stone, N[orman]: Army and society in the Habsburg Monarchy 1900—1914. — Past and Present, 1966. 33. sz. 95—111. p.
[Hadsereg és társadalom a Habsburg-monarchiában, 1900—1914 között.]

Jovanovic, Radoman: Uspostavljanje ruske vojne misije u Crnoj Gori. — VoG, 1966. 1. sz. 81—87. p.
[A cári Oroszország katonai missziója Montenegróban, 1903.]

Hartmann, R.: Pozicija nemeckih szocialdemokratov i japonszkih szocalisztov v otnosenii ruszszko—japanszkoj vojnü. — NAA, 1966. 5. sz. 63—70. p.
[A német szociáldemokraták és a japán szocialisták magatartása az orosz—japán háborúval kapcsolatban.]

Williams, Beryl J.: The strategic background to the Anglo—Russian entente of august 1907. — HJ, 1966. 9. köt. 3. sz. 360—373. p.
[Az 1907. augusztusi angol—orosz megegyezés stratégiai háttere.]

Molinelli, Raffaele: Il nazionalismo italiano e l'impresa di Libia. — RSR, 1966. 2. sz. 285—318. p.
[Az olasz nacionalizmus és Líbia meghódítása 1911—1912-ben.]

Az első világháború előzményei

Stone, Norman: Moltke — Conrad: relations between the Austro—Hungarian and German general staffs, 1909—14. — HJ, 1966. 2. sz. 201—228. p.
[Ausztria—Magyarország és Németország vezérkarainak kapcsolata 1909—1914 között.]

Haas, Leonhard: Lenin an die Schweizer Arbeiter. Ein unbekannter Mai-Aufruf aus dem Jahre 1914. — SZG, 1966. 3. sz. 404—414. p.
[Lenin a svájci munkásokhoz. Egy ismeretlen május 1-i felhívás 1914-ből.]

Evzerov, R. Ja.: Roza Ljukszemburg — protiv germanszkogo militarizma nakanune pervoj mirovoj vojnü. — NNI, 1966. 2. sz. 95—105. p.
[Rosa Luxemburg a militarizmus elleni harcban az első világháború előestéjén.]

Baum, Walter: Politik und Kriegsführung im ersten Weltkrieg. — WR, 1966. 11. sz. 645—659. p.
[A politika és a hadvezetés az első világháborúban. Beszámoló a legújabb kutatásokról.]

Stone, N[orman]: Magyarország és az 1914. évi júliusi válság. — JCH, 1966. 3. sz. 153—170. p.

Valiani, Leo: Olasz—osztrák—magyar tárgyalások 1914—1915-ben. — JCH, 1966. 3. sz. 113—136. p.

Schöndorfer, Ulrich: Der Seekrieg 1914—1916. — Tr, 1966. 3. sz. 238—240. p.
[A tengeri háború 1914—1916-ban.]

Green, Howard: Kitchener's army. — AQ, 1966. 92. köt. 1. sz. 87—97. p.
[Kitchener hadserege.]

Kraft, Heinz: Brzeziny, die Zerstörung einer Legende. Das Problem des Feldzuges von Lodz. — WR, 1966. 11. sz. 635—644. p.
[Brzeziny, egy legenda elpusztítása. A lodzi hadjárat problémája. 1914. nov. 23.]

Touchon: Noel 1914 a la Tete-des-Faux. — RHA, 1966. 2. sz. 57—62. p.
[A Tete-des-Faux-i csata 1914 karácsonyán.]

Manhés: Juin 1915 a l'Hilsenfirst. — RHA, 1966. 2. sz. 63—72. p.
[A hilsenfirsti csata 1915-ben.]

Pust, Ingomar: Rätsel um Cellon-Eroberung. — ÖMZ, 1966. 2. sz. 151—154. p.
[A Cellon-csúcs elfoglalásának rejtélye, 1915. június 25-én.]

Chasteigner Juillet 1915. Ces diables noirs Linge. — RHA 1966. 2. sz. 73—86. p.
[Francia gyalogos vadászok (fekete ördögök) harcai a Vogézekben. 1915. július.]

Wagner, Anton: Die Eroberung Montenegros im Jänner 1916. — Tr, 1966. 1. sz. 47—49. p.
[Montenegro elfoglalása, 1916. január.]

Luce, Émile: La marine francaise en 1916. — RHA, 1966. 3. sz. 53—59. p.
[A francia haditengerészet 1916-ban.]

Die Schlacht am Skagerrak. — SuT, 1966. 6. sz. 320—323. p. 1 t.
[A skagerraki csata 1916. május 31-én.]

Schulze-Hinrichs, Alfred: Vor 50 Jahren: Die Skagerrakschlacht. — Trp. 1966. 5. sz. 371—374. p.
[A skagerraki tengeri csata 50. évfordulója.]

Kiszling, Rudolf: Trotz Kernwaffen: Kriegserfahrungen bleibenden Wertes. Drei Führungsbeispiele aus dem Jahre 1916. (II.) Die Brussilow-Offensive bei Luck-Olyka (4—9. Juni 1916). — ÖMZ, 1966. 4. sz. 297—303. p.
[Az atomfegyverek ellenére a haditapasztalatok maradandó értékűek. Három vezetési példa 1916-ból. A Bruszilov-támadás Luck-Olykánál, 1916. júniusában.]

Andolenko: Deux derniéres victoires russes, Erzeroum-Loutsk 1916. — RHA, 1966. 3. sz. 71—90. p.
[A két utolsó orosz győzelem: Erzerum és Luck, 1916.]

Liahov, V.: Bruszilovszkij prorüv. — VIZs, 1966. 6. sz. 121—125. p.
[A Bruszilov-áttörés 50. évfordulója.]

Wagner, Anton: Die Brussilov-Offensive im Sommer 1916. — Tr 1966. 4. sz. 339—341. p.
[A Bruszilov offenzíva 1916 nyarán.]

Vor 50 Jahren: Kampf um den Lovcen. — S, 1966. 1. sz. 11. p.
[50 évvel ezelőtt: harc Lovcenért.]

Fedrigotti, Anton: Col di Lana — 17. April 1916. — S, 1966. 7. sz. 11., 8. sz. 10. p.
[A Col di Lana 1916. április 17-én.]

Adolph-Auffenberg-Komarów, H.: Erinnerungen an die Frühjahrsoffensive 1916. — S, 1966. 9. sz. 11. p.
[Emlékezés az 1916. évi tavaszi offenzívára.]

Stöckelle, Gustav: Trotz Kernwaffen: Kriegserfahrungen bleibenden Wertes. Drei Führungsbeispiele aus dem Jahre 1916. (I.) Die Südtiroler Offensive gegen Italien (Mai/Juli 1916). — ÖMZ, 1966. 3. sz. 193—202. p.
[Az atomfegyverek ellenére a haditapasztalatok maradandó értékűek. Három vezetési példa 1916-ból. A déltiroli támadás Itália ellen, 1916. május—július.]

Stöckelle, Gustav: Die Südtiroler Maioffensive 1916 gegen Italien, — ASM, 1966. 5. sz. 262—268. p.
[Az 1916. májusi déltiroli támadás az olaszok ellen.]

Wagner, Anton: Die Offensive in Südtirol 1916. — Tr, 1966. 2. sz. 133—138. p.
[Támadás Dél-Tirolban, 1916-ban.]

Lauro, Ferdinando di: L'offensiva austriaca del Trentino. („Strafexpedition": 14 maggio — 18 giugno 1916.) — RM, 1966. 5. sz. 577—588. p.
[A trentinoi osztrák offenzíva. „Büntetőexpedíció" 1916. május 14—július 18.]

Lauro, Ferdinando di: La battaiglia di Gorizia. (Agosto 1916). Nella ricorrenza del cinquantenario. — RM, 1966. 7—8. sz. 809—832. p.
[A görzi csata 50. évfordulója, 1916. augusztus.]

Adolph-Auffenberg-Komarów, H.: Vor 50 Jahren: Die 12 Infanteri-brigade. — S, 1966. 13. sz. 12. p.
[50 évvel ezelőtt a 12. osztrák gyalogdandár.]

Ferro, M.: Verden. — VIZs, 1966. 5. sz. 124—128. p.
[A verduni csata 50. évfordulója, 1916—1966.]

Vor 50 Jahren: Die Schlacht um Verdun. — SS, 1966. 41. évf. 12. sz. 311—312. p.
[50 évvel ezelőtt: a verduni csata.]

Chasteigner: Pourquoi Verdun? — RHA, 1966. 3. sz. 5—20. p.
[Visszaemlékezés a verduni csatára, 1916.]

Brunon, Jean: Douaumont. — RHA, 1966. 3. 21—36. p.
[Harcok a Douaumont-magaslatért a verduni csatában 1916-ban.]

Morizon, Alain: L'aviation francaise en 1916. — RHA, 1966. 3. sz. 40—52. p.
[A francia repülés a verduni harcok évében 1916-ban.]

Kudrjavcev, Sz.: V nebe Verdena — KZ, 1966. 148. sz. 3. p.
[Verdun orosz hőse, V. Fedorov.]

Lyet, P.: Driant et ses chasseurs des 56e et 59e B. Co. P. au bois des Caures. — RHA, 1966. 2. sz. 87—93. p.
[Driant és vadászainak harcai a caures-i erdőben 1916-ban.]

Wagner, Anton: Die Kämpfe an der Westfront im Jahre 1916. — Tr, 1966. 5. sz. 435—439. p.
[Harcok a nyugati arcvonalon 1916-ban. A verduni és a somme-i csaták.]

Szuhacsev, Sz.: Szommü. — VIZs, 1966. 8. sz. 120—124. p.
[Megemlékezés a Somme-menti csatáról.]

Williams, M. J.: The treatment of the German losses on the Somme in the British Official History: „Military operations France and Belgium, 1916" Volume II. — RUSIJ, 1966. 111. köt. 641. sz. 69—74. p.
[A hivatalos angol történetírás a németek Somme melletti veszteségeiről 1916-ban.]

Lorenz, K. H.: Vor 50 Jahren: Die ersten Panzer greifen an! — Ktr, 1966. 3. sz. 85. p.
[Ötven évvel ezelőtt: az első páncélosok támadása.]

Kiszling, Rudolf: Trotz Kernwaffen: Kriegserfahrungen bleibenden Wertes.

Drei Führungsbeispiele aus dem Jahre 1916. (III.) Der Krieg gegen Rumänien 1916. — ÖZM, 1966. 6. sz. 465—471. p.
[Az atomfegyverek ellenére a haditapasztalatok maradandó értékűek. Három vezetési példa 1916-ból. Háború Románia ellen 1916-ban.]

Steuben, Kuno Sch.: 50. Jubileum der Schlacht um die Dardanellen. — SS, 1966. 41. évf. 13. sz. 324—326. p.
[A Dardanellákért folytatott harc 50. évfordulója.]

Constantini: Aout 1916, mois de crise pour l'armée austrohongroise. — RHA, 1966. 3. sz. 91—100. p.
[1916 augusztusa: az osztrák—magyar hadsereg válságos hónapja.]

Wagner, Anton: Der Feldzug gegen Rumänien im Herbst und Winter 1916. — Tr, 1966. 6. sz. 525—528. p.
[A Románia elleni hadjárat 1916 őszén és telén.]

Chabanier, Jean: La victoire de Monastir 19 novembre 1916. — RHA, 1966. 3. sz. 101—108. p.
[Az antant-haderők szerepe a monastiri győzelemben: 1916. november 19.]

Luce, Émile: L'affaire d'Athenes du 1er décembre 1916. — RHA, 1966. 3. sz. 60—70. p.
[Franciaország és Anglia katonai beavatkozása Athénben a görög kormány antant-ellenes magatartása miatt 1916-ban.]

Rich, H, H.: The enigma of Townshend and Kut al Amara. — AQ. 1966. 93. köt. 1. sz. 80—88. p. 1 térk.
[Townshend tábornok és Kut al Amara rejtélye.]

Green, Howard: Jerusalem — 1917. — AQ, 1966. 92. köt. 2. sz. 204—211. p.
[Jeruzsálem 1917-ben.]

Niemann, Gerhard: Ein Durchbruch wird verzögert. — SS, 1966. 41. évf. 10. sz. 236. p.
[Egy áttörési kísérlet feltartóztatása 1917 novemberében.]

Wiener, Fritz: Panzereinsatz und Panzerabwehr 1918. — Fg, 1966. 1. sz. 21—29. p.
[Páncélosok bevetése és elhárítása 1918-ban.]

Chabanier, Jean: La participation hellénique a la victoire de Macédonie de 1918. RHA, 1966. 4. sz. 163—170. p.
[Görögország részvétele a macedoniai győzelem kivívásában 1918-ban.]

Krizman, Bogdan: Priprava ofenzivy na solunské fronte (zári 1918.) — HV, 1966. 5. sz. 896—931. p.
[Az offenzíva előkészítése a szaloniki fronton 1918. szeptemberében.]

Krizman, Bogdan: Dobropoljska bitka. — VoG, 1967. 6. sz. 47—70. p.
[A dobropoljei csata, 1918.]

Bureau, Simone: Combats de cavalerie du détachement francais de Palestine—Syrie. — RHA, 1966. 4. sz. 135—140. p.
[A palesztína—szíriai francia katonai különítmények lovassági harcai Naplouse környékén 1918-ban.]

Mariage, Pierre: L'adieu aux Ailes. — L'Escadrille A. R. 272 a Verdun. — L'armistice en Lorraine. (Octobre, Novembre 1918.) — FAF, 1966. 221. sz. 79—97. p.
[Búcsú a szárnyaktól. — Az A. R. 272 repülőszázad Verdunnél és a fegyverszünet Lotharingiában, 1918 október—november.]

Bihl, W.: Adalékok Ausztria—Magyarország Ukrajna politikájához 1918-ban. — JGO, 1966. 1. sz. 51—62. p.

Nowarra, Heinz J.: Die Anfänge der deutschen Jagdfliegerei. — SuT, 1966. 11. sz. 608—609. p.
[A német vadászrepülés kezdete az első világháborúban.]

Völker, Karl-Heinz: Die Luftstreitkräfte des deutschen Feldheeres im Ersten Weltkriege. — Trp, 1966. 10. sz. 755—759. p.
[A német hadsereg légierői az első világháborúban.]

Stein, Hans Rudolf v.: Die deutschen Sturm-Bataillone im Weltkrieg 1914/18. — ZfH, 1965. 201. sz. 119—122. p.
[A német rohamászlóaljak az első világháborúban.]

Möller-Witten, Hanns: Maximilian Ritter v. Höhn. — ZfH, 1966. 205. sz. 68—71. p.
[Maximilian Höhn tábornok a német hadsereg egyik legjelentősebb parancsnoka az első világháború alatt.]

Gersdorff, Ursula v.: „Das unbekannte Heer". In memoriam Marie Elisabeth Lüders. — WR, 1966. sz. 319—323. p.
[„Az ismeretlen hadsereg". Marie Elisabeth Lüders emlékezetére. Német nők harca az első világháborúban.]

Fussek, Alexander: Die Lebensmittelsorgen der österreichischen Reichshälfte in den ersten Weltkriegsjahren. — ÖGL, 1965. 3. sz. 119—125. p.
[Élelmezési gondok az osztrák államrészben az első világháború éveiben.]

Piszarev, Ju. A.: Ruszszkie voennoplennüe v Avsztro-Vengrii v 1917—1918 gg. — ISzSzSzR, 1966. 4. sz. 166—178. p.
[Orosz hadifoglyok Ausztria—Magyarországon 1917—1918-ban.]

Marfurt, A.: Wie war es damals? — SS, 1966. 42. évf. 6. sz. 96—99. p.
[Milyen volt a svájci határvédelmi szolgálat 50 évvel ezelőtt, az első világháborúban?]

Pfiffner, F. A.: Im Grenzdienst der ersten schweizerischen Fliegerabwehr an der Nordgrenze 1915. — FT, 1966. 6. sz. 149—150. p.
[Az első svájci légelhárítók határszolgálata 1915-ben az északi határon.]

Sullivan, A. E.: The conflict of view about Haig. — AQ, 1966. 92. köt. 2. sz. 212—218. p.
[Nézeteltérések Douglas Haig első világháborús tevékenységével kapcsolatban.]

Loewenstein, Bedrich: Nemecky válecny zázitek a iracionálni kritika civilizace. — CCH, 1966. 4. sz. 521—547. p.
[Az első világháború befolyása a német ideológiára és a civilizáció irracionális kritikája.]

Rochegonde, Guy de: La politique soviétique dans le Sud-Est Asiatique. — RDN, 1966. 11. sz. 1811—1822. p.
[A szovjet politika általános fejlődése Délkelet-Ázsiával kapcsolatban 1917-től napjainkig.]

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Boros Ferenc: K otázce krize versailleského systému v roce 1920. — CCH, 2. sz. 207—213. p.
[A versailles-i békeszerződés 1920. évi válságának a kérdéséhez.]

Kerekes Lajos: Die „Weisse Allianz". Bayrisch—österreichisch—ungarische Projekte gegen die Regierung Renner im Jahre 1920. — Österreichische Osthefte, 1965. 5. sz. 353—366. p.
[A „Fehér Szövetség".] Bajor—osztrák—magyar tervek a Renner-kormány ellen 1920-ban.]

Szinai Miklós—*Szücs* László: Prispevok k dejinám nemeckych a madarskych agresivnych planov proti Československu v rokoch 1920—1939. — HC, 1966. 4. sz. 595—607. p.
[Adalékok a Csehszlovákia ellen irányuló német és magyar agresszív tervek történetéhez, 1920—1939.]

Cutsem, W. E. van: Anatolia 1920. — AQ, 1966. 92. köt. 2. sz. 175—185. p. 1 térk.
[Anatolia 1920-ban.]

Cialowicz, Jan: Z genezy polsko-francuskiego sojuszu wojskowego w okresie miedzywojennym 1921—1939. — WPH, 1966. 4. sz. 160—197. p.
[A lengyel—francia katonai egyezmény története a két háború közti időszakban, 1921—1939-ben.]

Moritz, Erhard: Zum Bild der Roten Armee in deutschen faschistischen Militärzeitschriften und Jahrbüchern (1933—1941.) — ZM, 1966. 3. sz. 307—318. p.
[A Vörös Hadsereg képe a német fasiszta katonai folyóiratokban és évkönyvekben, 1933—1941.]

Popisteanu, Cristian: Nicolae Titulescu és az európai biztonság. — Ko, 1966. 3. sz. 446—449. p.

Bloch, Charles: La Grande-Bretagne face au réarmement allemand et l'accord naval de 1935. — RHDGM, 1966. 63. sz. 41—68. p.
[Nagybritannia és a német újrafegyverkezés. Az 1935. évi tengerészeti egyezmény.]

Rose, Elihu: Wingate in midcareer Palestine, 1936—39. — MR, 1966. 6. sz. 55—62. p.
[Orde C. Wingate Palesztínában 1936—1939-ben.]

Lavová, M.: Ceskoslovenská otázka v diplomatických spisoch hortyovského Madarska (1936—1938 — do Mnichova.) — HC, 1966. 4. sz. 608—637. p.
[A csehszlovák kérdés a Horthy-Magyarország diplomáciai irataiban 1936—1938-tól — Münchenig.]

A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

Göpfert, Helmut—*Josten,* Berthold: Zur Kriegskunst der republikanischen Streitkräfte in national-revolutionären Krieg des spanischen Volkes. —ZM, 1966. 4. sz. 407—417. p.
[A köztársasági haderők hadművészetéről a spanyol nép nemzeti-forradalmi háborújában.]

Kruzik, Frantisek: Solidarita s republikánskym Spanelskem a yznik mezinárodnich brigád. — HV, 1966. 3. sz. 408—445. p.
[Szolidaritás a köztársasági Spanyolországgal és a nemzetközi brigádok keletkezése.]

Zielicz, Stefan: Por nuestra libertad... — WL, 1966. 7. sz. 59—64. p.
[Lengyel internacionalisták a spanyol szabadságért.]

Torunczky, Henryk: Polska brygada w bitwie nad Ebro. — WPH, 1966. 2. sz. 278—291. p.
[A lengyel dandár az Ebro melletti csatában, 1938.]

Kruzik, Frantisek: Deutsche Freiwillige aus der Tschechoslowakei in Spanien (1936—1939). — ZM, 1966. 4. sz. 418—427. p.
[Csehszlovákiai német önkéntesek Spanyolországban, 1936—1939.]

Kühne, Horst: Zum Einsatz deutscher Antifaschisten im nationalrevolutionären Krieg des spanischen Volkes. — ZM, 1966. 4. sz. 389—406. p.
[Német antifasiszták részvétele a spanyol nép nemzeti-forradalmi háborújában.]

Pritzke, G.: Spanien — Versuchsfeld der faschistischen deutschen Luftwaffe. — Luftverteidigung, 1966. 4. sz.
[Spanyolország a fasiszta német légierő gyakorlótere.]

Koppenhagen, W.: Vor 30 Jahren im Luftraum über Spanien. — Luftverteidigung, 1966. 3. sz.
[30 évvel ezelőtt Spanyolország légterében.]

Balázs Róza: A spanyol polgárháború romániai sajtóvisszhangjából. — Ko, 1966. 7. sz. 1074—1078. p.

Roman, Valter: Post tenebras, spero lucem. [Emlékezés a spanyol polgárháborúra.] — Ko, 1966. 7. sz. 1069—1073. p.

Tonkonogov, Ja.: V bojah za Teruél'. — VIZs, 1966. 12. sz. 62—70 p.
[Visszaemlékezés a Teruelért folyó harcokra.]

Összeállították: *Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné*

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ 1968-AS KÖNYVEIRŐL

Nagyon érdekes és változatos, az előző éveknél is sokoldalúbb a Zrínyi Katonai Kiadó 1968. évi kiadási programja. Megtalálható benne a katonai szakirodalomtól az ismeretterjesztő és szépirodalmi köteteken át a kalandos témájú regényekig minden műfaj.

A hadtörténelmi kötetek közül nagy érdeklődés előzi meg a neves történészek és hadtörténészek által írt művet, amelyben önálló tanulmányokon keresztül mutatják be a második világháború éveinek függetlenségi mozgalmát. A kötet

TANULMÁNYOK A MAGYAR ANTIFASISZTA ÉS PARTIZÁNMOZGALOM TÖRTÉNETÉBŐL címmel jelenik meg.

A Kossuth és a Zrínyi Kiadó közös gondozásában hagyja el a sajtót az az életrajzi antológia, mely 20—25, a haladásért és a szocializmusért hősi harcot vivő magyar forradalmár katona életét mutatja be. A fényképekkel gazdagon illusztrált könyv

FORRADALMÁR KATONÁK ARCKÉPCSARNOKA címmel kerül az olvasókhoz.

A spanyol szabadságharc magyar internacionalistáinak történetét, a magyar zászlóalj harcait eleveníti fel *Györkei Jenő*

A MAGYAR ZÁSZLÓALJ A SPANYOL SZABADSÁGHARCBAN című kötetében.

A Horthy-korszak negyedszázados történetének legizgalmasabb, s talán legismeretlenebb eseményeit mutatja be *Tóth Sándor—Morva Tamásné* és *Hetés Tibor* dokumentumgyűjteménye, mely

„CSAK SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA" címmel fog megjelenni.

Sok, eddig ismeretlen fénykép és rajz segítségével mutatja be *Árokay Lajos*

JÖJJETEK EZRÉVEL... című képes albumban a Magyar Tanácsköztársaság védelmére fegyvert fogott munkásság, parasztság és értelmiség hősi küzdelmét.

A NEGYVENÖTÖS ESZTENDŐ című munkájában a második világháború utolsó esztendejének eseményekben gazdag időszakát örökíti meg *Konyev* marsall, aki ebben az időben az 1. Ukrán Front parancsnoka volt.

Változatlanul nagy az érdeklődés a katonapedagógiával foglalkozó kiadványok iránt. Ennek kielégítésére az év folyamán három pedagógiai munka jelenik meg.

Tanulmányok a katonai nevelés köréből című nagy érdeklődést kiváltott sorozat második kötete a vezetés kérdéseivel, a beosztottak megismerésével és a kiképzés korszerűsítésének néhány tapasztalatával foglalkozik.

ANGYALBŐRBEN a címe *Újvári Imre László* ez évben megjelenő új könyvének, amely regényes történet egy újonnan kinevezett parancsnok egy esztendei munkájáról.

A katonai pszichológia legalapvetőbb és legidőszerűbb kérdéseit tárgyalja *Oldrich Miksik*

KATONAI PSZICHOLÓGIA című munkájában.

Az olvasóközönség nagy várakozással tekint három, régen hiányolt kézikönyv megjelenése elé:

Szántó Imre és munkaközössége:

NEMZETKÖZI KATONAI ALMANACH

Nagy István György és munkaközössége:

HADITECHNIKAI ZSEBKÖNYV

Magyar szerzői munkaközössége:

TISZTEK KÉZIKÖNYVE.

A Zrínyi Katonai Kiadó technikai, haditechnikai kiadványai az általános érdeklődés középpontjában álló kérdéseket dolgozzák fel.

Nagy érdeklődés előzi meg *dr. Horváth Árpád*

GÉPKOCSI REGÉNYE című kötetét, amely sok fényképpel illusztrálva a gépkocsi — ezen belül a katonai gépkocsi — színesen megírt históriáját tartalmazza.

Ez év folyamán megjelenik *dr. Horváth Árpád* következő munkája, melyben a hadirepülés sokakat érdeklő történetét írja meg. A mű címe

A HADIREPÜLÉS ÉVSZÁZADA lesz.

Marok Koroywó az űrrepülés eddig kevéssé ismert területeit mutatja be olvasóinak egy érdekes, kalandos utazás történetén keresztül. A kötet

SZERENCSÉS ŰRUTAZÁST! címmel kerül az év elején az üzletekbe.

A mikrohullámú technika legfontosabb alapelveit s e technikának a sokcsatornás távközlő berendezéseknél való alkalmazását ismerteti *Kolonits László*

A MIKROHULLÁMOK KATONAI ALKALMAZÁSA című könyvében.

Felei József és *Steinmetz István*

RÁDIÓTECHNIKAI HÁBORÚ című munkájukban áttekintő képet nyújtanak a rádiótechnika állandó fokozódó szerepéről a korszerű háború viszonyai között.

A páncélosok, harcjárművek fejlődését mutatja be *Lőrincz István* a

PÁNCÉLOSOK RENESZÁNSZA című könyvében.

A korszerű hadművészet fő problémáit tárják fel *V. G. Szokolovszkij* és *M. I. Cserednyicsenko*

A RAKÉTA-ATOMHÁBORÚ HADMŰVÉSZETE című kötetben.

A Zrínyi Katonai Kiadó 1968-as tervében érdekes katonapolitikai művek is szerepelnek.

Zágoni—Somogyi—Farkas pártunk katonapolitikájának elvi alapjait ismertetik. A Magyar Néphadsereg fejlődésének útját mutatják be hazánk felszabadulásától napjainkig a

HADSEREG, HONVÉDELEM című munkájukban.

Dr. Ács Tibor a gyarmati országok, illetve Ázsia, Afrika és Dél-Amerika úgynevezett el nem kötelezett országainak hadügyi problémáit, önálló katonai potenciáljuk fejlesztésével kapcsolatos törekvéseiket ismerteti

A HARMADIK VILÁG KATONAI ERŐI című könyvében.

A korszerű háború állandóan napirenden levő kérdéseivel foglalkoznak *L. Sz. Szemeljenko:*

A PARANCSNOKI ELŐRELÁTÁS

Günther Hartmann:

HARC ÉS TEREP és

a szovjet szerzői munkaközösség:

HARCÁSZAT című kötetek.

A Zrínyi Katonai Kiadó memoár és szépirodalmi regényének műfajában is több rendkívül érdekes és a széles olvasóközönség érdeklődésére számot tartó könyvet kíván az év folyamán megjelentetni.

Jakovlev — a híres szovjet repülőgép-tervező és a szovjet légierő egyik megteremtője — írása

AZ ÉLET CÉLJA címmel jelenik

Érdekes, sokakat érdeklő kötetnek ígérkezik *Görgényi Dániel* visszaemlékezései, amely

SIGNUM LAUDIS címmel hagyja el a sajtót.

A Gábor Andor-díjas *Győre Imre* a forradalmár Bemnek állít méltó emléket

BEM APÓ című könyvében.

A Pákozd—Sukoró-i győzelmet, a Magyar Néphadsereg megszületését örökíti meg kalandos, izgalmas történeten keresztül *Földes Mihály*

HAJNAL PÁKOZDON című kötetében.

Humoros, vidám hangvételű *Solymár József* írása, mely a fiatal újoncok életét mutatja be

EMELETES ÁGYAK című kisregényében.

Az elmúlt huszonkét év néhány legérdekesebb bűnügyét írja le *Fóti Andor* rendőrezredes

KELEPCÉBEN AZ ALVILÁG című könyvében.

Ivan Sevcov kötete két, szervesen összefüggő kisregényt tartalmaz, amelyben a határőrök izgalmas élete, illetve a partizánok kalandos, hősi tettei tárulnak az olvasók elé. A könyv címe:

A FÁK NEM HAJTANAK FEJET.

Kozsevnyikov a második világháború legizgalmasabb kémtörténetét írja meg **BERLINBŐL JELENTKEZEM** című regényében.

Ruth Kraft német írónő rendkívül izgalmas könyvének témája a náci német tudomány utolsó erőfeszítését jelképező V—2 rakéta körül bonyolódik. A kötet **SZIGET, JELZŐTŰZ NÉLKÜL** címmel jelenik meg.

H. Wook amerikai író világsikert aratott **LÁZADÁS A CAINE HAJÓN** című regénye is hozzátartozik a kiadó 1968. évi gazdag tervéhez. Ezen kívül megjelenik még:

Alberto Lacco, a fiatal olasz kommunista nemzedék írói egyikének műve, **A HÁBORÚ KÜSZÖBÉN** című kötet.

Nagy népszerűségnek örvend, különösen a fiatalok körében a Fáklya-könyvek sorozata, mely 1968-ban még az előző évekéhez képest is színesebb, érdekesebb témájú kötetekkel fog olvasóinak kedveskedni.

Baráth Endre: **SZIKRAESŐ** című művében a magyar vasútasok 1944-beli ellenállását írja meg.

Timár Máté: **EGY MAGYAR FALU 1944-BEN** című munkájában egy falunak a fasiszta rend elleni lázadását mutatja be.

André Devinyi a saját szökésének történetét írja le a lyoni fogházból **A HALÁLRAÍTÉLT MEGSZÖKÖTT** című könyvében.

A Reflektor-sorozat is sok kedves meglepetést tartogat olvasóinak. E sorozatban jelennek meg

Szabó László—Sólyom József: **AZ UTOLSÓ KÍSÉRLET,**

Pintér István: **MAUS-AKCIÓ,**

Szabó Miklós: **FÉNY A REDŐNY MÖGÖTT** című kötetek.

Futár Józsefné

TARTALOM

KOVÁCS PÁL vezérőrnagy — Üdvözlet a 15 éves Hadtörténelmi Közleményeknek — — — — — — — — — — — — 3

TANULMÁNYOK

MUNK KÁROLY — Merítsünk bátran az 50 éves szovjet hadsereg tapasztalataiból — — — — — — — — — — 5

* * * — A polgárháború hősei — — — — — — — 14

ZÁGONI ERNŐ — Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt katonapolitikájának fejlődése a polgárháború éveiben (1917—1922) II. rész — — — — — — 31

VARGYAI GYULA — A kormányzói jogkör létrejöttének vonatkozásairól — — — — — — — — — — — — 58

URBÁN ALADÁR — Az 1848. május 10-i katonai vérengzés a budai Várban — — — — — — — — — — — — 71

HONFI JÓZSEF — A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben — — — — — — — — — — 95

KÖZLEMÉNYEK

I. AFONYIN — A szovjet hadsereg a Magyarország felszabadításáért folyó harcokban — — — — — — — 130

MAUTZ JÁNOS — Harcban a páncélvonat ellen — — — — — — 142

SZEMLE

G. J. — Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917—1922) I. köt — — — — — — — — — 147

SZÁVA PÉTER — *Hetés Tibor:* Stromfeld Aurél — — — — — 150

KISS SÁNDOR — *Á. F. Fjodorov:* Az utolsó tél — — — — — — 155

GLATZ FERENC — A Századok 1967. évi 1—2. számából — — — — 158

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

GAZSI JÓZSEF — „Ezek gyilkolnak minket" — — — — — — 161

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA
VINICZAI ISTVÁN
WINDISCH ALADÁRNÉ
FUTÁR JÓZSEFNÉ — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma (1966) I. rész — — — — — — — — — — 168

A Zrínyi Katonai Kiadó 1968-as könyveiről — — 190

СОДЕРЖАНИЕ

Генералмайор Пал КОВАЧ	Поздравление в связи с 15-летием издания журнала Hadtörténelmi Közlemények — — —	3
	СТАТЬИ	
Карой МУНК	Смелее использовать опыт 50-и летней советской армии — — — — — — — — — — — —	5
* * *	Герои гражданской войны — — — — — —	14
Эрнё ЗАГОНИ	Развитие военной политики Российской Коммунистической (большевистской) Партии в годы гражданской войны. (1917—1922 гг.). II. часть — —	31
Дьюла ВАРДЯИ	Условия, сопутствующие возникновению губернаторских прав — — — — — — — — — —	58
Аладар УРБАН	Кровавая расправа военщины с демонстрантами 10-го мая 1848 г. в Будайской крепости — —	71
Йожеф ХОНФИ	Сформирование гусарства в русской армии XVIII-го века — — — — — — — — — —	95
	СООБЩЕНИЯ	
И. АФОНИН	Советская Армия в боях за освобождение Венгрии	130
Янош МАУТЗ	В боях против бронепоезда — — — — — —	142
	РЕЦЕНЗИИ	
Г. Й.	Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской Социалистической Революции и в Гражданской Войне (1917—1922 гг.) Том первый —	147
Петер САВА	*Тибор Хетеш:* Аурел Штромфельд — — — —	150
Шандор КИШШ	*А. Ф. Федоров:* Последняя зима — — — —	155
Ференц ГЛАТЗ	О номерах № 1 и № 2 журнала Századok 1967 г.	158
	ВОЕННЫЙ АРХИВ	
Йожеф ГАЖИ	«Эти нас убивают» — — — — — — — — —	161
	БИБЛИОГРАФИЯ	
Ева МОЛЬНАР Иштван ВИНИЦАИ Элэонора ВИНДИШ	Библиографиях зарубежных военно-исторических журналов (1966 г.) Часть первая) — — — —	168
Каталин ФУТАР	О книгах Военного Издательства Зрини 1968 г.	190

INHALT

Generalmajor PÁL KOVÁCS	Begrüssung des 15-jährigen Hadtörténelmi Közlemények — — — — — — — — — —	3
	STUDIEN	
KÁROLY MUNK	Schöpfen wir mutig aus den Erfahrungen der 50-jährigen Sovjetarmee — — — — — —	5
* * *	Die Helden des Bürgerkrieges — — — —	14
ERNŐ ZÁGONI	Die Entwicklung der Militärpolitik der Russischen Kommunistischen (Bolschewik) Partei in den Jahren des Bürgerkrieges (1917—1922) II. Teil — — — — — — — — — — —	31
GYULA VARGYAI	Über die militärischen Beziehungen des Entstehens der Kompetenz des Reichsverwesers —	58
ALADÁR URBÁN	Die militärische Bluttat in der Budaer Burg am 10. Mai 1848 — — — — — — — — —	71
JÓZSEF HONFI	Die Ausgestaltung der Husaren in der rusischen Armee des XVIII. Jahrhunderts — — — —	95
	MITTEILUNGEN	
I. AFONIN	Die Sowjetarmee in der Kämpfen um die Befreiung Ungarn — — — — — — — —	130
JÁNOS MAUTZ	Im Kampf gegen den Panzerzug — — — —	142
	RUNDSCHAU	
J. G.	Ungarische Internationalisten in der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution und im Bürgerkriege (1917—1922) I Band — — — —	147
PÉTER SZÁVA	*Tibor Hetés:* Aurél Stromfeld — — — —	150
SÁNDOR KISS	*A. F. Fjodorow:* Der letzte Winter — — —	155
FERENC GLATZ	Über die Nummern 1—2 der Századok des Jahres 1967 — — — — — — — — — —	158
	DOKUMENTE	
JÓZSEF GAZSI	„Diese morden uns" — — — — — — —	161
	BIBLIOGRAPHIE	
ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONORA WINDISCH	Kriegsgeschichtliches Repertorium der ausländischen Zeitschriften (1966) I. Teil — —	168
KATHARINA FUTÁR	Über die Bücher des Jahres 1968 des militärischen Verlages Zrínyi — — — — — —	190

Szovjet harckocsik Berlinben. 1945

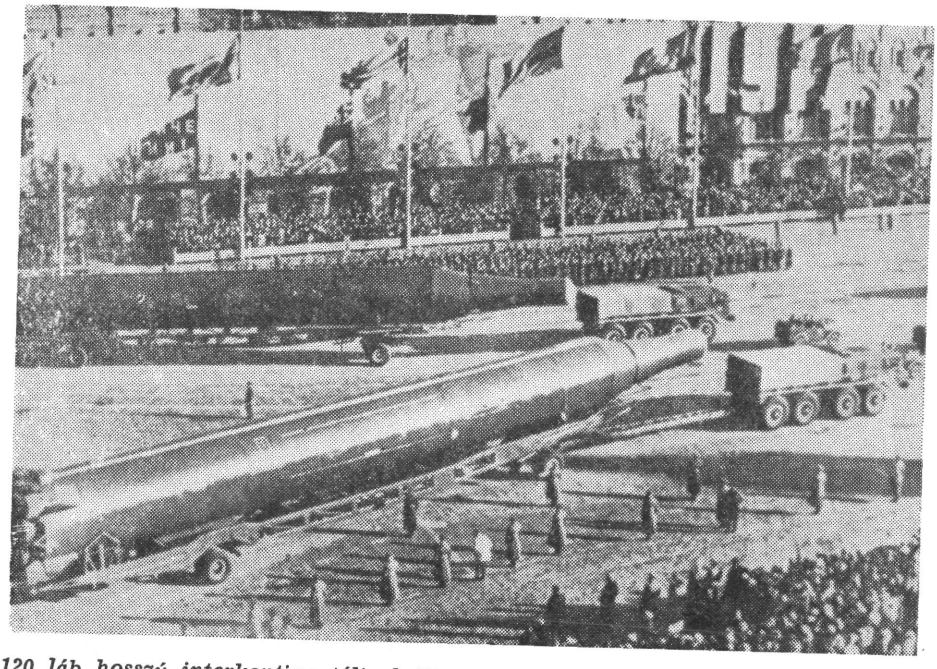

120 láb hosszú interkontinentális ballisztikus rakéták a NOSZF 50. évfordulója tiszteletére rendezett moszkvai díszszemlén. 1967. november 7

Ára: 8,— Ft

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1968. évi 2. számának tartalmából

Jegyzőkönyv
az Osztrák—Magyar Monarchia
első véderőtörvény-tervezet vitájáról

JÓZSA ANTAL:

Internacionalisták harcai 1918 nyarán
Szovjet-Oroszországban

SZÁNTÓ IMRE:

A törökök elvonulása Eger alól 1552-ben